# ՀԱԿՈՐ ՀԱԿՈՐԲՅԱՆ









АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ ИМ. М. АБЕГЯНА

# АКОП АКОПЯН

## СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

ТОМ ВТОРОЙ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1956

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱԲԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

891.99
Հ-17

ՄՏՄՈԳՎԱԾ Է 1981 Թ.

# ՀԱԿՈԲ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

## ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ա 283/4

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ
1956

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի
խմբագրական-հրատարակչական խորհրդի որոշմամբ:

*Տեքստը պատրաստեցին և ծանոթագրեցին*
*Ս. Ա. ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ և Խ. Մ. ԳԱՍՊԱՐՅԱՆԸ*

*Խմբագիր ՀՍՍ. Ա. ԱՍԱՏՐՅԱՆ*



## ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԿՈՂՄԻՑ

Հակոբ Հակոբյանի երկերի ժողովածուի երկրորդ հատորն ընդգրկում է հեղինակի պոեմներն ու չափածո բարգմանությունները:

Հատորի տեքստը պատրաստելիս օգտագործվել են հեղինակի կենդանության օրով հրատարակված նրա երկերի ժողովածուները, նախապատվելական և սովետական պարբերական մամուլը, ինչպես նաև Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ. Գրականության և Արվեստի թանգարանի Հ. Հակոբյանի արխիվը, որտեղ պահվում են հատորում տպագրվող գրեթե բոլոր երկերի ինքնագրերը, անագրություններն ու հետագա մշակումները:

Հատորի առաջին բաժնում զետեղված են հեղինակի կենդանության օրով տպագրված պոեմները:

Երկրորդ բաժինն ամփոփում է մեկ անտիպ պոեմ և հատվածներ մեկ ուրիշ անավարտ և անտիպ պոեմից:

Երրորդ բաժինն ընդգրկում է ռուս և արևմտաեվրոպական գրողների չափածո երկերի՝ Հ. Հակոբյանի կատարած բարգմանությունների մի մասը:

Առաջին և երրորդ բաժիններում իրեն հիմնական տեքստեր ընդունված են հեղինակի կենդանության ժամանակ վերջին անգամ տպագրված տեքստերը՝ ժողովածուներում կամ մամուլում: Այդ մասին հիշատակվում է յուրաքանչյուր երկի ծանոթագրության մեջ:

Երկրորդ բաժնում իրեն հիմնական տեքստեր են ծառայել Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ. Գրականության և Արվեստի թանգարանի Հ. Հակոբյանի արխիվում պահվող առավել մշակված ինքնագրերը: Հիմնական տեքստում հանդիպող չնչված կամ կրկնակ բառերն ու տողերը ցույց են տրվում տողատակ: Անավարտ պոեմի այն հատվածները, որոնք վերնագրված են, տպագրվում են իրենց վերնագրերով, մյուսներր՝ առանց վերնագրերի:

Հատորում նյութերը դասավորված են ժամանակագրական կարգով, ըստ որում, այս կամ այն երկի գրության ժամանակը որոշելիս հիմք են ընդունված հեղինակի վերջին թվագրություններ:

Հեղինակի կատարած ջնջումներն առնվում են քառակուսի [ ] փակագծերի մեջ սուր <>փակագծերում տրված են բաց թողնված բառերը և կիսատ բառերի լրացումները: Հեղինակի գործածած կլոր ( ) փակագծերը բողնված են նույնությամբ:

Տեքստերում տողատակի ծանոթությունները հեղինակինն են:

Օգտագործված ինքնագրերը, ըստ նրանց գրության ժամանակի հերթականության, նշանակված են հայկական այբուբենի գլխատառերով (Ա, Բ, Գ և այլն):

Հատորի վերջում տրվում են յուրաքանչյուր երկի ծանոթագրությունը, վարիանտներ և տեքստային տարբերություններ, որոնցով լրիվ պատկերացում է տրվում պոեմի կամ բարգմանության ստեղծագործական պատմության, հեղինակի կատարած լաբորատոր աշխատանքի ու դրա արդյունքների մասին:

Իբրև հավելված հատորում զետեղված է «Նոր առավոտ» պոեմը՝ Ստեփան Շահումյանի կատարած դիտողություններով:

*ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԱ Մ. ԱԲԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ*

# ՊՈԵՄՆԵՐ

# 1909

## ՆՈՐ ԱՌԱՎՕՏ

(Stella-ին)

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

I

Ահա իմ մուտան կյանք առավ նորից
Եվ պատանեկան աշխուժով եռուն
Ետանց արտիս հետ անցած օրերից—
Անցած օրերի հմայքը սիրուն.
Օրեր՝ որ անցան ծաղիկների մեջ,
Լի վաչելքներով անմեղ մանկական,
Օրեր՝ որ անցան շարնշար, անվերջ,
Բուռն հույզերով պատանեկական:
Եվ ի՞նչ է կյանքը... մի երգ դյութական,
Որ կրկնվում է հիասքանչ, թովիչ
Ելևէջներով, եղանակներով,
Որը հնչում է այնպե՞ս գրավիչ
Ու մարում ցավի արձագանքներով...
Կյանքը մի նկար, որը հյուսվում է
Հաղար գույներով, հաղար ցոլքերով,
Կյանքը հակա ծով, որ փոթորկում է,
Նավեր խորտակում ու վերջը մնում
Մենակ ու տխուր իրա խոհերով...
Ահա իմ մուտան տեսնում եմ նորից
Տանջված անցյալի ծանր երկունքից
Պոետիս ծնեց կյանքի նո՛ր գարուն—
Մի պատկեր սիրուն.
Պատկեր մի կույսի, որին շա՜տ վաղուց

Որոնում էի, բայց չէի գտնում,
Նա մի իդեալ, որին հինավուրց
Ե՛վ տենդում էի, և՛ չէի տեսնում,
Որին ես ձգտում՝ բայց չէի հասնում...

## II

Այժմ, ահա, նա... տեսնում եմ, զգում,
Որ իմ հոգին է նրա մեջ ապրում.
Որ իմ և նրա հոգու ծալքերում
Կա մի հարազատ իրար նման գիծ՝
Որը ակռաված միապես ցավից...
Քա՜ղցր է, քա՜ղցր, ես չեմ կշտանում
Նրա դրախիչ, խոստուն աչքերից,
Եվ ամեն անգամ մի բան եմ գտնում,
Մի միտք հղանում նրա պատկերից,
Երբ ուշքս լարած նայում եմ նորից,
Ա՛խ այն աչերում մի ամբո՛ղջ աշխարհ,
Այն Բախծոտ շուրթին մի ցավոտ ժպիտ,
Իսկ հրապույրը գնդի վշտահա՛ր...
Զգում ես, որ նա կրնէ է մի վիշտ,
Մի խոր, անհուն վիշտ, որը չդիտես
Ո՛ւր է վերջանում, նրան ո՛ւր տանում,
Կամ ինչո՛ւ հոգիդ այնպես տատանում.
Ու մտածում ես, ու մտածում ես՝
Եվ չես հասկանում...
Զգում ես, որ նա մատաղ հասակում
Շա՛տ է տուժացել, շա՛տ է դիմացել,
Ու թևև նրա կյանքը ծաղկալից
Հոգմերի տակ է անվել, մեծացել՝
Բայց էլի անցած վշտերի բովից
Մի գեղեցիկ բան դարձյալ մնացել:
Օ՜, ես սիրեցի՛ այդ նազան կույսը
Շողը երեսի.
Քանի նայում եմ—էլ չեմ կշտանում,
Չտեսած ժամին խորը վշտանում,
Կարծես կորուսած մի անձ թանկագին,

Նրա սուգըն է սրտիս ծանրանում։
Ահա ես մենակ սպասում եմ լուռ
Ամեն մի րոպե, թե՝ հա՛, պիտի գա
Ու բանա իմ սան դռնակը ախուր,
Նվ իմ առաջև կանգնի հեկեկա,
Կանգնի ու ասի՝ տեսա՞ր որ եկա,
Եկա պիտանալով, որ կրակի պես
Հալվում ես մենակ... եկա որ շոյեմ
Ճակատդ ախուր ու քեզ փայփայեմ,
Որ սրտիդ ցավը հեշտությամբ տանես
Ու տեսնես, որ ես այնքան էլ անգութ,
Այնքա՛ն էլ քար չեմ, ինչպես կարծում ես...
Ու երդվի պես անորոշ ու մութ
Ասես ու դնաս, ասես ու դնաս՝
Ու մեկ էլ տեսնեմ, որ դու էլ չկա՛ս,
Որ դու էլ չկա՛ս...

## III

Տեսնում եմ նորից, քո մեն մենյակում
Նստել, դիտում ես աչքերով թաքուն.
Սիրո՞ւմ ես դու ինձ, թե՞ հոգիս պննում—
Այդ չեմ հասկանում.
Այդ խորհրդավոր լռակյաց ժամին
Քո հրապույրն եմ ես միայն զգում.
Կյանքի արևը իրա իմաստով
Զգում եմ, աչքիս հմայք է առնում
Ու շոյող, անուշ մի ճառագայթով
Հալվում ու ձուլվում իմ հոգու խորքում։
Հա՛, դու նայում ես երկար ու թաքուն...
Աչքերդ կարծես տերևով ծածկված
Մի աղբյուր լինին, որ ուզի բացած՝
Տերևի տակից գնում է, հոսում,
Նայում երեսիս, սրտիս հետ խոսում.
Ու ես ծարավի տալ մարդ չըրիդ,
Ու ես կարոտի մաքուր բյուրեղիդ՝
Ընկնում եմ լանջիդ, որ սիրտս բացեմ,

Փղձրկամ կրծքիդ, ցավս կուշտ լացեմ.
Բայց մեկ էլ հանկարծ աչքես չքացած,
Որպես մի այծյամ սարն ի վեր նյութ՝
Տեսնում եմ, ավա՛ղ, որ դու էլ չկա՛ս,
Որ դու էլ չկա՛ս...
Օ՛, այդ աչերը այնքա՛ն դրավիչ—
Կարծես սպասում մարգարիտ-ծաղիկ
Հետուն ցնորող, բայց կյանքի կարոտ՝
Ինձ խոստանում են մի նոր առավոտ:
Զգում են նրանք ինչ որ անհայտ,
Կարծես որոնում մի աշխարհ գաղտնի,
Գաղտնի մի աշխարհ, ուր եթե հոգին
Երջանիկ գտար ու շուտ մահանար՝
Ոչ մի ափսոսանք չէր առաջանալ:
Զգում են նրանք, որոնում մեկին:
Գեղեցկա՛ն աչեր, դուք ո՞ւմ եք ուզում,
Գուցե երջանիկ կյա՛նքը երազում,
Կյանք խնամասիրց, կյանքը իրական,
Կյանքը կյանքի մեջ գաղափարական,
Էի հույսերով, տանկություններով
Եվ երջանկության փոթորիկներո՛վ...

## IV

Եվ ես վազուց է հետս կարոտ
Մի ցավ եմ գտում իմ ցավոտ սրտում.
Եվ ես վազուց է սերո՛ անոթի՝
Նրա գող ու հույզն էի կարոտում.
Արթնացավ իմ մեջ նա մի նոր ուժով,
Սիրտս լրջորեն այնպիսի հույզով՝
Կարծես վիրավոր մի խոցն սրտոնջ,
Կարծես փայփայող կանացի մի շունչ
Ողջ էութիւնդ շոյում, զուգուրում
Ու հոգուդ բերում
Մաղկունքից բուրող մի քաղցր պրպիտ,
Մի անուշ թմբիր...
Եվ այդ ժամերին մի կյանքըն ի՞նչ է,

Հարյուր կյանք ինձ տամ այդ բախտին՝ թիշ է...
Ու ես իմ հոգու ուժերի թափով,
Որ խրտացել է ծով-սրտիս խորքում,
Ուզում եմ քեզ դամ ձիշ ու սարսափով
Ու ալիքի պես ծնկներդ փարիմ,
Ոտքերդ մարմար գրկեմ, համբուրեմ,
Ասեմ՝ ի՛մ անգին, այսպես իմ կյանքում
Ես դեռ չեմ սիրել, բայց պիտի՛ սիրեմ,
Ու մեկ էլ աչքս ես վերև հառեմ,
Տեսնեմ ինձ մենակ, իսկ դու էլ չկա՛ս,
Ծո՞ւլ ես, մարմի՞ն, որպես խուլ երազ...

## V

Ու վերջին անգամ տեսա, նազելիս,
Հազար պչրանքով, հազար թովչանքով,
Տեսա քեզ մենակ սիրտդ հուզվելիս
Մտախոհ ծովի բուռն հորձանքով,
Գլուխդ ետ տարած, մազերդ ցիրցան,
Հուսահատ թափով ջրաձգական
Ձեռքերդ ջարդում, մատներդ անդուռ,
Արդյոք ո՞ւմ մասին ես դու մտածում.
Հայտի՞, անհայտի՞, նեղկա մի անձի՞,
Թե՞ մի ցնորքի.
Տեսա քեզ ինչպես լարած միտք ու խելք
Ուզում ես գտնել կատարժիդ մի ելք...
Ու մի սիրալիր ժպիտ իմ բաժին
Պայքում է հանկարծ շուրթերիդ ուժգին,
Ջարդ, բարդի ուժերն են կռվում,
Թե՞ հանապարհիդ վարդերը փուշում.
Նեղկացի փշե՞ր, անցյալի հուշե՞ր,
Թե՞ դեռ անորոշ մի համբ պիշեր...
Եվ մտածում եմ. գուցե՞ սա ունի
Հետու աշխարհում իդեալ սիրուն,
Գուցե փայփայած մի անհա՞տ ունի
Գնդմարդ կոչվելուն հպարտ արժանի...
Ասա՛, իմ սիրուն, իմ հոգու պատկեր,

Ո՞վ է այն հսկան, որ կարողացավ
Քեզ լինել ընկեր.
Ո՞վ այն ախոռանը, որին հաջողից
Տիրել քո սրտին, իշխել քո մարմին.
Ո՞վ այն երկինքը, որը խեղդանից
Ամփոփել իր մեջ քո օվկիան հոգին...
Կյանքի ծարա՞վը նահականության,
Անհաս բուի՞շքը բանականության,
Արդյոք աշխարհիկ վայելչությո՞ւնը,
Թե՞ փարթամ կյանքի սին կեր ու խումը...
Օ՜, թե նա տեսներ իմ ցավ ու թախիծ՝
Քեզ ինձ կթողներ այն հետու տեղից,
Քեզ ինձ կթողներ ո՛չ թե անձնական
Լոկ բախտիս համար— իրեն կարեկից,
Այլ ձեռքդ առած, որպես թևակից—
Աշխարհ կներթայինք կյանքը մտնելու,
Մեր միտքն ու հոգին մարդկության տալու:
Եվ, ասա՛, ինչո՞ւ մի ձայն հաղթական
Որտուն նման ինձ է թևևդրում,
Որ դու միայն իմ աշխարհն ես սիրում,
Կամ ինչո՞ւ սիրտս հուժկու ձայն առած՝
Աղաղակելով միշտ նույնն է ասում—
Որ քո խնկացի աչերը անուշ,
Որ քո այդ ազնիվ ժպիտը քնքուշ
Մեկին սիրելու համար չեն առնծված:
—Մեռած են նորա ամբոխի համար,
Նորա ծուխըն են տառապած կյանքի,
Նորա ծնունդ են մի այլ աշխարքի,
Եվ ի՛ղ որ ապրեն մարդկության համար:
Օ՜, նեն փղձի իմ դլխին կամար,
Ես չե՛մ հավատալ, ես չե՛մ հավատալ,
Որ հոգիդ պայծառ և սիրուդ ազատ
Կարենա գերել ա՛յլ էակ—անհատ.
Դու ինձ ես սիրում, դու իմ իդեալ,
Ես չե՛մ հավատալ,
Որ միտքդ ճնշի սրտի բարեխոսում,
Սրտիդ մեջ մի ա՛յլ կրակ է մխում...

Եվ այդ գոհարը նվիրել մեկին
Շա՜տ է նաևկան—կաշկանդող հոգին.
Նրա թռիչքը մի ցնորք անտես,
Երերուն մի հոգ, ուր ինչ էլ ցանես՝
Պիտի բառամի, պիտի չորանա,
Սկիզբ ու վախճան երբեք չունի նա...
Եվ ի՞նչ է մեկը.
— Մեկը՝ մի սովից, որ ինչ էլ լինի,
Նման թույլ ու մեղկ օտար հնչունի
Արձագանք չունի.
Ա՛յլ է հաղարը, ա՛յլ նրա կոչում,
Նրա գլոհից աշխարհն է բնդում...
Ա՜հ, այն աշխարհում կա մի ճանապարհ—
Անճուկ ու փշոտ.
Ուր եթե գնաս՝
Քեզ պիտի շողի ոսկի առավոտ.
Նա չէ մի երազ,
Սիրելի ընկեր, և ոչ սին պատրանք.
Նա խոստանում է քեզ իրական կյանք,
Ինձ՝ նոր առավոտ...

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

## VI

Եթե իրավ է, նապելի սիրուն,
Որ քո աչերը կյանքի ջերմ կարոտ
Մի նոր, իրական աշխարհ են փնտրում,
Եվ ինձ խոստանում մի նոր առավոտ,
Արի առանձնիմ քեզ իմ սիրածի մոտ.
Գնալն գործարա՞ն՝
Արի առանձիմ քեզ, ուր բանվոր մարդիկ
Չեն ապրում միայն ցավով անձնական,
Ա՛յլ ցավը քաշում չարքաշ մարդկության.
Ուր գործ և կռվի մեջ են որոնում
Հմայք-բանալին բախտավորության:

Աչնանը միասին և քնկերովի
Բարթ ին կաանք, նեցուկ կլինենք,
Որ ցավ ու պրկանք հեշտությամբ տանենք.
Ես քեզ կսիրեմ ո՛չ լոկ սիրելու—
Հառույցի համար,
Այլ անդամ ծուլվելու քո մատաղ հոգում,
Որ դու ավելի լինես պիտանին
Այս դաժան կյանքում:
Ա՛խ, մանկությանդ քնկեր սիրելու
Նվիրական եմ ես,
Ու քեզ հետ լաս՝
Երգս միասին,
Էլ չես մոռանալ անհատիդ տասին.
Երանի՛ նրան,
Ով կանցնի քեզ հետ կյանքի նոր ուղին:

## VII

— Գնա՛նք դպրոցդան...
Բայց լսի՛ր ասեմ, սիրելի քնկեր,
Որ չկան աչնանը ծառ ու ծաղիկներ,
Բաղեղ ու խոտեր,
Հավքերի նվագ, գույ-գույ ապրյուրներ,
Ինչ ո՛չ ալ վարդեր.
Չե՛ս տեսնիլ աչնանը լուռնյակ պիշերի
Լուսաշող ամպեր,
Ո՛չ էլ սիրահար ջահել արեի
Կրքոտ համբույրներ.
Աչնանը ծառի տեղ ցցված են խրտխռտ
Երկաթի սյուներ:
Բաղեղ-խոտի տեղ ցանցերի փշոտ
Պաղպատե լարեր,
Գեղախոտ թռչնոց երգի փոխարեն
Կը լսես աչնանը
Ճախարակների անդադին որոտ,
Եվ խեղի փոկերի համերգը ահեղ.
Աչնանը խեղդվում են շոգու ամպերեն.

# ՆՈՐ ԱՌԱՒՕՏ

(ՊՕԼՍ)

ՅԱԿՈԲ ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ

ԹԻՖԼԻՍ
ՀԱՅԿԱԶՈՒՆՔԻ ՏՊԱՐԱՆ ՕՐ Ն. ՍԱՂԱՆԵԱՆՑԻ. ՊՕԼԻՑ Ի
1910

Հնոյ առաւօտ պոեմի 1910 թ. հրատարակութեան առիւանաթերթը։



Գաղ աղբյուրի տնէ՝ քրտինք ամէն օր,
Վարդի փոխարէն՝
Մորում, քամվում է արյուն սրտերեն,
Եվ շուրջդ բոլոր
Շռինդ ու ժխո՛ր...
Կը տեսնես, ինչպե՛ս թանձրացած մխով
Մխանելույղները
Երկինք են կառչել ապահ երախով,
Մրոտ պնչերը
Կարծես հրաշունչ վիշապի նման
Ուզում են շնչել
Ու իրենց քարշել
Անհուն բարձունքից փայլուն աստղերը,
Որ նրանց բաղեն մշուշ-ծխի մեջ.
Կը տեսնես շարված ագռավոր ու խեղճ
Արհեստանոցի աղյուս պատերը
Խոնավ ու թաց-թաց,
Կարծես բանվորի քրտինքով թրջված...

## VIII

Եվ դու կմտնես այն գործարանի
Կամարներին տակ,
Որտեղ եռում է բախտով աշխատանք.
Կը տեսնես այնտեղ արհեստանոցի
Հարազատ զավակ կաղնի-բանվորին,
Կարծես Բահալը նստել է նրա
Կորացած մեջքին։
Ա՛խ, շա՛տ եմ տեսել նրան, ի՛մ ընկեր,
Սևացած երես, ծխի մեջ կորած,
Ու դեռ հասակը երեսուն չառած՝
Կամ մեքենան է ճխլում իր բախտում—
Ոտքերը փշրում, բազուկը հատում,
Կամ ալ հեղուկը այրում, փոթորում...
Ես տեսա նրան, սիրելի ընկեր,
Մի մթին դիշեր
Քուրան էր վառվում, փնչում կատաղած,

II 28314



387—2

Ամեն անկյունից, որպես վիշապներ,
Կարմիր կրակը լեզուներ հանած՝
Օդը լիզելով երկաթն էր ծամում—
Ծուխ-ծուխ շիկանում,
Եվ նրա դիմաց դարբինը կանգնած,
Ալ բոցի գույնից թաթ, նռանգ առած՝
Ջորցած մատներով երկաթն էր կռում
Եվ պողպատ մեջքով հսկային ծռում,
Կռե՜ւմ ու կռմո՛ւմ...
Եվ մինչ մի նոր ձև, մի կյանք չէ՛ր տալիս
Անշունչ մետաղին՝ չէ՛ր հանգստանում։
Եվ խորհում էր... ահա՛ թե ուր է
Զգում բանվորի առնչծոց ոգին,
Ահա՛ թե ինչու կարմիր-ալ գույնը
Նա սիրից այնպես խանդաղատագին.
Ու թեև կաթ-կաթ քրտինք է ծորում
Մրոտ ճակատից,
Բայց էլի մի խ՛ր, մի գործ է ձուլում
Անշունչ երկաթից,
Մի գործ հոյակապ,
Որով կոփվում է իր կամքը երկաթ,
Սնվում ու բոլվում հավատն անհաղթ։

* * *

Մի ուրիշ անգամ այս սիսառնիերին
Ես տեսա, ընկեր, մեծ ձուլարանում.
Դույլեր ու ձողեր ձեռքերը առած՝
Ջեռուն հնոցի շուրջը բոլորած՝
Թո՛ւջ էին հալում։
Վարպետն ամեհի կարմրել էր, փսփսել,
Ուզում էր պայթել...
Եվ ահա մեկը անվհհնեներից
Սուր ձողը ձեռքում
Վարպետի կուրծքն է պայրուքով մխում,
Երակը խայթում.
Կարմիր հալոցքը արյունն նման

Վիժում է ուժդին,
Կարծես հոխորտում կլանել նրան՝
Ով որ խիզախեց վերք տալ իր կրծքին.
Բայց բանվորը քաջ սովոր է նրան,
Տաղտում է, հնգնում չեռուն հեղուկին.
Հալոցքի մե՛ջ է անվել, մնծացել
Նրա հաղթ հոգին։

## IX

Որպես հրաբուխի չեռուն ձուլածո՝
Շիկնած դույլերում հալոցքն է եռում,
Մարդիկ վառանդի հարայ-հրոցով
Հալոցքը դնալի ձևերն են բերում,
Ահա հասել են ձև-կաղապարին—
Մահ ու դժոդքի այս ճանապարհին՝
Հանկարծ վարպետի խրոխտ հրամանն...
Ու մի վայրկյանում տասնյակ բաղուկներ—
Լարված մկանունք, ուռած երակներ
Դույլն են ծռում դե՛պ ձևի բերան,
Կոկորդը թափում հալքը հուրհրան.
Կարմիր հեղուկը հալած չուգունի
Խլրտում է խեղճ հոտանքի նման.
Բոցեր են ելնում կրծքիցը հողի,
Ծծմբահոտից գաղջանում օդը,
Բայց ո՞վ է նայում վիշապի խաղին—
Բալաստը նրան գսպել է արդեն.
Ուրախ են մարդիկ ու գոհ են նրանք,
Որ հուր տանջանքից ծնվեց հաղթանակ.
Գետնի տակ ձուլված գործը կենդանի
Իր դիրքին է առել հողի կաղապար,
Գործը մարմնացել... Կեցցե՛ գաղափար...

## X

Այդպես շարժվելու նրանք միշտ սովոր,
Այդպես անհանգիստ եռուն ամեն օր
Գալիս են անվերջ։

Հազարը մեկին պես, մեկը՝ հազարին—
Մի ալիքից ետ՝ բյուրավոր ալիք,
Զուլվում է ես-ը հզոր մենի-ի մեջ
Եվ մեռած կյանքի հուզում փոթորիկ.
Նրանք գալիս են մի-մի առավոտ—
Խավար մտքերը հառագայթելու,
Նրանք պայքարում շարքաշ մարդկության
Հանդիսատ բերելու.
Նրանք տանջվում են ո՛չ ինձ, քեզ, մյուսիդ
Զորրորդի համար.
Նրանք մեռնում են ինձ, քեզ, երրորդի—
Շատերի համար.
Եվ հսկայական մի ցավով տարված՝
Զգում են առաջ, անցնում խումբերից,
Եվ սիրտն է բնդում այդ միությունից:
Տե՛ս այդ նրանք են, ուր ամեն մեկը
Մի քար է քաշում մրջյունի նման
Ապագա շենքի կռելու հիմքը,
Եվ երբ տեսնում է պատերը ելան,
Ելան, բարձրացան և գործն էլ կենդան՝
Ոգևորվում է առյուծի նման:
Գնա՛նք գործարան,
Դեպի կարիքի, քաղց ու տանջանքի
Այն եռուն թուրան.
Այնտեղ կտեսնես զրկանքի որդուն,
Ուր ինքն աշխատում, ուրիշն է ուտում.
Այնտեղ կարող ես հասկանալ մարդուն,
Լվանալ վերքեր արտից արյունով,
Հրեշտակային այդ բարի դեմքով,
Քնքուշ, երբագործ կանացի հոգով
Այնտեղ կարող ես ցավեր ամոքել
Եվ վհատյալին սիրտը բորբոքել,
Որ լքման ժամին
Վշտին դիմանալ նա կարողանա,
Մինչ մի լավ օրի նա կմոռանա...
Մոռացիր նրան, ա՛յ իմ սիրելի,

Տանջվի՛ր նույն ցավով.
Նա՛, ով շա՛տ տանջվում՝
Ամեննից լա՛վ է կյանքը հասկանում...

## XI

Եկել եմ կանգնել Թաղման անտառի
Մի լայն բացատում, կանչում եմ նրան.
—Ո՞ւր ես, սիրելիս, ո՞ւր, իմ նաղելիս,
Գնա՛նք գործարան...
Բայց նա չի լսում... ա՛խ, նա չի գալիս...
Շուրջս մայրիներ, դալար ու ճկուն,
Շուրջս կաղնիներ, ջահել ու տոկուն,
Այստեղ անտառի համեստ ծաղիկներ՝
Մեխակը կարմիր բույրով դիմացկուն,
Համեմիկը նազան, պայծառ ու ժպտուն՝
Իրենց անտառի երգերն են երգում—
Մեզ իրենց կանչում...
Նորից ձայն տալիս, նորից եմ կանչում...
—Նաղելիս, ո՞ւր ես,
Չէ՞ որ սիրեցի, փայփայելի քեզ,
Ինչպես արևը, որ կյանք է շնչում
Դալկացած ծաղկին,
Ինչպես գարնան ցող, որ ծիլ է տալիս
Նրա արմատին։
Ու նա չի՛ լսում, ու նա չի՛ գալիս,
Նրան ա՛յլ ցնորք, ա՛յլ կյանք է քարշում.
Գուցե և կյանքը—լի հաճույքներով,
Գուցե և կյանքը—մանր հոգսերով...
Ու գնում է նա հափրած իր բույրից
Բախտ երազելու իր մեկ ջերմոցում.
Ու գնում է նա... ո՛վ գիտե, գուցե,
Ինքն էլ այսօրից,
Որպես թույլ ծաղիկ առանց նեցուկի,
Առանց խնամքի,
Պիտի չորանա, պիտի թառամի,
Մանր, առօրյա մի պատահարից...

## XII

Ասել էր մեկը հույն փիլոսոփներից,
Որ լուսնյակի տակ
Ամեն ինչ շարժվում, փոխվում է նորից—
Եվ այսպես անվերջ...
Ա՛խ, ես մեռցի դարձյալ մեն-մենակ
Իմ տավիղի մեջ։
Որպես մի ցնորք, դուրն և պատրանք,
Նա եկավ, անցավ.
Շոյեց, փայփայեց, ընդրկեց հոգիս,
Նորից չքացավ։
Նա եկավ, անցավ աստղի նման,
Որպես հուզող ակնի,
Ու թողնց սրտիս յավտա պատմության
Մի տխրալի էջ.
Ե՛վ ես զգացի, որ նա ինձ համար
Մոռնի, բայց օտար՝ և՛ կար, և՛ չկար։
Ես տեսա նրան իմ երազանքում,
Ես տեսա նրան կիներ-բարձունքում,
Լուսնյակի պես երևալ հանած
Ամպերի ծոցից,
Անհասկանալի, երազ աչերով,
Դյութական ժպիտ շուրթին փայլելիս—
Ինձ վե՛ր կանչելիս։
Ա՛խ, ես հասկացա, որ իմ նազելիս
Կավի չէ՛ր սոված,
Նրան հանդիսատ էր միայն հարկավոր,
Գուրն և վաղանց մի կյանք բախտավոր...
Եվ կին այդպե՛ս
Ինչո՞ւ իմ հոգին կրակվեց այսպես...
Ա՛խ, այդ չիմանալ որպես մի կատակ,
Թյուրիմացություն չէ՛ր սա մի պատարկ.
—Սրտի դա՛ռնները էր, որոց պես հալող,
Այրող, սոչորող,
Բայց էլի ծարավ սրտս անզանից—
Անհուշտ երանից.

Սրտի զգացմունքն էր արյունը վառող,
Ուր երկու համառ, անհանգիստ ուժեր
Զգում են իրար,
Բայց ծածուկ տանջվում մեկ-մեկու համար-
Գուցե և հոգու, մտքի խմաստի
Ներշնչումն էր այս,
Որը ապրում է մարտիկ պոետի
Թռիչքում անհաս.
Եվ նոր հասկացա, որ ես այրվել եմ
Լոկ իմ կրակից,
Որը մի անգամ մարդու մեջ վառվում,
Մարում է նորից.
Որ նա մի անօթ, ուրկից ծծել եմ
Հեղուկ կենսատուր,
Նա մի բնություն, որից ապրվել էր
Հոգիս խանդավառ...

# 1911

## ԿԱՐՄԻՐ ԱԼԻՔՆԵՐ

(2-րդ ցիկլ «Նոր Առավոտ»-ի)

### ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

#### I

*Օ՛, Ստե՛լլա, ես քեզ այնպե՛ս սիրեցի—*
*Դու չհասկացար իմ հոգին-պոետ.*
*Կյանքիս նեղ ճամփին քեզ որոնեցի—*
*Դու չեկար ինձ հետ*
*Դու չեկար ինձ հետ, և մի լար քաշած*
*Սրտիս թևերից, չքացար անհետ...*
*Ես էլ գնացի իմ սիրած ճամփով—*
*Ուրիշ հար չկար.*
*Ես էլ գնացի ու ճամփիս տեսա*
*Մի լավ աղջիկ.*
*Մի լավ աղջիկ ես հանդիպեցի—*
*Գործ ու Գաղափար—*
*Եվ մենք սրտերին իրար սիրեցինք*
*Որպես քույր եղբայր*

#### II

*O*, Stella bella!...
*Ճիշտ է, քեզ նման գողտրիկ չէ, սիրուն*
*Իմ կուլտը սիրած,*
*Չէ՛ նա երկնային, ոչ ձայնը անուշ՝*
*Լարից ոտրած...*

Այո՛, նա չունի քնել պես երազող
Աչեր հմայուն,
Ոչ էլ կանացի հմայքը թաքնված
Դեմքի գծերում,
Բայց շքեղ է նա, առողջ ու փարթամ,
Որպես կենսատու բարեմաշունչ գարուն.
Շուռով բառամող նա չէ՛ քնքուշ վարդ,
Այլ կարմիր մեխակ դիմացկուն, հպարտ.
Նա իր էությամբ՝ անդուլ աշխատանք,
Նա իմ հույզերով՝ փոթորիկ և կյա՛նք։

## III

Դու ինձ ասացիր.—«Գեղեցի՞կ եմ ես,
Տե՛ս իմ աչերը—արևից էլ վառ,
Տե՛ս իմ ժպիտը—լույսից էլ պայծառ,
Քո սիրող ոգուն համայր կրների
Եվ գրավչությամբ սիրտդ կդների,
Իմ մի հաշտ խոսքից քնել բախտ կծագի,
Եվ քո ծարավը ինձանով հագի...»
Եվ կրկնեցիր. ա՛ռ,
Գեղեցիկ չի՞մ ես...
—Ո՛չ, գեղեցիկը խեղան է վիս.
Նետվել փոթորկած ծով ամբոխի մեջ,
Ինքս էլ մի ալիք նրա հետ ձուլվել,
Եվ կռվե՛լ, կռվե՛լ, անհանգի՛ստ, անվե՛րջ,
Ի՞նչ կա գեղեցիկ սրանից ավե՛լ...
Դու ինձ ասացիր.
—Մի՛ թաղիր ջահել հասակդ հառն,
Փոթորիկների ալիքների մեջ,
Քո երազածը դեռ շա՛տ է հեռուն,
Եվ սիրե՛նք, սիրե՛նք իրարու անվերջ...
Ես՝ երազների չքնաղ երգհոն—
Սիրտ մի ասուված,
Դու՝ մի ջինջ լարված, որ ձայն ես հանում
Սրտիցս այրված...
Թո՛ղ քո կռիվը, պայքարն ու վտանգ,
Ե՛կ ինձ հետ գնանք...

Ե՛կ ինձ հետ դնանք—կյանքը վերջ ունի,
Չնամացնենք նրան մեր համբույրներով,
Արբեցնենք օդը ծաղկանոց բույրերով.
Իմ սիրո համփան վոտանդներ չունի...
— Նե՛ղ է, գոշնիկ,
Մխակոդմանի
Քո սիրո համփան —
Կանապխական,
Եվ արդեն հերքված՝
Քո սիրո առաված...

## IV

Հիշում եմ, մի օր—մայիսյան գիշեր—
Դու ինձ մոտեցար.—Արի, երանենք
Մենք այն սարն ի վեր
Ու գիմավորենք
Վեհ արշալույսին նոր առավոտյան։
Ու մենք սարն երանք...
Քաղաքը հսկա անծայրը ապրածված
Երիտասիս առաջ՝
Բյուր հրապներին փռել էր մի ցանց.
Հազա՞ր աչքերի, հազա՞ր առաղների
Քաղաքը փոխված
Թաղիում էր հեռվից...
Եվ առվոտական քո մեկեմ շոյանքով,
Կիսամար ձայնիդ անուշ շշուկով
Ասացիր դու ինձ.
—Այս քաղաքը մեծ քեզ նե՞ղ է թվում,
Որ տարվում ես այլ հորիզոններով,
Այս հեռ ու փարթամ հմայքը կրծքիս
Քեզ չի՞ հրապնում,
Որ բորբոքվում ես այլ երազներով...
Եվ մեկեմ, աննկատ, մագիսի նման,
Հոգուտող կրքով ինձ քեզ քաշեցիր,
Եվ ես զգացի մարող շարժերիդ
Հուրը հպանցիկ...

Ու նորից դողդոջ, մեղմ ու նվաղկոտ
Կիսաբաց շուրթով դու շշնջացիր.
—Տե՛ս... ա՛յս է ահա եղեմը կյանքի...
Ես սթափվեցի.
Ա՛յ դու խորամանկ—վերջը էլի կին—
Որոգայթներով,
Ինչո՞ւ կամեցար ինձ նորից դյուրել
Քո հմայքներով.
Ինչո՞ւ բերիր ինձ գաղտին այս լուռան,
Ա՛յ դու մեղկ գերի սիրո անձնական,
Քոնը՝ այսօրը, իմը՝ ապագան...
Նվ մենք երկուսով իջանք այն սարից
Տխուր այս անգամ,
Նվ անջատվեցինք՝ խայթված իրարից՝
Ընդմիշտ հավիտյան։

## V

Օ՛, Սոնա՛լա, Սոնա՛լա, դու ինձ հետ չեկար.
Քանզի ինչվան վիշտը քեզ օտար,
Չե՛ս զգացել ցավն ինձ նմաննների,
Որ իմ հազիվ կոչին քո հոգին ձեն տար...
Չեկար վշտածին, քաղցածին դնալ,
Քանզի քո կյանքում դու չե՛ս էլ քաղցել,
Սիրո արբունքի փոթորկուտ կրքին
Տարուկ ես եղել, որպես տուկ մի կին...
Չեկա՛ր... դնացիր քո համփոյլ մոլար...
Ե՛ս էլ դիմեցի իմ սիրած համփոյին—
Ուրիշ հար չկար,
Ե՛ս էլ գնացի ու համփոյս տեսա
Մի լավ աղջկա,
Մի լավ աղջկա ես հանդիպեցի—
Անունը Սառա. և մենք ինչ առած,
Թև-թևի տված,
Որպես նոր զարնան երկու ծիծառներ,
Սլացա՛նք առաջ...

## VI

Առա՛ջ և առա՛ջ...
Մտանք բյուրավոր մթին նկուղներ,
Գետնատիպ հյուղեր,
Գերծարաններին մրով շաղախված
Սև կացարաններ...
Սարսափի՛ տներ... Տնե՛ր են միթե
Տեսածները մեր,
Թե՞ մեղուների նեղլիկ բջիջներ...
Մի տեղ ուժասպառ բոկոտն մանուկներ,
Քաղցից դալկահար,
Խուլ անկյուններում կծկվել են սոված—
Անհայր, առանց մայր,—
Կարծես անտոգոր փոթորկից հետո
Կարկտից ջարդված, իրար փաթաթված
Ծառերի ոստեր...
Մի այլ տեղ հիվանդ նորածին մի կին
Կիսամութի մեջ երեխան գրկած՝
Իր այս մանուկի շուրթին է անգիտել
Սառնըթ ցամքած...
Ապա ծերերի դալուկ սավերներ—
Ողորմ ու եղեռն,
Կարծես կայծակի հարվածից խանձված,
Չորացած կոճղեր.
Մնողներն են այն սև բանվոր մարդկանց,
Որոնք անընդհատ հայց պիտի քամեն
Քարից, մեռադից,
Որ այս ծերերին փրկեն սովամահ
Լինելու վախից...

## VII

Խաղաղ վերջալույս...
Արևը արդեն հոգին է տալիս,
Եվ ինչ խոսք ունի, ինչ չավ ասելիք՝
Երկնակամարին է նա պահ տալիս...

Ի՞նչ զմայլ գույներ, երբին ու զեղուն,
Երկինքն է երգում հույզով դողդողուն...
Ու այս վեհ ժամին շշակը ճչաց.
—Ապա՛ ևք, ասաց.
Եվ մեռնող օրի կամարների տակ
Լռեց աշխատանք։
Այն հուր ու պայքար, շռինդ ու շառաչ,
Որ փոթորկում էր մի վայրկյան առաջ՝
Դադարեց հանկարծ,
Ահա և նրանք—հաղթարվեստ շունչ—
Սուվերների պես մռայլ ու հոգնած,
Կարծես երկնքում ամպերը երկնած՝
Քայլում են լուռ-մունջ.
Քայլում են լուռ-մունջ և շուռպում տուն
Շարքերով անվերջ։
Կա՛ մի խորհրդատու, չքնաղ վեհություն
Այս լուսյան մեջ,
Անբարբառ մի ճիշ, որ կայծակից էլ
Ուժեղ է շանթում...
Սև հոսանքի մեջ գունատ ու մաշված
Ահա մի այլ շարք աշխատող կանանց։
Արագ քայլերից ճոճվում են նրանց
Սնունդից զրկված կրծքերը ցամքած։
Ու անանում ևնք մենք՝ ես ու իմ Սառան,
Այս մարդկանց շարան
Եվ փոթորկում է հուրը մեր կրծքում—
Կուվի համակում...
—Գալի՛ս ևնք ահա, շարքա՛շ ընկերներ,
Ու ձեզ հետ մենք էլ ամեն մի դեպքում,
Թե՛ դժոխքի մեջ, թե՛ ծովի խորքում։

## VIII

Հազարների մեջ իր հյուղի շեմքով
Մոնում է ահա վաստակավորը,
Քաղցից նվաղած ընտանիքի հայր
Սարդիս բանվորը.

Նայում ենք նրան—նա ու իմ Սառան—
Արյուն է կապում դույդիս աչքերին.
Դեռ երևի ջահել, այսօր կորացած՝
Կապխտային այս չարքաշն ու գերին
Մոնում է մառայլ, փոշու մեջ կորած,
Կարծես դժոխքում հալածանք կրած...
Քրտինքը շորցած յուղոտ մազերին,
Մերկ բազուկները—
Մինչ արմունկները—
Կապույտ մի ցանց են հյուսել այս գարնի
Ջլուտ բազուկին:
Ու տևանում ենք մենք ինչպես մարդ ու կին
Հացի են նառել կողք-կողքի, դույդով—
Կարծես բախառավոր,
Ընթրում են շտապ մեծ ախորժակով:
Է՛հ, գոհ են նրանք—երկուսն էլ բանվոր—
Գոնե մինչ վաղը չեն զգալու քաղց.
Հետո՞... դե՛հ, գիտենք նրանց նիստ ու կաց...
— Էլի նույն ջուրը և նույն ջրաղաց...

## IX

Եվ Սարգիսը մեր, շուրթերով դողդոջ,
Անկողնում պառկած,
Գաղտում է բանվոր իր ընկեր կնոջ
Մի տխուր արկած.
Ասում է՝ «Սի՛րուն, այսօր էն քանդված,
Բարրադ ու բրիշակ մեր գործարանում
Մի աղետ պայթեց,
Փոթորիկ հայթեց...
Մեր ընկերը այն—Թալիշցի Մուրին,
Որ ամուսնացավ՝ անցած գարունքին՝
Այսօր վախճանվեց...
Կես միլիոնանոց նավթ-ավազանի
Վերին գոտին էր բոլանդից հանում
Եվ մնալ հետ շտապ մեխերը գամում.
Հանկարծ, լսում ենք, ներս ոտքն ասկ

Փայտե հենակը երերաց, ճռռաց,
Եվ ծանր գոտին, որը կախվել էր,
Մուբլի կրծքին շոքից, հրոհրաց...
Ու՜հ, անիծյալ այն կառավարիչը,
Նա՛ էր մեղավոր։
—Շտապով կապը վերջին կապիչը,
Հոխորտում էր նա,
Պայմանի օրը լրացավ այսօր,
Կա՛ տուգանքի հարց,
Ով շուտ ավարտի, պիտի առանց
Վարձից ավել վարձ...

* * *

Եվ հազար մուրճեր հազար բողոքով
Աղմկում էին,
Եաշում ու ինդում որոտից ահեղ,
Կայծակից ուժեղ.
Եվ հազար բոցեր մղձկին ջանքով
Փոթորկում էին,
Շուրջը տարածում շանթերի տարափ—
Կայծերի հեղեղ։
Մուբին էլ իրա լարել էր շտապ
Ուժերը վերջին...
(Դե՜հ, գիտես էլի՜... նոր ամուսնացած
Ջահել ամուսի՜ն...)
Եվ մինչ նա ծռվեց, որ մեխը շինած
Գամի մյուս կողմից... գոռացին հանկարծ
Որոտի նման հենակները այն—
Հին ու խարխլած...
Եվ մեր խեղճ Մուբին հանգած էր արդեն»...
Ասաց ու հոգոց հանելով սրտեն,
Սարդիսը հուզված մյուս կողին ընկավ։
— Հետո՜... իսկ հետո՜...
Գոչեց Սիրունը անհանգիստ շեշտով...
—Տարանք մենք նրան մոտ հիվանդանոց...

—«Ուշ է...»—ասացին...Եվ մարդը մնաալ...
Մնաա՜լ, էն էլ ո՜նց...
Երկաթին էր ցցվել նրա գանգի մեջ,
Ջահել-ջիվանի կյանքին տվել վերջ...
—Ա՜խ, ա՜խ, Սարգիս ջան, դուցե մի օր էլ
Մեր շնչով մանի այդպես մի մեռել...
Սև է օրը մեր...
—Ինչո՞ւ սև, Մի՛քուն, ապրի քո ջանը,
Մահն ամեն տեղ է, դուրսը, ինչ տանը.
Մեր ընկերները այսօր վշտացին,
Որ Մուքելի պես ընկեր կորուցին.
Ա՜խ, նա մի ծաղիկ բողբոջ-հույսերի,
Անթաժան ընկեր մեր լավ հույզերի...
Ասաց Սարգիսը, և երկու ընկեր—
Իրար հանկարծ աղամարդ ու կին—
Ծանր վշտի տակ հնշված, քուն եկան,
Որ վաղը ծեգին
Ամենքը դիմեն իրանց գործարան.
Չէ՞ որ ապրում է և գնա չէ մեռած
Այն հոգսը դաժան—ամենօրյա քաղց...
—Ու էլ էն ջուրը, է՛լ էն չրաղաց...

## X

—Այն ի՞նչ բողոք է բռնկվել այնտեղ
Գործարաններում,
Արդյոք անտառում սոված գայլերի
Ոհմա՞կն է ոռնում,
Թե՞ փոթորիկ է, ծովի ջրերի
Հետ է պայքարում,
Գուցե ծննդի ցավերից բռնված
Մի մա՞յր է մեռնում,
Երկունքի ժամին ողբաձայն կանչում.
«Օգնե՛ք»—բառաչում.
Այն ի՞նչ է այնտեղ գործարաններում...
—Հրդե՞հ է, հրդե՞հ—կարմիր փոթորիկ—
Սուլիչներն են այն

Բացել են ողբի, հավաքի շիվան,
Որ ոտքի հանեն,
Օգնությյան տանեն
Գործարաններին մյուս բանվորներին։
Հրահրհ է ծագել մեծ ձուլարանում—
Թուջի խրանում—
Ու այս անգամ էլ մութ երևույթին,
Զուլման բռնեին...
Ձեի ծանրացը հալոցքի գալին
Չհանդուրժելով՝
Հրաբուխի նման հնդուկ է ժայթքել
Եվ ալ չնռուելը վերը ցասկևով,
Ողջը փոթորկել...
—Մեծ ալիքներ, բոցերի կռիվ
Եվ հարձակումներ բյուր հաղարավոր
Նավթերի քրքիջ, տարերքի վրեժ—
Չար ու աննգավոր...
Այրվում է օդը... հալվում է, լափվում
Բոցի շանթերից...
Ցնցվել են մարդիկ, ոռնում են մարդիկ
Այս պատահարից...
Բիրևրն են թռչում լարված աչքերի
Կարմրած կոպերից,
Խռնվել են մարդիկ, կռվում են մարդիկ
Ցատկան այս ժամին,
Ոչ տերն է ճանաչ, ո՛չ էլ ընկամին։
Երկնակամարը կապել է հաճանչ
Բոցի շանթերից հաղար լեզվանի...
Ահա և կմախքը մեծ գործարանի
Ջարդված թևերով մութի մեջ ցցված՝
—Տարերքի հարվա՜ծ...
Բայց ո՞ւր են նրանք, կռվողներն այն
Ալ փոթորկի դեմ, է՞լ չեն երևում,
Խեղդվե՞լ են արդյոք ծխերի ծովում,
Թե՞ դեռ պայքարում հնոց ալավի,
Որ չըավերվի տունը աղայի։



387—3

Չէ՞ որ իրանք էլ էքսը մերկ, սոված
Փողոց կնետվեն, և ո՞վ կտա դործ,
Փոքրիկներին ո՞վ կրերի սև հաց...
— Էլի նո՛ւյն ջուրը և նո՛ւյն ջրաղաց...

## XI

Այսպես է լինում դործարաններում,
Ա՛յ ցավի ,ախպեր,
Կյանքը հեշտությամբ մեզ չի տալիս հաց.
Թե տալիս է մեկ՝ հազար է խլում
Տվածի դիմաց...
Սուլիչներն էլ մեր սրտերն են քերում...
Ա՛խ, դուք տեսե՞լ եք ածխահանքերում
Սև-սև բեկորներ տձև դանդվածի—
Այրված ու կծկված, որ դուրս են բերում
Հրդեհից հետո բովերի անցքից
Ու շարք-շարք դարսում սև դագաղներում,
Ա՛խ, դուք տեսե՞լ եք ածխահանքերում...
Այդպես էին, հա՛, այն ընկերները,
Որոնք հալվեցին այն մթին օրը
Ջհոուկ հեղուկի դողդոջ հալոցքից։
Կանցնի ժամանակ, արդյունարերը
Կատանա դինը կրած վնասքից,
Բայց ջանի՜ տե՛րը... բայց ջանի տե՛րը...
Մասնաժողովը կգա, կը քննի
Եվ հիմունքները այս մեծ աղետի
Անշուշտ կդտնի.
Գուցե և ցավոտ հանդի այն հարցին,
Թե ինչպե՞ս անի,
Որ չը կրկնվեն աղետներն այս—
Ադայի համար անվերջ պատուհաս...
Կխորհի, կերթա ցավը չրուժած...
— Դարձյալ նույն ջուրը, և նույն ջրաղաց...

Ես ձեզ երգեցի բանվորի օրը—
Նրա արևոտ հաց ...
Ես ձեզ երգեցի իմ մերկ եղբորը—
Նրա նիստ ու կաց.
Խաղաղ է, անշար նա իր հարկի տակ,
Առօրյա կյանքի լուին դադաղում
Իր վիշտն է թաղում,
Ինչպես մի լալկան կաթիկաթող առու,
Որը կես ճամփին կորած, մոլորված
Ցամքում է հողում։
Բայց դուք տեսե՞լ եք, տեսե՞լ եք նրան
Ջայրույթի ժամին,
Երբ մռնչում է վանդակը փշրած
Առյուծի նման...
—Թող լայի այն ժամ նրա թշնամին...
Կայծակաբեր է նա, որին թե զարկես՝
Կայծեր կը ցայտեն կրակ աչքերից.
Նա երկնած սև ամպ, որը թե հուզես՝
Կայծակ կվիժի ցասկոտ ոռնգներից...
Նյութի սարսուռը, որքան էլ զրկված
Առօրյա կյանքի լի բարիքներից,
Այնքան նա հարուստ նուռն տենչերով,
Մարտումների արյան վազքերով,
Որքան լռակյաց քաղցի օրերում՝
Այնքան անողոք շանթ ու փոթորկի
Երկնած ցավերում...
—Եվ Ի՛ղ այս անգամ բանի մոլեգնած
Բանվորի ջուրը և իր ջրաղաց...

## I

### ՓՈՔՈՐԻԿԻ ԵՐԴԸ

*Մտա՛ այտանդ փոքրուկիկու ձեր աբրանքը,*
*Վրդովելու ձեր անդորրը խաղաղ կյանքին,*
*Մտա՛ այտանդ սասանելու փուռ հիմքերը*
*Նախնյաց ու գարշ ձեր հին շենքի.*
*Դե՛հ, վե՛ր կացեք, ով քնած է մեռածի պես,*
*Ով չէ՛ ուզում, որ կուլ գնա այս հոսանքին,*
*Հե՛յ, վե՛ր կացեք, ով ուժ ու բախտ ունի ինձ պես.*
*Ով չէ ուզում կյանքը զոհել մեծ փորձանքին...*
*Լսո՞ւմ եք դուք, ահա այնտանդ որոտն է հասս*
*Իր սուր նիզը երկրի կրծքին մխում բախտով,*
*Ցասումով լի երկնած ոդու վրեժն է այս—*
*Երկնած ցասով ու սարսափով:*
*Դե՛հ, վե՛ր կացեք, ով քնած է մեռածի պես,*
*Ով չէ՛ ուզում, որ կուլ գնա այս հոսանքին.*
*Հե՛յ, վե՛ր կացեք, ով ուժ ու բախտ ունի ինձ պես*
*Նվ ծով-կարոտ՝ այցի գալու ձեզ Աշխարքին»...*

## II

*Ահա այս երգով մտավ մեծ այդին*
*Մռանը գարբին,*
*Ուր ջահել մի խումբ հավաքում ուներ*
*Ձերնկվա ժամին.*
*Ժողովվել էին հետս մի այգում,*
*Թև ինչպես անեն,*
*Գործատներին գրած պահանջը*
*Համերաշխ տանեն...*
*Ու այտանդ է նա—Մռանը գարբին,*
*Երգը շրթունքին,*
*Քանդի, ուր ժողով՝ այնտանդ է նա միշտ—*
*Ամենքի հոգին:*
*Այտանդ են, ահա, Բադրանն ու Մխիան,*

Մելիքն ու Կորան, չորս հին ընկերներ—
Կյանքի քարքարոտ ուղիներն անցած
Ջորս ժիր անիվներ։
Այստեղ են նա՛և Նուշիկն ու Նինան,
Սաթոն ու Վերան,
Որոնք շա՛տ վտանգ, շա՛տ ցավ ու տանջանք
Քաջությամբ տարան։
Ու այստեղ է նա— Մոսևը դարբին,
Երգը շրթունքին.
Այստեղ է նա միշտ, բանվորի նա խրճ—
Ամենքի հոգին։

## III

Դեռ չեմ մոռացել նրան, իմ ընկեր,
Նա մի լեռ-հասակ,
Որի շանթահար, վայրագ աչքերից
Կրակն էր ցայտում,
Ջահել ու առույգ մկանուներից
Արյուն կաթկթում։
Նեղ օրերի զոհ, դյուղի բիրտ զավակ,
Կարիքը նրան
Քշել էր, բերել հեռու մի քաղաք—
Դևպի գործարան.
Կյանքի այն քուրան, ուր հոգին ու գրկանք—
Երկու ընկերներ—
Սնվում են մի տեղ և առնում հասակ՝
Որպես մի մորից ծնվուծ զավակներ։
Եկել էր քաղաք
Զուլվելու ժիսր այն հոսանքի մեջ,
Ուր կյանքն է կռիվ, կռիվը անվերջ...
Շատ ուշ և ապա դյուղի այս տղան
Փորձվել էր, դարձել կերտուած մի տիտան։
Քուրան իր կրակով,
Մուրճը կուռ գարկով
Մենեցին նրան խիզախ մի ոգի
Եվ պատրաստեցին գիտակից կյանքի։

Ես տեսա նրան սալի մոտ կանգնած՝
Կռանը ձեռքին,
Դեմքը առնական ու հաստնացած
Եվ խորհրդավոր գծերը դեմքի
Իմաստ ստացած...
Եվ հիացմունքից թնդաց իմ հոգին.
Սա այն զրկանքի որդի՞ն էր միթե—
Նկած կարիքից,
Որի շանթահար, վայրագ աչքերից
Կրակն էր ցայտում,
Որի ամրակուռ հաստ բազուկներից
Արյուն կաթկաթում...
Մուրճը իր ջանքով,
Սալն իր բողոքով
Կռեցին նրան կայծակի մի կամք,
Որոտող ոգի,
Եվ դարձավ ինքը դարբինն իր կյանքի։
Դեռ չեմ մոռացել այն կամքը կայծակ,
Նռանդը հզոր,
Դեռ չեմ մոռացել ես այն հերոսին
Խոսքը գործի տակ,
Գործը կռվի մեջ՝ և մինչև այսօր...

## IV

Ա՛յ իմ ջինջ աղբյուր ոգևորության—
Երկունքի զավակ,
Ես քո զրկանքը ամբողջ ծանրությամբ
Մեջքիս չե՛մ կրել,
Բայց զգացել եմ նրա վհուկյուն,
Նրա խորության
Եվ պատկառանքով սիրել ու գգվել
Նրան իմ երգում.
Ու թեև քեզ պես ես էլ եմ այրվել
Խոկման կրակով,
Ես էլ եմ ապրել զոռող տանջանքով,

Բայց դեռ փրկության զոհի սեղանին
Մեծ զոհ չեմ տվել...
Ների՛ր ինձ, եղբայր, քո ցավի երգչին,
Մեծահոգաբար։
Ի՞նչ է իմ տված... կաթիլ ցող միայն
Ամպերից իջած,
Որից հազիվ թե սփոփում զգար
Հոգին ծարաված...
Կամ ի՞նչ մի թեթև վերքը, կամ սպին,
Որը առնում ես մաքառման ժամին.
Վե՞րք եմ ասում ես,
Որը սրի պես
Ցնցեր ու շանթեր վհատած սրտեր.
Վե՞րք եմ ասում ես,
Որը զարդարեր ճակատ ու երես
Եվ ես կուզեի մոտալուտ կյանքի
Զոհի սեղանին այրվեր իմ հոգին,
Որից և՛ սնունդ,
Ե՛վ հասակ առներ մի նորեկ սերունդ։
Այսպես է կյանքը...
Մինչև հատիկը հողում չի մեռնում՝
Մենակը հազարի պտուղ չի բերում...

## V

Տափարակ դաշտում մայրաքաղաքի
Ուր հորիզոնն է մեջքիցը կքվել—
Երկիրը դրկել՝
Ընկած էր այգին։
Կանաչի միջից գարնան ծաղիկներ,
Որ գեղեցիկ են մայիս օրերին՝
Ողջունում էին կարծես հյուրերին։
Մի տեղ ալ-պուտեր մեղմ օրորվելով
Թևեն գնիյուռից,
Ալ դրոշի պես ծածանվում էին
Կանաչ խոտերից.
Այլ տեղ մեխակի կարմիր թերթիկներ

Ժպտում են նազով սև-բանվորներին,
Կարծես թե հևոյից պարպելով թևեր
Ողջագուրանքով ասելիս լինեն.
— Ձեր ծաղիկն ենք մենք, ուրիշ ոչ որի...
Եվ ընկերները մոտ քան հոգի—
Սև բլուզներով
Լայնեզր գլխարկներ քաշած աչքերին՝
Կանաչ այգու մեջ շաղով ու ցողով
Լուռ ապառում են մյուս ընկերներին՝
Գան, բացեն ժողով։
Ահա՛ մի ծերուկ, առողջ, այնպարզ,
Կողին թինկ ուված՝
Խորհում է անթարթ, խորհում անթառամած...
Մյուսը մի չահել՝ ամրողջ խրանով
Մալ խառնի ձգված՝
Ծառերի միջից ամպերն է պնդում...
Երրորդը ատր-ատր խոսում, համոզում
Իր ընկերներին, թե ի՛նչպես աննեն՝
Գործատերերին երևոին գարկած
Պահանջը ասննեն։
Խոսում են, վիճում, հուզվում փրփրած,
Մինչ կոշիկները փոշիում կորած
Հայտնվում են ահա Ասատն ու Մարոն
Լյոլյան ու Փառոն...

## VI

— Ահա և նրանք, ընկերներ,— խոսաց
Մոսևոր Հանկարծ.
Հայտնում եմ մեր այս ժողովը բացված՝
Դրե՛ք օրակարգ...
— Այսօր լինելով ժողովն արտակարգ,
Մեկայն բանբերի մասին կխոսանք,
Մենք մատալ Մխեան
Փոթորկի նման.
Ու չսպասելով ուրիշին ինչ կասի—
Տեղից վեր թռավ՝
— Ընկերնե՛ր, ասավ,

«Հյուրուհա» կոչված գործարանի տերն
Այնքա՜ն հղփացավ,
Այնքա՜ն լրբացավ,
Որ բանվորներին արդար պահանջին
Երեկ նա հայտնեց խիստ ու շեշտակի,
Թե՝ «գործարանը կամ պիտի փակեմ,
Կամ բանվորներիդ կեսը արձակեմ...
Իսկ ինչ ամենքդ կուզեք աշխատել՝
Օրավարձերդ պիտի կրճատել...».
Ասե՛ք, ընկերնե՛ր,
Այս ծաղրը լսիրշ ի՞նչ անուն ունի:
Իր գավակներին Մխրոնը ընկեր,
Կամ Նեստորը ծեր
Սովից ո՞ւր տանեն:
Եթե մեր արդար, համեստ պահանջից
Մերոնք նահանջեն,
Բաս, սովն է եկել
Մեր վերին չորքե...
Ով խոսել ունի՝ թող հիմի խոսի,
Նա իմս ասի...
—Ընկերնե՛ր, ղեկավար ձայնը Սառայի,
Թարմացնող, հնչուն զանգակի նման.
Մենք, ընտրյալներս, այսօր դիմեցինք
«Կռանը» գործարան.
Մեր պահանջները մերժեց Բերգ ագան.
Այն էլ ծաղրելով. ասում է՝ «մի՞թե
Տղամարդ չկար՝ կին ուղարկեցիք...»:
Մենք չորս պատվիրակ չորս գործարանի
Հայտնում ենք կամքը մեր ընկերներին—
Գործադո՞ւլ լինի...
—Գործադո՞ւլ լինի, կորչե՜ն ճնշողներ,
Բոլոր հարեւաններ:
Հուզվեցին հանկարծ փոթորկի նման
Ալեկոծ ձայներ:
— Գործադուլը պիտ ընդհանուր լինի,
Ռումբի պես պայթեց ձայնը Մոսեի.

Թող զգան նրանք, ին ի՛նչ ասել է
Զրկվել այսօրից
Հավերժականներից։
—Այդ քիչ է նրանց, պռատց Արշիլը
Մեծամասնական.
Մա՛հ լինի նրան, ով առաջինը
Փակի գործարան,
Ով մեզ այնտեղից,
Մեր օթևանից
Նետում է փողոց.
Իբր չկա գործ...
Մեզ մահ ուզողին—մահը պատասխան,
Թող իմ բաժինը լինի կախաղան—
Պիտ մնանի ապրան...
—Սխալ է, ընկե՛ր, զանգակի նման
Ղողանջից նորից կանացի մի ձայն։—
Նայեմ՝ խոսողն է գարձյալ իմ Սառան.
— Անհատի մահով չարիքը երբեք
Չի՛ անհետանա,
Մենք կռիվ ունենք դասակարգի դեմ...
Ես միանում եմ Մոսես ընկերին՝
Կոչ անել բոլոր գործարաններին,
Հայտնել գործադուլ.
Թող զգան ապագը, ին ի՛նչ ասել է
Զրկվել այսօրից
Հավերժականներից։

## VII

Եվ հրդեհի պես օդում մոլեգնած
Բողոքի ճիչեր պայթեցին հանկարծ.
— Գործադո՛ւլ լինի, թողե՛ք աշխատանք.
Հազար կոկորդից մի ձայնի նման
Պոռացին հուզված։
Եվ մի վայրկյանում, ուր հազար ձեռքեր
Ալիքի նման վեհորկում էին,
Ուր հազար մուրճեր ու մեքենաներ

Աղյուծի նման հոնդում էին,
Կանդ առան հանկարծ։
«Աշխատանք» կոչված մեծ գործարանի
Սուլիչը խրոխտ, ազդանշանող
Քաղաքածայրի գործարաններին
Գոռում է բանիող։
Այն ո՞վ է ոռնում և այնքան ողորմ,
Ի՞նչ է պատահել, այն ո՞ւմ են թաղում,
Ո՞ւմ տունը քանդում, ո՞ւմ տունը շինում,
Ո՞վ է ո՛ւմ շանթել...
— Այն գործարանի երակն է պայթել,
Ժամացույցի պես լարված ու սարքին,
Կյանքը փոթորկող առժամ կանգ առել
Ու տեղի տվել մի այլ փոթորկի։
Մեխանիզմներն էլ դորշ ծխի միջից
Առաջվա նման հրաբուխ չեն ժայթքում,
Ինդանոթի պես ցցված երախից
Էլ հուր չի՛ պայթում։
Եվ փոկերը խենթ, սառած, շվարուն,
Փայտե ձողերի փաթվել են վզով,
Թուլացել են մեզի ու էլ չեն պարում,
Էլ չեն մրրկում առաջվա հույզով.
Ողջը լռել է, ողջը համրացել.
Նման քաղաքին առասպելական,
Ասես քարացել
Ահեղ նզովքից մարդարեական...

## VIII

Եվ Մարսելյողը որսի նման
Ինդաց օդի մեջ,
Եվ օդը երգից, երաժշտության
Ալիքների տակ,
Եվ ամեն մեկիս աչքերը վառված—
Կարմիր արևփակ—
Քայլում ենք առաջ...

Եվ ուր որ գնում՝ մեր ստիպն տակ
Մլում է կանաչ...
Եվ դրոշները ձեռքիս պարզած—
Կարմիր փոթորիկ—
Հրդեհի նման ծփում են հուզված
Ալիք առ ալիք.
Հոգին ձգտում է դնալ վայրեր ազատ,
Դնալ հաղթանակ,
Եվ թվում այնպես, թե ողջ բնությունն՝
Աղրնտակ, գետակ,
Զայնակցում են մեզ մարտական հիմնի
Ալիքների տակ։
Մեր շուրջը ահեղ, երգերի հեղեղ...
Ոչ հետս այնտեղ
Օձը թաքնված գրասենյակում,
Լսելով թափը նվաճող երգի՝
Սոսկում է, ճնշվում, կծկվում, դալարվում,
Բայց ուշքի գալով, շտապում դնալի
Ասիկանատուն...
Օ՛, այս ննդ իժից երբնք չեն վախնալ
Անվնհներ Միխան, Մելիքն ու Կոլան—
Որդիքն վաճառի—
Ուղղում են ամբոխն նոնք լեռան
Ազատ միտինգի.
Ու այստեղ է նա՝ Մոսկոք դարբինն—
Երգը շրթունքին։
Այստեղ է նա միշտ, բանվորի նա խնդճ—
Ամենքի հոգին։

## IX

Հետս Մախաիլ լեռան նոնտեմ—
Քաոսն ձախ թևում—
Ծով դլուխներն ծփում է ալիք—
Կարմիր փոթորիկ.
Ալ դրոշների թավիշն է ճոճում,
Այն ո՞ւմ հետ վիճում,

Մինչ այս ու այն տեղ սրտերն են վառվել.
Թնդում են ճառեր...
Ահա բեմ ելած Մոսեսը դարբին—
Ամենքի հոգին,
Որտեղ ձայնով ինդում է, խոսում
Փրփուր շրթունքին.
Եվ ուժեղ ձեռքի թափառ մի շարժում՝
Առաջ է քաշում
Իր կողքին կանգնած Սարգիս բանվորին,
Ցույնում ամենքին.
—Ընկերնե՛ր նայե՛ք, ահա սա մարդը,
Որ երեկ առտչ
Առույգ էր, ջահել,
Այսօր կբվել է, մեջքից ծալվել ողջ
Ու դարձել ահել.
Ահա, ընկերնե՛ր, ովքը գործատեր
Այն շար մարդուկի,
Որ ամեն մեկիս կուզի ենթարկել
Սրա վիճակին:
Իմն ուզում եք, որ այս դրության
Այսօրից տանք վե՞րջ...
Ու դեռ խոսքն ինչ՝
Ցնցվեց գետինը խումբ կոպակների
Սրարշավ դոփից,
Կարծես երկինքը փլվեց գլխի վեր
Նրանց արշավից:
Փոշու մեջ կորած ձիանելը խեղճ,
Կայծող պայտերով,
Մի ակնթարթում նետվեցին միտինգ
Ճոճվող սրերով...
Ու հետևանքը՝ մահ ու կատորած...
Մարդահատակն կանաչ ճմլած...
Բայց ո՞ւր է Մոսես. մի՞թե նա մնաց
Իր ընկերներով.
Ո՞ւր անվախ Միխան, Ջաբարն ու Բադդանը
Իրանց երդնուվ:
— Ձերբակալվեցին այդ օրը նրանք
Եվ խուզարկվեցին.

Ու հետևա՞նքը... Ա՜խ, հետևանք...
Բանտ ու շղթաներ... Սիբի՛ր, աքսորանք։

## X

Անցան շաբաթներ և կռվին համառ
Տեղի ավելին, իրար միջնային
Երկու ուժ համառ։
Չկար Մոսևը, Մելիքն ու Կորան,
Միևան ղեկավար.
Բանտումն են նույնպես Տատյանան, Վերան
Եվ վիրավորված Սառան ու Դորան։
Մնջ ընկան վախկոտ ծերուկ բանվորներ,
Բանթողը պայքից,
Շարժումի ելավ նորից գործարան...
Էլի բուրժուան, բուրժուան «հաղթեց»։
Գորշ ծխի միջից, գոլ շոգու միջից
Այն ո՞վ է սուլում ծոր խողովակի
Խեղդող ոլորտից.
Սուլիչն է սուլում ու սխուր երգում
Վիրավոր սրտից.
—«Վե՛ր կաց, արթնացի՛ր, բանվոր ժողովուրդ,
Գնա՛ գործարան,
Քե՛ղ է սպասում քո հարուստ աղան...
Մեջքիդ հյութերը, մկանուներիդ,
Քե՛ղ չեն պատկանում, գնա՛ գործարան,
Քե՛ղ է սպասում քո հարուստ աղան...
Վարձդ օրական մի մանեթ միայն,
Գնա՛ գործարան,
Քեղ է սպասում քո հարուստ աղան...
Սուլիչն է սուլում...
Վե՛ր կաց, արթնացի՛ր, բանվոր ժողովուրդ...
Նրն չդնաս հիմա գործարան,
Սովից կմեռնենք ես՛ դո՛ւ, ես՛ աղան...»

* * *

Նախանձում ենք ձեզ ողջ և անվնաս
Մնացածներս—
Խորտակված նավի այս բեկորներս...
Մեր լավ ընկերներ,
Առյուծ-անցյալի ոգեշունչ լարեր,
Հեռացաք մեզնից
Եվ ամայություն տիրեց մեր հոգուն,
Նայում ենք մեր շուրջ և ինչ ենք տեսնում
Այս մեղկ օրերին...
Անտարբեր ու գաղջ դեմքեր անճանաչ՝
Թե՛ աշխատելիս, թե՛ մութ պիշերին
Մենք ձե՛զ ենք հիշում, ա՛յ լավ ընկերներ,
Ու քաշում հառաչ...
Ա՛խ, երանի թե ասվերներդ ձեր
Այս դատարկության լքման օրերին
Մի վայրկյան նորից երևան գային,
Անգույն այս կյանքին փոքրոգիների
Մի խմաստ տային։
Ինչպես արևի ճառագայթները,
Որ շողշողում են գույներով հազար,
Այնպես էլ անմահ ձեր հաղթ գործերը
Շողում են ահա հուշերով պայծառ
Ու ջերմացնում մեզ։
Արևի՛ որդիք, նախանձո՞ւմ ենք ձեզ...
Նախանձում ենք ձեզ— ազատյալներիդ
Եվ մութ բանտերում տառապյալներիդ,
Որ թեև այնտեղ անվերջ կտանջվիք՝
Գոնե հավատով ընկերներ ունիք՝
Զգուող ու թոշող դեպի կյանքը վեր.
Մինչ մենք... մենք, ազատ մնացածներս,
Խեղդվում ենք ճնշող այս մթնոլորտի
Թույն մղձավանջում
Ու... նախանձում ձեզ...

Բացել է դուռը բանտապետը շար
Եւ նրան է հրում բանտարկվածներին.
Նրա ժանտ դեմքն ամախոշկոր
Նման են հունի չհլուա եւ ծառին.
Հրում է մեկ-մեկ մռայլը բանտ
Եւ ետքից զարկում դուռը երկաթի:
Բանտի խորքերում սխուր պնդում են
Եղիանները հին,
Ծոլ լռության մեջ լսում է ահա
Մի նոր տխրադին.
Մի նոր տխրադին, որ ամենքի էլ
Հուզում է հոգին.
«Վերջալույս է. մառայլ, անշող,
Բանտի խորքում խուլ շշուկ.
Ո՞րտեղից էր— սիրտը մաշող
Եղիանների լռից աղաչ
Եվ հեծեծանք տխուր մի նոր,
Պայմից ճնշված մի ծիծաղ.
Օ՜, ան՛ա կացնի, չխանգարենք
Ճիշը հոգու այն խեղճի:
Ա՜խ, հենց հիմա շղթան կրած
Մտածում է խորտակել,
Օրերն անցած, կրոնքը շորթած
Մի նոր կյանքով նորոգել:
Վերջալույս է. մառայլ, անշող,
Բանտի խորքում խուլ շշուկ,
Որտեղի՞ց էր— սիրտը մաշող
Եղիանների լռից աղաչ...»:
Նրում էր այսպես Մուսեր հոգնած,
Ինքն էլ հուզվում.
Օրվա վշտերից շղթեր լարված
Հանգիստ են ուզում.
Ամպն ո՞վ է այն, որ բանտի խցում
Իր շղթաների հետ է պատում...
— Զարթիր, ընկեր... դեռ, լսիր նրան,
Թե ի՛նչ է ասում.

«Ամբողջ իմ կյանքում հնչ դու, իմ շղթա,
Տանջվել եմ միայն... մտածում էի
Ամուսնանալ, բայց... ահա քեզ գտա,
Այժմ մարդիկ ինձ քեզ հետ կապեցին,
Եվ պահակեցին.
Դիշերները ողջ քեզ հետ եմ միայն
Ես սիրախոսում,
Քեզ կանչում. արի, պահակնե՛ր միասին,
Անդին ամուսին.
Ես կը ծածկեմ քեզ փափուկ վերմակով,
Որ դու չմրսես,
Կը փայփայեմ, որ ինձ հավատարիմ
Մշտապես լինես.
Չէի՞ հանաշում քեզ, ա՛յ իմ շղթա,
Դու ինձ ո՞նց գտար,
Մի ասա՛, ասա՛, էդ ո՞նց իմացար,
Որ Ջաքարն եմ ես.
Էդ ո՞նց իմացար, որ քեզ կյանք տվող
Ջաքարն եմ դարբին,
Ահա թե ինչո՛ւ, ընկեր իմ անգին,
Դու ինձ փաթաթվել, ուրիս ես փարվել...
Ահա թե ինչու այդպես անբաժան—
Դու սիրում ես ինձ խանդաղատագին։
Օ՛, իմ սիրելի,
Գիտեմ, քչերն են պատվիդ արժանի,
Գիտեմ, որ դու ինձ չես դավաճանի,
Դե՛, սխուր ժամին
Այնպե՛ս դու երգիր, որ քունս տանի»...
Ասաց ու զարկեց իր շղթաների
Սրտի թելերին.
Եվ օղակները, որ ամեն մեկը
Տարբեր ու տարբեր հնչյուն ունեին,
Հնչեցին մի երգ,
Երաժշտային մի անուշ համերգ...
Քնեց Ջաքարը,
Ընկել էր կրծքից վշտերի քարը։



387—4

Էտապն է գնում անապատներում...
Անհայտ ճամփերով— հեռո՜ւ ուղիներ...

* * *

«Գնա՛ք բարով ու գա՛ք բարով,
Մեր ընկերներ,
Ազատ խոսքի— մեծ հասանքի
Մուննաթիկներ։
Գնա՛ք բարով ու գա՛ք բարով,
Մեր ընկերներ,
Որ ուղ դրիք փուշի աշխարհ՝
Ու ձեր ուղի փուշիներից
վարդեր ծլան մարդոց համար...»։
Այսպես երգեցինք ողջ և անվնաս
Մնացածներս,
Խորտակված նավի մեղկ բնակիներս։
Ու շատ չի անցավ, առացանք նամակ
Ընկեր Առուչից
Մենք՝ ճնշվածներս...
Խոսքն էր արիուն, հույսի արշալույս
Նվ նոանդ շնչող.
Հյուսիսափայլի ճաճանչների լույս,
Որ մեռած կյանքին նոր կյանք է շնչում։
Մեղ թվաց այնպես, թե կանաչել է
Սիբիրն ամբողջ,
Հողը պճնվել ու բնությունոտովել
Իր լեռներով ողջ.
Մեղ այնպես թվաց, որ մեծ Սիբիրի
Գետերը անծայր
Հալչող ձյուններից հեղել են դարձել,
Լեռներով անոնք։
Ու եկան նրանք՝ ընկերները մեր—
Ոնց երկնած ամպեր.
Ու որոտ ճայինց կրծքերը նրանց—
Ահեղ փոթորիկ...
— Հեղափոխության հուժկու ծովերի
Կարմիր էր ալիք...։

# 1916—1917

## ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

### I

Մտել եմ ահա մի նորեկ աշխարհ—
Մտել մի աքանչ հեքիաթի դռնով.
Այստեղ ամեն ինչ նո՛ր է ինձ համար—
Նոր ու կատարյալ իր վեհությունով.
Արևը այստեղ փայլում է թեև
Առաջվա շուքով,
Ամպերը գոհար ժպտում, ծիծաղում
Գեղ ու համայքով.
Մեր կովող գետերն փոթորկող, ահեղ,
Մեր անտառները թավամարս, շքեղ,
Թեև խոսում են առաջվան հանգով՝
Բայց կյանքն է ուրիշ, մարդիկը մի այլ
Ու էլ վաղեմի չեն նման իրար.
Մի հեքիաթ է այս, տևախլ աննման,
Ուր հազար-հազար
Տասնյակ հարկանի տներ ու շենքեր
Նայում են իրար ախտանի նման.
Այստեղ ամեն տուն և ամեն մի շենք
Մի-մի քաղաք է, մեծ ու փառաշուն,
Ամեն մի փողոց՝ ծով համատարած,
Ամեն տանիքի արևը բազմած...
Հրե՜ն քաղաքի հեռածայրերում
Շարելշար, հպարտ, դեղնցիկ, սիրուն
Գործարաններն են վեհապանծ իշխում,
Վերամբարձ գլխով աշտարակներից
Լույսեր են բաշխում.

Հրե՜ն մաքրաշեն ջրերի հույզեր,
Կանաչ պուրակներ և ծաղկանոցներ,
Ամեն մի շենքի և գործարանի
Փարթամքն են կազմում.
Եվ մարդիկ այստեղ ամենքն են բանվոր
Եվ աշխատավոր,
Ուր չկան այլևս ոչ միլիոնատեր
Եվ ոչ չքավոր,
Այստեղ ամենքն էլ ընկեր-բախտավոր,
Իրար հավասար
Եվ մեկը՝ հազար։

## II

Մի հեքիաթ է այս, մի նորեկ աշխարհ...
Եվ ես աչքերիս կուզեմ հավատալ.
Մի՞թե երեկվա գառնուկն և գայլ,
Առյուծ և այծյամ վերացան իսպառ.
Այս ի՜նչպես, ի՜նչպես...
Այս ի՜նչ փոթորիկ, մրրիկ հեռատես,
Երկրաշարժ ահեղ,
Անողոք հեղեղ
Քանդեց, ավերեց կարդերն անցյալի
Եվ հավասարեց հողի ու ջրի.
Այս ի՜նչ հզոր ձեռք փլեց, խորտակեց
Շահագործության հիմնաքարերն այն,
Որ այսքա՜ն տարի,
Որ այսքա՜ն տարի
Ճնշել էր մարդուն քրտինք-արյունի.
Ադամ գայլերը ո՜ւր են, ո՜ւր, այսպես,
Այս ի՜նչպես, ի՜նչպես...
Զարթին այնքան եռուն, խտացած
Եվ արմատացած,
Հավիտենական դարերով բարդված
Նախանձը մարդկանց,
Ուր մարդը մարդու համար գայլ մնայի՞ն
Մի՞թե վերջ առան,
Մի՞թե վերջ առան...

Տիրակալության, ընչասիրության
Այն քաղցը ագահ,
Որ մարդոց արյան հաճույքն է միայն,
Ի՞նչպես վերացան,
Ի՞նչպես վերացան...
Թե՞ երկրագունդը մեր այնքան փխրուն
Մի նորնկ սիրուն,
Ազնիվ մետաղից, հոյակապ քարից
Քանդակվեց նորից.
Թե՞ այն բյուրավոր արհավիրքներից—
Համաշխարհային պատերազմներից,
Որից լեռնացավ հրդեհի մոխիր,
Որից ցնցվեցին երկինքն ու երկիր,
Պայթից ու ժայթքից մի վրեժ արդար
Ի հատուցումն գործերի վատթար,
Այս ի՞նչպես, ի՞նչպես,
Ի՞նչ հրաշք է վես...

## III

Ես ես կանգնել եմ այս նոր աշխարհի—
Հրաշքի առաջ,
Ու չեմ զարմանում, որ այն լեռները
Ջուլլ-ոսկիների
Կեղեքվածներիս արյան է հառաչ.
Ոսկիները այն,
Որ ծառայում են այժմ արձաններին
Պատվանդան միայն,
Որոնք ձգված են լայն փողոցներում
Կարգով շարեշար,
Նորնկ սերնդին հին-հին գործերը
Պատմելու համար.
Ու չեմ զարմանում, որ այսօրը մեր
Մոտիկ անցյալի մի բնկեր է միայն,
Ուր կան նոր կռիվ, նոր նվաճումներ,
Կյանքը հաստնելու կատարելության.
Կյանքը այն դժվար, որ միշտ է պայքար
Նոր մարդու համար.

Մարդու, որ կռվող հասվածն է միայն
Տարերք-բնության,
Ուր ուղեղը մեր աճուն, հարաճուն
Պիտ արագությամբ դործի, կայծակի
Նվ տա նոր ձևեր, նոր իմաստ կյանքին.
Գործի, առնչվի գերմարդկային
Խանդավառությամբ,
Նվ ինչ էլ ունի, շնորհք ու եռանդ,
Հանճար ու տաղանդ,
Զոհի հաղթանքին առնչվագործության։
Օ՜, դու, հաղթանակ մարդկային ջանքի,
Լարված ջղանքի,
Օ՜ դու, հաղթանակ վնհ աշխատանքի
Նվ ուժեղ կամքի,
Հաղթանա՜կ ազնիվ. անհա՜շտ, անհանգիստ,
Շարժուն հար բնդ միշտ,
Քո հետևանքը ա՛յս պիտի լիներ,
Ա՛յս պիտի լիներ օրըդ այսօրվան,
Ա՛յս է կյանքը մեր.
Մինչև ցորենը հողում չի մեռնում,
Մևկը հազարի պտուղ չի բերում.
Մինչ որ մարդկային հերոսը ցեղի
Կռվում չի ընկնում՝
Հավասարության և եղբայրության
Չի հարթվում ուղին։

## IV

Նվ ես հեքիաթի շեմքին խոնարհած՝
Հիանում եմ լոկ այս նոր աշխարհով.
Մի աշխարհ չքնաղ, որ այիք առած՝
Թռում է, շարժվում, որպես նոսն ծով.
— Է՛յ հազա՜ր, հազա՜ր ալսոսոտրիչներ,
Որ այդպես արագ թռչում եք, սլանում,
Ո՞ւմ եք պատկանում.
— Հանրապետությա՜ն...
Է՛յ, հազա՜ր, հազա՜ր լուսյակ էլեկտրյան,

Որ պիշևրնևրը արև ևք վառում,
Ո՞ւմ ևք պատկանում.
— Հավասարությո՞ւն...
— Եվ դուք, աշխարհի գեղեցկուհիներ,
Հաղի մևքենաներ ու գործարաններ,
Որ քար ու հողից բարիք ևք ծնում,
Ո՞ւմ ևք պատկանում.
— Բանվոր մարդկությո՞ւն...
— Դուք, նավևր, երևր, երկաթուղիներ,
Հանքևր ու ցանքևր ապատ աշխարհում,
Ո՞ւմ ևք պատկանում.
— Հանո՞ւր մարդկությո՞ւն...
Համալսարաններ, աստղակայաններ,
Որ այս հեքիաթի պարծանքն ևք կազմում,
Ո՞ւմ ևք պատկանում.
— Մևկին, ամևնքին իրար հավասար—
Ուր հազարն է մևկ և մևկը՝ հազար։

## V

Տեսե՞լ ևք արդյոք վաղ արշալույսին
Նորածին կանաչ—ցողը երևսին,
Կամ ծով-լիևրում լուսաշող ամպևր
Անբիծ, անաղարտ, ինչպես կարապևներ
Կանաչների մեջ և վարդևրի մեջ
Ես տեսա այտոնդ մի ավան սիրուն,
Քաղաքից հեռու շարևշար անվևրջ
Միահարկ տևներ—շուրջը ողջ գարուն
Տևները այտոնդ բյուրևղից են ողջ,
Հույլևրի հեղեղ, արևն ընտանի.
Այտոնդ ծլում է մի սերունդ առողջ
Գևղ մանուկևներին.
Ինչպե՞ս միաձև ու պարզ են հագնված
Այս գավակները նորևկ աշխարհի,
Եվ ինչպե՞ս սիրով և ինչպե՞ս ապատ.
Աղջիկ ու տղա իրար հարապատ,
Կարծես ամևնքը մի մորից ծնված,
Մի օր մևծացած ու մի տևղ սնված,

Խաղում են կայտառ, ծլվլում սրտանց,
Նախանձ, չարություն օտար է նրանց.
Երգում են, որպես դարնան թռչուններ,
Ոչ ոք նրանցից հոգս ու ցավ չունի...
Սակայն ինչո՞ւ այս դեղ ծաղկանոցում—
Բնության ծոցում
Տեղ-տեղ փթթել են ծաղիկ հասակներ—
Պատանիների,
Ծաղիկ հասակներ, ինչպես պսակներ,
Որ շուք են տալիս դաշտերի միջին
Թավիշ կանաչին.
Ովքե՞ր են սորա, ինչո՞ւ են այստեղ,
Այս մանկանց միջին
— Նորեկ աշխարհի օդակներն են այն—
Համերաշխության,
Որ ամեն անգամ իրենց հմտությամբ
Օդնեն, աջակցեն դեռևս անփորձ
Այս մանուկներին,
Օգնեն, աջակցեն և ուսուցանեն
Մեկը ամենքին.
Որ այս հասակից մատաղ սրտի մեջ
Հավասարության և եղբայրության
Զարգանա ոգին։

## VI

Ահա և նրանք՝ գործարաններըը
Նոր սերունդների,
Ահա և նրանք՝ ատելծողներըը
Այս նոր աշխարհի,
Հոյակապ, սիրուն, ողջը ապակյա—
Լույսերի աղբյուր,
Հատակը հղկուն, հարթ ճննապակյա,
Օդը համատփյուռ.
Մտել եմ նրա կամարն դռնով—
Նման տաճարի,
Այստեղ է ծնվել, այստեղ սովոռում
Ոգին հանճարի...

Ահա և նրանք՝ ճախարակները
Ջուգահեռ շարքով,
Որպես տիտաններ՝ մարմար հիմքերին
Բազմել են կարգով,
Գործում են թափով, մրրկում արագ,
Տենդային հևքով
Եվ լանջերդ շոյում միանվագ
Հաղթական երգով։
Այստեղ չէ՛ լսվում առաջվա նման
Շռինդ ու շառաչ,
Ողջը խոնարհվել, ողջը զսպվել է
Հանճարի առաջ.
Եվ մարդու համար մեքենան անսաս
Մի զսպված գազան,
Որ ինչ ուղղություն և ինչ ընթացք տաս՝
Կըլսի անձայն։
Օ՛, գիտակցություն,
Որ խենթ մեքենան էլ մինչև անգամ
Դարձել է խոհուն ընկերը մարդկանց...
— Ներդաշնակությո՛ւն,
Որ աշխատանքի ժամերին անգամ
Լարված ջղերին հանգիստ է շնչում։
— Ջորս ժամ աշխատո՛նք.
Ուր մարդն է խոյում հաղթանքից հաղթանք։
— Համասարությո՛ւն,
Որ այս համերաշխ աշխատանքներից
Օգտվում է համայն հասարակություն,
Ապրում իրենի, ընկերի համար—
Իրար հավասար,
Ուր հազարն է մեկ և մեկը՝ հազար։

## VII

Բարդ մեքենայի խոնարհ սպասում
Բանվորն է կանգնել,
Եվ հում նյութերից թելեր է հյուսում—
Ջյունների լեռներ.
Մի րոպե, վայրկյան, մի արագ պտույտ
Եվ հյուսերը այն

Ա՛յլ մեքենայի տեսնում ես կույտ-կույտ
Ոսկերը ելան։
Ճարպիկ մեքենան բերանն է առնում
Թելերի խուրձեր,
Ծամում, կլանում և կրծքից հանում
Պատրաստի գործեր,
Նրա հարևան մեքենայի ճաղն
Վրա է հասնում,
Եվ քույա-քույա գործվածքը շարմաղ
Մալում ու գալաում.
Մալում, փաթաթում բամբակի հակեր
Պողպատ մատներով
Եվ շտապ հասցնում այլ բաժանմունքներ
Վագոնետներով...
Այսաեղ է ահա, որ կյանք է առել
Մի ուրիշ աշխարհք,
Գործում են հազար ժիր մեքենաներ—
Մեղուների շարք.
Եվ ամեն մեկը ճերմակներնի
Մի մասն է ձևում,
Կարում ու հարթում խնկացի, գլաաա
Ու՝ գործը պատրաստ։
Եվ աշխատանքը, որ բեռ էր առաջ,
Չրկանք ու տանջանք՝
Այժմ դարձել է նոր մարդու համար
Հոգու զվարճանք.
Մարդ ու մեքենա սիրով համերաշխ
Գործում են ուրախ,
Կռում ու կոփում նոր սերունդների
Ապագան չքնաղ...
Եվ այս ամենը դարձյալ իրենի—
Ընկերի համար—
Իրար հավատար,
Ուր հազարն է մեկ և մեկը՝ հազար։

## VIII

Ողջո՜ւյն ձեզ, ողջո՜ւյն, նորնիկ աշխարհի
Ապառ գավակներ,
Որ դարե՜ր, դարե՜ր ձեր մեծ հայրերի
Հարստահ ջանքեր
Այսօր պսակվեց վանեմ գործերի
Վեհ հաղթանակով,
Եվ այժմ պիտեք անցյալը հիշել
Անուշ պարծանքով։
Ողջո՜ւյն ձեզ, ողջո՜ւյն, երջանիկ գարի
Անխոնջ գավակներ,
Որ հաղթ ու անպարտ այս մեծ օրերի
Տերերն եք դարձել։
Իմ վառ խոհերին մարմնացում տվող,
Հերոսնե՛ր կարող,
Ձեզ հազար ողջույն, որ կյանքին մեր այս
Շնչեցիք իմաստ,
Եվ մարդն այսօր ազատ ու տիրող
Չէ՛ նախկին գոռոզ։
Ու ձե՛զ էլ ողջույն, կարմիր օրերի
Հրդեհի կայծեր,
Որ ձեր մեծ համրի խուվերը այրած
Եվ ընդմիշտ անդարձ՝
Մի վեհ, փառավոր ուղի եք անցել։

## IX

Հրե՜ն գալիս են կարմիր ջահերը՝
Նորնիկ աշխարհի,
Հրեն գալիս են պայծառ առտվերը
Որոնումներին.
Երկու անհեղ էլ մոել են այստեղ—
Տունը պիտույքան,
Որոշել բախտը ընթացիկ օրի
Հանրապետության։
Ա՛հ, այն դեմքերը աղնիվ ու խոհուն,
Զգոն և ուշիմ,

Ով այնքա՜ն քարի և այնքա՜ն բարի,
Ամեն մի կնճիռ և ամեն խորշում
Նրանց վիհ դեմքի պատմություն ունի.
Ու քա՜նի-քա՜նի կրել են տանջանք
Այս դեմքերը կիրթ,
Մինչ որ առել են կատարելության
Դրոշմ ու կնիք,
Որքա՜ն մաքառել ու տառապել են
Սրանց մեծ նախնիք,
Մինչ մեզ հողել են այսպիսի դեմքեր
Վիհ ու գեղեցիկ։
Ահա ամբիոն ելավ մի գիտուն,
Լրջմիտ ու խոհուն,
Առանց կրքերի և հուզումների,
Պարզ ու հյութալի, համառոտ ու լի
Իր դյուտի մասին հայտնեց ամենքին,
Ով իր հանճարեղ զորությամբ խելքի
Դահլիճը բերեց խոր համոզմունքի։
Ով ես զարմացա, որ մարդն այսօրվա
Երջանիկ ու լից,
Գո՛հ չէ այս օրից.
Որոնում է նա նո՛ր հորիզոններ
Նորից ու նորից...

## X

Գարուն է անուշ... Թարմ կանաչների
Մավալ ու ծփանք...
Այս կանաչներում ինչ որ թովչանքի
Կա դյութող հմայք,
Այս ճոխ դաշտերում հակա համերգի
Մի ջերմ փայփայանք...
Արևը այսօր ուրախությունից
Մաղերն է փռել,
Արևը հզոր իր բարձր գահից
Ալ դրոշ վառել.
Ա՜հ, այն դրոշը, որտեղ այնքա՜ն մոտ
Ով այնքա՜ն ճանաչ,

Ուզում ես թռչես ու գրկես նրա
Ամեն մի հաճանչ,
Եվ մարդն այսօրվա, որ է արարիչ
Հավատարության,
Եվ մարդը հանճար—որ է և տիպար
Վեհ գեղեցկության՝
Զուլվել է այսօր անուշ երգասան
Այս բնության հետ
Եվ դարձել նրա ներդաշնակության
Երգիչն ու պոետ։
Առողջ, հաղթանդամ և՛ ուժեղ, և՛ թարմ,
Երգ ու նվագով, պատկ ու ծաղկով
Եկել է մարդը երկաթե զույգով
Հովիտը Մարքսյան,
Տիեզերքի հետ տոնելու օրը
Մեկի մայիսյան։
Հրե՛ն շարքերը—նոր կյանքի նշան—
Ժիր մանուկների,
Որքա՛ն են նման ալիքածածան
Կանաչ հասկերի.
Ձայնով մանկական, անուշ զրնգան,
Երգում են նրանք օրհներգը կյանքի
Եվ աշխատանքի։
Հրե՛ն բանակը անխռով ու հաշտ
Ուսանողների,
Ալ գլխարկներով—ծաղիկների դաշտ—
Կարմիր պուտերի.
Եկել են նրանք հիմնը երգելու
Կյանքի մեծ երգչին
Եվ խոնարհվելու արձանի առաջ
Մեծն ուսուցչի։

## XI

Տարին մի անգամ, տարին մի անգամ
Գալիս են ահա այս հազարները
Տարին մի անգամ,
Եվ հաղթ արձանի շուրջը բոլորած,
Ջերմ ոգևորված՝

Երգում են հիմնը Հավասարության
Եվ Եղբայրության։
Երգում է մարդը, երգում բնությունն,
Ե՛վ ծառ, և՛ ծաղիկ,
Աղբերակ, գետակ, քլքլան վտակ
Ալիք առ ալիք.
Երգում են այնպես, խրոխտ և ուժգին,
Խանդավառաբար,
Կարծես մի հսկա համաշխարհային անուշ քնարից
Լինին ծորալիս այս շեշտերը հաղթ—
Ի մի բերանից։
Եվ ես, որ արդեն մի զավակն էի
Այս Նոր-Աշխարհի,
Եվ ես, որ երգող մի նուրբ լարն էի
Այս մե՛ծ քնարի՝
Չգիտեմ ինչու այնպես լացեցի
Անուշ հուզմունքից
Ու չամաչեցի, ու չամաչեցի
Ես իմ արցունքից։
Հավասարության և երջանկության
Տոնն են առնում այս հաղարներըը
Տարին մի անգամ,
Եվ հիանում ես,
Որ մեկը այստեղ սիրում է մյուսին
Հազարն նման։
Օ՛, որքա՛ն սիրուն ու սիրելի ես
Սերունդ աննման...
Գալիս են նրանք մի մարդու նման
Տարին մի անգամ,
Մեծ մարդու առաջ վկայելու այն
Ավանդ ու պատգամ,
Թե կյանքն ունի իմաստ և հմայք
Լոկ այն ժամանակ,
Երբ եսը կապրի ամենի համար—
Իրար հավասար,
Ուր հազարն է մեկ և մեկը՝ հազար։

Ահա ի կյանքը այն կարոտալից,
Որ թվում էր ինձ հետու մի երազ.
Նա, որ ևթևրի անհյուս թևևրից
Իր ձևռքն էր մեկնում և մնում անհաս՝
— Իրականությո՜ւն, իրականությո՜ւն...
Սիրել եմ կյանքը ես առաջներում,
Նրա մրրկող թափը երկրային,
Սիրել եմ նրա ուղին դժվարին
Ու երգել անվերջ իմ հին երգերում։
Սիրում եմ ահա կյանքը այսօրվա
Իրա հաղթանքով, իրա պարծանքով,
Հավերժը նրա, խինդը առօրյա,
Սիրում եմ նրա վեհ գեղեցկություն,
Նրա դրոշը կարմիր, փողփողուն,
Որ բերեց այսօր մեզ արդարություն,
Հավասարություն և եղբայրություն։
Սիրո՜ւմ եմ կյանքը, սիրո՜ւմ եմ այնպես,
Ինչպես նորահարսն իր փեսացուին,
Ինչպես ծաղիկը արևի շողին,
Ինչպես անձրևը երաշտած հողին.
Սիրո՜ւմ եմ... և, ա՜խ, մեռնել չեմ ուզում.
Չէ՞ որ նա, կյանքը, մի անուշ հուզում,
Դեռ այնքա՜ն կոխել, փոթորիկ ունի...
Բայց ինչ մեռնեմ էլ, է՜հ, այդ ի՞նչ վնաս,
Չէ՞ որ ես ևս մի հյուսն, երազ,
Այս նոր աշխարհին իմ լուման տվի,
Եղբոր համար, ընկերիս համար
Իրար հավասար—
Ուր հաղարն է մեկ և մեկը՝ հազար։

# 1920

## ՀԱՄԱՌՈՏ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

(Պատանեկ կյանքիս պոեմը)

Ղորխամազովենց հարուստ այգին
Մարդահասակ փշե ցանցով—
Կանաչ յաղութ... ու նրան գին
Դեռ չէր գտել ո՛չ մի անցորդ։

Քաղաքից դուրս, տափարակում
Նա ձգվել էր ծովի նման,
Փարթամութեամբ ողջ քաղաքում
Չկար այգի նրա նման։

Վաթսուն խյավանդ ուներ նա մի,
Նման մի-մի անծայր գորգի,
Ջրով էին պտուղ գալի—
Էնքան մեծ էր էն մե՛ծ այգին։

Մալիկների Գյուլիստան էր
Ղորխամազովենց հնգիաթ-այգին,
Թե մանեիր՝ խելք կը տաներ
Բաղի բույրը, վարդն ու դյորգին։

Այգու միջին շքեղ մի տուն—
Մի դղյակ կար քարե շինքով.
Ու ապրում էր այն դղյակում
Ղորխամազովն իր ընտանիքով։

Դաղստանի՛ էր նա գավակ—
Ալեքսան-բեկ Ղորխամազովը,

Այլ և երբեմն մեծ ավազակ...
(Է՛, բոզ լալկվի էդ ասողը)։

Ասում էին՝ փախցրել էր
Մի ջահել կույս ու պարծրել կին՝,
Այնուհետև հանդիստ առել
Ու վերջ տվել ասպանդակին։

Գյուրջի աղջիկ էր տիկինը,
Մի դեղեցիկ թաստակրավի.
Ո՞վ է եղել էն մի կինը,
Որ նրա պես սիրտ գրավի։

Երգում էր նա իրենց բազի
Բլբուլներից է՛լ վատ կրքով,
Ո՞վ է եղել, որ չդողի
Իր լսողին նա իր երգով։

Ուներ դատերք դեռահասակ—
Ջորս ծաղիկներ, դյոզալ, սիրուն.
Ամեն մեկը՝ գալար պատկ,
Ամեն մեկը՝ դյուբող գարուն։

Եթևրայեն դուխ նման
Ասես մի-մի մարկիզուհի.
Էն ո՞ր ասպե՛տն էր յա՛ման
Նրանց համար կյանք չդնի...

Գարուն, ամառ, աշուն, ձմեռ
Երդն անպակաս էն դղյակում,
Իշխանազուն բարձր հյուրեր,
Վառքերի շարք՝ տան մղաքում։

Է՛լ պաշտոնիք, գուբերնատոր,
Է՛լ գեներալ ու չինովնիկ,
Է՛լ պրիստավ ու գատավոր,
Է՛լ չինովնիկ ու սլեշչի—



387—5

Ղորխմազովննց ընտանիքին
Ոնց հարազատ մի-մի անդամ,
Գալիս էին քեմփ ու երգի,
Երբ ախրանին ամեն անգամ։

* * *

Ես մի աղքատ մարդու տղա՝
Երգում էի բլբուլի պես,
Ու լսել էր հարուստ աղան
Իմ երգերը վատ ու պես-պես։

Բնաւալ մի օր նա իր այգին,
Որ ես երգեմ իր հյուրերին,
Ու վառվեց իմ ջահել հոգին,
Երբ տեսա այն սիրուհիներին։

Ու զըլեցի ձայնս վառված
Բլբուլների էն պայքարին,
Մինչ ողջ այգին հիացը գառած՝
Ականջում էր իմ երգերին։

Երգում էի ես միասին
Շրջապատված գյոզալնեռով,
— Դու մի բլբուլ ես, ինձ ասին,
Սրանք վարդեր շուրջ գույներով։

Երգում էի ես իմ հյուսած
Նրանց բաղի գովքն ու փառքը,
Ժեռ քարերի տակից բուսած
Էս աշխարհի խնդն ու շառքը...

Հանկարծ տեսա մի զույգ կաճիկ
Փորր աղջկա զույգ աչքերին.
Սիրահարվել էր նա արդեն
Ու պին պրել իմ երգերին։

Ինչ էր պատկառ այն գեղ-կույսին,
Որ արտասվեց իմ վատ երգից.

Խոցոտվել էր, դու մի՛ ասի,
Նրա սիրտը նետից վնրջից։

Այնուհետև մենք շատ հաճախ
Կնատեինք կանաչ խոտին,
Համր ու անխոս և միայն՝ «ա՛խ»...
Եվ միայն չուռ՝ ողբ-ողին։

Դալար, ճկուն, ծիլ-վաղներից
Կհյուսեինք երկու ալսակ,
Հետու դիտող շատ աչքերից
Կամենք ջահել երկու հասակ...

* * *

Ու մի օր էլ այդի եկա
Քանդ տարիս լրիվ շատած,
Ասի՝ կուզեմ ձեր աղջկան—
Մենք վաղուց ենք սիրահարված։

Միծաղեցին ու ասացին.
— «Դու մի տռված, աղբատ տղա,
Ո՞նց սիրտ առար էդպես հարցին,
Դու՝ մի կիմիմ, մենք՝ մի ազա...»։

«Մեր էս բաղի ամեն մի ծառ
Քեզնից շա՛տ է դեռ աշխատում,
Առաջ գնա հացի տո՛ր դառ՝
Հե՛տո միայն անցիր մեր տուն...»։

Ջահել էի, չգիտեի
Անհաշտ լինել երկու դասի.
Դե՛, նրանք մեծ բեգեր էին,
Մենք՝ օղլուշաղ խեղճ Մինասի...

Ու սիրածիս տարան տվին
Հարստացած մի բժշկի.
Ես չեմ հիշում, թե իր օրին
Նա մի լավ օր տեսներ թոկի՛։

Տխուր էր միշտ, թախիծ դեմքին,
Ինչպես սիրող որբևայրի.
Երևում էր խոցը վերքի
Շա՜տ էր խորունկ... սիրտը կայրի...

* * *

Անիծեցի ես այդ օրից
Ղորխամազովննց տունն ու այգին.
Ասի, ընկնեք դուք իմ օրին,
Որ սև արիր օրըս մանկինս։

Այժըմ էլ էն այգին չկա,
Տեղը ցանում են թամբաքու.
Ընտանիքը ցրիվ եկած,
Ո՛րը՝ Թիֆլիս, ո՛րը՝ Բաքու։

Դադարդյուն են ընկել նոքա
Հոկտեմբերյան քշող զամշից.
Ղորխամազովննք դն Բող սպան
Ու տրլինգ տան ավել դոմշից։

* * *

Ամեն անգամ, երբ տեսնում եմ
Նրան անցնելիս մեր փողոցով՝
Սև մաղերը ձյունով ծածկված,
Դեմքը տխո՜ւր, տխուր մի ծո՜վ...

Իրար նայում ենք աչքի տակով,
Կարծես խոսում անցյալի հետ.
Ջահելի պես կարմրատակում—
Նա՝ սիրազուրկ... ես՝ մի պոետ...

Հնքիաթ խո չէ իմ պատմությունն,
Այլ մի տխուր իրողություն.
Անցո՛րդ, եթե մտնես Գյանջա,
Կտեսնես իմ անիծած տունն։

Ո՛չ տան հիմքն է էլ երևում,
Ո՛չ էլ բարձր ցանկը փշի.
Մի ծուռ ծառ է մնն երերում—
Այն էլ վկան՝ իմ ծուխ-հուշի...

# 1 9 2 2

## ԵՐԳԸ ՔԱՌԱԹԵՎ

(Առձակ պոեմ)

### I

*Հիսուն տարի է անցել այն օրից — ուղիղ չի կես դար — երբ ես ձի մանուկ յոթը տարեկան՝ ինձ պես տասնամյոր մանուկների հետ, առաջնորդությամբ վարժուհիների, խումբ-խմբի նորից — կոռնկների շարք — ձգտում էինք մենք քաղաքից էլ դուրս դեպի Զոլագի պաշտերն այն լույս, լի ու բացօթյա և խաչատրյան գառնուկների պես թավիշ խոտերը ծաղիկների հետ խնամքով զրկած՝ կարմիր պատիկվա ազատ օդի մեջ և՛ երգում էինք, և՛ ղնգում էինք։*

*Հիսուն ձի՛գ տարի — ուղիղ չի կես դար արանից առաջ վարժուհիները շա՛տ լավ գիտեին, թե որքան կրթիչ և օգտակար է մեզ՝ մանուկներիս երկտեղ խմբով ընդարձակ դաշտը տանել Հարյուրով, երգել ու խաչատել ազատ օդի մեջ ազատ բնության, ուր պիտի կուռվեր մեր միակցության սպառազ շղթան։*

*Ես՝ գառնուկի պես ճերմակ մի մանուկ, ինքնահաճ կամքով, այլև բնությամբ անհաշտին մեկը, երգեցիկ խմբի հարյուրների մեջ միշտ ջանում էի մի բանով զատվել ու գերազանցել իմ ընկերներին. այդպես էր արդեն մանուկ բնությունը իմ՝ ըմբոստ ու մրցող։*

*Ու գլուխ էի արծաթի հնչյունով ձայնս մանկականս, օ ք տ ա վ ա բարձր[2], բոլոր մյուս երգող մանուկ ձայներից, որոնց զարմանքը, որոնց նախանձը շարժում ծիծաղով ու ղնգում նորից։*

*— Հա՛... դուք ծիծաղում, ծաղրո՞ւմ եք երգս, նախանձում ուժեղ ձայնիս էջերի՞ն... ու ես հերոսանում, խոովում եմ ինքս ինձ, ես մնում խմբից, տասը անում մոտիկ բլրակի նորին, իրը ջուր խմել ուզում առվակից, ու արծաթի-հնչուն ձայնով մանկականս ավելի վառված երգում եմ մենակ երգն իմ սիրած՝ «Ազատան աստվածո»։*

*Տեսնում եմ ինչպես խումբը կանգ առավ վարժուհու ձեռքի մի*

մեզի շարժումով, ինչպես վարժուհին ողջ ականջ դառավ և ուշքը լարեց դեպ բլրակի ձոր[3], ուր ես թաքնված քլքլան առվի քով, ինքս էլ մի աղբյուր, քլքլում էի, ու երգում էի, դգում, թե ինչպես իմ ընկերներն այն հարյուրյակի հիացքից ապշած ես-ես են նայում, դրնգան ձայնիս ալիքներն օդում փնտրում, որոնում... ու մեկ էլ տեսա բարի վարժուհին տխնում եմ ինչպես ինձ իր գիրկն առած, փոքրիկիս գրկած, ինչպես գառնուկի՝ և՛ համբուրում է, և՛ ջերմ գուրգուրում, խռովկանիս հետ խոսում, բլբլբլում. և այդպես գրկած՝ ես գառնում կրկին նրանց խառնում ինձ— այն հարյուրյակին— ինչպես հովիվը փախած գառնուկին:

## II

Հնքիաթային էր պարզ մանկությունն իմ և արկածալից պատանեկությունս... Պարտիզում՝ այգում, դուրը, գպրոցում երգով եմ ապրել, երգով էլ անվել: Գարնան սիրենի բարմ պտուկները բացվելու ժամին հոգիս երգել է նրանց ճիճերի առաջին շնչի հետ, թավիշ խոտերի, ջրջրուկների կանաչը շոյել իմ երգը մանուկ, նրանց առաջին ժպիտի ժամին:

Պզտոր ու վազուկ գարնան ջրերի ու առուների հետ երգով է մրցել, ձուլվել իմ ձայնը պատանեկական. և կույսի կուրծքը բողբոջի նման, կոկոնի նման, երբ դուրս է ցցվել կարմիր թավիշյա հագուստի տակից[4] առաջին անգամ ե՛ս եմ ողջունել այդ խնդի պայքարը իմ բարմ ու ջահել պայծառ երգերով:

Երգվում եմ ես ձեզ, մատաղ ընկերներ, մատաղ[5] հասակի հարսներ ու կույսեր, մատաղ կրծքերից շատ հառաչանքներ[6] են ականջիս հասել, երանի ասվել իմ անուշ ձայնին, իմ հնչուն երգին զգացմունքով լի, բուռմունքներով լի շա՜տ էլ ախտասել, որ անհամաչելի վայրենի եմ մի... է՜հ, թարմ ծաղիկին, բուրող ու սիրուն, էն[7] ո՞վ չի սիրի...

Կամ ջահել սիրտը անբիծ, անաղարտ սիրելու կարող, սիրուց հոացող, անզուսպ խլրտող, խենթ ու անարատ, արյունը ջահել չէ՞ որոնում է իրեն էլ ընկեր. փրփրող արյուն, նոր ու անապակ, կարմիր գինու պես էն[7] ո՞վ չի սիրի...

Ան՜ուշ, ջահել ձայն թավիշ քնարի, ջերմությամբ լեցուն, զգացմունքների բույրերից թևված, հարկավ, կսիրե՞ն...

Եվ ես չիմացա, ո՛վ որքան սիրեց, ո՛վ որքան կարմրեց գաղտուկ սիրանքից, ո՛վ քանի գիշեր անքուն անցրեց[8] ու մնաց տանջ-

ված սիրտ կրակից... Ես միայն երգիչ և երգիչ էի... դեռ հոգով մանուկ և անմատչելի ջահել, վայրենի:

Ջոլագի կանաչ դաշտերը ծաղկոտ և այգիների զառ ու վարդերը, մեր Մանաս դայու փայտե ջաղացի սրընթաց ջուրը, Թուխչի գետերը և աղբյուրները լիացան արդեն մանուկ, զրնգան երգող Թոչնակի անհոգ երգերից: Վարդերի նման շուտ շառագունող, կրակ բռնկող կույսի այտերը շա՞տ կարմրեցին այրող ու վառող[9] պատանյակ ձայնից. է՜հ... սեր էր էլի՜... ջահել պատանու, ջահել աղջկա. երգս էլ մի նետ, տվեց ու անցավ, մատաղ սրտերին մի խոց ավելցավ. ջահել արյունը վերք շա՞տ է սիրում, վերք շա՞տ է առնում, խոցեր սառանում— շուտ էլ մոռանում...

## III

Անցավ մանկություն, պատանեկություն՝ հասավ իմ օրը խոր պիտակցության, հզոր, առնական. խլրտաց իմ մեջ վառ մանկությունից խորացած ոգին, պատանեկությունից զուլած իմ արյուն. և երգս նորից, նորից սարսածվեց... Այս անգամ ո՛չ թե հողին ու ջրին, դաշտին, աղբյուրին ես նվիրեցի, ո՛չ էլ գարնան հետ իմասա սաստյած, արյունը եռող ու սեր որոնող վարդաբույր կույսին, այլ կյանքի առաջ խնճույքներից զուրկ չարքաշ բանվորին— կյանքի պինվորին:

Տեսնում էի ես սիրելուց ես զուրկ և արևից զուրկ, ամբողջ օրերով ծուխ ու մրի մեջ, կեղտում շաղախված՝ ժամանակ չունի արևին նայի, բնությամբ հրճվի, ժամանակ չունի կնոջը նայի, զավակին զրկի, սիրի, փայփայի... այլ ամբողջ օրը մռայլ շենքերի, գործարանների կամարների տակ՝ թուջի, երկաթի, համառ պողպատի հետ է նա կռվում, որ հաց վաստակի և ընտանիքը սովից ազատի...

Բիրտ գործատերը այդպես է ուզել. բանվորը պիտի ողջ օրը բանի, որ «դատարկ բանում» նա չդրտղվի. բանվորը պիտի կիսամշաց մնա[10], որ նրա միտքը այլ հաճույքներից[11] զերծ, ազատ մնա. նույնիսկ բնության գեղովը հրճվել կարող է միայն իր կինը շուայլ, աղջիկը շվայտ...[12] ու մեկ էլ ինքը ու իր բթամիտ ազան աստահակ. իսկ բանվորը... ո՛չ. «սուրբ անատունին» ո՞վ տվեց այդքան դդայու շնորհք...

Հա՜, ես զգացի անարդարությունը մարդկանց օրենքի և այն պժգալի նրանց կարգերի կազմը ծանալի... Տարերքի հույզը, բնությունը հազի, մարդկային ձայնը, արյունը ջահել[13] հույզեր են ծնում անհատի հոգում...

Իմ մեջ ի մի՛ ձուլվեց անցյալի բոլոր ուժը խտացած, ձիրքը հրաշունչ և հրաբուխի պես ժայթքեց իմ հոգու լավան բորբոքող[14], խոսքը կործանող, երգը խիստ, դաժան—շանթ ու հուր ցանող...

Հարվածեց նա հենց առաջին անգամ հզոր իր շանթով պորտաբույծների գոռ պալատներին, և հրդհրդալով տապալվեցին այն քարի պալատները, ուր բույն էր դրել սարդի ոհմակը բյուր ոստայններով:

Ջարկեց նա ոսկուց ձուլված գահերին և խորտակվեցին բազ ու պատկներ, բազ ու բազուհին. ու մարդեց հունը երգիս հոսանքի և այդ[15] հոսանքում լայն ու ավերիչ դյորեց, ստրակ հասակը ծովի օդը վարակող տիղմը փոսերի ու ճահիճներին:

Ու հասավ նրան երգս հաղթական— այն մեծ չարքաշին[16], որի անունն էր «պրաստ արբազան»...

Ու հասավ երգս նրա ականջին...

Օ՜, նա Պառնասի Պեգասն է դարձել և մինչ այսօր էլ նրա թռիչքին ոչ ոք չի՛ հասել...

## IV

Հիսուն չի տարի... ուղիղ կես դար է այն օրից անցել...

Այժմ բևե ծեր ու արծաթ բևերն են ժպտում բունիներս, խոշոմած ճակտիս փոքրաքոն դարձել՝ բայց է՛լի, է՛լի դեռ ոդով ջահել նա ձեր խոհերի, փոքորիկների երգիչն եմ կրկին[17], այսօր ալևոր, իսկ վաղը դարձյալ ձեզ հետ բևավոր:

Ճիշտ է, իմ բախտը առաջվա նման էլ չէ պորտավոր, բևևրիս զարկը— մկանունքների— այն ջահել օրի վեհ արծիվների թռիչքը չունի, ոչ էլ իմ երգը հրձանուանների, հարձակվող զորքի ոգևորման ոգին. որպես հոխորտող, շաչող ջրվեժի, ջահել անառակի ճկուն, դիմացկուն խոյացող ոգի:

Բայց է՛լի, է՛լի... տերևթափի ծառի ճղևերը ամուր, ոստերը ճկուն[18] հիշեցնում են ինձ փառքը վաղեմի:

Բայց է՛լի, է՛լի հաստատուն, հզոր, կայուն լինելու նա մի երգ ունի, զառամած բևով, բևև չկապինդ, զոռացած ճղևով, բևև հյու-

*Քալի՝*[19] *ծերացած կաղնին փոքրիկներին ու հնեղներին ասելիք ունի։*

*Նորից դիմանում բուք ու բորանին և դիմավորում կրծքով երկաթի խոլ տարերքներին, և այդ տարերքի, քառսի կռվում իր երիզը փոթռված փոքրիկի դիմաց*[20] *նա նորից լարում։*

*Իմ մանուկ ընկեր— ապագա անրունդ— ջահել պատանյակ, և դո՛ւ, իմ ընկեր, իմ եղբայր բանվոր, որ ողջ լի կենդ դար կյանքդ լի երդով քեզ եմ նվիրել՝ կռվով, հավատով անկրուն ու քաջ՝ անվհատ քայլով դո՛ւ էլ խոյացիր երթովդ առաջ։*

*Մերուկ հասակի երգս էլ ընդունիր որպես մի անունդ ճկուն ասանիդ, որպես մի օրհնանք ջահել արևիդ, ուր նա անարգել պիտի ճնծանա, աճի, զարգանա ու փարթամանա փոքրիկդ կյանքի ահնդ մրրկին, այս կռվի բնմում ինձ պես դիմանա, հաղթանակների բռվում*[21] *ամրանա...*

## ԱՍՏՎԱԾՆԵՐԸ ՀՈՍԵՑԻՆ

### ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

*Իմ երգի համար, իմ շարքի համար*
*Ես ձե՛ղ եմ ընտրում, կարմի՛ր հազարներ,*
*Ձե՛ղ, որ մանկությունից կրակով անմար*
*Մուրճերիդ զարկը արտիս եք զարնել...*
*Եվ խարտոցը ձեր հղկել, ողորկել*
*Ժանգը ուղեղիս ապրանմատի,*
*Ծովերի խորքը քշել, ուղարկել*
*Նավակն հոգիս կրծոտ ու մոլի.*
*Ես ձեր փոթորկում շինված կրակով*
*Ջոկել եմ, բովել մարքերս նոսն,*
*Ապրել, տառապել մարդկանց տանջանքով,*
*Սահմանափակից հանուշել հեռուն։*
*Իմ երգի համար և շարքի համար*
*Ես ք՛ղ եմ ընտրել, կարմիր աշխատանք,*
*Քեզ, որ կարմրագնաս, դեմքով արևոտ*
*Հզացումներին հյուսել ես լեհհանք,*
*Եվ նորնիկ կյանքի— ապագա մարդուն—*
*Ստեղծագործի թողել օրինակ։*
*Ա՛խ, քեզ երբեմն ես շենքերի տակ*
*Կարմիր զավակդ է ընկել նահատակ.*
*Թեև շատերը հերոսի նման*
*Ընկան ու մեռան նրանց հիմքի տակ.*
*Բայց և շատերը նյութ այս տիտան*
*Պայքարումից ես— նոր աշխարհ դուն...*
*Դուք՝ արևներդ մեր նորածնդի,*

Դուք՝ հեղինակ իմ խանդավառ երգի,
Իմ երգի համար, իմ շենքի համար
Ձեր եմ պարտական գրչովս խոնարհ։

## I

Երբ ես աշք բացի առաջին անգամ,
Երբ ես զգացի, որ միտքս է աճում,
Ինչպես կոկոն վարդ, որ չէ իմացվում—
Ինչպես է բացվում,
Երբ շուրջս տեսա ես լաց ու կական,
Որ գետ էր կազմել ողբից հայկական՝
Ես էլ ծուլվեցի այդ հոսանքի մեջ.
Տարվեցի նրա թախիծով անվերջ.
Բայց և շուտ լռեց թախիծը լացի,
Նվ ես ասացի.
Այս երկրում ապրող մենք ճնշվածներս—
Հարյուր ազգերից, հարյուր հյուսքերից
Ընչո՞վ ենք ազատ և ինչո՞վ ենք պերճ
Զրկանք, հալածանք կրող մյուսներից.
Սովկասարնակ զատ հասումածներս
Ինչո՞վ բախտավոր ուրս հղրայրներից.
Չէ՞ ամենուրեք ցարերն են տիրում,
Ցարերը խոսում գնդակ-մարակով.
Չէ՞ որ ամեն տեղ մեզ նմաններըը
Այրվում են մի տեղ նման կրակով,
Ուր ցարն ու սուլթանն իրենց գոռ թագով
Ժողովուրդների բերանն են փակում.
Գործարանատեր, ասոխան, տերտեր
Աշխատավորի արյունը չկում...
Եվ ես հասկացա, հասկացա խնդուն,
Որ կա այստեղ մի անարդարություն,
Կա՛ այստեղ մի մեծ ծանր խաչափայտ—
Շատերին անհայտ,
Որի տակ հեծում, տնքում է համայն
Չարքաշ մարդկությունս։

## II

Եվ ես ձուլվեցի այն հոսանքի մեջ—
Նրա անունը՝ սեւ բանվորություն...
Մենք շա՜տ ենք իրար «ջան ախպեր» ասել
Ու խանդավառվել մի խոհով վսեմ,
Մի ցավով տարվել. բախտավորություն
Մեր կյանքում սակայն երբեք չենք տեսել.
Սեր բնակիները մեջք-մեջքի տված,
Կարիքն է եղել ու մեկ էլ շոր հաց.
Գործարաններն կամարներն տակ
Մենք շա՜տ ենք տանջվել, բայց նեցուկը մեր
Մեկ հույսն է եղել— մեկ էլ աշխատանք.
Երբ մեր մուրճի տակ երկաթն էր տափկում՝
Մենք պիտենք որ՝ այդ մեր տերերի
Համառ ու դաժան սրտերն են փափկում.
Երբ կռանի տակ շիկնած պողպատից
Կայծեր են ցայտում՝
Մենք պիտենք որ՝ այդ մեր սրտերի
Ագահ աչքերի արցունքն է կաթում.
Իսկ երբ թասի-անիվն իր խենթ պտույտով
Ողջ գործարանն էր հուզում, մրրկում՝
Մենք լավ պիտենք— այդ մեր սրտերի
Երակն է զարկում.
Հույզերով վառված, հույսերով լարված,
Մենք լավ պիտենք, որ պիտի իջնի
Տիրոջ պլխին մի ծանր հարված.
Դաժան ցարերի, պիշատիշների
Հավիտենական անիծքով այրված,
Նրանց դադարի կափարիչների
Մեխերն սրտին մեր ձեռքով դամված...

## III

Եվ խոսեց լեզուն սրտի օրերի—
Հեղափոխական մարդարեների.
Եվ դրոհ տվեց կարմիր փոթորիկ,
Այդ հաղթ ե՛րթն էր ըմբոստ շարքերի

Այնտեղ Փետրվարն՝ նոր գարնան շեմքին
Իր նետն էր ցցել.
Եվ կրակ շնչով, որոտի շանթով
Երկիրը ցնցել.
Ինչպես անդրանիկ անձրևը աշնան
Մարում է տապը հողի կարոտած,
Գարնան գեներն հևքը խլրտած
Զարկում-փշրում է ձմեռվա շղթան՝
Այնպես էլ որոտն փետրվար-մարտյան
Դարձավ շեմորը Հեղափոխության.
Սակայն մենք նրան Կովկասում ավեր
Ռաղիոյով ասացանք,
Ա՛յն, որ Հյուսիսից մեզ ավին նվեր՝
Մի ցավ էր, տանջանք...
Առանց քրտինքի ո՞վ է հնձել ցանք,
Խաղաղ, անկռիվ, առանց երկունքի
Այն ո՞վ ծնունդը տեսել մանուկի...
Օ՛, դրա՛խտ Կովկաս, համայո՛ւն Թիֆլիս,
Գլված ու սիրված բոլոր ցեղերից,
Դու, պե՛ղ վրաստան, նամո՛ւս Հայաստան
Եվ աշխատավոր բարև Ադրբեջան—
Հեռու տեղերից՝
Հիշո՞ւմ եք որքան արյուն ու տանջանք
Ձեզ թողին բաժին Մուսավաթ, Դաշնակ,
Թուրքը հայու դեմ, հայը վրացու,—
— Ուր վրնջում էր կիրքը դրացու...

## IV

Փետրվար-մարտյան ալիքների չուն
Նստադարձ գարնով գրոհ ավեցին—
Ոտքի հանեցին
Հոկտեմբերյան Մեծ Հեղափոխություն.
Աշխարհն իր ծնած անդրանիկ օրից
Չէ՛ր տեսած այդպես մի գեղեցկություն.
Արևը իրա լույս տալու օրից
Չէ՛ր տված ամպին այդպես հուր-համբույր
Օվկիանն ալևոր իր ողջ տարիքում

Չէր սպրած այդքան հուզումնալի կյանք.
Երկինքըն այնպես որոտ չէր լսած,
Կայծակըն այնպես կարկուտ չէր տեսած.—
Մայրաքաղաքի պինդոր թե բանվոր,
Որպես առյուծներ նետից վիրավոր,
Քաղաքածայրի արվարձաններից,
Գործարաններն մրոտ թաղերից,
Վազում են առաջ խենթ ալիքներով,
Խորտակում շաչով կներսնակիններն
Պալատները դու...
Հազիվ կրոնշատպի լանվոր, նավաստին
Շատ գոհեր տվին,
Որ կոմունայի պատվանդանը խոր
Հիմնավորեին,
Որ միանգամից արբեն-տանեին
Հատակը ծովի
Փտած ու նեխված դիակները գաղջ
Բուրժուաների...
Հե՛յ, այն ծով-արյան ալիքները խոլ
Լայնացան, անցան իրենց ափունքից,
Թառն Վոլկայան լեռանց բարձունքից
Ուժով անասան,
Ու... մեզ էլ հասան...

V

Որոտումների հեղեղն է խառնում
Օդերի միջով.
Այն ո՞ւմ արյունն է խոխոջով հառում,
Այն ո՞վ է կռվում կրակոտ շնչով,
Ո՞վ զարնվում, ո՞ւմ հետ...
Կարմիր Ռուսիայի զավակներն են այն,
Կռվում են այնտեղ հեծեծանքի հետ...
Նրանք բոլորն էլ չահել, պատանյակ,
Անվնհեր գնդով, լրջմիտ ու խոհուն,
Նրանք ամե՛նքն էլ արեւի զավակ—
Վհո՛ գիտակցության լույսը աչքերում,
Ունին կատարել մի վսեմ, սիրուն
Պատմական կոչում։

Մի նոր առավոտ, առավոտի պես,
Եվ թարմ օդի պես,
Երևան նկան կարմիրներըն այն
Ժպիտով մանկան.
Այն առավոտուն նման
Թաղաղված էին դեմքերը նրանց
Զգված ու լարված.
Հե՛յ, աղյուծների կորյուններն էին
Կռվից նոր եկած:
Ու մտան նրանք Բիֆլիսը սիրուն,
Բիֆլիսը ծերուկ և մշտաջահել,
Ու ասին նրանք. ահա ձեզ վայել
Այս սիրուն քաղաք, համեցե՛ք, առե՛ք
Ու կառավարե՛ք.
Ձեզ ենք հանձնում մենք սրա բարձունքներն—
Մեր արյամբ ծծված,
Սրա վեհ լեռներ, թավուտ անտառներ,
Արնախառն քրտնով մեր արբագործված...

* * *

Առավոտ պես և թարմ օդի պես,
Արևի նման երևացիր դու,
Դու, խորհուրդներիդ մեծ իշխանություն—
Բանվոր-գյուղացու.
Թարմ ու նորություն շնչից քո հոդից,
Քո շունչ ու ցողից—
Մի նոր երկրագունդ իր օրենքներով,
Մի նոր ժողովուրդ իր նոր երգերով.
Այս օրը արդեն երեկվա չէ օր,
Մենք գնաս բարով վաղուց ենք ասել
Երեկվա օրին,
Երեկվա օրից այսօրին հասել...
Առավոտ պես և թարմ օդի պես,
Արևի նման երևացիր դու,
Դու, խորհուրդներիդ մեծ իշխանություն—
Բանվոր-գյուղացու:

## VI

Եվ առաջ անցան առնդծողները,
Որ բանտերի մեջ էին մնծացել.
Ահա և նրանք— նոր աստվածները—
Քանի՞ փշածածկ ուղի են անցել...
Կռվկատի շքեղ վայրերին փոքրիամ
Նրանք այժմ տեր և միայն այսքան՝
Մեր չար ընչամոլին նահանջի ժամին,
Որ հեղեղի պես սրրել էր անցել
Ու ողջ երկիրը առատ, բարդավաճ
Ալան-ծալանի մոխիր էր դարձել՝
Աստվածները այդ արդար ցասումի
Եվ խոցվել էին, և՛ խիստ բարկացել.
Հազար-հազարով ծառս ու ծառս նրան
Աստվածներն այն,
Եվ խոսեց փլած, ավեր մեքենան,
Եվ բնհեղ հագավ երկիրը խոպան.
Հազար-հազարով իրարու անցան
Աստվածներն այն,
Որը ադոցը, որը բահ ու թին,
Որը խարտոցը, մուրճ-մանգաղ ձեռքին,
Ավեր վայրերին շինեցին ոգին
Շինարարության.
Ջրերին՝ ուղի, կյանք ու շունչ՝ հողին,
Խոսեց ու ճչաց ձայնը մետաղի,
Եվ գյուղը խավար ակը հույսերի—
Սրտիցը հանեց հառնող լույսերի.
Մառախուղի պես ցրվեց հոգս ու ցավ,
Կյանքը կարկամած նոր երգիչ գտավ...

## VII

Եվ շարժվեց թափը վերաշինության—
Ստեղծագործության.
Ես տեսա ինչպես տխուրը հագիած
Կռվի հակառակ,

Աչքերում հուրը խանդավառության
Նոր կյանքն է կերտում։
Ինչպես Ֆիդիաս, որ բրիչ ձեռքին,
Շնչով հանճարի
Ներշնչում էր կյանք, իմաստ ու ոգի
Անշունչ մարմարին՝
Այնպես էլ մարդը նոր աստված գործած—
Նորնկ աշխարհի—
Հոգի էր շնչում հիվանդ ու մեռած
Մեքենաներին։
Տեսա, թե ինչպես մուրճը որոտուն
Նա իր ձեռքն առած՝
Ժանգոտ ու փտած բոլտերն է հատում
Թարախակալած,
Մխիթը հանում շոգեվագերի
Վիրավոր կրծքից,
Կարծես կռվի մեջ գնդակներ առած
Հերոսի վերքից։
Օ՜, տեսա հիվանդ, հաշմանդամ գործած
Շոգեկաթսաներ,
Որոնց աչքերից արցունքն էր կաթում—
Նավթե ակոսներ,
Որոնք անհամբեր սպասում էին
Վիրաբույժների
Անդամահատող հատու դանակի
Փրկող գործերին։
Ապա թե ինչպես հսկաները այն,
Վերքերից բուժված,
Ռելսերի-գծով զվարթ սուլոցով
Սուրում են առաջ,
Սուրում են ուրախ, հեգնում թշնամուն
Թափ ու շառաչով
Ու ծաղրում իրենց ավերիչներին
Խնդումի շաչով։
Ես տեսա նրան— իմ հերոս եղբոր—
Փլատակ հանքում,
Ջրախեղդ եղած մութ երակների
Ջուրն է թիակում,



387—6

Որ կյանքը նորից ածխահանքերում
Իր շնչով ապրի
Եվ վաղուց մարած ծխնելույզների
Բոցերը վառի.
Թևեր էր առել նոանդը մարդու,
Նման դիմադրու—
Պետաս էր դառել հուրը աչքերում
Ճառճանչով ցայտուն.
Չէ՞ որ մարդածին աստվածներն են այն
Աշխարհիս համարյն,
Որոնք նոր ուղի, նոր կյանք են կերտում
Մարդկության համար.
Ու երկաթուղին նոր կյանք առացավ—
Երգիչ էր ծանոթ, երգից ու անցավ...

## VIII

Երկինքն այս տարի մի աքանչելի
Պարտիզպան դարձավ.
Ամեն մի շարաթ նա իր ցնցուղից
Անձրև էր մաղում,
Մարգարիտներով դաշտերը ցողում։
Բանչարն այս տարի դերասանածային
Հոգի էր առել
Ու իր նոանդի ջահերը վառել.
Նա դաշտ էր հանել բահեր ու դեբան,
Հողն էր փորփրում ուժերով ահռան.
Վեր էր մագլցել արծիվի նման
Սեգ լեռան կողեր,
Ոչ մի կաոր հող չէր ուզում անգամ
Անմշակ թողնել.
Կաուրին անգամ նա սերմ էր ցանել
Ու միասը բնել
Անցած սով տարվա օրերը անել։
Մայր ու երեխա, հարս ու պառավ կին
Հոգի են շնչում հողի երակին,
Հողագործների ջանքերով պինված,

Կասես թշնամուն նրանք դեմ եկած,
Կռիվ են մղում,
Կուրծքը լեռների, դաշտ ու ձորերի
Ակոսում, ճղում,
Քարի բերանից, օձի երախից
Հողաճումբ խլում.
Մարդը մի հանճար—քարից էլ հյութ է
Նա նյութել ուզում
Եվ առատության դրոշը հյուսում.
Չէ՞ որ մեծ սովը էն անցած տարին
Հարվածեց նրա տուն ու ամբարին,
Մալին ու կալին.
Սովի սարսափը նա չի մոռացել,
Տարիքը նրան աստված է դարձրել։

* * *

...Հասկերի մի ծով...
Հեզ ու գոհունակ ծանրացած բերքի
Դեղին ալիքով.
Այս ալիքներում դեղին, ոսկեհուռ,
Նույթ, հեզահամբույր կա՛ մի վեհություն.
Այս ծով դեղնագույն արտերում հասուն
Իր ալիք-բաշով հունձքն է խոսում
Ու ծավալ-ծածան ոլորում իր չուն.
Առատությունն է, առողջ հարսի պես
Իրեն է կանչում.
Եվ հաղթ գյուղացին արտի մեջ կանգնած
Որպես նոր աստված,
Կարմիր արևից այտերը այրված,
Գոհ է, երջանիկ,
Չէ՞ որ այս ամենը նրա համար է,
Որ նվեր բերի իր մեծ դավակին—
Կարմիր Բանակին։

Վարագից դյուղից քաղաք են եկել
Սերգոն ու Մուքել
Ու Սոլնարկոմի վզին պինդ չոքել.
— Տվե՛ք մեզ էլեկտրալույսի մեքենան,
Մենք է՛լ ենք ուզում ապրել ձեզ նման,
Մենք է՛լ ուզում ենք լույս տալ մեր դյուղին,
Մեր դոմին, հյուղին...
Գոմշի սալլերով, ոնց ավար առած,
Հասել են տեղը Սերգոն ու Մուքել
Հաղթանակ տարած.
Մոտորի համար հիմքեր են փորում,
Լուսավորության հուրը աչքերում.
Մեղուների պես աշխույժ ու տենդոտ,
Մրջյունների պես եռանդով փութկոտ,
Եկել են գործի ասպվածներըն այն.
Որը կիր ու քար, որը մի գերան
Օձապտույտ խուլ արահետներով,
Անթափանցելի լեռանց լանջերով,
Վարար գետերով
Էլեկտր-կայանի նյութերն են կրում,
Հիմքի քարերը նրգելով շարում:
Եվ Բշլաո գյուղում, ուր առաջներում
Մթին խավարի ժխորն էր հռում՝
Այսօր ցերեկվա արևի նման
Էլեկտրաշարժի ճաճանչն է խոսում.
Ուր դինամոյի արագ պտույտից
Մագնիսի կոկոն ծայրկունքն են կայծում,
Ուրախ, կարկաչուն
Ծափահարությամբ՝ նոր աստվածներին—
Ալն խոհուն, զնդուն ատելծողներին—
Կեցցեներ գոչում:
Ալն գյուղի ձիթի հրապներն անուժ,
Որ մի ժամանակ թախծում էին լուռ,
Այսօր փոխվել են ջահի շիթերով
Եվ կայ ու կանաչ, անուռա ու խրճիթ

Ողողվել գոհար լույսի հույլերով։
Խավարը երեկ—
Դարձել է ցերեկ...
Հե՛յ, ճակատներին աստվածների այն
Լույսեր են իջել մովսիսականի.
Բացվել է գյուղի աչքը մտքերի,
Հոգին էլ քնար՝ ազատ երգերի.
Հասկացել է գյուղն լույսի զորությունն.
Կեցցե՛ն խորհուրդներն, իր իշխանությունն...

## X

Ամայի գաշտում, տարածության մեջ
Փշերի մի խիտ անտառ է բուսել,
Գնդջուկը տխուր խորհում է խնդճ-խնդճ,
Որ չունի նա հող—հողն ակոսել...
Հետու ներքևում հրեն Արագվան
Մոնչում է գոռ առյուծի նման,
Իսկ ինքը չունի մի առվակի ջուր,
Որ գոնե այդին ազատ գաշտի
Ակրող երաշտից.
Ու գալարվում է մրրկի նման,
Ուզում է անել նա արմատահան
Անտառը փշի.
Ու որոշում է՝ շարաթօրյակով
Փշի անտառը հիմքից արմատել
Ու ջրանցքներով այն շրջապատել...
Հոպան գաշտի մեջ ամբոխն է խռնվել
Երկու սեռից էլ, հազարից ավել...
Դիմել են արձա փոթորկի նման
Վայրի հարձակման.
Ու աստվածները ոգևորության
Հուրը աչքերում՝
Փշյա զորքի գեմ կռիվ են մղում...
Երեկո է... էլ չկա փուշ ու թուփ,
Գաշտը հայելի՝ ծով է ալեծուփ...
Կանգնել եմ ափին մեծ կանաչների
Միրուն պատրաստ.

Ջրերն են վազում խաղաղ հոսանքով,
Նորածին դաշտը առատ ոռոգում,
Ջրերն են վազում, որ հողն այսուհետ
Ապրի իր կյանքով։
Եվ փառք է տալիս աստվածն աստծուն—
Նմանը նմանին,
Որ գյուղը ավեր եղեմ է դարձել
Մի հեքիաթային.
Եվ փառք է տալիս աստվածն աստծուն—
Նմանը նմանին,
Որ հուր-հառնդով արհավիրքներին
Դարձրել է հլու։
Օ՜, գեղեցիկ է ու գեղեցիկ է
Բնությունը մեր,
Եվ մարդը նրա աստվածը անմեռ.
Մի մեծ ընդհանուր արհեստանոց է
Տիեզերքը մեր,
Եվ մարդը նրա հարաշարժ բևեռ.
Տարերքն իր ուժով հողի, ջրի տակ
Այսօրից հետո մարդուն հպատակ.
Եվ թող ինչ մահվան դատապարտված է
Մոռիկ օրերում՝
Այսօր մոխրանա համաշխարհային
Կրեմատորիաներում։
Եվ թող փա՜ռք լինի, փա՜ռք լինի մարդուն,
Որ հասկացել է կոլեկտիվների
Կերտող զորություն.
Եվ թող այսօրից կեցցե՛ն խորհուրդներն,
Իր իշխանություն,
Ուր կյանքն է պոռում՝
«Հաղթա՜նք, հաղթությո՛ւն»...

## ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Եվ խորհուրդներում բազմել են արդ
Երեկվա Սաքոն, Իվանն ու Թիդոն.
Հողաճումբի պես կոշտացած ձեռքեր,
Ակոսված դեմքեր,

Խոհուն ճակատով գետին են զարկել
Երևելա իրենց բռնակալներին,
Իրենք նմանվել մեծ աստվածներին
Գործում է նառնդը մոտորի նման—
Արյուն բորբոքում
Ու կյանքը կերտում կարող վրձինով
Հանճարեղ ոգու
Ճոճում են նրանք ու բարգավաճում
Կաղնիների պես և զարկ տալիս նոր
Կյանքի կատուցմանու
Աստվածներն են այն,
Որոնք ծնվեցին բանվորի արյան
Հյութերից պոկված.
Նրանց մարքին, նրանց վատ ոգու
Հույզերից երկնած։
Օ՜, գիտեմ, գիտեմ, հեռու չեն օրեր,
Մե՛ծ աստվածներ,
Երբ ալ աստղերի վրայով ճամփա,
Ուղիներ բացած՝
Կատաք հրաման մեր երկրագնդին
Ա՛յլ կերպ պտույտ գալ,
Երբ մեծ արևից ջերմություն քամած՝
Նոր հրաշքների կրանաք աշխարհ,
Նոր աշխարհների նոր սերունդներին
Լույս տալու համար...
Տիտան կռվից ետ նրանք հաղթեցին,
Արդելք ու խավար, երաշտ ու ծարավ
Ի չիք գարձուցին։
—Աստվածներն էին,
Այդպե՛ս կամեցան,
Այդպե՛ս խոսեցան...

# 1 9 2 4

## ԲԱՅԼՇԵՎԻԿ Է ՇԻՐ-ԿԱՆԱԼԸ

### ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

Եկե՛լ եմ...
Եկե՛լ եմ, որ մի շնչում երգեմ երդ այն պիլ-հնչուն,
Որ ձուլեցին պռնանների յոթհարյուր յոթ օրվա միջում։

Եկե՛լ եմ, որ ողջունեմ այն վայրերին քո սիրասուն,
Ուր դարերով երբեմն միայն ծղրիդներն էին խոսում...
Եկե՛լ եմ...
Եկե՛լ եմ համբույր տալու այն երաշտած կաշա հողերիդ,
Որոնց միջից առասորեն կաթ ու մեղր է ազատ հոսում։

Դո՛ւ, Շիր-Կանալ, որ հազարանց քրտինքների միջից բուր,
Նրանց քրտինք գետնի շինած դարձար խորհուրդն աշխատաքի,
Դո՛ւ, որ հազար հազարների քունդների երգը լսած՝
Առասուբյան հիմնը շուրթիդ հիմք ես դնում մի նոր կյանքի՝
Մեծ ողջույնի և հրճվանքի երգն եմ բերում քո դաշտերին
Եվ հիացմունք բոլոր ազգի, բոլոր երկրի պռնանների։

## I

Բայլևիկ է Շիր-Կանալը — մի աժդահա հնքիաթային,
Շուրթը նրա ջուր է խմում պաղ ակունքից Արփաչայի,
Գլուխը հազի թաղել է խոր կանաչադույն, զուլալ գետուն
Պոչը հետու Կապսի ծոցում, ալիքներ է հետուն նետում։

Մե՛ծ ու մե՛ծ է Շիր-Կանալը, կամարաձև, գնդեցկաթով.
Փաթաթվել է, ո՞նց է գրկել Շիրահարթը երկու թևով.

Մի խանդավառ կարոտ ունի, Էն ծարավը սիրած յարի,
Որ կարծես Ին սեր ու խանդի կարոտել է հազար տարի։

Հուշերը ունի սրտի խորքում խորհրդավոր իր հոգնանքով,
Ողջ իրանքը դողումների մեջ—ապրումների մի կրքոտ ծով.
Ով ամենքին իր նրբի մեջ ում տեսնում է ու ճանաչում՝
Խոխոջումով, լռում ես մեկ ավետում է՝ ողջո՛ւյն, ողջո՛ւյն...

## II

Բայլըևիկ է Շեր-Կանալը... այն վայրերը լերկ ու բորբոդ,
Որոնք իրենց ծնված օրից այրի էին—մերկ-անապատ՝
Այսօրից ես հագնելու են սիրակարոտ հարսերի պես
Ջուդ-զարդարված խաս ու կանաչ Բաիլիշ-մնաոքա, զան ու զարմար։

Մի հմայող ալարտումով, արծաթափայլ գրավչությամբ
Հիմա հետո՛ւ հետևելն են ձգվել ցանցերն Շեր-Կանալի.
Այնպես գրկել, այնպես ծծում հողի շուրթը ապահովությամբ,
Որ կասես Ին հողն է ընդում պինդ համբույրից սիրահարի։

Ո՛չ մի թիզ հող, ո՛չ մի ավան և ո՛չ մի գյուղ խոշկանգ դաշտից
Չգում ես, որ չի ոռոգվելու այսուհետև բարի ներաշխից։

Բայլըևիկ է Շեր-Կանալը, հոգսը քաշող ամեն մարդի,
Մենահոգի, ներողամիտ՝ բարեկամի ու ամարդի։

## III

Բայլըևիկ է Շեր-Կանալը... Դարու գավակ այս հերոսին,
Մեր այս դարու հարատևատին ով չի՛ տեսել՝ ի՛նչ գա տեսնի.
Միլիոնավոր պայթյուններին, հարձակումի ականներով,
Արփաչայի ժեռ ափերին գրոհ ավող ուռաներով,
Դիրքերից-դիրք, նվաճումներ, մի քոնելը գոդող մյուսին,
Աշխատանքի հերոսները մատի շարժով նրան ասին.—
Ուր ձեռք մեկնես՝ այնտեղ հրաշք, այնտեղ մի գյուղ ինդ կանաչի,

Ուր երևաս, ուր էլ հասնես՝ մի նոր սերունդ այնտեղ աճի.
Ով ծարավ է՝ թո՛ղ հագենա, ով յարամազ՝ թո՛ղ կշտանա...
Այսպես է մեր Շիր-Կանայը, մի դյումբեցի օղո՛ւլ է նա
Ե՛վ դարդիման, և՛ արտաբուխ, և՛ լայնաշուրթ, և՛ հյուրասեր—
Քեմիը տեղը, երգը բերնին, խոսքը շուրթին, լիառատ սեր։

## IV

Բայլևիկ է Շիր-Կանայը... և դյուղերը գիրկն առած՝
Ցանցել է իր արյունատար երակներով համատարած.
Մեկը պիտի հազարների մասին հոգա—մի ղեկավար—
Հազարները խանդով վառված պիտի հոգան մեկի համար...
Հրեն կապար սարին կանգնած հովվականչի ձե՛ն է տալիս,
Թե՝ հե՛յ, լսե՛ք, հրես ջրիս ձե՛նն է գալիս, ձե՛ղ է գալիս...
Կանգ է առել Պոլիգոնը և սիրահար կույսի նման
Քրջջում է ու սպասում, որ դան գրկեն, սիրեն իրան.
Անհամբեր է Օրթաքլիսան, բարախում է սիրտը նրա,
Ցնծությունից շունչը պահած քիչ է մնում ճչա, պոռա.
Երազում է Թուխաուլման, աչքով անում Ղոնախտանին,
Հասկանում է Հաջի-Նազար ու կանչ անում հարևաններին։

---

Այսպես մեկը ձենում մյուսին, ավետում է հնոու տեղից—
Դյուզաբյանդը՝ Քամխանակին, Թամիզլաղը՝ Իլխիաբին.
Այսպես մեկը ահա մյուսին ավետում է երկու վերատից,
Թե գալիս է Շիր-Կանայը՝ բայլևիկը Հայաստանին։

## V

Ուրիշ փահմ ու սամթ էլ ունի մեր բայլևիկ Շիր-Կանայը.
Նա Շիր-դաշտի մեջքը գրկած կապտի մոտից, ինչպես նայը,
Ջրընկեցով նորից պիտի թաղվի ծոցը Արփաչայի,
Որ պայքարի միջից խլի ուժը հիդրոֆիկացիայի։

Երգիչներից ո՞ր մեծն էր այն, որ երգել է ուժի մասին,
Շիր-Կանայը փրփուր խառով շիր-առյուծ է, բաշը՝ լուսին.
Լույս թևերի փաղաքշանքով պիտի ցանցի ողջ դյուղերին,

Նվ պինամոն կայծակ-փնջով այրի նիրհը մութ հյուղերի.
Պիտի տեսանեն, որ լուսաշող ասեղները էլեկտրոնի
Միտք է ցնցում, դյուրին ասում, որ աննկիր ինքն էլ ունի.
Շիր-Կանայը շիրի նման հոնդացող մի պատանի—
Ալիքները փրփուր խաղով լույս ապագան Հայաստանի։

## VI

Մեր բայլշևիկ Շիր-Կանայը ուրիշ փահմ ու սամթ էլ ունի.
Ջիավորի սանձը ձեռքին հսկա ուժով էլեկտրոնի
Պիտի շարժի ու փոթորկի գործարաններ ու ֆաբրիկներ,
Ջրաղացներ, ադոցարան, ալևկոծի հող ու ցանքեր։

Այն երկիրը, որ գարերով քարացել էր ու ցամաքել՝
Այսօրից նա պիտի երգի աշխատանքի հզոր երգեր։
Շա՜տ է լացել համբ լացով Շիրակըն իր գարդի մասին,
Իսկ այսօրից նա լի թոթով թող ամենից բարձր խոսի։

Շա՜տ է տանջվել ու տոկացել անհարազատ մարդոց ձեռքին,
Իսկ այսօրից թող նվաճի ու տիրանա իր նոր կյանքին։
Ու կտանջվեր նա էլ նորից, թե չծնվեր հաղթ պատանին,
Թե չհաներ Շիր-Կանայը—բայլշևիկը Հայաստանի։

## ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Մատաղ լինեմ ես այն օրին, մատաղ լինեմ ես այն ժամին,
Երբ ինձ նորից կվիճակվի այցի գալու Շիր-Կանային.
Տեսա նրա երկունքը ես, պեղումները տարի առաջ,
Այժմ նրա բաղ ու բաղչեն, արտն ու հանդը, ծառ ու կանաչ։
Վիլլաների թավուտ անտառ, ծառուղիներ-ծաղկանոցներ,
Որոնց բույրից կըզդա նորից ջահելության իմ հոգին ծեր.
Նվ պիշերը հազարաշյա տարածելով լույսի փշեր՝
Ինձ կթևեա հետու տեղից մի աստղազարդ հեքիաթ պիշեր.
Նվ կը տեսնեն ֆաբրիկների գուդրակները ուրախ կանչով,
Ողջունելով գյուղ ու քաղաք ալ բոցերի հուր ճաճանչով։
Բայլշևիկ է Շիր-Կանայը՝ մեծ զավակը Հայաստանի,
Նրա որդին ջահը ձեռքին լույսի աղբյուր մի տիտանի։

# 1 9 2 5

էլեկտրիֆիկացիա + խորհրդային իշխանություն = կոմունիզմ:

Լենին

## ՎՈԼԽՈՎՍՏՐՈՅ

### ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

Դու հզայար ու ծնվելիքիդ մորմոքի այն օրերում,
Երբ Իլյիչի հայրենիքին էր երկունքի մեջ գալարվում,
Երբ սով ու ոխի, սառնամանիք մահասարսուռ ձևերով
Սպրում էին երկրիդ վրա, հողդ ծածկում դիակով:
Դու ծնվելիքիդ պատերազմի սարսափների ժխորում,
Երբ հարավը վայրագների մահաթույն էր քեզ խորհում,
Երբ ծարավը մարդ-գորիլաս ցամաքների, ծովի տեր՝
Օդակնքով պաշարումի ծառանում էր քեզ խեղդել:
Դու ծնվելիքիդ խլրտումի, տագնապների այն ժամին,
Երբ Մոսկովին դավ էր նյութում անգամ ներքին թշնամին,
Երբ մարտի կուշ կայծակնեցինք հարվածաց դեմ անողոք,
Երբ Վոլխովն իսկ խռովարկու ժայթքեց մի օր իր բողոք: *
Ու ծնվելիքիդ առողջ զավակ, նման հրաշք-մանուկի,
Հազիվ կարմիր առյուս շապիկ—նախասիրար Գալիքի.
Ու աճելիքիդ պարիկ հասակ—փոթձանքների բովերում՝
Հոչակիգ մե՞ծ, աշխարհ ու մի՞ն, ցամաքներում, ծովերում...

### ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

#### I

Վոլխովստրոյին այցի նկատ մի մութ ձմեռ իրիկուն,
Երբ մանուկ իր բարեբարեներում նոր էր մտել անուշ քուն.
Փակ կոպերն իր հազարաչյա անհուն էր լույն գետին՝
Գոհարափայլ ու ոսկեհուռ աստղն պատկ ճակատին:

* 1922 թվի գարնան, Վոլխովը աննախընթաց հեղեղվեց ու մեծ ավերածներ պատճառեց Վոլխովստրոյի սկզբնական աշխատանքներին:

Ջրյանասրահներ բոլոր չերկրների. մեծագին

Առաջին երգը ի Քաղաքիս Հայաստան ազատասուր
Ժողովրդուհիդ պատանեցյալին
ՀԱԿՈՐ ՀԱԿՈՐՅԱՆ ՝ին

10/XII 24.

# ԲԱՅԼՇԵՎԻԿԸ
# ՇԻՐ-ԿԱՆԱՉԸ

ԹԻՓԼԻՍ——————1925

«Բայլշևիկ է Շիր-կանաչը» պոեմի 1925 թ. հրատարակության՝
Ա. Ֆ. Մյասնիկյանին նվիրված օրինակի անվանաթերթը։

Հետու եմ դեռ... բայց գնացքում կաթնակուսի երթ ու պար.
Աստղացանցը իմ գնացքին բացել է լայն ճանապարհ.
Ու քայլում են կրակները, պտրտվում են այսն առ այսն՝
Գետը սառած, ինքս դառած ջրի կաթիլ մի հոսուն:
Կրակները ձայնում են ինձ կարմիր լեզվով հազարանց,
Հննց իմանաս ինձ կանչում են՝ որ այցելեմ ես նրանց.
Ժպիտ տվի ու ժպիտով տվին նրանք ինձ ողջույն.
Բարևի էր այդ պատասխան պոետ-արտիս դողդոջուն:
Ու մոռացա լույսերին այն դյուքնական իմ օդակից,
Ետր լիաթոք մի աղաղակ պոռթկաց կրծքիս վանդակից.
Ուրախացան, երբ ինձ տեսան, որ Կովկասից եմ եկած՝
Ճանաչեցին, որ օտար չեմ—հարազատ եմ ես իրանց...

## II

Գետը մի ձոր լայնաբերան—մեջք է տվել սիսեռնի,
Միապաղաղ լեռների պես պատեր շարել բետոնի.
Անտառներ են շարժվել տեղից ու ճախրում են օդի մեջ՝
Հաղարացանց վերելքների լարիրինթոս մի անվերջ:
Երիտասարդ անտառների թարմ, հյութալի փայտերից
Օդն է արբել խնկաբույրով, օդը հափրել բուրալից.
Ու վերամբարձ շենքերըն այն կամարահուպ դռներով՝
Մեկի մեջքին, մյուսի ուսին բեռներ բարձել լեռներով:
Երկաթները միլիոնավոր կեռ ձողերով ջլապինդ
Մաղլցել են, իրար ձուլել ցեմենտ, ավազ, գրանիտ.
Բետոններ են ծնվել այսոհ խորունկ գետի հատակից՝
Եկել, թափվել գետի երախ ու հրճվում են խոյանքից:
Ջապված գետը երկու թևով ջրամբարի սեղմած ծով,
Սառցապատը նրան խեղդել վիթխարի կուռ պանդվածով.
Վոլխով գետը իր հատակով մեջքից քաղա՞ք է ծնել՝
Բետոններին, ամբարտակի, վիադուկի հսկաներ...

## III

Կիկլոպներ է ծնել գետը, շնաշխարհիկ մի նոր ցեղ,
Որ հրաշքի կոթող շարել, խիզախում են ամեն տեղ.
Վոլխով գետը կիկլոպներ է աննել բեղուն իր գրկում,
Որոնք բռվիվել ու կռիվներ կռիվների խարույկում:

Կիկլոպները լեռներ քերել—գետի ափից քարափներ,
Քարափներ են նորից ծնել, կերտել գետի դույզ ափեր։
Ի՞նչ է լյառը... տարերքների հավաքածու անգիտակ,
Որ քմայքով կուտակվել է օդակններով շար ի շարք.
Ամեն մեկը կիկլոպներից այստեղ պիշեր ու ցերեկ
Հազար տոննաժ նոանդ վատնած՝ ստեղծել է մի նոր շենք։
Տղամարդ ես, արի՛ վոլխով, փոխի նրա հունը խոր,
Այնպիսի՛ տուր նրան ուղի—նավը երթա ճամփով նոր.
Տղամարդ ես, արի՛ այստեղ, գապիր ամենը այս գետի,
Հնազանդիր նրան այնպես—գլուխ տա քեզ միևչ գետին։
Ու կերտել են կիկլոպները հրաշքների այս հանդես,
Որ ասում են այցելուին՝ հենց ինչ տեսար՝ ե՛ս եմ, ե՛ս...

## IV

Վոլխովստրոյը—խորհուրդների իշխանության հոյակապ,
Որ կապել է, իրար գոդել վոլխով գետի երկու ափ.
Նստել է նա գետի մեջքին — ոսկի շենքի պալատում,
Ինչպես արև ճաճանչավոր լույսերի ամենն իր ձեռքում։
Ջեռք է առել ութսուն հազար ձիու ուժի կիլովատ—
Ռադիոներով կայծակնաթիռ ատո՛ղ է նետում Լենինգրադ։
Տոկերը խենթ պիտի շարժեն գործարաններ, թրամներ
Ու փոթորկեն առատության եղջյուրների հիմնարկներ։
Նավթ, քարածուխ էլ չե՞ն տեսնի ծխանները քաղաքի,
Ջուրը հիմա հնոմակ ոսկի՝ տեղն է խլել ամենքի։
Եվ այս ամեն, այս ամենը լուսե ցանցով պատկված,
Արվարձաններ, դյուղ ու քաղաք լույսերի մեջ կրակված.
Վոլխովստրոյը—խորհրդային իշխանության հոյակապ,
Որ ձուլել է քաղաքների ու դյուղերի երկու ափ.
Տուրբիններդ նրա արև ուժ օդակի բնտոնած՝
Հաղթանակի նոդ շուրթերին—նվաճումներ կատարած։

## ՆԵԽՐՈՐԴ ՄԱՍ

## I

Անտառները, որ ցանցահյուս ճախրում էին երկրում,
Անհետացել, վերացել են, այլևս չեն երևում.
Նրանց տեղը այժմ եկել, խոյանում են նոր շենքեր,

Որոնք նատած գետի ափին տարածել են խոր հիմքեր։
Փա՜ռ ջրերի համերգներն են այստեղ ինդում ամեն օր,
Սառ ջրերի ալիքներն են հուզվում խինդով բախտավոր.
Ու կանգնել է Հրաշակերտի հաղթ կայանը գետափին,
Ուր ջրերը արշավում են ու չափ տալիս, ծափ-ծափին.
Եկել դիզվել են ջրերը տուրբինների մոտ, հուզվել,
Փրփրել են և ուզում են ամբողջ ծովով նետս խուժել.
Ջրի վազքից պտտվում են տուրբիններըս—սրևներ,
Գուլյանների ահեղ թափից տանում տակի բարևներ։
Բարևները մի վայրկյանում հանձնվում են մեծ կայան,
Լենինգրադի մեծ կայանով՝ գործարանից-գործարան.
Ուրախությամբ, ավետումի կանչերըն են նվագում,
Մկանքի պես ձգված լարեր դաշտերն անցնում համերգով։

## II

Հիդրոշները գեղեցկաշեն մի քնարի է նման,
Եթե մատով նրան զարնես՝ երգեհոնի կտա ձայն.
Կնվագի սիրտը նրա այնքա՞ն սիրուն և անո՜ւշ,
Որ այդ երգից ոգևորված զավոդները կառնեն ուժ։
Լենինգրադը այնքան տանջված երկունքների հույզերից՝
Նրա խինդը տևանել այժմ, օ՜, ես ինչպե՜ս կուզեի.
Ջապված ջուրը հորձանքներով ու գրոհով կատաղի,
Երբ խլրտում, խոյանում է գետ տուրբիններ մնատպի,
Նրա ամեն մի կաթիլում ո՜ւժն եմ զգում բանվորի,
Որը կարծես գուշակում է մոտենալը նոր օրի։
Ջուրըս իր խենթ ոլորաններում, շարաճճի խաղերում
Կատակել է ոսկի-լույսեր տուրբինների ճաղերում.
—«Վոլխովստրոյն եմ մեծ Հյուսիսի—լույսի, շարժման ես հմայք,
Տագնապների ու ցասման մեջ այսօր տարած հաղթանակ...»։
Ջուրը խոսում, գրնդում է, կարծես երգում սիմֆոնի՝
—«Ես ինչ լինի՛, լինի—ինչպես կուզի կամքը Լենինի...»։

## III

Քանի՜-քանի՜ վոլխովստրոյներ կառուցելու ունենք գործ,
Սա առաջին քարը միայն կիկլոպների ջահել փորձ,

Վոլխովստրոյը դեռ շատ ցանցեր, նման ոսկի քամոթի,
Պիտի կապի ամբողջ մեջքով մեր Միության C. P.-ի.
Այնժամ կիջնեն ու կփայլեն արևները բյուրավոր
Մեր մռայլած հողու վրա, որ ծոշնել էր գարնով։
Ի՞նչ էր երեկ...— ամենօրյա աքսոր ու բանտ, բռնություն,
Մեր բազմատանջ արտի վրա իջած մի մութ գառնություն...
Այսօրը մեր՝ շնաշխարհիկ, մի դյութական նոր աշխարհ,
Այսօրը մեր՝ երջանկության նոր արշալույս մեզ համար.
Դու չի՞ս նայում առելությամբ ու զզվանքով երեկին,
Երբ այսօրը արդեն եկել, շոթել է քո տան շեմքին.
Վոլխովստրոյը մի հիմնաքար Մեծ Գայլերի շենքերից—
Վոլխովստրոյը կարմիր դրոշ, որ պարզեցինք այս օրից։
Վոլխովստրոյը հիմքը գարկից այն հիասքանչ բարիքի,
Որի անունն է կոմունիզմ—խորհուրդը մեր գալիքի։

## IV

Վոլխովստրոյը դեկրետ դրեց, որ ամենքը իմանան՝
Թե այսօրից բանվորը ծով իրա երկրին տիրանա.
Վոլխովստրոյը միլիոններին ձեռքով կետուած մի տիտան՝
Չի՛ պատկանում առաջվա պես մի Նոբելի, մի ցեցի,
Ո՛չ էլ միայն Ռուսաստանի բանվորության, գյուղացու,
Այլ մեր ամբողջ C. C. P.-ի խորհրդային Միության։
Վոլխովստրոյը մի հսկա սիրտ, ունկնդիր իր բարեխման,
Արյունատար ծնկներովն իր եռանդ մղող գործարան։
Ո՛վ էլ լինի, ինչ գա այստեղ, կանանչի նա մի արձան—
Վոլխով գետի ժեռ ափերի գրանիտից է կերտած՝
Մի բանվոր է նա վիթխարի պատվանդանին իր կոթնած՝
Աչքը հառած հեռուներին համաստարած Միության։
Ձեռքը հզոր մեկնել է նա մյուս արձանին պողպատի—
Դեպի Լենին — որ կանգնած է է՛ն մյուս ափին մեծ գետի.
Ու կարծես թե ասում է նա՝—«Եվ ծով լինի՛, ծով լինի՛—
Ինչ որ ասաց, ինչ պատվիրեց, ինչ ավանդեց մեզ Լենին...»

Չկա Լևոնին... (Վոլխովստրոյը մի մարմնացում Լևոնինի),
Որ պատմիրենց Վոլխովստրոյը շինել ի՛նչ էլ որ լինի...
Չկա Լևոնին. սակայն... սակայն... կան Լևոնինի գավակներ,
Որ շարունակ մարմնացնում են նրա թողած պատգամներ։
Հրեն Սառ՛յին... պողպատա ձեռքով երկրի ղեկը ձեռքն առած՝
Վեկավարում, վարում է մեր կարմիր նավը դեպ առաջ.
Աշակերտը մեծ ուսուցչի արժանավոր է գավակ—
Արթուն պահակ մեր Միության՝ հակող ամեն ժամանակ։
Մեր երկիրը նեպից հետո տարեցտարի՝ մի տարում
Մեծ Գալիքի համար ուժեր ու նյութեր է մթերում...
Դե՛, վոլխովստրոյ, դրժի՛ անցիր լույս-թևերով քո պողպատ,
Թո՛ղ ուռճանան քո նոանդից քաղաքներ ու գյուղեր շատ։
Վերանա թող սովը չքի, մեքենայի ու հացի—
Մեզ պաշարող երկիրներին այդ լինի մի աքացի.
Ամեն հաղթ քո անիվի մի-մի գավոդ ղեկավար—
Ապագայի ուղին ցուցնող ոգջ մարդկության դու համար...

## ԼԵՆԻՆԳՐԱԴՅԱՆ ՊՈԵՄ

(Ֆրագմենտներ)

### ՆԱԽԵՐԳԱՆԸ

—Ասա՛, պապիկ, խոսքդ հալոցք.
Այն ո՞ւմ համար և այն ինչո՞ւ
Կառուցեցին Պետրոպավլովսկ.

—Նրա համար, ա՛յ իմ մանչուկ,
Որ հալածեն ու կաշկանդեն
Մեր ազատ միտք, մեր հառաչ խոսք։

—Ապա պապիկ, ինչո՞ւ համար
Կառուցեցին այն պայտաձև
Ձմեռային պալատը սև.

—Նրա համար, ա՛յ իմ սիրուն,
Որ բանվորին պայտեն, լծեն,
Եվ գյուղացու ծծեն արյուն։

—Պապի՛կ, պապիկ, ասա ինչո՞ւ
Կուտակել են երկինք հանել
Խաչիկի տաճարը չեռ.

—Նրա համար, խելոք մանչուկ,
Որ մոլորեն ու գլորեն
Ժողովրդի հանճարն անմեռ։

Այս շենքերը քանի՞ տարի
Եղել են տասկ հինարաններ
Բիրտ ու դաժան դահիճների.

Այս որջերը քանի՜ տարի
Նղել են լոկ նշանաբան
Բռնության ու ոճիրների.

Մեկը քանտի, մյուսը անարդ
Կախաղանի, իսկ երրորդը՝
Մութ կրոն ու կաշկանդանքի.

Մեկը՝ ժանդարմ, մյուսը՝ ցարի,
Իսկ երրորդը՝ ալան-թալան
Հալալ, աղնիվ աշխատանքի։

* * *

Բայց տեսնո՞ւմ ես դու Նևայի
Լայն ափերի ազատատենչ
Գործարաններն ծխերի մեջ.

Դու տեսնո՞ւմ ես հորիզոնում
Ո՜նց են վառվել, ո՜նց խլրտում,
Դոմնների հուրը անշեջ.

Կամ տեսնո՞ւմ ես Պուտիլովյան
Հաղարավոր պահակների
Հաղթ դիրքերը շարքով անվերջ.

Նրանք էին, միրուն զավակ,
Որ հենց իրենց ծխաններից
Երկար ու ձիգ թնդանոթով,

Մի օր ցասման հուր ժայթքին
Հաչյուռակ այն հորիզոնին—
Վախի բներն ահ ամոթով։

Նրանք էին, որ ձուլեցին
Կատակ-կատակ ռումբ ու գնդակ,
Յրին նրանց հրանյութով։

* * *

Հոկտեմբերին կարմիր, ալվան,
Էն որ շուրջդ կարմիր, բոսոր,
Էն որ բաղն բարն են քաղում,
Մենք էլ, որդի, ահա այսօր
Հաղթանակի, մեր զարթոնքի
Բարն ենք քաղում մեր նոր բաղում.
Դե՛, լսիր, թե ինչ կպատմեմ
Ես քո կայտառ, ես քո պոչծառ
Պիոներյան մատաղ օրին.
Դե՛, լսի՛ր, թե մենք ի՛նչ պատիժ
Այդ չկերին ամենք մի օր
Կարմիր, ալվան Հոկտեմբերին։

Այսպես ահա ծերուկ պոետ
Ու հրաժեշն պիոները
Խոսում էին իրարու հետ.
Մեկը կրծքին քնար արծաթ—
Արծաթի մատով,
Մյուսը՝ կարմիր կապած փողպատ
Ալ առյուսով։

# Ի Մ Ա Կ Ի

(Առաջին ֆրագմենտ)

Մարմարաշեն կուռ պատերով ու աշտեներով հոյակեր
Կանգնել է նա — դուռ Բաակին — ժանտ պահակը կրոնի.
Ամեն աչուկը նրա տիտան—պրանտած մի կոմոդ,
Ամեն հակատ մետաղաձույլ հորիզոններ են դյուցազ:

Թև բարձրանաս նրա տանիք ու դմբեթը վերամբարձ՝
Կհասկանաս, թե քանիսի՜ նյութել է նա մահ ու լաց.
Ու կտեսնաս ողջ էությամբ, ու կժայթքի սիրտդ թուլն,
Թև իմանաս հիմնարկումի նրա եղեռն պատմություն:

Ասում են թե տեղը նրա հազար դարուց էլ առաջ
Մանծաղուտի, ճահիճների եղել է վայր մի անանց.
Ու Պյատրը ցար, խենթ ու խելառ, իր քմայքով ահարկու
Կամեցել է այստեղ դառնալ մեծ տաճարին հիմնարկու:

Անծայր երկրի ողջ ծայրերին ավել է խթան հրամանն,
Որ աշխատող ձեռք ուղարկի ամեն մի գյուղ ու ավան.
Ու թափվել են այստեղ հորդաբ, հիմք են փորում, հողը թաց,
Բայց ճահիճը թաց է ու թաց, երախը՝ լիճ, աչքը՝ ջուր:

—Որ այդպես է, թող դերանը աչքդ հանի, անզգամ,
Ասում է ցար Պյոտրը հանդես ու կատաղում այս անգամ.
Գերաններին անտառներ է սրի քաշում անխնա,
Բերում մխում հունը նրա, որ ճահիճը չորանա:

Բայց ճահիճը թաց է ու թաց, երախը լիճ մնծացած՝
Ջուրը նկել ու խեղդել է տրանքներն նրա լաց.

—Ութն, ճահիճ, քեզ դեռ քիչ են դերաններն անուսուի,
Թող որկորդ հիմա փակվեն ոսկորները մարդկային...
Ու մարդիկ են նորից փուում մինչև կոկորդ ջրի մեջ,
Ու այստեղ էլ շիրիմ գտնում հազարներով ջրահեղձ։

Ու գոցվում է աչքը ադամ ու ճահիճն է ցամաքել,
Չէ՞ որ այնքան դիակներ է նա կլանել ու հագել։

Օ՜, Իսակի, հիմքդ անուսուկ ու անհատուկ երախով
Ամբացել է բանվոր մարդկանց արյան թանձր շաղախով.
Այժմ ձայնը նրանց արյան, որպես նշան բողոքի,
Արձագանքով անդրեվկրյան կաստանի քո հոգին։

Դրա համար դու օրեցօր իջնում ես խոր դեպի ցած*,
Երբ լսում ես անեծք ու լաց հազարների մահացած.
Դրա համար ես ասում եմ, պիտ խորտակվիս դու անհետ,
Քեզ չի օգնի ոչ մի Պյոտր... ու կրոնն էլ նրա հետ...

---

* Իսակի տաճարի հիմքը կառուցված լինելով ճահիճների վրա, շնորհիվ նրանց հակայական ծանրության օրեցօր իջնում է ցած։

## ՊԵՏՐՈՊԱՎԼՈՎՍԿ

(երկրորդ ֆրագմենտ)

Որպես մի բիծ սև անցյալի—ոճիրների կառափնատուն
Պաղ ջրերում լայն նևայի դարանել է ոմը սրտում.
Ո՞վ է տվել նրան այնքան վրիժառու դաժանի դեմք,
Ո՞ր սատրապը, այն ո՞ր արքան... էլի Պյոտրը կատաղի դև։

Ու կանգնել է դահիճի պես Բաստիոնը բանտարկումի,
Ճակատին էլ ցցել մի սուր—նշանաբան գլխատումի.
Կարծես լարված ձիդ աղեղից վեր խոյացող հսկա մի նետ,
Որ թռչում է դեպի երկինք ու ամպերում կորչում անհետ։

Ու հսկում է ժանդարմի պես աչքը հառած էն մյուս ափին,
Ուր Պալատն է ձմեռային—ցարերի որջն այն սարսափի.
Վա՛յ թե ազատ միտքը ճախրող խռովարկու ոգիների
Մութ արևին ժանդ ցարերի մի աղետ կամ փորձանք բերի։

Պետրոպավլովսկ, դու նման ես հսկա զանգի մութ գիշերին՝
Քո փոս ընկած խռոչներով, քո արնակալ հուր աչքերով.
Ամեն խուցդ քարի դագաղ, կամարահուս մի դամբարան,
Ամեն այտնդ ժանդարմների ու ցարերի լոկ հենարան։

Այստեղ, քարե քո վանդակում կարոտ լույսի, ազատության,
Թառամեցին ծաղկահասակ Ջերնիշևսկին և Նալբանդյան.
Ու քանիսը խիլագարված մռնչացին առյուծի պես,
Թույն ըմպեցին ու կախվեցին... ու մարվեցին ճրագի պես։

Եվ իզուր չէր, որ Ավրորան հենց առաջին ազատ օրին
Պատերիդ տակ ճայթեց ռումբեր ու ոչնչեց Հոկտեմբերին։

Պետրոպավլովսկ,

Այդ խառացած մեր վրեժն էր ընդդեմ քո բյուր սխրանքի,
Այդ կուտակված մեր ցասումի մահապուժը դահիճներին։

## ՉՄԵՌԱՅԻՆ ՊԱԼԱՏ

(Ժոարդ ֆրազիենտ)

Չմեռային դու դուռ պալատ, որ ձգվել ես այդպես հպարտ,
Որ պիշատիչ բազեի պես ինձերդ գորշ փոել ապատ՝
Քո փառքը չէ, որ պիտ երգեմ, ոչ էլ շուքդ ես գովերգեմ,
Այլ անցածդ ճանապարհը ահա պիտի նշավակեմ։
Անփառունակ, դառդ պալատ,
Քո ծոցում էլ ինչն են շնչել քանի՜ դավեր, քանի՜ ոճիր,
Մինչ որ վերջին շունչը փչեր Նիկոլայը՝ տխմար վերջին.
Օ՛, և քանի՜ կատիճների հանել ես դու մահամիտ,
Քանի՜ լուսե մարթ ջահեր հանգել են քո լուկ մի շնչից։
Նրանք, որոնք պատվով ատրել գրոշը մեծ պապափարի,
Նրանք, որոնք գահեր շարել ապատության ճանապարհին։
Ե՛վ Ռըլևև, և՛ Կախովսկի, և՛ Մուրավյով-Ապոստոլն այն,
Որոնք ընկան փոած ինկից հրապարակում լայն Սենատի,
Երբ Նիկոլայ առաջինը դարանակալ վագրի նման
Գատերից ատակ ճանշալով դողը բռնած ոտքով հրաման,
— Դեկտեմբերյան ցնդվածներին ի՛ կախաղան տանել գատի...
Ոճիրն չէր քո առաջին, Ռոմանովների դու գորշ պալատ,
Բայց սա գարձավ փառքը վերջին քո տների նախկին անպարտ.
Երբ հիմքից ատակ արյունաների ատիրն անգամ գրանիտե
Մուրավյովի հետ միասին Հառաչեցին ու ատացին՝
«Դժբա՜խտ երկիր, խնդճ Ռուսի՜ա, ուր կախնեն իսկ կարգին
չգիտեն...»

Վերջին նախճիր ու ոճիրդդ ոճիրների մեջ յուրավոր
Այդ հինգ թիվն էր, գաժան պալատ, հունվար ինը — աստկումի օր.
Երբ Նիկոլայ արյունարբուն երևեցավ պատշգամբիդ
Ու արնաշունտ մի գիծ ծոցից — վերջին գիծը անցած ճամփիդ.

Երբ Պուտիլով հացի համար ուրի եկավ... իսկ ցարն անգութ
Ձորենի տեղ «ըմբոստներին» արճիճների մաղեց կարկուտ...
Բայց և այդ նույն պատշգամբին մաղթանքներով ճամփեց ռազմի
Բոլոր նրանց, որոնք եկան էն ևս տարին պատերազմի։
Ոճիրների դու որջ պալատ, մի տեղ գնդակ, մյուս տեղ օրհնանք.
Սրտումդ ահ ու ծոցիդ մահ... հիշատակիդ արդահատա՜նք։

* * *

Այսպես ահա երեք ճիվաղ, երեք հրեշ ու բռնակալ
Ջեռք ու մեջքով հենակ-օղակ, բորսան նեցուկ արած իրար՝
Մեկը՝ Դրակոն, մյուսը՝ Ցերբեր, իսկ երրորդը՝ Աֆիոնի թույն,
Գիշեր ցերեկ մահ են նյութել—մի համերաշխ երրորդություն—
Որ հանգցնեն խավար շնչով ինչքան լույս կար էն մեծ երկրում,
Ինչքան կրակ ազնիվ ու վեհ խառնարկու հուր սրտերում։
Ահա ինչու մեծ Նևայի մրմուռ ջրերն տխուր, վրդով
Թախծում են միշտ ու մրմնջում մեծ հանճարի էն մեծ սրտով.
Ահա ինչու նրա ափից ազատ երգով ու բնկրկանքով
Պուտիլովը կրակ ժայթքից հուր-աչքերից հոխորտանքով.
Եվ պալատը Ռոմանովների, ուր տիրում էր մահ ու շիրիմ,
Այդ օրվանից դասակարգի դարձավ մուղնյն հավատարիմ.
Եվ պալատը, ուր թնդում էր կախաղանի դատավճիռ՝
Այսօր խրոխտ իր հակառակն կրում է հաղթ դրոշ կարմիր։

## ՊՈՒՏԻԼՈՎԿԱ

(Զորոդ ֆրագմենտ)

«Ես հաւերի ու բայերի
Միջից ծնվեց մի զոհաբերաց
Պուտիլովկա—կարմիր հակա—
Կարմիր աճուց տվիճ երաց»:
Հ. Հ.

*Պուտի՛լովկա, կարմիր հակա, որ դարուց անց մի կյանք ունես,*
*Ծեր պոետից պրոլետարի ջերմ ողջույնս պիտ ընդունես.*
*Ողջո՛ւյն անցած ճանապարհիդ— հազարների արնով ներկված,*
*Փառք ու պատկ հաղթ այսօրիդ, պոետների դոմբրում երգված.*
*Պետրոպավլովկ, Իակիմի ու Պալատի դեմ հանդիման,*
*Ինչպես խրոխտ հին բոլշևիկ՝ կանգնել ես դու սարի նման.*
*Գիրկըդ առել աշխատանքի հերոսներին հազարաշատ,*
*Ամեն մեկը մի-մի տիտան՝ պողպատաձույլ, խիզախ, ուժեղ:*
*Հնումից խաղաղ քաղաք ես մի— վրադ շղարշ մշուշապատ,*
*Կարծես մի սար մոխիր հագած, կամ ինչ ձյունած մի անապատ.*
*Մինչ սրտիդ մեջ քանի՜ կռիվ, թաքնված հուր կա խլրտուն—*
*Աշխատավոր հաղթ բանակի, խենթ հողմերի մի պատմություն:*
*Մխերիդ մեջ հուր ու ժխոր, հենդում ես առյուծի պես,*
*Մշուշներդ էլ երևքին ծառացել են՝ խեղդել կարծես.*
*Մոնչում են մարդ, մեքենա, մրցում են կիրք, պայքար ու ոճիր,*
*Ո՛վ-ում արդյոք, պիտի հաղթի այս ահռելի քաոսի մեջ:*
*Երկնած ամպե՞րդ են որոտում, ինչ կայծակներ մեջդ ճայթում,*
*Կապար-երկի՞նքդ է այն պայթում, հրաբուխնե՞րդ լավա ժայթում—*
*Շոդիններն օձի փշրո՞ց, հաղթ մուրճերի ծանր ոռնո՞ց,*
*Թե՞ բակերումդ գետի վշշոց, հեղեղների թափ ու շմփոց...*
*— Այդ ցասումի ու պայքարի քո լեզուն է այդպես կերտում*

Երկաթներն կուռ բարբառով վրնջ ու ոխ քո մեծ սրտում...
Ու ճնշումը էն բռնակալ ժանտ երեքն էլ չտարար,
Եվ մի պիշեր բոցերիդ մեջ երևաց վառ ալավ-ալա՜վ
Թռամբեր վառած, կամքդ լարած կրակների միջից նետ.
Եվ մանչաց ահազանգիդ շեփորը հաղթ ցնցող աշխարհ,
Ու ռամբերի սիմֆոնի մեջ ծնվից մի վեհ սքանչ պոեմ.
Հե՜յ ընկերներ, հիմա ինչե՞ր իմ երգերում նրան գովեմ:

## ԱՅՆ ԴԻՇԵՐԻՆ

(Ինգերոզ ֆոազմՆեա)

Հրացաններն այն դիշերին երգում էին՝ ազատությո՜ւն...
Նրանց երգից խրոխտ ու հաղթ Պիտերն էր ոգջ զնգում, թնդում.
Գնդացիրները պատնեշներին կազմել էին մի սիմֆոնի՛,
«Ուռա՜, ուռա՜...» էին կանչում, ոնց զորքերը կարմիր առնին:

Մի ահել ամպերն էին գրոհում, այլ ահել ճառում էր մարտիրան.
Հարճատում են փողոցներում խարույկները ալ-հուրհրան.
Եվ այս երգի հնդկի մեջ Ավրո՛րան էր, որպես սպիտակ
«Ай, ухнем»-ն* իր վեր քաշում բավիշ բառով, որոտալի:

Միրտ են առել անասնի մարտիկները այս երգերից,
Ու է՛լ ծարով ծառանում են ջնջամու դեմ ամեն տեղից.
—Խորհուրդները հե՛յ տալի՞ս ես, ինչ դեռ էլի՛ ջարդ ես ուզում,—
Առում են ու էլի նորից երգ ու ամբոխ առաջ վազում...

Ալսպես ահա դնդացիրներ, թնդանոթ ու հազար ամբոխ
Հյուսել էին մի սիմֆոնի, անունը հաղթ ալ Հոկտեմբեր.
Ալսպես ահա հազար շուրթեր երգում էին ի մի՛ բերան,
«Խորհուրդներին՝ իշխանություն, բանվորներին՝ դիկտատուրա»:

Եվ խմբեր, որ կծկվել են պատեներից այս գոռ երգի
Ջմեռային պատառ մեջ կապատեին կռվի ելքին...
Մինչ Վեներակին ահեղանն անցած փոխշում է դեռ գոռն ի բերան,
Հնձում են նրա հնարքից դնդացիրներն ու Ավրո՛րան:

Այն դիշերին ոսկի մազով աշխարհ եկավ մի պիոներ,
Արևածագի կարմիր խոսով, անունն իր ա՛յ Հոկտեմբեր:

---

* «Հե՛յ ոսկեմազ»-ը հռչակված ռուսական ժողովրդական երգ է:

## Լ Ե Ն Ի Ն Գ Ր Ա Դ

(Անցեռոդ ֆրագմենտ)

Լենին-Քաղաք,
Որ մեր երկրի հեղաշրջման ընդվզումի ես մարմնացում,
Ուր այս երկրի պատմությունը սկիզբ է քո ծոցում՝
Ունի՞ս արդյոք կանայք, փողոց, որ արյունով չլինի ներկված,
Ունի՞ս անուն մի հերոսի, որ չհիշի այսօր ներկած։

Միակ քաղաքն այս աշխարհում, ուր ամենից, ամենից շատ
Տևել ես հար ու անընդհատ կռիվ, պայքար ու բորբոքում.
Օ՛, և որքա՜ն ինչ ես ըմպել տիրող օրենք ու կարգերից—
Ջոհ անկումի և զնխության, ոճիրներն ու կրքերի։

Բայց և ինչպե՜ս մնացել ես անխոցելի, անպարտի պես,
Որիդ առաջ խոնարհվում է այսօր աշխարհն մի մարդու պես.
Ա՛յ իմ շահիկ դեղնկուհի, մնացել ես անապական,
Ելի քո խաղաղ վհուկյան մեջ—որպես գալիք մեր ապագան։

Դրա՛ համար շամփրված եմ փողոցներդ խեղճի նման
Ու չեմ գոնում իմ կարասին, գմայլանքին ո՛չ մի սահման.
Ագահի պես ծծում եմ ես օդդ խոնավ ու նեխ տանում,
Կարծես ինչից նիհարանին արյունում եմ— չեմ կշտանում։

Ի՞նչ կա քո մեջ, Լենին-Քաղաք, այդ ի՞նչ հմայք ու բույր ունես,
Որ դեղատես աղջկա պես, երբ նայում ինձ— փայլում եմ ես.
Կա մի շքնաղ խոր վհուկյուն լուռ նետյուղ ոլորաններում,
Խորհրդավոր գրավչություն քո համակարկ փողոցներում։

Կախարդիչ են գիշերներդ և՛ մայիսին, և՛ հունիսին,—
Մի-մի փերի սթռնչելի— լույս շղարշում արշալույսի.
Ոչ արև կա, ոչ էլ լուսին, բայց և լույսի մի ջերմ կարոտ
Զգում է քնդ և չգիտես, գիշե՞ր է այս, թե առավոտ։

## II

Լևոնն-Քաղաք,
Ես խոնթի պես չափչփում եմ փողոցներդ ազահաբար,
Պրոսպեկտներդ երկարաձիգ, սկվերներդ վանդակապատ.
Պալատներիդ հակատներին պահակ-յուներ կան հոլանի,
Որոնք ասես հակա բամբիռ, ձիգ քնարի չարեր լինեին։

Եվ մայթերդ ալ գրանիտ, եվ պատերդ արյան գույնի,
Եվ արևդ կուամաչային, արևմուտքդ կաս արյունի.
Ներանից չէ՞, արդյոք, որ դու շա՛տ ես ծծել այս վայրերում
Խիզախ, ըմբոստ մարտիկներին—բանվոր մարդկանց կարմիր արյուն։

Հրեն քո մեծ ու լայնարձակ ազմկալի Ջնամեննկան։
Այստեղ քանի՛ իմաստ խորին, վառ հուշերի դրվագներ կան.
Դեմյանն այստեղ ցարի անունն քարին դրեց—տապանագիր,
Մաղրի Հանեց Պուպալոյին*, որ իմանա ամբողջ երկիր։

Ազատության կոչ ավետեց երկրին այստեղ Կարպը կապակ,
Երբ հասցրեց լիրբ ասպետ պիղծ կզակին հենուն ապտակ.
Ազդանշան էր դա մի նոր, թե դիմանալ այս անժիմին
Էլ չի՛ կարող ոչ մի բանվոր, ապրդպի, անդամ կապակ հիմի։

Եվ Պուպալոն, որ կքված էր իրա պոշատ ավանակին,
Ինքն էլ խոշոր մի ավանակ— ցնցվեց դաղող էն ապտակից,
Բայց և նորից արձանացավ ու քարացավ տեղն ու տեղին.
Չէ՞ որ սա ծանր մի ապտակ էր Ռոմաննների ամբողջ ցեղին։

---

* Պուպալո—խրտվիլակ, փոբագրած էպիգրամ Ալեքսանդր Երզոբգի արձանի պատմողականին Հանճարեղության հեղափոխությունից հետո։

## III

Վեսպասիանոսից մինչ Հոկտեմբերը պիտի էինք մենք մնալ այնպես,
Ինչպես իր Տոր տանից քշված մի խորթ զավակ, անտանկի պես.
Ինչպես Հողից ու արմատից անջատած կանաչուժ ծառ,
Ինչպես ամպով ծածկված արև, որ պրկվել է լույսից պայծառ:
Բայց, դե, դիտես, բանվոր ախպեր, Հոկտեմբերի հարյալ զավակ,
Որ բոլշևիկն անկարող է հանդիսա մնալ դուստ ու հավաք,
Մինչ չքանդի նա իր շղթան, մինչ բանությո՛ւնը չդադարի,
Որ ու դիշեր կպայքարի, մինչ որ կամքը իր կատարի:
Ու մի օր էլ Պատերազմը Հայրապաշտաս մարտիկներով
Թրկեց, ձուլվեց Օրուխովին ու Նա՛թալային կուռ շարքերով.
Ու չքացավ Պետրոգրադը Հոկտեմբերյան մի գիշերում...
(Մնացել է այս անունը մեզի Կերենսկու լուկ հուշերում):

Գնդակը չէր հրաշք գործող այդ գիշերին Հոկտեմբերի,
Ո՛չ էլ սվինն ու գնդացիր, ոչ որոտը գոռ ռումբերի.
Հաղթանակեց այդ գիշերին երկրի կամքը, երկրի պոռթկում,
Որ խտացել, կուտակվել էր բանվոր մարդկանց յաւակոտ սրտում:

## IV

Լննինգրադի փողոցներով ալ ու շքնղ, կարմիր ու վառ
Քայլում եմ ես ամենաչքն օր, որպես դյութված մի սիրահար.
Ելմ որ կողմից անցնում եմ ես — այնտեղ մարդկանց ծփում է ծով,
Ելմ ուր նայում — հանդիպում եմ համակրանքի խոր ակնածով:

Չգում եմ, որ ինձ այստեղ չեմ մասնակցել Հոկտեմբերին,
Բայց իմ Հողին կռիվ անելով՝ մասնակցել է այդ մեծ օրին.
Չգում եմ, որ ինձ այստեղ ես չեմ թափել կաթիլ արյուն,
Բայց կյանքումդս նրա համար պրկել եմ ոգջ իմ խռնդ, ամբողջ:

Հրեն անցավ կոմսոմոլկան կառ ու կարմիր թաշկինակով,
Շոշափում է նա դրծարանն, կառնա վառված հուր-կրակով.
Կնկերն որ այստղ պիտի նրանք ձուլեն Պետրոգրադցին՝
Հարյուր հազար կիլոմետր քայլերդ գնդող մի մեծ տերբին:

Դյութել է ինձ մուգ բրոնզից կարծես կերտած էն տիտանը,
Օ՛, գիտեմ, նա հանգիստ չունի ինքնամոռաց, ինքնիր տանը.
Նոր գլուխներ է նա հորինում, որ երկիրըն աղատ շնչի,
Հոկտեմբերի ճակատը վեռ այսպես ծածկում ծաղկեպսակով։

Կաշվե բաճկոն ուսին քաշած ահա առույգ մի ծերունի,
Խորշումներով դեմքը նախշած, ի՞նչ էլ շնշուված գծեր ունի.
Ես կարդում եմ նրա դեմքին պոեմը այն կռիվների,
Որ վարել է նա անկասկած շատերի հետ Հոկտեմբերին։

## V

Լենի՛ն-Քաղաք, սիրուն քաղաք, սիրում եմ քեզ խենթի նման,
Ու չեմ գոնում իմ կարոտին, զմայլանքին ոչ մի սահման.
Սիրում եմ քեզ ո՛չ ինչպես, որ պերճ ես դու կամ շքեղ ես,
Սիրում եմ քեզ նրա համար, որ անունով ամեն տեղ ես։

Նրա համար, որ քո գրկում պայքարել են հերոս մարդիկ՝
Ե՛վ Դեկաբրիստ, Ռազնոչինեց, Նարոդովոլյ ու Բայլշևիկ,
Կարակոզով ու Ներչաև, Ալեքսեև ու Խալտուրին,
Պերովսկայա ու Ժելյաբով, Ա. Ուլյանով, մեծն Լենին։

Նրա համար, որ առնչվել, կերտել ես մեծ դասի համար
Մի աբանչելի, վսեմ պոեմ, մեջը շարած հակինթ, դոհար,
Որ ձուլվել ես քո մեծափառ Նևայի հետ ու մեծացել,
Ու փարվելով այս նոր կյանքին, է՛լ ավելի դու վեհացել։

...Որ ճակատին քո տիտանի
Վիճակվել է գրած տեսնել բանվորական ողջ աշխարհի
Ամենամեծ հաղթ Սիմֆոնին...



387—8

## <ՎԵՐՋԱԲԱՆ>

Պիտևերը իմ Հրաժին հիմա դարձել է կոմսոմոլ,
Հանդիպեցի մեծ քաղաքում ևս նրա հետ մի պայծառ օր.
Դեմքը ծածկած սովամոլով— աղտոտվել է հիմա դարձել,
Աչքերիցը նրա ջահել ցայտում էին կարծես կայծեր։

Տասն և չորս տարի անցած նայում հասուն էն երևին,
Վայելչակազմ իր հասակով նման է պերճ կիպարիսի.
Հիացմունքով հարց եմ տալիս, ո՞ւր ևս, բալաս, էսքան տարի,
Պատմի՛ր՝ չեմ պապիկդ ծեր— պապիկը քո շատ տանի։

— Սովորելու ևս գնացի,— ասում է նա լուրջ ու խոհուն,
Առանց ուսման հիմա մնալ չի կարելի մեր օրերում.
Կոմունիստ ևս, քի կոմսոմոլ, պիտ սովրես—ձգտես առաջ,
Թե չէ կյանքից ևս կմնաս, ոնց որ նոր ձիու ասաջ։

—Ձերինները աշխատանքի եմ գնացել մեր գործարան,
Գիշերները խմբերի հետ հաճախել եմ համալսարան.
Սովրել եմ, հե՞ պապի ջան, քի հիմա ո՞նց, ինչի՞ վրա,
Պետք դաղնեք մեր ինչտեղն ու ջանջանեք դանդը նրա։

Սովրել եմ պոզպատի պես լինել ամուր ու հաստատուն,
Չէ՞ որ ազատ կառուցում ենք մեր մեծ դասի սոցիալիզմն ասեն.
Սովրել եմ հայածել ևս ամեն տեսակ պրոտարուչի—
Ջոհել նրանց իմ իսանդամուռ հայր—տեմպերի կուռ հարվածին։

Սովրել եմ ալմազի պես լինել կարծր, անխոցելի—
Կրակ նետեն, չեմ փշրվի, ցնխի մնջ խակ— փայլ դահարի.

Այսպես ահա խորհուրդ, իմաստ մենք ավել ենք մեր նոր
կյանքին,
Ու թռչում ենք թևին նստած այսօրվա մեր աշխատանքին։

Հիմա առաքյալ Իսակին, կազմակերպիչ Պետրոսավլովսկ
Հում նյութեր են ձուլարանի ու մեր ձեռքին միայն հաղորդ.
Բանաք՝ գլորց, համալսարան, ևկևզեցին՝ ուսումնարան,
Եվ պալատը Ձմեռային դարձրել ենք մենք թանգարան։

Ու կանգնել ենք պահակի պես մեծ գալիքի ևս կուռ շեմքին...
Պա՛պիկ, հիմա դու կարող ես հանգիստ մեռնել իմ հաղթ ձեռքին.
Չէ՞ որ մեզ պես արթուն, վառակ անդունդ ունես ջահելների,
Դառուցանող ու խանդավառ գլուխ անցած միլիոններին...

# 1931

## ՔԱՂԱՔԸ

### ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

I

...Ու հայրս ասաց.
—Գնա՛, ո՛րդի ջան, աշխատիր դո՛ւ էլ,
Հայցը մեր տաշտից վաղուց պակասել՝
Ձորթան էլ չունենք, թե գլուխ պահենք...
Գնա՛, ո՛րդի ջան, աշխատիր դո՛ւ էլ...
...Ու մայրս ասաց.
—Գնա՛, անուշ ջան, քանի դու ջահել,
Ձեռքումդ կա ուժ, մեջքումդ՝ զվարթ.
Մայրանի համար գնա բաժինք բեր...
Գնա՛, անուշ ջան, քանի դու ջահել...

Ու մեջքիս կապած երկու կորկի ճաթ,
Տրեխս— հադիս, գլաղրս— հավաք,
Ճամփա բռնեցի ես դեպի Սև-Քաղաք...

* * *

Դե՛, մնաք բարով, մեր տուն ու տեղաշեն,
Ձեր դարդերից եմ դադարդյուն ընկել.
Նազար իմ ա՛պին գլուխը չալած՝
Կու ու բնդյունից վիզը բարակել...
Քույրս պատավել, տանն ա մնացել.
Նանս էծերի կոշտ պտուկները
Է՛նքան ա հունցել,

Որ ցամաքել են նրանք, չոռացել...
Գալի՞ս եմ, քաղա՛ք, քո ամուրի՛ն ննջ
Հիմա մնացել...

## II

Ու մեր Թալիշից ես տեղ եմ հասել,
Ընտելից դայլի Իվաննոց տունը.
Ա՛յ տղա, սհննց էլ շհար եք տեսե՞լ—
Էս ո՞նց ա էսքան հարստությինը։

Գիշերները լուս՝ լուսընկի նման...
Պարախոդները ոնց են լող տալիս.
Հննց ա մեր բո՛ւլիք, մեր զազեր լիննեն—
Մեր դեղի գյուղը միտս ա գալիս։

Բա՛ ըսհննց զարմացք երկիր եք տեսե՞լ...
Դիփ նոթ ու մազութ, դիփունք էլ սև-սև.
Էստեղ մաշիններ, էնտեղ ֆորքաններ,
Բո՛ւլի մեջ կորած նոթի զավոդներ...

Մինը զրմբում, մեկելը փշշում,
Մինը բարթրանում, մյուսը քաշանում,
Հե՛նց ա կորկոտի ոխնգ լինի բանում,
Հննց ես իմանում Թառթառն ա վշշում։

Էս դիփ գա՛րուլ ա, ընդո՛ւնակ ա մեզ.
Ամմա որ կանայշ ծառ ու խոռ չկա՝
Ցավը հննց է՛դ ա... ու չդիտեմ ես
Էս հարա՞մ երկիր էլ ընչի՞ եկա...

Չայից՝ նոթի հոտ, վիննիդ միշտ մազութ,
Նորդըն էլ ընտեղ երեսդ չանգռում.
Ի՛վանն ասում ա՝ ամսականդ ասանում
Մաննթից ավել ըստեղ չեն առնում։

Ուրեմն էս ա՞ էն քաղաքը մեծ,
Որտեղ քուչերում, ասում են, ոսկի,

Արծաթ ա թափած... էլ արանից հետո
Ո՞վ կհավատա մարդկանց սուտ խոսքին։

Ուրեմն էս ա՞ էն հարուստ Բաքուն,
Որը գովում են մեր Գյուլսառանում...
Ա՛յ հարա՛մ ըլի էս տեսակ հացը,
Քի՛չ ա մնում— ձեն հրես գա լացս...

## III

Սիրելի Բյո՛ւնի,
Պարտավորիս խնդրում ընդունի.
Հենց նոր վերջացավ մեր աշխատանքը։
Ասեցի՝ գրեմ քեզ այս նամակը։
Միայն բնդամատ չլինես, Բյո՛ւնի,
Ձեռ նամակս տիս գրած լինի,
Գրում եմ շորած պադակոննիկին,
Որ դողդողում ա մեր մախաւիկից.
Ա՛ծուն, գի՛տաս քա սա ինչ դաշտն ա՞...
Հարամի՞ ասեմ, ձե՞ սատանի չարխ...
Դե պատմեմ լսիր ընչի նման ա.
Մեր գեղի ծերին, մեծ գետ ասխին
Տեսե՞լ ես էն մեր ճաղացի ակը...
Հենց նրա պես ա մեր մախաւիկը...
Միայն նա՝ վեհից,
Սա՝ գիսի արկաֆից։
Դե՛, էլ ինչ գրեմ,
Շատ երկարացավ
Էս իմ նամակը.
Հա՛, մոռնամ բնկավ.
Մեկ էլ գրկում եմ քեզ ինը մանեթ,
Որ ծուխ եմ արել էս ամառ միջին.
Մեր հարսին ասա, ծոզ չնեղանա,
Որ գալս բնկավ ձմեռվա վերջին.
Ասում եմ, մի քիչ շոր ու շիրթ առնեմ,
Որ մեր ապրոը քիչ քյոմաղ անեմ.
Դե՛, մնաս բարով, եկա, քնեցի,
Որ առավոտը արթնանամ վեցին։

## IV

Թյո՛ւնի, ասում ես «կյանք», «շորուկ ա տարին»...
Յա՛նի դն կարում ասնմ ինչ մի գա՛լ...
Հալբա՛թ պիտի կյաս—կյալդ ա բարի...
Ամմա խա՛ցիր.
Էտանդ տանում հարս ու աղջիկ չկան,
Որ ամեն շաբաթ կիրակնամուտին
Վաննելդ լվանան, փողդդ կրկատին.
Դրա տեղ ըտանդ մարդիկ շատ շուտով
Խնդրանում են, խելքի ծալ գառնում,
Էն որ քուրայում կրակն ա ծամում
Դամուր-նրկաթը...
Հենց ես իմանում, ինչ մարդն էլ էպես
Մի խատ երկաթ ա... Թակես՝ կդառնա
Մի բան պետքական—
Մի նալ, մի դռիան:
Գլաս, կտեսնես մեր էլեքտրիշնին...
Դիմի մի մավիլուլ ա...
Էս մի մավիլուլով աղ էն գավդը
Ջրաղմանի պես համ պլպլում ա,
Համ տալիս խողը:
Ախ, Թյո՛ւնի ախպեր, էն ե՞րբ կլինի
Մեր ժողովուրդը իմանա բյութուն
Էս շարխ ու լուսի ուժի դորություն:

## V

Էն որ ծնդ-ծնդին՝ առավոտները
Մեր վերցականները Համ՛րայ են տալիս,
Ինպես էլ լոխ մեր ավիատակները
Նրանց պես ուրախ դո՛ւռ են տալիս:
Հազար մի գուդակ ավազ ձեն-ձենի,
Հենց ա մեր նախրի պատանչը լինի...
Դե՛, մնաս բարով, սիրելի Թյո՛ւնի,
Պարուվափրս, խնդրեմ, ընդունի.
Էս ա վերջացրի իմ աշխատանքը,
Բարով առանաս դու իմ նամակը:

## I

Երկու եղբայրներ—Օհանն ու Թյունին
Ապրում են հիմա նավթահանքներում.
Կառուցման աննդռտ այս մեծ օրերին
Նրանք երկուսն էլ հանել են անուն։

Օհանը գյուղում երբեմն դամբչի՝
Հիմա դարձել է հմուտ մի դարբին.
Թյունին Բո՛ւսատյում անվան Ալիչի՝—
Օրինակելի մի հարվածային։

Երկուսն էլ քայլած պաղպաղի ճամփով,
Քանի՛ անգամ են նեռվել նրանք բանտ.
Օհանն անգամ խակ փշվել է Տա՛մրով,
«Բախտո՛ւմ» նռռել Թյունին անընդհատ։

Եվ այժմ նրանք երկուսով լոմլված
Հեղափոխության գառը կրակում՝
Դարձել են մի-մի հերոսներ գովված
Նավթահանքերի բանվոր աշխարհում։

Երկուսով նրանք համեստ ու խոհուն,
Ոնց պլուխը քաշ պտղատու ծառեր,
Մատաղ սերնդին կանաչ ու ցողուն
Ասել ունին դեռ ոսկի շա՜տ բառեր...

## II

Պատահում է, որ ազատ օրերին,
Երկու եղբայրներ իրար են գալիս.

---

* 1920 թվի աշնան Մոսկոնանակերտի կուսպրոցի աշակերտությունը և ուսուցչությունը պատվիր կատմանդրած երեկույթում ինձ ստիպեցին մի պատմվեր՝ ավարտել «Քաղաքը» կիսավարտ պոեմը 1912 թվին գրած. հանձնարարությունը կատարում եմ հայրենակիցներիս սոցիալական պատվերը։

Հիշում են անցյալն իր մուժ օրերով,
Կարծես թե իրար հաշիվ են տալիս։

Օհանն ասում է. «Գիտե՞ս, Բյո՛ւնի ջան,
Թևկուզ իմ յա՛շը վաթսուն հինգ դառավ,
Բայց ա՛հա եմ արել իմ զնդանի տակ
Մեռնեմ, ոնց որ մի յարու ձի, պառավ։

Բա՛ պի մարդու պես, որ կորուստ ունի,
Մինչև չի՛ գտնում՝ չի հանգստանում,
Ինչպես էլ ե՛ս եմ, մինչև որ ձեռքիս
Գործը չեմ պրծնում—քունս չի՛ տանում։

Էշխի եմ գալիս ու չահելի պես
Ավելի արտով վեր բակում տալին.
Ուզում եմ նոր կյանքը կուռնեմ այնպես,
Որ էլ հետ չդա դուրսն անցյալին։

Էն մութ անցյալի խանի՛ ու բյագի՛,
Որ բահա՛մ եկավ մեր Թալիշ գյուղում.
Հիմա մա՛տաղ եմ էս օրվան, Բա՛-քի՛
Նա հաստատ մնա Սավնաի հողում...»։

## III

Բյունին էլ նզրոր էս մասլահաթին
Պատասխանում է նույնպես իր հերթին.
—Հա՛, Օհան ախպեր, ախպերս ասեմ,
Շատ բույն խմեցինք անցյալի բաներն...

Էն տարիք գնան ու հետ չդառնան...
Տունը միշտ սկզբ, դառարկ մեր մտան.
Մուկն ու մորենը, կամ երաշտ տարին
Մեր ալման արտեր ո՞նց մաղրուն արի՛ն...

Իսկ երբ ջիրնես մտնում էր մեկուց
Մի քանի գրոշ կամ շահի բեհան՝

Էն էլ յա քյոխվեն, յա Թալիշ բնգը
Եյում էր ձևռքնես, լա՛ռ անում չի՛ստի։

Հիմա փառք լինի Սամխաի կարգին,
Չավոզը մերը, հողը դյուզացուն.
Մենք տերը ազատ մեր աշխատանքի—
Մոհտաջ չենք մնում հարամու հացին։

Եա՛ս ես աշխատում՝ տալիս են ավել,
Ծույլ-փառամա՛ղը մեր մեջ չունի տեղ.
Լա՛վ ես աշխատում—ուտում ես լա՛վ էլ,
Հալալությունն է տիրում ամեն տեղ։

Հիմա փա՛ռք լինի Սամխաի կարգին,
Էլ ազգամիջյան կռիվներ չկան
Ամենքս լծված Վոռունի կառքին՝
Գնում ենք դեպի մեր լավ ապագան։

Խոխերը ձրի ուսում են առնում.
Բե՛զար ես՝ գնա հանգստյան առնիր.
Թե պառավեցիր՝ սոված չես մնռնում—
Քեզ համար բա՛ց է սոբեզի դուռը։

Գնդին—սրտակատ, բանվորին—ավտո,
Ի՞նչ լավ է տանել Լենինին խոստումն.
Դեռ հրկա դու տես արանից հետո
Ո՞նց ենք շինելու Սոցիալիզմի տուն...

Մեկ էլ, Օհան ջան, ա՛խպորս տանեմ,
Մի բան շեմ տանում մինչև այսօր էլ.
Երբ միտս ա գալիս ցեխ ու բաթթաղում
Ձորի մեջ կորած մեր Թալիշ գյուղը՝
Հի՛նց եմ դիտում թա ջահելս եմ թաղում,
Յորիվ ա գալիս բյուլին հրդեղը։

Ձեռի հրազդն ու քոռ լամպի տեղ
Շատով կժպտա Իլյիչի լամպան.
Էս ուրախ օրին, ասում են, անգամ
Էշին ա տվել մեր Քյո՛սրին անբան։

Հիմա մեր դյուղում յավաշ հա յավաշ
Տափի տակերից տներ են ծնվում.
Ու մեր նախրապան վաներն հնամաշ
Ջա՛ղմա ու ֆրենչ ա հիմա հագնում։

Թառթառը շուռով լույսերի աղբյուր,
Գործարան ունինք եվլախում գոփչ.
Սիրտս ինդում ա, ա՛յ Օհան ախպեր,
Մեր էս օրերի նվաճումներից։

## IV

Ապա անցնում են երկու եղբայրներ,
Իրենց հին պադպոլ աշխատանքներին.
Թևքիում են անցած օրերի գրքեր,
Ու խանդով հիշում գործերն անցյալի։

—Օ՛հան, միտդ ա՞, ասում է Թյունին,
Ո՞նց էր Շահումյան շաբաշից հետո
Վերատեր չափչփում, ցնխին, անձրևին
Քարոզի գալիս մեր գավոդ ոտով։

Հե՛յ-հա Ստեփա՜ն... ես չեմ մոռացել
Ամեն մի խոսքը նրա էն ճառի.
Ոակի պես խոսքե՛ր... Է՛ն որ ասում էր՝
«Ձկա՛ երևույթ առանց պատճառի»։

Ասում էր՝ «Գիտե՛ք, գիտե՛ք, ընկերնե՛ր,
Կենցա՛ղն է բերում մեզ գիտակցության...
Եվ պատմությունը մինչև այսօր էլ
Դասակարգերի կռիվ է միայն...»։

Բա՛ բանանցնցի Մխրութը-Մելիք,—
Գյուղ ու քաղաքի գնրվիշն էն շրջիկ.
Նրա ջունավոր սուր նշաւարներից
Դաշնակ ու հնչակ փախա էին տալիս։

—Հա՛, հա՛, Թյունի ջան, լա՛վ ագիտատոր
Տղերք ունեցանք... Կորան, Ալյոշան,
Բաղդան Գնունին, Ալին, Ապո՛ստոլն.
Սուրեն Սպանդար ու Կնյխովլիին։

## V

Այսպես երկուսով խոսում են, գաղտուկ,
Ու վերջը գալիս այսպիսի հանգի.
Որ ժամանակ է իրենց գնալ տուն,
Հիմնել մի կոլխոզ—վուշ ու բամբակի։

—Ա՛խպորս ասեմ,—խոսում է Օհան,—
Բաթվին հալալ ա մեր երտուն տարին.
Գյուղը կա՛նչում ա, հիմա էլ նրան
Պե՛տմա մենք լիննենք զուլ—հավատարիմ։

Մեր Ջրաբերդի հանդ ու գյուղերին—
Առատ իր ջրով, պարարտ իր հողով—
Կոմունիստ ա պետք... Դե՛, նրանց անբին
Վախտ ա գառնանք գյուղ—տնով ու տեղով։

Կուլակներին պետ կռվելու գնանք,
Մեր փորձով լիննենք որհաբին քյոմակ.
Գնա՛նք, Թյո՛ւնի ջան, մեր գյուղն Թա՛լիշ
Մի քիչ էլ այնտեղ, բա՛լամ, գանք չա՛լիշ...

# 1933

## Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

(ԷՊՈՊԵԱ)

Օ՜, Թիֆլիս սիրուն, օջախ հարազատ, երկրորդ հայրենիք.
Երբ ոտքս դրի առաջին անգամ հողդ գեղանի՝
Ինձ ողջույն տվեց զովանջղ ուրախ ձիաքարշերիդ,
Եվ հիացք բերող թռիչքը ճարպիկ կանդուկտորներիդ։

Ես այն ժամանակ մազերս քամուն տվող մի ջահել,
Լայնեղր ֆետրի գլխարկը քաշած գլխիս սևահեր՝
Անհո՜գ, երազո՜ւն, սև կրնպդիշին շարժով սևաթույր՝
Փողոցներուդ մեջ կատարածնի ջահելության բույր։

Աղմկալից էր ամեն ինչ այնտեղ—փողոցն ու շուկա՛ն—
Եվ կայտառ, գվարթ Թարախը գլխին կինտաո՛ն իսկ անգամ.
Մենձն Ադամյան այտառեղ էր, բամից առաջին անգամ,
Ներշնչեց իմ մեջ ոգին ճշմարտի և գեղեցկության։

Օ՜, իմ հայրենիք խլրտումներիդ, ես չե՛մ մոռանալ,
Թե ինչպես մի օր դասի ժամանակ լադոն* էն խրզախ՝
Դաշույնը մեկից գնկան էկզարխի սիրտը բռնակալ,
Այդպիսով ուզեց բուրաստից վանել սարկության վախ։

Ես այն ժամանակ բուրաստին մոտիկ գեղատան բանվոր—
Ուր ներքին հարկում արվակներ էի լվանում ողջ օր՝

* 1886 թվին Թիֆլիսի անմինաբիլյում ուսանող լադո Լագիձեն զաշույնով սպանեց բուրաստի ռևկատոր մեսրոպյեխ Ջուղնովսկուն, երբ ազգասեր քաղաքականության համար Սա Թիֆլիսի անգրանիկ, հեղափոխական ահաբեկիչ ակտն էր վրաց նարոդովոլցիների կողմից։

Մաքահարեցի լադոյին հերոս իմ մութ նկուղում,
Ու հանդուգն միտք հղացավ անգամ իմ խնդիր ուղեղում։

Մտածում էի... «Ձվառնի՞մ արդյոք գնդատուներ ողջ,
Ու վերջ տամ այսպես հարատևիլյանը կնդրիչ տիրոջ,
Չէ՞ որ ես ունեմ դլխիս ու դլխարկ անարխեանների,
Նվ վիզս կապած փրուխա՞ն վզնոց կրնպդիշինի...»։

Ու այդ օրից էր, որ իմ պատանյակ սիրտը խլրտուն
Ապրնց մի անուշ, մի լավ զգացմունք... կարծես թե լսդան—
Դա իմ վրնժն էր, որ լուծնց մահով դաժան ռնկատին...
Չէ՞ որ ես ևս պլրտոցից քշված նման զոհ էի։

## II

Ու երկրորդ անգամ, իմ սիրուն Թիֆլիս, ես պիրկ ընկա—
Յուցարարների հոծ մի բազմության ևկել էր շուկա*.
Հանկարծ անվնհնր Առաքնն ընկնր—դնդոցի բանվոր—
Հանեց գրպանից մի կարմիր փաթնթ—շիլայի կտոր.

Կապնց այն ծայրից հատա ու հատատուն իր գավազանի
Ու օդը հանեց մոտիկ ատիկան Գլնխով գազանի.
Առաջին անգամ Թիֆլիսը տնտավ գրոշակ կարմիր,
Ու ծնր բանվորն էլ առաջին անգամ մնր գրոշակակիր։

Նվ գրոշն օդում դնռ նոր էր փռվնլ բա՜ղձր ու հպա՜րտ,
Երբ պատնից հանկարծ ամբողջ շուկայում մարանլյորը հաղթ.
Վազնց ատիկանն, ճնղրնց շարքերը գրոշը խլելու՝
Վարպետը ատկայն շկորցրնց իրնն՝ նլալ կովնլու։

Հատա գավազանն էն փշատ ծայրով այնպնս հարվածնց
Իր ախոյանին, որ ատիկանն գանգը հարձատնց...
Այսպնս Թիֆլիսը առաջին անգամ մտավ պայքարի՝
Արյան հատանքի ու բանուքյան դնմ ննկոլայ ցարին։

---

* Այդպատակի կոչնցյալ նախկին բազարը։

Հե՛յ, ասո՛ւն է եղել ամեն մի օրը վաղվան կյանքիս
Ու չեմ իմացել ինչպես եմ հասել ահի հասակիս.
Հե՛յ, ասո՛ւն էր օրը, երբ ասիկանն ու ժանդարմը ցարի
Ինձ հարյուր թվին մեր դեմ կատաղի ելան պայքարի։

## III

Երրորդ անգամին սիրտս հրդեհից, վառից իմ արյուն
Անդրանիկ երթի փոթորիկը խենթ Բաֆթավելիում.
Կամոն չեվենդար բաղմել էր հասուստ զույգ հաղթ ուսերի —
Իրեն ուղեկցող հազարներն մեջ խառնում էր—ճառե՛ւմ...

Երբը կանգ առավ Գալիբինի գորշ պալատի դիմաց,
Ուր Կամոն օգում ձեռքերը հոնում, աղաղակում էր.
—Չե՛ս մարսել, պալաշ, հայ դպրոցների կայանքը խլած...
Կշռում էր յաւակոտ բառերը անգամ Կամոն մեր ընկերս։

—Խլածդ մի օր բրկիդ կենսաբ ոսկորի նման,
Թալանդ, ինչվա՛ս, քնդ ինչ կպառնա, մահ ու դիրեզման...
Դպրոցից դշած հայ մանուկների աչքի արտասուք
Գնդակի հեղեղ կդառնա, հիմա՛ղ, որ շամփրի քո կուրծք։

Ու հազարավոր մարտիկների մեջ զգացի այդ օր,
Որ ինձնից աճում, կնոջովում է այսոնց պայքարի դիմվոր.
Որ ես մի ալիքն այն մեծ հոսանքի՝ կործանող բաժով,
Որին սարերըը առաջ է մղում ճիշ ու ատրճանով։

Մեծ նրախոհով ու ակնածությամբ հիշում եմ հիմի,
Իմ սիրուն Թիֆլիս, ինն հարյուր երեք ինվն իր գրոհով.
Երբ բերան կոզակի մամիտներ կաշվի գաղեց մեջքն իմ,
Թավալեց գետին ու կսկով անցավ կրծքիս վրայով։

Հե՛յ, այդ վեհ օրից կոտակվեց արտասու ծովը մաղձալից,
Վրեժն անողոք—պատանների դեմ... և հենց այդ օրից
Գրեցի խիզախ երգն իմ անդրանիկ—«Ամբոխն իմ աշխարհ»...
Բայց ցնդորդը «գաջ» գամբյուղ նետեց իմ առաջին գոհար։

## IV

Ես չեմ պարծենում, խոստովանում եմ լուկ համեստորեն,
Որ Գամսարն ասկ մեծ գործադրուի մեծ նախօրյակին՝

Կարմիր հինդ թվին պինվորի սվին երբ քեզ խածնեց՝
Այդ օրից իմ մեջ բողոքի, ցասման մի վճիռ ծագեց։

—Թևիս արյունը թող հետագայում դառնա հոսող գետ,
Եվ ձուլվի այդ օր մյուս ընկերների թափված արյան հետ.
Ես պիտի դառնամ նրա փողհարն իր մարտիկներով,
Նրա մռնետիկն շեփորս ծաղկած կարմիր լեռներով...

Օ՛, Թիֆլիս սիրուն, ուր աճել է պերճ հասակս գարուն,
Ուր ջահել արյանս ամեն մի ծխանք ցայտել է հուռն,
Ինձ համար դու միշտ եղե՛լ ես ծնող, հարազատ նանիկ,
Ընկեր սիրելի, ուսուցիչ բարի, կռվիս հայրենիք։

Ես չեմ պարծենում, խոստովանում եմ միայն հեզորեն,
Որ Շահումյանի ու Մխեյձի հետ աչառել հրճվանքով
Գոթծել եմ և ես գնանահարկերում... նրանց արյան հետ
Փոթորկող, անհաշտ ծխել է և՛ իմ արյունը պոետ։

Կայծակ կամոյի քաջագործությանց հմայքների տակ
Վառվել է և՛ իմ բանաստեղծական խարույկի կրակ.
Ու դուրս է ժայթքել լավա առ լավա հրաբուխ նման
«Հեղափոխություն», «Նահատակները», «Մեռան—չկորան...»։

## V

Ես չեմ պարծենում, բայց համեստորեն խոստովանում եմ,
Որ իմ մարտական «Մե՛կ էլ, մե՛կ էլ»-ը արտասանել եմ
Միխինդի ժամին Նախալովկայի մեծ հրապարակում,
Ինքս պաշարված լրտեսների հետ ոհմակ-օդակում։

Իմ ընկերները դեպոյից եկած, գործարաններից,
Իրենց մեջ առած հույսերով ծխուն իրենց պատմին՝
Տափահարել են, խրախուսել են ինձ արտ խորքերից,
Ու պագել եմ, որ մեջքով ամուր հենված եմ պատին։

Իմ ընկերները միխինդի եկած գնանահարկերից
Խոսել են, հառել ահռելի ձայնով փրփուր շուրթերին.

Թե՝ «Նիկոլ-ցարի մանիֆեստներին մենք չենք հավատում,
Որչե՞ն խոստումներ, կեցցե՛ հինգ թվի հեղափոխություն...»

Հե՛յ, սիրուն էր մեր պայքարը հզոր, հզոր ահեղի՛,
Ստրկանության, լրտեսների դեմ, ու ժանդարմների.
Հրճվանք մեզ համար, այլ ո՛չ զալարումն խոլ երկունքների.
Հարատևեք ուրախ, կարկաչուն աղբյուր հնչուն երգերի:

Ուր ասեն մեկը մեղնից—մութ ու սալ, զա՛րկ ու կաղապար,
Որ պիտեր ձուլել, կերտել ու կռել միտք ու զաղափար...
Ու ես չիմացա, ո՞նց անցավ տոնը պայքարող կյանքիս,
Կամ ինչպե՞ս հասա վաթսունյոթ գարնան ոսկի հասակիս:

## VI

Ես չեմ պարծենում, հիշում եմ միայն այն փունջը շքեղ,
Որոնց հետ ինձ էլ վիճակվեց ծաղկել, բուրել միասեղ.
Ահա Ֆիլիպեն արծվի աչքերով, խոհուն ճակատով,
Հեղափոխական պրոհների մեջ, գիտե՞ք... մի հա՛տ էր.
— Այո՛, մի հա՛տ էր:

Ով Ծալուկիձե Սա՛շան անձնվեր, Սա՛շան անձնվեր,
Որ մոմի նման ինքնախոհ զաժան վառվում, հալվում էր...
Նա սիտան էր մի... ու «Բրձոլա»-յի համարը վերջին
Ջնորի մեջ մնաալ, որպես խմրագիր վերջին իր շնչին—
— Մահու իր շնչին:

Ով Սերգոն ազնիվ և Սերգոն արծիվ հեղափոխական՝
Պայծառկի խոսքով, խանդ ու ավյունի աղբյուր էր միայն,
Հե՛յ, ով ըմպել է, նա տաքացել է, երբ նրա շուրթից
Տուրձ-տուրձ ցայտել են բոցեղեն կայծեր—կարմիր ու հուռթի
— Կարմիր ու հուռթի:

Անցել են արդեն տասնյակ տարիներ, ժամանակ ո՛րքան,
Հիմա պատկերել չեմ կարում անգամ օրս երեկվան.
Օրս, որ կանցներ արագ ու պայծառ արևի նման,
Երբ այրվում էինք ինքնեռների պես էշխերը նրա,
Լույսերը նրա:



387—9

Օ՛, չքնաղ Թիֆլիս, հեղափոխական, իմ ծնող վայրի,
Որ ինձ տվել ես այնքան կարմիր կաթ, այնքան կարմիր վարդ,
Շաղատ շիթիրիդ աննդող հյութով մինչ հասակս ծեր
Քո կրծքին վարված ամրացել եմ ես, աճել, մեծացել։

Ու դրա համար ես չեմ էլ հիշում, ո՞նց անցա կյանքիս
Այսօրվա ուրախ վաթսունյոթ գարունն ոսկի հասակիս.
Ու դրա համար քեզ պատիվ, Թիֆլի՛ս, քո այն զավակից,
Որ բյուր շարքերիդ հեղափոխական եղավ դինակից։

## ԿԱՐՄԻՐ ԱՍՏՂԻԿԸ

### I

Նամակ էր գրել հետս մի տեղից—
Կարծեմ Զազախի Իջևան գյուղից,
Թե՝ պռե՛ս, թևև ձեզ չեմ հանդուրժում,
Բայց ձեր նրգելովն եմ միայն շնչում.
Որ եմ, միայնակ, անհա՛յր, առանց մայր,
Միրուկ պապիս հետ ապրում եմ դժվար.
Աղքատ ենք... դրա մասին չեմ խոսում,
Բայց դարպ է պառել, որ չունեմ ուսում,
Ուզում եմ փախչեմ, գամ ձեզ մոտ, Թիֆլիս,
Գոնե այդպիսով բացվի աչքիս լիս.
Ձեզ շա՛տ եմ խնդրում, իմ հարը արե՛ք,
Ինձ դեպի ուսում, դեպի լույս տարե՛ք...
Այսպես էր գյուղից նա նամակ գրել—
Ու տակը Աստղիկ բառորագրել.
Նամակն էլ, գիտե՞ք... գրել է խորով
Ու այրված սրտից—ոսոնավորով:

### II

Հիացա, երբ որ տեսի ես հմայիկ
Խավար մի գյուղից այսպիսի նամակ.
Ասի, աղջիկն անշուշտ իրա մեջ
Թաքցրած ունի փափկի կայծ անշեջ.
Հիշեցի Թե ո՞նց էն մուժ օրերին,
Երբ գավակները չքավորների

Ուսում առնելու չունեին միջոց,
Թափառում էին փողոցից-փողոց.
Հիմա դպրոցի լայն դռները բաց,
Զգում են այնտեղ նրանք աշքաբաց.
Ինչպես ծարավից եղնիկը մարած,
Ինչպես պատանին բանաստեղծ դառած...
Գրենի, որ գա ու հետը բերի
Տետրակը իրա ոտանավորի.
Գրենի, ինքս հետացա գործով,
Իսկ գործը այսօր... գիտեք էլի, ծո՛վ...

## III

Վերադարձա ես մի քանի օրից—
Տեսնեմ Աստղիկը եկել է դյուղից.
Կոճղի նման հաստ, կարճլիկ հասակով—
Մի ժպտուն աղջիկ ամուր կղակով.
Երեսը նրա խոշոր է ու լայն,
Ունց լի լուսնյակ ու կարմիր թշեր,
Դրա համար էլ անունը նրա
Այդ օրից դրինք Լուսնյակ գիշեր:
—Որտե՞ղ ես իջել, Աստղիկ, ո՞ւմ տանը...
—Ծանոթ բանվորի մեր դյուղից եկած,
Միայն տեղ չունեն, քնում եմ դռանը,—
Պատասխանում է աղջիկը շիկնած.
Ու կանգնել է նա իմ դեմ հանդիման—
Նրա աչքերում կարդում եմ պահանջ.
—Գյուղ չե՛մ դառնալու մինչ բանվոկ չերթամ—
Այստեղից այլևս ինձ չկա նահանջ...

## IV

Մինչ կերթաս բանվոկ, ասում եմ, Աստղիկ,
Ժամանակավոր կսպրես մեր տանը.
Ու մտածում եմ. ի՞նչ հաստ ու կարճլիկ
Աղջիկներ ունի էս Հայաստանը...

Կապոյտը ձեռքին էքսը նկել է
Ու տեղավորվել կնոջս սենյակում,
Բերել է նա իր տետրը երկերի,
Որոնց մասին ինձ պրել էր նամակում։
Կարդում եմ նրա ձեռագիրը ես
Ու հիանում եմ, հիանում այնպես՝
Որ անմիջապես ձեռքս եմ առնում
Հեռախոսի փողն—Լուսժողկոմ դառնում.
—Եկել է գյուղից մի աղջիկ փահմով,
Ուզում է մոնել հայկական բանֆիլմ.
Խնդրում եմ տեղ տաք նրան ապահով,
Ու նշանակեք ամառևան թոշակ։

V

Մի քանի օրից Լուսնյակ գիշերը
Ունի թոշակ և հանրակացարան.
Իսկ ես կարդում եմ նրա հուշերը—
Մտածում՝ չառ՞նք արան գործարան.
Հուշերում նրա տենչը բուռն է,
Ուզում է բանել գործարաններում.
—Էլ ընչի՞ն են պետք այս ուժեղ կոնքեր,
Ակտապրուքյանը երբ չեն ծառայում...
Ու Աստղիկը մեր, տեսնեմ մի օր էլ,
Եկել է մոտս ժպիտով ջահել.
—Շնորհավորեցե՛ք, ասում է, դուք ինձ,
Հենց նոր եմ գալիս մեր գործարանից.
Հիմա կոմսոմոլ ու մուրճհար եմ ես,
Որոնց երազել, ձգտել եմ այնպե՛ս...
Ուխտեցի մոնել այն օրից զավոդ,
Երբ որ կարդացի ձեր նոր առավոտ...

VI

Կար մի ժամանակ, երբ կինը գյուղում
Կատարում էր լոկ տանու աշխատանք.
Իսկ հիմա տեսեք, ո՜նց է դողդողում
Երկաթի ձողը նրա բազկի տակ...

Բանը Աստղիկի քե այսպես գնաց՝
Այսօրից առնք՝ բախտավոր է նա.
Թե՛ գործարանում իր օրինակով,
Թե՛ աշխատանքի բարձր որակով
Հանդամանել է իր ընկերներին,
Մրցումն կանչել կոմսոմոլներին.
Ու տեսնք ո՞նց է գործը ընթանում,
Արժես հազար ձևեր մի տանք են բանում..
Ահա՛ քե ուր է դաղտնիքը ծածկված
Մեր ամենօրյա անդուլ վերելքի.
Սին ու տգամարդ միտանգ լծված
Հիմքերն են ընդնում մեր նորաշենքի...

## VII

— Ձևերիդ՝ բանվոկ, տպա գործարան,
Այնտեղից էլ առն—հանրակացարան...
Ու տրքա՞ն ուրախ, աշխույժ, կենդանի
է անցնում այստեղ ժամանակը մեր...
Մենք քան աղջիկ, ոնց մի ընտանիք,
Ապրում ենք ինչպես հարազատ քույրեր.
Շարել ենք արդեն պատի լրագիր,
Ինձ էլ կարգել են ինքիչ խմբագիր.
Ազատ ժամերին ամեն երեկո
Երեկույթներ ենք կազմում համերգով.
Կարդում ենք Լենին, խմրով, միասին,
Այսպես հոգ առնում մեր ուսման մասին.
Կոլեկտիվը մեր կոմսոմոլներիր
Այսպես է, ահա, գարգնում կամքը իր...—
Առում է Աստղիկն մեր ծաղկափթիթ,
Ու շուրթին խաղում բախտավոր ժպիտ:

## VIII

Կայտառ ու ջահել Լուսնյակ գիշերը
Հիմա բջիջի է մի քարտուղար.
Լսե՛ք, քե ի՞նչ են առում հուշերը
Նրա տողերում գոհար ու ջոհար.

— Երանի օրին,— գրում է Ասողիկ,
Երբ ինժեների կառնեմ կոչում ես.
Պիտի նշանց տամ, որ կնամարդիկ
Գիտեն աշխատել տղամարդու պես...
Այսպես է վառվել Ասողիկի սերը
Իրենց դպրոցում Իշխան դյուղի,
Սրանով փակել իրա հուշերը
Բնակիչը այն խոնամ մութ հյուղի.
Իսկ հիմա հասած մուրազին արդեն
Բանվորուհի է նա մի գիտակից.
Դե՛հ, թող իմանան կարմիր գծից դեն,
Ինչպե՞ս են կանայք մնց աշխատակից։

## IX

Անցել են օրեր, անցել տարիներ,
Ու Ասողիկը մեր, տեսնեմ մի օր էլ,
Եկել է մեզ մոտ խոհուն ու լրջմիտ,
Ասում է՝ հիմա ես մի կոմունիստ,
Մտել եմ արդեն բարձրագույն դպրոց,
Ուր ամեն նոր օր—նոր խոսքի հնոց.
Ինժեներ եմ մի, ասում է համեստ,
Ուր գիտության հետ սովում ենք արվեստ,
Հարվածային եմ, ու բրիգադի պետ—
Ինձ մեր գավոդում կոչում են վարպետ.—
Ասում է, ժպտում, ուզում է գնալ,
Իսկ ես իր կրծքին տեսնում եմ մի նալ.
Մի գյուտի համար Ասողիկն իրեն վարձ՝
Ասողանշանով պարգևատրված...
Փոթորկող կյանքից դու վազող առաջ
Ժրաջան աղջիկ, կուզ միշտ կանաչ...

## X

Կխաոսի ոտքի ամրակի պես նալ
Նա ահա առավ ո՞ր գյուտի համար,
Ավճալու ջրմուղը զաված ջրի տեղ
Տալիս էր հաճախ Քոխ լիլ ու ցեխ,

Ամեն մի ամիս քանի մի անգամ
Ֆիլտրը գտանող հանում են հողից
Ու տանում ցենը մենախնիկական,
Որ նրան փրկեն վնասված տեղից.
Եվ ամեն անգամ նրա շոկելուն
Քանի հազարներ դուր կուլ է գնում...
Եկել է Ավճառ Աստղիկը մի օր
Ձեռին մի գործիք—անունը տուրբին.
Ասում է՝ սա՛ է մի ռեզուլյատոր
Ջրմուղի համար կազմողն իր երբին...
Այդ օրից Ֆիլտրը ամեն մի ամիս
Քանի՛ հազարն օգուտ էր տալիս...

## XI

Գյո՛ւղ վերադառնալ, տրակտո՛ր վարել—
Ի՞նչ կա սրանից դյուրին առավել.
Չէ՛, ձգտե՛լ, ձգտե՛լ վերելքից է՛լ վեր,
Ու բարձունքները հասնել, գրավել...
Ու Աստղիկը մեր ավարտած վուզը—
Ակադեմիա է հիմա էլ ուզում.
Ուզում է քիմիան ուսումնասիրել,
Օտո-ավիատիմն այնպե՛ս է սիրել...
—Պետք է պաշտպանել Բշնամիներից
Սահմաններդ մեր մեծ էս-էս-էրի...
Հիմա հասկացա, թե ինչու դյուղից
Քառհինգ թվին դրել էր նա ինձ,
Թե պո՛ետ, ավելք միջոց դամ Թիֆլիս,
Ուզում եմ բացվի խավար մտքիս լիս.
Չկա՛ մի ամրոց, լինի վիթխարի—
Որին բոլշևիկն ուզի—չտիրի...

## XII

Նամակ ստացա Լենին—քաղաքից...
Նամակը գնդձյալ իմ խնդի Աստղիկից.
Գրում է՝ պոե՛տ, քիմիան ավարտել
Ու պատրաստվում եմ հետևանալ արդեն.

Անհանգստանում եմ Հնոյ Արևելք,
Ընկեր էլ ունեմ—երջանիկ ենք մենք.
Հղինակ եմ ես այժմ նոր գյուտի,
Այդ էլ ինչ մեռ մեր մեջը գաղտնի—
Դե, մեռաք բարե... ին լինի ասեն
Պատմիր մեզ, պռնա, այն գյուտի մասին,
Թե չէ պրածդ այդպես չի կրում
Առաջ փոստերի տեսել պատկերում...
Փույթ չէ... մատս չեմ դնում կոճակին,
Նա զանգահարել կարող է ուժգին...
Հանկարծ ձայնը այն հասնի Հնդկաչին—
Ասպա ինչտամու որսով ախանջին...

# Անտիպ պոեմներ

# 1928—1929

## ԿՈԲՅՈՒ Ա. ՇՈՒՇԱՆԻՑ

(Ավետյան Շուշո տաղանդավոր)

### ՆԱԵՆԻՒՆԵՐ

Գույը աշուղ է,— կույր հիմա նա՛ —
Իմ հայրենի Շուշվա-զավան,
Բայց կար մի վախտ, որ իմանար
Փոխած վարդ էր, կարմիր լալա։

Թառ ածող էր, Թառը դոշին,
Ոնց որ սարին Թառած Թառլան,
Շրջապատված Թայ ու Թուշով—
Մենկը մյուսից սիրուն, այվան։

Հե՛յ, զլզլան նրա Հովը,
Նրա ալպյան մշտականաչ,
Մամլ երկնքի կապույտ ծովը,
Թևև կեղտեն[1] ոնց որ առաջ,

Բայց էլ չկան զվարթ[2] կանանց
Երգն ու պարը՝ արտում ուրախ,
Փրփուր Հագած ալքկերանց
Ջահել օրի Հպարտ մի խաղ։

Իմ խոհացը Պեխ-ապրյուրի,
Որ իր կաթին սրտյուղ չունի,

[1] [Էլ չեն Թափում] շտկած։
[2] [Շուշվա] [Նախկին]։

Քարն-Տակի ծաղկանց բույրը,
Որ փոխվել է, կարծես[1], թույնի։

Ա՛յ իմ Շուշի շուշանատես,
Քեզ ո՞վ վառեց—և ո՞վ էր նա,
Ով էլ լինի՝ պատնեշիդ պես
Թո՛ղ երեսը իր սևանա։

Ու երեսը թո՛ղ սևանա
Դաշնակցության, մուսաֆաթի,
Թո՛ղ էս մուրն էլ ծխվածծ մնա
Երկուսի էլ սև[2] աֆաթին։

## I

Կանգնել է Շուշին կույր աշուղի պես
Ու թառը կրծքին երգում է կարծես.
«Տասը տարի է այն օրից անցել,
Ամոքեցե՛ք ինձ, կույր եմ մնացել»։

Ավերակների կույտերի տակին
Կրկնել է Շուշին, թաշում է հառաչ.
Եղինջն է բուսել այս տան հատակին,
Այն[3] տան ճեղքերից նայում է կանաչ։

Ու քաղաքն այս բարդավառ երբեմն,
Որ ուներ շենքեր[4] պալատանմման,
Այժմ դարձել է մոխրացած Պոմպեյ—
Նահատակների[5] մի գորշ դամբարան։

Սակայն այս ավեր քաղաքի ծայրին
Մնացել է ողջ մի տնակ միայն,

[1] [հիմա]։
[2] [չար]։
[3] [Սյուս]։
[4] [տներ]։
[5] [հազարյակների]։

Ախտանշ արդեզուրկ,[1] մննակ ու ալբի,
Ապրում է դեռ մի զալացի ալան։

## II

—Ախ՛ն, պատմի՛ր, էն ո՞նց էլավ,
Որ մեր շննլիդ Շուշվա-զալան
Տասը տարի քսաուց առաջ
Բարբաղ եղավ[2]—ալան-ջալան...

—Ա՛ քմատաղ, բա ես գիտա՞մ,
Ումերը թաղնեմ մուսաֆաթին,
Էն գաշնակն էլ ուզեց մեխամ
Տերը գառնա էլ-ուրհաթին։

Մինն ասում էր. «Շուշին իմն ա...»
Մյուսը թե. «Տեսննք ո՞սմն ա...»
Ու խոսացին գնդակնները,[3]
Մեջտեղ քանդվեց մեր տոները։

Մին գաշնակ կար՝ Դալի-Ղազար,
Թաղնեմ բոյը էն պիլ շաշի,
Քսան մարդով մննակ կուզեր
Մուսաֆաթից խլի Շուշին։

Սուլթանովն էլ կես գիշերով
Կրակ տվավ սաղ շհարը,
Դալին փախավ իր գժերով—
Կրակն ընկնի նրանց ջանը։

Ու երեք օր պատանչելով
Վառվում էինք մաշալլի պես,
Շատը փախավ էս զուլումեն,
Շատը այրվեց չոր խոտի պես,

[1] [խլյագուրկ]։
[2] [արին]։
[3] [պատրոններդը]։

Տատն էլ թռավ Քարն-Տակի
Քնծի պլխից պախրի նման,
Այնտեղ քա՞նի նըհատակի
Հիմա կորած կա գերեզման...

## III

Զուրամի երգիչ, հե՛յ Ահարոնյան,
Որ հիմա բազմած օթևներում պերճ,
Տաճկական զառամ[1] սուլթանի նման,
Գրկախառնվում ես Սուլթանովի հետ,
Հապա մի արի՛, արի՛ ու լավ տես[2]
Հրահանգներիդ խայտառակ հանդես:

Ջամալենց Արշակ, զարդարի որդի,
Որ հիմա անհոգ նստած Փարիզում.
Լափում ես փողերն որբ ժողովրդի
Ու Բարդինի ոտքերը լիզում.
Տատպիր Շուշի, արի դու էլ տես
«Նվաճումներիդ» պատուղը պես-պես:

Արկածախնդիր Մխիթարյանց Արսեն,
Դու, որ մի օրում «քաջ» Դրոյի հետ,
Քառատուն թուրք դյուլ ջնջեցիք անհետ,
Իսկ հիմա «ազատ» Ամերիկայում
Սիրուն կանանց հետ ֆլիրտ ես խաղում.
Արի՛ Զարեհյան քո հայդուկներով
Ու հրճվիր նրա ավերակներով...

## IV

—Ա՛յան, այան, էն ո՞նց էլավ,
Որ այրեցին Շուշվա-պարան...

---

[1] [գառամ]:
[Որտե՞ղ ես, արի՛, արի ու մի տես]:

Ա՜խ, իմ բալա՛, ինչ ալբոդի
Ջանը ընկնի դա՛րդն ու բալա՛ն։
—Պե՛խին-Ալբյուր, պատմի՛ր հալա՛,
Թե ո՞նց վառվեց Շուշվա-զալան...
Նա հառաչեց խայթված ու խոր,
Ոնց մի ծանր թոքախտավոր։
—Դաղ-Ալթնի ձոր ու անդունդք
Երախիդ մեջ քանի՞ հազար
Ջահել թաղեց, մեր ու մանուկ,
Էն սրյունոտ Դալի-Ղազար...

Լուռ է վիհը, խորհրդավոր,
Մինչ նրա տեղ ամենայն օր
Երգում է ծեր բուի նման
Որդեկորույս իմ խեղճ մ՛յանս։

—Իմ յարը խառվ քինա՛ց,
Մին պե՛ցուր սա՛րավ քինաց.
Քե՛ցի, քա վռնիմ—պի՛բեմ—
Թե՛ ըրավ, քառավ քինաց...

Քընա՛, քընա՛լիդ մատաղ,
Եեթ-եանթ չըշա՛լիդ մատաղ.
Էն սը՛րավը վեր ընցա՛ր
Սրտիդ Քրռանքին մատաղ...

Ըխպրին հըղե՛ն սա՛ռալա,
Մա՛ննա ա՛սեղ սա՛րալա,
Էն կըմըչա՛խա տղան
Օշքս ու միտքս սա՛րալա...

## <ՎԵՐՋԱԲԱՆ>

Կույր աշուղ է, կույր հիմա նա,
Իմ հայրենի քաղաք Շուշին,
Բայց կար մի վախտ՝ հնոց իմանաք
Ալ վարդ լիներ, փռված շուշան։



387—10

Սակայն գիտեմ, մոտ է այն օր,
Երբ իմ Շուշին կելնի ոտքի,
Սովետական աշխուժով նոր
Նա մեր սիրած երգը կերգի։

Չէ՞ այն մե՛նք ենք, որ ամենք կյանք
Տանյակ նման Շուշիներին.
Եվ թող լինի այս նոր ապրանք
Մուսաֆաթյան—դաշնակիներին։

# 1929—1930

## ՀԱՏՎԱԾՆԵՐ ԱՆԱՎԱՐՏ ՈՒ ԱՆՏԻՊ ՊՈԵՄԻՑ

*Ֆանտաստիկայից անմահ է խոսում*
*Այս երգերում,*
*Նոճաստվեր ծառեր լսվում*
*Պարզ խոսքերում։*

---

## Ա Ր Ա Ջ Ա Բ Ա Ն Ի  Տ Ե Ղ

*Ջնեղանաս (դու ինձանից) իմ ընթերցող համբերատար,*
*Երբ տողերս ու (տողերս) քեզ կթվան ծանր ու դանդաղ.*
*Մանավանդ դու, որ սովոր ես, իմ սիրելի բանվոր ընկեր,*
*Հարթ ու սահուն կարճ տողերով ու երգերով միշտ համակվել։*

*Պատահե՞լ է, որ անց կենաս հազար ու մի նեղ ճամփերով,*
*Վերջը հասնես նպատակիդ, բնև հազար մի տանջանքով...*
*Պատահե՞լ է՝ ձգել է քեզ մոգնեսի պես մի լավ ձգտում,*
*Երբ հասել ես, սիրտդ կարծես պարապե՞լ է երջանկությունն...*

*Անցե՞լ ես դու երբևիցե փշի, ցարի մութ անտառով,*
*Վերջը հասել երանելի կանաչ բացատ խոտ ու ծառով...*
*Այդպես է հենց իմ պոեմը իր երկարն ի տողերով,*
*Դանդաղ շարքի, ծանր երգի որոտաձայն իր խաղերով...*

---

*Եվ այս կլինի բոլոր լույսերի լույսը առաջին,*
*Ընդածայր աստղը, որպես մի խորհուրդ հրաժիճն դարի.*
*Ու սա թող լինի բոլոր հույսերի հաստատուն վերջին—*
*Իրականացած մեծագույն կամքով ամբողջ աշխարհի։*

Աստղը հնագիայր, ոնց նշանարան հինգ ցամաքների,
Իր բոսոր փայլով ժողովուրդների արտեր պիտ վառի.
Արևը կարմիր շուրջպարի առած աստղեր ու լուսին
Կցնծա նույնպես ազատված երկրի մեծ արշալույսին։

Ու երբ կտեսնի, ինչպես կաշկանդված երկրագունդը մեր
Հիմա ազատված իր շղթաներից ցնծում է անվերջ,
Կժպտա հավետ երկինքը անհուն մարդկության բոլոր,
Կողջունի նա էլ անհուն երկնքից սերնդին բանվոր—
Նա, արևը մեծ — ողջ՜ույն արևին ժպտող ամեն օր...

. . . . . .

Գետերը ուրախ գարնան սելավից կորոտան ազատ,
Չէ՞ որ ամեն ինչ մեր արտին հիմա մոտ է, հարազատ։

. . . . . .

Աշխարհը մեր այս իր նոր կարգերով, նոր օրենքներով,
Ոնց նվագարան կթնդա ուրախ նոր-նոր երգերով։

. . . . . .

Հե՛յ, լանք հիմա ձեր ավագ բանվոր պոետին խոհեմ—
Նա ձեզ երգում է համաշխարհային նորաստեղծ պոեմ։

## Ն Ա Խ Ե Ր Գ Ա Ն Ք

Աշխարհն իր ծնված առաջին օրից
Կռիվ է եղել, կռիվ անողոք.
Բող չպարծենա ոչ ոք ձեզանից,
Թե նրան փրկեց ձեր ճիշն ու բողոք։

Հեռու-հեռավոր այն մութ օրերին,
Երբ մարդն էր ստրուկ տիրանի ինամում,
Երբ տեր է եղել վայրի բորենին
Սովի հիրանում գալարվող մարդու,

Հեռու-հեռավոր այն մութ օրերից
Յաստամ է աճել մեր խոցված արտում,

Կաթիլ առ կաթիլ վրեժի թույնից
Ոխը լճացել մեր օվկիան հոգում։

Երբ դուք հափրել եք ձեր ճոխ ու հպարտ
Ապարանքների վերնահարկերում,
Երբ համարել եք ձեզ հզոր, անպարտ
Ձեր օդիանների խեղճ ոլորտներում՝

Մենք ձեր շենքերի նեղլնահարկերում
Հազար հազարով դարան ենք մտել
Եվ՝ ինչպես խլուրդ, ձեր պալատների
Կուռ պրանիտյա հիմքերը կրծել...

Փորփրել ենք մենք հիմքերը նրա
Մեր եղունգներով պողպատանման,
Որ երբ փոթորիկ ճայլի ձեր ղլխին՝
Այնտեղ որոնեք ձեզ խոր գերեզման։

Թունավոր շնչով արյուն թքողի
Մենք ձեր դարերի կյանքն ենք վարակել,
Եվ ահա այսօր, ինչպես տեսնում եք,
Մեր հաղթանակի վրանն ենք զարկել։

Աշխարհն իր ծնած առաջին օրից
Կռիվ է եղել, կռիվ անողոք,
Թող չհավակնի մեկը ձեզանից...
Մե՛նք նրա տերը, և ուրիշ ո՛չ ոք։

* * *

Մենք խորթ զավակներ կյանքի խնճույքի
Առատ սեղանի — ձեզ ատել ենք միշտ,
Մենք չենք ապասել հրաշք ոչ որից,
Երբ խեղդել են մեզ տառապանք ու վիշտ։

Հիշո՞ւմ եք արդյոք մեր օրերը այն,
Երբ հազարներով սովից գալարված

Դիմում էինք ձեզ, աղաչում միայն,
Որ վճարեք մեր հալալ հացի վարձ։

Դուք ինքում էիք տվածի վրա
Եվ ապա դնում մեր դողդոջ ձեռքին,
Արդար վաստակից մեր ամենօրյա
Էլ հանդիսա չուներ ձեր գծած հոգին։

Հիշո՞ւմ էք արդյոք — ամեն երեկո,
Երբ գործարանի դարպասը խնկույն
Մեր աչքի առաջ պինդ կփակեիք։

Եվ մինչ ժամերով մեզ ամեն մեկին
Ջնուշարկելին ձեր շնիկները,
Կեղտոտ թաթերով շապկանեին
Մեր դրպաններըւ ու կոշիկները,
Դարպասից փսղոց մեզ չէին թողնում.
Գողը արհեստով — դող էր որոնում,
Մեր անբիծ հոգին այդպես տրորում։

Այդպես մեր հոգում խոյացավ այնքան
Ե՛վ զայրույթ, ցասում, և՛ վրեժ ու սեր,
Որ լքավ բաժակը մեր համբերության—
Էլ չդիմացավ առյուծն վիրավոր։

Օ՜, չենք մոռացել մեր ընկերների
Անթաղ դիակներն ընկած փողոցում,
Որ մինչ այսօր էլ ձեզ են անիծում.
Եվ ահա այսօր ձեր բյուր դահերի
Արդար բողոքն առնք հառուցում։

Գործադուլների վառել ենք հրդեհ,
Ձեր փառքն ու կյանքը [թաղել] այրել ենք,
Գնդացիրների տեսել ենք հեղեղ,
Ինք հունվարի, Լենայի արտում,

Պատերազմները ուղղել ենք ձեր դեմ,
Պոլպատ սվիններ մխել ձեր սրտում
Ու թագ ու գահեր, դարավոր ցաւում
Մի օրում մենք ձեր գլխին հարամել։

Հոկտեմբերյան Մեծ հեղափոխություն
Համայն աշխարհին ավել ավետում—
Աշխարհ ենք շինում, աշխարհներ փրկում
Ստեղծագործի անհաս հանճարով։

Կրել ենք շղթան ձեր բլոկադների
Ու չենք խոնարհվել պետական ու վարժ
Քմահաճույքին ձեր չակոնների։

Հրդեհ ենք վառել շատերի սրտում,
Որ ձեր ոչ մի ջանք չի կարող հանգցնել.
Եռում է շուքին ձեր կաթսաներում,
Բայց խուսին է սեղմած՝ քար նրա վրա.
Եվ ահա այսօր, ինչպես տեսնում եք,
Մեր հոգիանակի գարկել ենք վրան։

Այժմ ամեն օր մեզնից մի-մի հրեղեն
Զիաններ նոտած ինչում ենք դնել ձեզ,
Այժմ պալիս ենք... Ու մենք դեռ ունենք
Հեռու-հեռավոր մի մեծ հանապարհ,
Այժմ պալիս ենք... Ու մենք դեռ ունենք
Հոկտյի մի նոմ—աշխարհից աշխարհ։

Մենք չենք խոսելու գենք ու պրահով,
Ու ոչ ձեզ նման սրյուն հեղելու.
Գալիս ենք միայն խոսքի պրահով
Մեր եղբայրների միտքը պնդելու։
Խաչակիրների չէ՛ սա սրշավանք,
Եվ ոչ երկրներ տիրելու ծարավ,
Միլիոն սրտերի ճիշ ու պարտավանք,
Որ երկնել է այժմ Արևմուտք, Հարավ։

Օ՜, այն ճիշերը հուսահատական,
Որ հոշոտում են սրտերը մեր հուր,
Օ՜, այն պարապանք, այն լաց ու կական,
Որ ձև են առել հասել ամենուր,
Օրերի միջով նետերի նման
Խոցոտում են մեր սրտերը ազատ,
Նրանց մոմոթիչ արձագանքները
Մեր հոգիներին շատ են հարազատ։

Ու մենք դալիս ենք երկաթե երթով
Մեր եղբայրների լարենք լանջերը,
Որ ամեն մեկիդ երկրի մեջ հերթով
Ամեն մի սրտում ցանենք փոթորիկ,
Իններորդ ալիք։

Այժմ դալիս ենք...
Լսո՞ւմ եք արդյոք մեր կոշիկների
Ու կրունկների տնմալը համաչափ,
Ձեր ականջներին հասնո՞ւմ է, արդյոք,
Նրանց երկաթե հնչունների բախիւ

Կամ թվո՞ւմ է ձեզ, թե մրրիկների
Մի շաշ է խորխոռ, մի շառաչ հասուռ—
Շառերին ուղի բացող մի երթ է,
Մի երթ հուսատուռ

---

Մենք չենք մոռացել, երբ ժանտ բանտերում
Մեր թաթերն էինք արջի պես ծծում՝
Սոված ու մարած։
Մենք չենք մոռացել, երբ աքսորներում
Մեր սև մազերն են ձերմակ ձյուն դարձել,
Երբ ձեր շնորհիվ մեր կին, ընտանիք
Փողոց են նետվել...
Այդ դրկանքներից մենք ուսկան հյուսած
Վերջը ձեր բերին լծոնով կուտակվել,
Մինչ որ այսօրը եկավ ձեր հաշվին։
Վերադարձ չկա...

Սկիզբ ենք անցել Թուրքիոնը մեր,
Որքան էլ ուզենք դուք այժմ հաջել,
Որքան էլ ուզենք դուք ձեր օրերը
Նորից նորոգել,
Ուշ է... Եվ ընդմիշտ մի տապանաքար
Ձեզ ընդմիշտ բաժին։
Օ՜, Եթե վայրկյան դուք աննք մի փորձ՝
Նորից ետ խլել մեր ազատությունն,
Մենք միլիոններով, մանուկ ու ահել,
Ձեր սարսափներից նոր ուժ առացած՝
Այնպիսի լեռներ կենանենք վերից,
Որի տակ դուք ընդմիշտ
Կմնաք ճղմված...
Մեկը մեզանից տասի տել կուվից
Յասկոտ առյուծից,
Դուք տեսաք արդեն ուժը մեր ցասման,
Երբ ամեն կողմից օղակված էինք,
Ինչպես Պրոմեթեյ...
Այնպես լարեցինք մեր ջղերը կուռ,
Որ ճարճատեցին օղակները ձեր.
Այնպես խոյացանք,
Որ մոխիր դարձան ջանքերը ձեր ողջ։
Առյուծի ձագը այժմ մեծացել,
Հասուն է դարձել։
Դուք չե՛ք, որ նորից մեզ վանդակներում
Մռնչալ ստիպեք.
Ձեր օրն է անցել...
Եվ երկրագունդը, որը մեր ձեռքին
Դեռ չի խաղացել,
Այսօրից հետո կխաղա ազատ։
Դուք տեսաք, ինչպես, երբ օձն էլ ուզեց
Իր խայթը ցցել մեր կռնակներին,
Մենք այդ տղոներին մեր գարշապարի
Նյութ ենք դարձրել։
Իմացաք, որ կա Համայք մեր երակներում,
Որ կա անմահ կրակ մեր վառ աչքերում,
Որ ուր նետում ենք կայծ մի, խոսքի շնորհ՝
Հրդեհ է նյութվում։

Ջգուշ մեզանից.
Ջեզ վիճակված է մնոնել այս օրից,
Մեռնեք ու նեխվեք առանց վարակման,
Ջեզ համար պատրաստ փորած գերեզման
Մեր ուժեղ ձեռքով, մեր կրած օրերի
Ցասկոտ պոռթկումով:

---

Երբ ինձ ծնեց մայրս Սանդուխտ՝ ես ունեցա միայն մի ուխտ՝
Լինել անհաշտ օրենքի դեմ, լինել մահը դահիճներիս:
Բռնությունը թույն էր փչող և քայքայող՝ հոգուս համար,
Մթությունը՝ մութ ու խավար՝ մի բանտ ապառ մարմնս համար:
Ու դեռ մանուկ մի պատանի կռվի դրոշ բարձր բռնած
Իմ ողջ կյանքում նրան նրբե՛ք, նրբեք ես չեմ դավաճանած:
Բառս եմ մտել կռիվի դեմ, ապիրատության և խավարի,
Բառս եմ մտել ուժերի դեմ հարատահար ննդավորի.

Ու չեմ հոգնել,
Ու չեմ հոգնել...

Ու կռիվը, պայքարը հաղթ—հոգուս տարերքը անպաժան—
Երբ չեմ կռվել՝ հիվանդացել, փորքացել եմ ինքս իմ աչքում,
Ու նեռնել է մի կույր անկյուն ինձ տարերքը կռվի դաժան—
Այդ օրերից ես ասել եմ— ուրա՛ես ես դու լինել վշարիչ,
Ապրել կյանքով ապառ մարդու,
Կռվի՛ր դու միշտ. չէ՞ որ շկա բնության մեջ հյուսն անգամ,
Որ շկռվի...

## ԵՐԵՍՈՒՆ ՏԱՐԻ

Ամբողջ իմ կյանքը երեսուն տարի՝
Մի բանտ վիթխարի,
Ուր ապառ խոսքը հնչել էջ առ էջ
Թողել են միտքն,
Ուր գալարվել եմ շղթաների մեջ
Բարբարոսի ձեռ՝
Որ լեզուս կապեց երեսուն տարի:
Եվ այսօր արդեն, երբ գահճի շղթան
Քակված է ընդմիշտ,

Ես հիվանդ չդի մաշված թևերով,
Ես չարչված, անզոր մարդի թևերով
Կանգնել եմ որպես մի ծերուկ արծիվ,
Ականջիս շշուկ, աչքերս մթնած.
Ու երբ լսում եմ ձեր ձայնը հնչուն,
Ձեր խինդը թնդուն,
Որպես զառամի ալևոր արծիվ,
Ես սրտիում եմ, որ ձեր խոսքի մեջ
Դոնեմ մի սուր խոսք— փրկության մի կանչ:
Ամրոցը իմ կյանքը երեսուն տարի՝
Նզել է կովի, պատերազմի դաշտ.
Կռվել եմ անվերջ, առանց դադարի՝
Հաչդիերով որոտ, շանթերով անհաշտ:
Կռվել եմ լերկ ժայռերի հետ
Ու գալարվելով շղթաների մեջ,
Որպես կաշկանդված
Պրոմեթեյ-պոետ...

---

Հե՜յ իմ բալա, շատ է ծանր պատմությունը
Ու շատ երկար անցած ուղին.
Շատ են խորը կրած վերքեր ու շատ ծանր տված զոհեր
Այն բռնակալ ցարի օրին:
Սակայն նրանց տարել ենք մենք բոլշևիկի հզոր կամքով:
Պնեհնները այս տեսնո՞ւմ ես, նրանք կարծես մե-մի ապի,
Ամեն ապին իր գնդերի պատմությունը, խոստան ունի:
Գիտե՞ս արդյոք, որ առանց օդ, առանց անունի, առանց ջրի
Ոչ մի էակ, կամ շնչավոր անկարող է շնչի, ապրի.
Այդպես էլ մենք բոլշևիկներս պայքարի մեջ ենք որոնել
Մեր անունը ու օդը մեր, մեր տարերքն ազատանվեր:
Կռվի մեջ ենք մենք որոնել ջահել կյանքի անդորրություն.
Ու կռվով էր, որ տատալվեց կապիտալի ննջող բռնություն....

---

Ռևոլյուցիայի սև օրերին, գորշ, գժնդակ
Ոչ որ մեզնից հուսալքվեց,
Պահածալի էր այն օրերի կռիվ, պայքար...
Քանի կռվում այնքան վառվում,
Է՛լ ավելի խիզախ առյուծ էինք դառնում:

Մեր բոլշևիկ մարտիկների գունդը փոքրիկ
Խիզախ, կարուկ մարտնչում էր
Այն օրերի մենշևիկ ու էսեռների
Տասնյակ հազար գնդերի դեմ,
Ոնց արծիվը՝
Հազար ոհմակ թռչնոտ ու սև օձերի դեմ։

—

Թունդ բոմբերի,
Մուշ բանտերի
Միջից ելանք
Իմ զավակ։
Հրում բովված,
Կռվում կոփված...

---

— Պատմիր այն մասին, թե ո՞նց էր գնում
Աշխատանքը ձեր։
Կուզեմ սովորել, կուզեմ ներշնչվե՛լ
Նահապետը ձեր,
Ընդօրինակել կամի ձեր ձևեր։
Դամ ի՞նչն էր մղում ձեզ դեպի կռիվ,
Դեպի տարերքը։
Պատմիր, թե ինչպե՞ս և ի՞նչն էր ձգում,
Քաշում դեպ իրեն ձեր աշխատանքից,
Ի՞նչն է խթանել դիրքերում կռվել
Ու չվախենալ ոչ մի վտանգից։
— Չգիտեմ, որդիս, ո՞նց պատասխանեմ.
Առում-առել եմ ազատությունը
Բոլոր իմ կյանքում,
Բայց անհագի պես սիրել եմ կռիվը,
Հեղափոխությունը։
Քիչ է պատահել, որ հիվանդանամ
Իմ ամբողջ կյանքում,
Բայց հիվանդի պես անքացել եմ ես,
Երբ ինձ չեմ տեսել կանգնած իմ դիրքում։
Ասա՛, տեսե՞լ ես ծովը, կամ օվկիանն
Առանց ալիքի,

Կայծակը՝ առանց օձի պիպզպզի...
Դե, ո՞նց պատմեմ քեզ...
Կարո՞ղ ես ապրել դու առանց օդի,
Առանց անունդի։
Չգիտեմ, բալա՛ս, ի՞նչ պատասխանեմ.
Կարո՞ղ ես մեղմել թափը ջրվեժի,
Տեմպը անլավի,
Կարո՞ղ ես հանգցնել բոցը հրդեհի,
Մարավը՝ առիթից ոտնջվող ճամփորդի։
Կարո՞ղ ես խլել շանթը կայծակից,
Կռիվը՝ որոտից
Ու վերացնել ալիքը ծովից,
Լույսը արևից...
Այդպես էինք մենք վառված, կրակված
Հեղափոխության կրակովը մեծ։
Այդպես ենք եղել մենք բոլշևիկներս—
Ես ու ընկերս և ընկերներս,
Որոնք հիմա էլ ջահելի նման
Մոգլցում են դեռ անանց քարափներ,
Լեռներ ու վիհեր,
Թևև ալևոր ու ծեր են հիմա։
Յանցի կնճիռներով նրանք նախշած
Ալևոր են, ծեր,
Բայց միշտ էլ ժպտուն, միշտ էլ ծիծաղկոտ,
Ինչպես գարնան դաշտը՝ բարմ ու պապղուն,
Ինչպես ցորենի հասկ՝ ցողունով կանգուն,
Բարեկազմ, հպարտ և գլուխը ձիգ...

---

Հոկտեմբերը նկավ խնդուն ու ծիծաղկոտ,
Ինչպես խնդուն, ծիծաղկոտ է բոլշևիկը իր ողջ
կյանքում,
Ծիծաղկոտ էր, ուրախ, խնդուն, որովհետև
բոլշևիկ էր,
Իսկ բոլշևիկ՝ որովհետև շինարար էր։

---

Նվ ճնշումը դաժան օրերի
Կռել, կոփել է բնավորությունը մեր,

Եվ վրեժը դառակարծի
Գրգռել է սրյունը մեր
Ու պատվիրել՝
Տալով, կռվել ու միշտ կռվել։
Ու դարձել է մեր սրվեսը
Բալշևիզմը հեղափոխիչ։
Այդ օրից էր, որ կատարվեց
Հրաշքը վեհ, սքանչելի,
Որ հեմն ի վեր փոխվեց երկրի
Կարգերը մեր այն օրերի։
Նախկին ծառան և տղոցը
Այժմ դարձավ իր երկրի տեր,
Իր պետ տեր,
Էս ո՞նց եղավ, ախար դրուստ,
Էս ո՞նց եղավ, առնշտար ախպեր...

---

Եկել եմ հասել վաթսուն տարվա
Ու ջահել եմ դեռ,
Ջահել դեռ հոգով և ուղեղով թարմ,
Արյունով վխտալի.
Ուզում ունենալ մի աղնիվ ընկեր,
Ինձ նման ջահել՝ մի կոմսոմոլկա,
Որ անցած կյանքիս փոթձերը բոլոր
Ավանդեմ նրան,
Մոցնեմ նրա սիրտ երակները
Ատյունն ու թարմը ջահել արյունի,
Որով փրկեցինք մի ամբողջ աշխարհ
Սոցիալիզմից։
Գաղտնի, ինչ քանի խանդավառ դասան
Այս ճամփով անցավ երջը բնությունն,
Ու ինչ այս ճամփին թարմված արյունից
Քանի՜ բուրաստան, քանի՜ դաշտադաշտ
Ծաղիկներ բուսան։
Գաղտնի, ինչ քանի՜ ձմեռներ անուն
Ելներն այսօրվա,
Ու ինչ այս ձմռան հերմակ ձյուներից
Գարուններ հասան։

Հիշում եմ ինչպես մի Մանթաշև հայ, Ծաղուրով ազգ,
երբ մտնում էին պրոտեկտորին իրենց, ծանրաքաշ ու շատ,
ւեամ մի էյզենշմիդ գործարանատեր՝ ատաղձագի գնդման,
Վիրը պնդածալ, գոմշի սև կաշվի ծալքերի նման,
Մտնում էր հպարտ իրա գործարան,
Աչքերից կայծակ ու հուր էր ցայտում՝
Հենց որ տեսնում էր բանվոր, կամ մշակ
Բանելու ժամին ծխում էր շիրուխ, կամ մի պապիրոս...
Այս օրը այլ է.
Ոչ ազգի քաղ՝ ծանր-վիհատուս,
Ոչ գործատերի վրդով լայնածալ։
Բանում է կարմիր դիրեկտորն անգամ առանձին տակ,
Ու հնազանդությամբ անուշ ժպիտով ողջունում ուրախ
Իր ասյիլյանական հազիվ բնակիչների աղնիվ աշխատանքը։
Այս օր այլ է, այլ.
Մտնում են մի շենք, կամ մի գործարան,
Բանվոր, կառուցող մտնում է ինչ և ուրախությամբ
Յուրց տալիս իրա ստեղծագործող ջանքերի պտուղ.
Այս մեկը ահա նոր ձևի վարիկ՝ ճնշված խոտերից՝
Փոխարինում է երկաթ մետաղին,
Այն մյուսն, ահա, ոսկու հանքերի մեքենա է նոր՝
Հնարած վարպետ եգորի ձեռքով։

---

Փոխարկվելից վերջերները պինվոր եղանք մենք այն օրից,
երբ ավարտած պատերազմը՝ մենք բանկինք նոր Հանապարհ,
երբ մեզանից ամեն մեկը գործով հանճար, ճարտարապետ և
շինարար։
Ոնց որ մի ծանր երկրաշարժից փլվեր տուն, գառնար ավեր,
Ոնց որ մի ծանր երկրաշարժից ոչնչով լիլ-ցնծեր նմանվեր,
Ու լսեիր ուժերդ ազգ—նորից շինել տուն ու ապրիլ՝
Միակ բույնդ պատսպարան ու հավանին միակ կյանքիդ։
Այդպես էլ մենք պինվոր եղանք փոխարկվելից վերջերները.
Ու շունչ առան, կյանք ու հասակ գալյարները մեր երեխի։
Կիսակործան գործարանի մեքենաները վերք ու ժանգոտ՝
Մենք սրբեցինք ու հղկեցինք, փայլ տվինք մեր եղունգներով։
Թուջ և... ի երկաթներից մենք տաշեցինք նոր գործիքներ,
Ու դարերը բանի ձգինք— ու բարախնց մեր արտ հետ։
Ուրախությամբ էր բարախում ոչխ մեր արտ լի մշուշով.

Որ մեզ ասեց, թե համերաշխ ու միացած համառ ուժով՝
Բանվոր մարդու կամքը պիտի մեռնելներին նոր կյանք շնչել...
Նա մեզ ասաց, ու դժգոհեցինք ահա հանճարեն Բոլշևիզմի,
Որ իր առաջ արդեյք չդիտեր։
Սա իսկական բոլշևիկն է՝ ծնված միայն նրա համար,
Որ իր անդուլ կյանքում երբեք մուրճ ու բրիչ չդնի վար...

---

Հիմա մեր զավոդն այն չէ, ինչ որ կար
Բուրժուաների, ցարի օրերում.
Գործարանը հին զնդան էր ու բանտ,
Դամբարան էր սոսկ,
Ու մարդն էլ այնտեղ՝
Որպես մի մեռելը...
Հիմա մեր զավոդն կերտում է անդուլ
Մեր նորն այսօրվա,
Ու մեր ապագան։
Եվ աշխատանքն էլ այնտեղ մի հաճույք,
Միտքը պարուրող մի սքանչ զվարթ
Եվ սիրտն էլ այնտեղ բարախող ուժեղ։
Հիմա մենք ունենք հին վագրանի տեղ
Դումեն վառաններ, մարտենի փեչեր.
Ու նոր վագրաններ՝ մեհյան ամեհի,
Որոնց արգանդում եռվում են առատ,
Հանդում կատաղի
Հազար ու հազար միլիոն տոննաներով
Հում-հում նյութերը հանքամետաղի։
Հնումից որ նայես— նա մերթ փայլում է,
Մերթ փայլատակում
Ու հանդչում մերթ էլ,
Բոց ալիքները շաշ ու շառաչի,
Խինդ ու հռինդի, ծխի, ժխորի
Երկինք են ելնում ու թռչում, կարծես
Հետու կայծակից վայրկյող մի ծով
Երկնակամարում՝
Թե ցերեկ օրին, թե դիշերներին...
Ոռվերն են եռում մարտենների մեջ
Ջնռան երկաթի.

Այդ նրանք են, որ մեռածների
Մրրիկ են ժայթքում իրենց պորտերից։
Բուրդերի նման դոմեն փնչերը՝
Անմար, մշտավառ,
Իրենց կրծքերով շնչում են, փնչում,
Տնքում, մռնչում,
Խորդում ու ճչում...
Օ՛, ծանր է նրանց երկունքն արդանդի,
Այս մեծ երկունքը պիտի որ ծնի
Մի սխրանքի գործ,
Պիտ որ արտադրի չհնաչափ գործեր՝
Գործարանային մեքենաների
Երկաթ, պողպատ։
Այս մեծ արկղը, որ մխլոն փիթով
Տեղս է կչանում, ածուխ, անտրացիտ
Ու խակուն և լի մի ակնթարթում
Մարսում իր շիկնած հրն արդանդում,
Այս մեծ հնոցից ջրվեժի նման
Հեղուկն է ժայթքում,
Երբ նրա կուրծքը խոցում ես տեղով—
Ցայտում է կաս-ալ արյունը կարմիր
Գաղջ հոտ ծխելով,
Մի ճիչ հանելով...
Դողդողում, որպես զայրացած առյուծ,
Որ մռնչում է կատաղած ժամին,
Երբ նրան մի խոց, վերք են պատճառել...
Ու հանդատացած բացվող, երախի
Վերջին թույլ ճիչից, ցավոտ ու խռպոտ
Կոկորդը նրա ջրվեժի նման
Թափվում է մատաղ, զանգվածը հրե՝
Կատակազավ արնոտուկն, ալիքածածան։
Ծանրաշարժ հրե ջևռուկ ալիքով
Եվ խռովարկու հնդափոխական
Ջուղունքն է սա, խլրտող ու խնդի,
Որի աչքերից կայծակի նման
Առոգներ են թռչում, հրե կայլակներ,
Կայծեր փայլփլուն հրթիռի լույսով
Ու գետն նման թափվում կոկորդը



387—11

Ամպամների մեջ կոփված ձևերի՝
Շարք-շարք մարդերի, ածուխների պես,
Մեծ, երկար ու կարճ շրջանակների,
Սալոնների մեջ չուգունն է սառչում,
Մարմաջում, լռում,
Ու ջանից հանում տանջանաց ախը,
Հառաչանքը իր։
Օդում սիրում է ծծումբի հոտը,
Ժխորը ծխատ,
Մետաղի, մարդկանց խրոխտումների,
Հլրտումների ու քրտինքների
Բույրը միացած.
Եվ ահա, ահա գործը կննդանի,
Գործը մեծացած,
Իրը մարմնացած...
Ու այս ամենը դոմնն փեչների՝
Վառարանների քավարանում մեծ...
Հապա մարտնի թանչերն ահռելի՝
Հրի, բոցերի այս աշխա՜րհը խեղճ,
Որոնք չուգունն, կամ հուժ երկաթի
Կտորվածքներից
Պողպատ են ծնում...
Նրանց երախը ժայիքող հրաբխի
Կրատերներ են լայն,
Որ վեր են հանում դեպի մութ լազուր,
Սրակն, հրե լեզուներ հազար
Լիզում են օդը։
Սրակն մրրիկ...
Իսկ մեջը նրա, արդանդում լեռան
Հրե հեղուկը՝ պողպատի արյուն։
Օ՜, պետք են այսոնք թուխները հմուտ՝
Փորձված ու կենտրված վարպետը կյանքի,
Թե չէ անպիտան, ուշացած քայլից
Նիզը պողպատի, նիզը երկաթի
Կարող է փշանալ։
Հա՛, պետք է այսոնց վարպետը գործի.
Այսոնց Պատման է առնգծագործի։
Հիմա մեր երկրում,

Աշխարհի մեր այս վեցերորդ մասում,
Մեր խորհրդային այս լայնածավալ
Ու անծայր երկրում—
Գործարանը՝ հին գործարանը չէ՝
Մաշող ու հյուծող,
Եվ ոչ բանվորը— բանվորը այն հին՝
Սարսուռը նախկին։
Հիմա սովետի բանվորը վարպետ
Պողպատը բովող,
Հիմա վարպետը— գիղարվեստագետ։

---

Այդ օրը պայծառ գործարանը մեր
Վառվում էր կարմիր հրդեհի նման։
Ամեն տեղ դրոշ, պլակատ ու գիր
Ոսկե աստղերով շողշողում էին
Աստղերի նման։

Կանաչ ու ծաղկով, բաղեղ ու թավշով
Փաթաթել էինք դիզելները մեր,
Որոնք այդ օրը ավելի ուրախ,
Ավելի կայտառ էին նվագում։
Փողերը երեկ երգում ու թնդում։

Ու ձուլվել էին նռանդն ու խանդը,
Երգն ու նվագը,
Փոքրն ու ավագը,
Պոետն ու քնարը։
Ու ձուլվել էին ստեղծագործության
Թափն ու հանճարը։

Այդ օր մենք ամենքս կարմիրներ հագած,
Կրծքներիս կարմիր մեխակներ զարկած,
Աշխատում էինք այնպիսի թափով,
Այնպիսի խանդով,
Երգ ու ծիծաղով,
Որ ես չեմ հիշում, թե բանած լինեմ
Իմ կյանքում այդպես։

Զգում էի ես, ու ինձ հետ նույնպես
Ընկերները իմ,
Թե մենք վաստում ենք անկող մորենու
Ջահերի նման.
Ու չենք մոխրանում, ու չենք հագենում։
Ու այսուհետև այսպես կաշխատենք
Մենք ամենքս էլ՝
Այսպիսի խանդով,
Այսպիսի խինդով։

Օ՛, լավ է այրվել, ճարճատով վառվել,
Ինչպես վառան ցախ Բորնում ճարճատող
Ու չմոխրանալ, չհանգել երբեք։
Լավ է, շատ է լավ եռալ, բորբոքվել,
Ինչպես վառրանում են եկած լավա,
Ու աշխատանքիդ հոտը կրակ
Թափել կաղապար, որ իրը մարմնանա։

Այդպես էինք մենք աշխատում այդ օր
Ու մեզ համարում անվերջ բախտավոր։
Այդպես էինք մենք հիմքերը շարում
Լավ ապագայի՝ երանելության,
Որ ապագայում օրինակելի,
Պարզերես մնանք
Նոր սերում առած անունդի առաջ։

Ու այդպես էինք այդ օրն աշխատում
Մենք՝ մեղուներս,
Որ աշխատանքի մեր Բունում խայթով
Նոր Բունավորնենք հանդիսավ վրան
Մեր սահմանից դուրս թշնամիներին...

---

Հետս ի անջատ, անվերջ շարքերով,
Լայնարձակ դաշտում,
Նոր գործարանի կորպուսներն են հագիր
Տարածվել խրոխտ.
Կարծես գրկել են հուժիս, ահարկու

Լայն բազուկներով հողը բանկապին։
Գլուխը իրենց աշատրակներով
Հառել լազուրում
Ու լողանում են հատակ օդի մեջ։
Մեր երեսը պարզ և խիղճը արդար,
Օտար չենք իրար,
Այլ հարազատ ենք,
Մենք ընկերներին չենք շահագործում,
Կամ չենք կեղեքում...

Հաղար ու հաղար գեղագետ վարպետ,
Բանվոր պրոլետար—
Մարդիկ են այստեղ— տիտաններ հսկա,
Մարդիկ են այստեղ ստեղծում, ծնում
Հաղար մի տեսակ բարդ մեքենաներ՝
Ու չեն էլ հոգնում։
Կռվում են անվերջ չուգունի, հրի
Ու պողպատի հետ,
Կռվում են, կռվում.
Ու մինչ մի նոր ձև, մի կյանք չեն տալիս
Անշունչ մետաղին՝
Չեն հանգստանում։
Պատիվն է այն՝ կարմիր գիպանոց՝
Մեր Պատիվական,
Որը նատել է Նեապի ոսին
Եվ նյութ է հորդում
Ոսկի հանքերին հանրապետության։
Անթիվ մեքենայք՝ գործարաններին,
Ուրալ-Կոնբասի ածխահորերին,
Երկաթ-հանքերին,
Բարխա ծովացած նավթահանքերին...

---

Ածուխի փոշուց, ջրից ու քարից
Մենք ուժ ենք հանում,
Էներգիայուն և ուժ, շոգի ու նավթ՝
Կյանքը շարժելու։

Անցիր մի Դոնբաս, մտիր կայանը
Անվան Արտեմի,
Լույս է տալիս նա Ռոստովին ամբողջ
Ու Սևմաշատրոյին։
Կայանն իր ուժը առնում է միայն
Ածուխի փոշուց,
Երբ վառում են այն։
Մի բան, որ առաջ անպետք էր խպտոռ։

---

Մենք շինում ենք կոմբինատ մի,
Որ մեզ պիտի նյութի հայթայթի,
Որով ազատ և անարգել
Սարեր-քարեր պիտի ծաղկեն,
Ապառաժներ լեզու առած
Ռադիոյի պես պիտի երգեն...
Անտառները նոր թափ առած
Պիտի պարեն ու կաքավեն՝
Փարթամության շոյող թափից,
Ու ցորեններ, դարու դաշտեր
Ծափին-ծափ տան ու ծածանվեն
Միրանագույն ծովերի պես
Ուրախության անեզր շափից։

---

Երբ հույսն է հառնում բորբ ու շիկացած
Հալոզ հնոցից,
Լույս ճառագայթող ձույլից արևուտ,
Մտե՛ք գործարան ու տեսեք ինչ նա
Ինչպե՛ս է բրտնում շոգեմուրճի մոտ։
Տեսե՛ք ինչպե՛ս է կռվում, պայքարում
Մետաղների հետ,
Ուր նա օդի տեղ ծծում է միայն
Գաղջ ծծումբի հոտ.
Ու երբ զանգվածին տալիս է մի ձև,
Ինչպե՛ս է ժպտում աշխատանքից հետ՝
Երջանիկ ու դոհ, հոգսերից ինքիև,
Ու հանգիստ քնում մինչև առավոտ։

Տևանէ՞ լ եք արդյոք այսօրվա կռվող
Հերոս բանվորին,
Որը իր ջղերը լարված շարնշար
Նման տավիղին,
Խիզախ հոխորտով կերտել է ուզում
Անշունչ մեռապին։

Ջահել պոետներ,
Դուք, որ սիրում եք, որ ձեզ պրոլետար պոետ
անվանեն,
Տղե՞լ եք արդյոք գործարանների մռայլ հարկի տակ,
Շարժվե՞լ է արդյոք ձեր բազուկների դոնն մի երակ,
Տարե՞լ աշխատանք։
Քե՞ հեռվից միայն դիտել եք նրա
Ծխանելույզների ծխերը հրդեհ,
Քե՞ անցել միայն դուք նրա կողքից,
Ու հրճվել նրա շառաչով դղորդ...

Խորքերը իջեք, կենդանի հողեք,
Կեղևը, դիտե՞ք, նեռվում է որպես անպիտան
մի աղբ։
Ես իմ շունչը, ես իմ հոգին, իմ ամանդը կտամ
նրան,
Ով սիրել է մեր գործարան։

---

Ասել ենք՝ հասնել և առաջ անցնել։
Ու մենք հասնում ենք լրջմիտ ու խոհուն,
Ու մենք անցնում ենք ծիծաղ ու խինդով,
Հացի ու կաթի, մեռապի, հոթի,
Էլեկտրոնների ու գարաժնների
Ցնծության ծափով,
Որ ծնունդ առան մեր հաղթ ձեռքերի,
Մեր գարդ հանճարի, ավյունի թափով։

---

Ինչո՞ւ է այսքան փշշում ու թշշում,
Թնդում, որոտում Պուտիլը կարմիր։
Հեյ, հե՞յ, չգիտե՞ք, չգիտե՞ք, մինչև,

Որ ողջ C. P.-ում նրա արտակարգները
Ու շոգեկառքերն են վազում խիտղով։
Հեյ, հե՛յ, չգիտե՞ք, որ դաշտերը մեր
Երկաթե ձիու դոփյունից ապշած
Հետ-հետ են մղել նահապետական
Եզ ու գոմեշին,
Ջուն ու էշին։
Տաճներիս հաղար արտակարգ ավելց
Այս տարի կարմիր մեր Պատիվովից.
Ասել է՝ օրը երեսուն մաշին։
Մյուս տարի կուա երեսուն հազար։
Հե՛յ, ուրախացիր հարսիկ դեղջուկ,
Հե՛յ, ուրախացիր C. P.-ի բանվոր։
Պատիվովը մեր տալիս է նաև
Շոգեմեքենա ժիր արտադիպ,
Հյուսիսից հարավ,
Սպիտակ ծովից մինչև Սև ծովը
Մաշին ու մաշի՛ն...
Մոսկովից Տաշքենդ ու Վլադիվոստոկ
Պատիվովն է այն տալիս ավիտոկ։

---

Երբ տանս նստած անդանիս առաջ
Ես մտածում եմ մեր աշխատանքի
Տեմպերի մասին,
Իմ աչքի առաջ կարծես ծառանում
Են փոքրիկում են
Մանչոցներով ու պրնդացող
Երկաթե թռչող միլիոն ձիաններ,
Միլիոն արտակարգ։
Չգում են օգում կռվի շտապով
Չորքերի արուն, պենքերի շաչյուն.
Կարծես գետերի, գարնան հեղեղի
Վշշանք ու շաղփյուն,
Կատաղի վշշոց հսկա չրվեժի,
Որի վշշոցը լսում են հեռու
Վնասների վրա։
Ու թեղ թվում է, թե մեր Միության
Մթնոլորտը ողջ

Լցված է այսպես ժիր նժույգների
Անթիվ բանակով.
Ու հառնում են, ու հառնում են
Աշխատանքների շեշտող կայծակով։

---

Հրեն հազար մի գյուղերից եկած
Որմնադիր, մշակ, վարպետ բանվորներ
Թափվել են այստեղ, արտերում մութաղ,
Աչքերում հուրեր։
Այն խոպան դաշտում, ուր առաջ մացառ
Ու քար էր անանց՝
Մի տարի չանցած կանգնել է քաղաք-գործարան
Հսկա։

---

Ոչ մի արնգակ և ոչ մի գնդակ
Այնպիսի թափով չի սուրում առաջ,
Ինչպես մեր կյանքի հսկա հաղթանակ
Շինարարության վազքով աննահանջ։

---

Ու թե հում նյութը պակասում է մեզ,
Մենք գիշերներն ենք վեր կենում անդից,
Գնում դաշտերը՝ արտով պարզևներս,
Նյութը խլում մեզ ապառող հողից...

---

*Համագումարում, նախագահության մեջ
նստած են Ստալին, Կալինին, Վորոշիլով,
Կիրով, Օրջոնիկիձե, Մոլոտով և այլք.*

*Բանվորների պատվիրակությունը՝*

Բերել ենք ձեզ մեր ձուլածո նոր պողպատի
Նմուշ միայն,
Ձուլել ենք մենք՝ գիշեր-ցերեկ մեր ուժերի
Կամքով միայն,
Առանց դրսի մի օգնության։

Տեսե՛ք, այստեղ, այս մեսաղում
Կուտակված է, խտացած է
Մեր հանճարի ուժը միայն.
Տեսե՛ք, ամեն բիլը սրա
Հյուսված է մեր մկանունքից,
Ու ամբացած մեր արտերի
Արյունաոտար երակներից։
Ամեն մի մուրճ, մուրճի հարված
Կռած, կոփած
Մեր արտերի Բունդ բաբախից։
Բունդ բաբախից ուրախության,
Որ մեր շնչից կյանքն է շարժվում
Առանց դրան մի օդնության։
Այսպես, կռվի ու պայքարի
Փոթորկի մեջ
Ծնվում է նոր
Մարդը բանվոր,
Աշխատավոր։

---

Հիմա բանվորը պատրաստ մեծ փորձով
(Հիսուն տարեկան ծերուկ հաստակում),
Զարած միրուքով
Չավոդից ուղիղ մոնում է վառոդ,
Դառնում ինժիներ ու պիտուն վարպետ
Ու ճարտարապետ։
Հիմա ամեն մի կին ու կամառոդ
Բյուրավոր դյուցից,
Գլուզտոնտես է, դյուզտոնտ, պիտուն,
Հիմա հեմարան, կամ համալսարան
Բառարակն է դնում։
Սիրտդ է դոփում, արյունդ ծփում
Ոգեխռովյունից,
Երբ տեսնում ես, որ նրանք հարատում՝
Մեր տնից, ջրից,
Հալալ օջախից,
Պրոլետար հոգով ու կենցաղով նոր
Մերոնք են բոլոր...

---

Ու նստել է առնչպարը ծեր
Տրակտորի պաղ բազին,
Ու փոփոխը դլխից հանած,
Բարձր պահած ձախ ձեռքին՝
Ղեկունում է ուրախ-ուրախ
Գարնան ժպտուղ արևին...

---

Նեպի օրերին, հիշում եմ, ասվեց՝
Մենք նահանջում ենք լոկ նրա համար,
Որ վագրի թաթով, ինչպես կայծակ նետ
Վրա տանք նորից է՛լ առաջ վազենք
Բոպևին հարմար:

Վրա ենք տալիս.
Հաղար դնդերով, բանակ առ բանակ,
Ինչպես նոանդոս օվկիանի ալիք,
Ինչպես ամպերի նրկնած հոծ քանակ՝
Վրա ենք տալիս:

Բանակ է, բանակ չէ՞ որ
Ամեն մի շարաթ, մեր ամեն մի օր...
Ահա, իմ զավակ, այսպիսի թաթից
Մի՞թե Բշնամին մեր չի ատրատփի:

---

Հիմա մեր գետը դուրալ մի ջրվեժ,
Հիմա մեր կյանքը՝ խլրտուն ու թեժ:
Հիմա մեր գետի պղտոր չէ ալիք
Եվ ոչ էլ մռայլ մեր գվարթ գալիք:
Հիմա ահազանգը մեր հաղթ հնչումն է
Ողջ աշխարհի մեջ նմանը չունի:

---

Մենք ենք սրանք, մեր բանվորն է
Ջնարում ծնված ու կյանք առած.
Ահա մի շարք արտադրիչներ
Աբշավանքով ընկան առաջ:
Ու մի ժամում հնձեցին արտն,
Որ կհնձվեր հինգ օրվա մեջ,
Ու մի ժամում հավաքեցին
Ամբարիները խութերի շեղջ:

---

Սա մեր արտի զարկերակն է,
Որ անընդհատ, ամեն վայրկյան
Հա՛ զարկում է, հա՛ զարկում է՝
Աշխատում է։
Սա մեր լարած մեքենան է,
Գիշեր-ցերեկ որ երգում է
Ու չի լռում, չի հանգչում,
Հա՛ զարկում է, հա՛ զարկում է...

---

Մեր մեքենում, զավոդներում
Սոցիալիզմն է արշավում,
Տեմպով արագ, թափով արագ
Արշավում մեր աշխարհում։

Գլխարկ ունի գլխին [գրած],
Կարմիր գլխարկ վարդերից,
Գառակ ունի հանկուճն հյուսած
Մեխակներից, վարդերից։

---

Մեր նոր կյանքը՝ հրաշք, հեքիաթ,
Հիացում,
Նոր մարդիկ են այս նոր կյանքը
Իրենց ձեռքով
Կառուցում...

---

Աշխարհում այս մեր ի՞նչ կա ավելի
Վեհ ու գեղեցիկ,
Քան կառավարությունը համանխառական,
Ո՞վ է ավելի երջանիկ ու վեհ,
Քան կոմունիզմը պատմությունում։
Նրա հիմքերը մեր երկրագնդի
Հիմքերի նման խորունկ ու հաստատ,
Նրա շարժումը մեր երկրագնդի
Պտույտից արագ,

Եվ նրա ուրին՝ հավիտյան առաջ՝
Դնալի հարատև կատարելության։

Ոչ ոք և ոչինչ անխախտ չէ այնքան,
Որքան մեր հավատի խարիսխը հաստատ,
Կուռ ու խորանիստ։
Ոչինչ և ոչ ոք չէ վանում այնքան
Եվ պայծառ այնքան,
Որքան ջահերը մեր վեհ ուսուցման
Եվ ճառագայթող նրա գիտության,
Որքան իդեան հավատարության։
Ոչինչ և ոչ ոք այնքան չէ հզոր
Եվ հաղթանակող,
Որքան կամունան...

---

Ես քեզ եմ նրգում, ու ողջունում քեզ,
Օ՛, դու նվաճում, հաղթական աճում
Երիտասարդության։
Ես պարզ աչքով եմ տեսնում ամեն օր,
Որ դպրանում ես ո՛չ տարրևներով,
Այլ ամիսներով ու շաբաթներով,
Որ ջիղ արմատով և՛ խորանում ես,
Ե՛վ կուռ ամրանում։
Ողջունո՛ւմ եմ քեզ...
Կերտող բրիշիդ առնդամարմին,
Եվ կոթողներիդ նրբակերտ ոճով,
Երգող քնարիդ հաղարաձևում,
Որ նվագում է հանճարի շնչով՝
Բոլշևիկի պես
Ողջունում եմ ես...

Ջրվեժի նման ցայտող գրերիդ,
Որ խլրտում են պոետի ձեռքում,
Որոտի նման թնդացող լեզվիդ,
Որ ճարտասանին հնչում է երգում՝
Ողջունում եմ ես՝
Բոլշևիկի պես...

---

Կոմունիստ՝ մարդն է, որ սիրուդ է ինդում
Ու հոգիդ ցնծում,
Երբ պատահում ես նրան դեմ ու դեմ
Ու հետը խոսում։
Խոսում նրա հետ,
Մարքուր, անաղարտ հոգու տեր մարդու
Ու կարծում, որ դու,
Որ դու արևոտ մի աննյակ մտար,
Ուր հոգնած հոգիդ կարող է խոկալ
Ու հանգստանալ
Մի մեծ ու կանաչ, հովանավորող ծառի
տակ ձգված,
Կողքին էլ աղբյուր, վճիտ, առնտրակ,
Որից կարող ես ծարավդ հագեցնել
Շոգ ու տապից ետ։
Հա՛, իմ լավ բալիկ, կոմկրիտ տղա,
Որ ահա քանի տարիդ լրանա
Այս թարմ հասակիդ,
Այս ճկուն, ծաղկուն, բուրավետ օրից՝
Այս իմ պատգամը դու լավ միտդ բեր
Ու հիշիր միշտ լավ.
Լավ կոմունիստը
Պետք է, որ լինի նույնպես և լավ մարդ։

---

## Բ Ո Լ Շ Ե Վ Ի Կ Ը

Ճակատը լայն է, աչքերը խոշոր.
Հարկավ Լենին չէ, ո՛չ էլ Ստալին,
Սակայն աչքերում կրակն է բոսոր
Ու նոանդը՝ անց մութը մեծ սալին։

Հարին շինել է, էն էլ ո՛վ դիտի
Կռպիտ մահուդից ու մաղից կտրած.
Մի ոտը ծիուն, մյուսը՝ միշտ գետնին—
Կարծես աշուղ է դադարեցուն դաստած։

Այսօր կոխոպում, վազը սովխոզում,
Բամբակի ցանք է, ին դարնանացան,
Սիրտը իր կրծքից թռչել է ուզում,
Ո՞ր գործն է տարվում առանց իր ցուցման։

Պառկում է շինելն հագին շատ անգամ,
Ու դեռ պլուխը բարձին չդրած,
Նա քուն է մտնում անուշ մուշմուշով
Ու արթնանում է ժպիտ-հանաքով։

Անդիկ է շարժուն, ամեն տեղ խոսուն,
Ամեն մի հարցին դպատա, փորփորող,
Դառող ու վիճող՝ լեզվով կարկաչուն,
Ժողովը ամբողջ համոզման բերող։

---

Հերոսիս տունը հեռու չէ իմից,
Հարևան ենք մենք՝ լավ բարեկամներ,
Երկու բնակիներ։
Նա իմ, ես նրա դրադարանից
Փոխանակում ենք հազվադյուտ գրքեր։
Երբ ես մտնում եմ նրա բնակարան
Պատկառանքըն է հոգիս պաշարում.
Այստեղ մի մարքսյան մտքի շռնմարան,
Այստեղ գիտական գրքերի շարան։
Հրեն «կապիտալ» ոսկի կազմի մեջ,
Տոհմականության կնիք ճակատին—
Ու կապիտալի բազմահազար էջ՝
Գիտակցության վառ ջահով լուսածին։
Հրեն Պլեխանով, Լենինը հանճար
Նայում են աչքիդ համոզիչ, անհաղթ։
Զգում ես իսկույն, որ տները սրա
Մարքսիստ է մի մեծ, խրոխտ գիտնական,
Թվում է՝ այստեղ իր գահի վրա
Բազմած է քննող դիալեկտիկան։
Ու կանգ ես առնում գրքերի դիմաց,

Խոսում է մխոցդ, քայլում է առաջ.
Գյուխում է ուշքդ իմաստը նրանց
Ու զգում ես աճ...

---

Կա ջահել ու կա՛ ջահել էլ,
Մեկը՝ առողջ պաղատու ծառ,
Մյուսը՝ միջից փտած խնձոր.
Մեկը՝ դառը ու անհոգի,
Ու հոգու տակ՝ միայն շոգի,
Շոգեքացող,
Մյուսը՝ զարնան շամանդաղի
Թարմաշունչ ցող։
Կան ջահելներ ու ջահելներ,
Մեկը՝ ծաղիկ է անթառամ
Սիրտ պարուրող,
Մյուսը՝ ծաղիկ շիրմի վրա,
Իսկ նրա տակ՝
Նեխված դիակ։
Մեկը՝ կյանքի կոզ<ք>ով անցած,
Վառոդի հոտ տանգամ չառած,
Գլխապտույտ շտապում է,
Որ աքեռը նախատահի
Համշաակի
Ու պատմության դիրկը ընկնի...

---

## Մ Ե Ն Շ Ե Վ Ի Կ Ը

Մենշևիկը մխին ու ան.
Գյուխը կախ, ժողչ մի դեմ
Քայլերի մեջ անգամ կասկած.
Կամքը ատաման, ո՛չ հարատև
Որքա՞ն էլ դեշ, նենգ ու խարդախ
Հոդի ունի։
Իր էութեամբ բոխշիկ գործի
Օձի նման...

Օ՜, խորտակվի նրանց ճամփան,
Որտեղի՞ց էր մեզ ոստո՜ւմ նկան.
Որքա՜ն, որքա՜ն խանգարեցին,
Որքան տուժեց մեր ապագան,
Թևև վերջը ճխլվեցին
Մեր անխիմ պատւոյտի տակ,
Թևև վերջը հաղթանակեց
Բոլշևիկյան մեծ աշխատանք։

---

## ՊՆՍԻՄԻՍՏԸ

Դու վատն ես տեսել քո ամբողջ կյանքում—
Ահա թե ինչու վատատես ես միշտ.
Բոլշևիկ չես դու, որ կյանքի շերտում
Ու ամեն ծալքում տեսնես դու աճում,
Ջոջաս, թե ինչպես մեր խանդի կայծով
Մենք հրդեհել ենք արդյունքի մի ծով,
Եվ ինչպես հողը սերմած մեր ձեռքով
Պատուղ է ավել մեկին հազարի,
Առել բոլշևիկի քրտինքով բարի։

---

## ՀԻՆ ԲԱՆՎՈՐԸ ՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒՄ Է ВРЕДИТЕЛЬ-ԻՆ

Դե էդ ա էլի, հորդ օդորմի,
Պետության խազնան հենց ա թե լինի
Հորդ բոստանը,
Որ որքան ուզես՝
Քաղես ու լափես։
Կամ թե կարծում ես պապիցդ թողած
Ժառանգությո՞ւնն է դախլումդ Ռահած...

---

Ու մենք ուրախ խինդ ու ծաղով,
Տանջյակ հաղար ջահել, փիքող,
Ահռեն հասակ,



387 — 12

Մանուկ կամքով ու բարեխոզ
Ջնրմ սրտերով
Պահանջում ենք կյանքի կոչնել,
Հասակ շինել
Ավանդները Լենինի մեր։
Ու մենք աճող բյուր բանակով,
Ուրախության աղաղակով
Միածանի կարմիր վզնոց
Պատրաստվում ենք կապել երկրի
Պարանոցով։
Ու թող ծիա, ալեկոծվի աշխարհը մեր՝
Օվկիաններից դեպի օվկիան,
Մուխերից ծով։

---

Երանի թե մեր հայրերը, մեր պապերը չարաչանջ,
Որ կրել են իրենց վզին արջի թաթի ծանրություն,
Որ ապրել են անձրևի տակ, հողմ ու բքին առանց
տուն,
Որ թողել են մեզ այսօրվա ժառանգություն—
Հմտություն,
Երանի թե ելնեն հողից,
Ու տեսնեն մեր երջանկությունն այսօրվա,
Ու հիանան, որ զուր չանցան իրենց ջանքերն ու
արյուն,
Որ թափեցին մեր այսօրվա նորեկ կյանքի ծննդյան։

---

Մեր ծնունդն ու մեր աճումը,
Մենք կռիվն ու նվաճումը
Մի վայրկենու էր նմանե
Որ կոկոն իր տերևներից,
Որ ճկուն իր երակներից
Ծնեց մեզ վարդ աննման։

Դուք ինձ ասում եք՝
—Ի՞նչ էիր այնքան
Տնքում ու տանջվում
Աշխատանքի մեջ,
Ի՞նչ էիր ուզում։

Դուք հարցնում էիք՝
Ի՞նչ էի այնքան
Թշնամիք որսած,
Այս ու նրա
Աչքերը ընկնում,
Հալածվում, զրկվում։
Ի՞նչ էի ուզում,
Ի՞նչ էի ուզում...

— Ա՜խ, իմ ընկերներ,
Հենց այս մեծ օրվա
Օրն էի ուզում։
Այս էի ուզում,
Այսօրվա հաղթը,
Այսօրվա բախտը։

Հենց այս օրերի
Երջն էի ուզում,
Երջը հաղթական
Փիոներների—
Կարմիր կտուցով
Դեղձանիկների։

Հենց այս օրերի
Երջն էի ուզում,
Երջը հաղթական
Եղնիկի նման
Կայտառիկ քայլող
Կոմսոմոլների։

Դուք ինձ հարցնում եք՝
Ի՞նչ էի ուզում։

Ինչ էի ուզում
Քարեր կրծելով,
Մութ նկուղներում
Ու ընդհատակյա
Մութ անկյուններում
Եռանդ մաշելով։

— Ա՜յ իմ ջահելներ,
Ա՜յ իմ ահեղներ,
Եվ բարեկամներ
Ու թշնամիներ.
Հենց այս էի ես,
Այս էի ուզում.
Այսօրվա օրը,
Այսօրվա հաղթը,
Այսօրվա բախտը։

---

Քո ուղեղով ու արյունով
Ծնունդ առավ իմ հոգին,
Քո բույրերի ու վարդերի
Բույրը շնչեց իմ կյանքին։

Ես ծիծաղս քո ավետման,
Ես փողհար քո մեծ կռվի,
Ա՜խ, ես վաղուց գիտեի որ
Ծագիկներդ պիտ փռվին։

---

Իմ պիոնները առել է հասակ,
Մարգարիտան իմ՝ ծաղիկ հասակով.
Իմ պիոնները գարձել է հիմա
Կոմերիտուհի ծաղիկ աչքունքով։
Նոճիի նման առել է հասակ,
Իմ պիոնները—կոմերիտուհի։
Թարմ գաղիներից մի սիրուն պատկ,
Օ՜, իմ ճակատին խորշոմ ու վաստակ,
Ինքս ինձ ասի՝
— Ինչ յաղ կապրի։

Ու այդ օրից ետ,
Այդ թարմ ու ջահել դափնյա պսակին
Դարձա ես ընկեր։
Իմ պիոնները հիմա դարձել է
Կոմերիտուհի քսան տարեկան,
Մայիսյան վարդից բույրով է անգամ։
Ու թարմ արշալույս,
Անց դարնանային պայծառ առավոտ,
Ու արյուն վառող,
Անց որ արևը ջահել ու կրքոտ։
Ու նուրբ արբի բույր,
Անց որ նոր հասած ողկույզ խաղողի,
Ու նրա թուշը,
Անց որ կարմրած ծիրանի թուշը
Նայիրյան բաղի։
Առողջ է, կայտառ, ճկուն ու սիրուն
Կոմերիտուհին՝ ընկերս գարուն։
Երբ նա քայլում է, նրնիկն եմ հիշում
Թավ անտառներում,
Երբ փողոց ելնում ցույցերի ժամին
Խրոխտ է նա վեհ, ու վստահ անվերջ,
Հազար փայլյանքի, հազար հույլերի
Ու ցոլքերի մեջ։

---

Հաղթ բազեների ձագեր են նրանք—
Բոլոր ազգերից, բոլոր ցեղերից։
Նորեկ սերնդին նկնք տանք հարգանք,
Հազար քաղաքներ, հազար գյուղերից։
Ու ասենք նրանց՝
Մենք ասպնջկինք, դուք շարունակեք
Մաղկեցնել նրան՝
Սոցիալիզմը մեր։

---

Կարա՞վ է քայլում,
Ի՞նչ այծյամ սիրուն—
Սև, թաց աչքերով,
Աչքերում գարուն։

Հպարտ է քայլում,
Կայտառ ու թեթև,
Կարծես աւրում է
Առած երկու թև...

---

Ու պիրլյանդներն մի ծառից մյուս ծառ
Կախկըխված էին կարծես լապտերներ,
Նվ արևի տակ անուշ ու պայծառ
Պըտպըտում էին կաղնու տերևներ։

Մի ուրիշ տեղում ալ փողպատներից
Շաղկաշարք էին նրանք ձիգ հյուսել.
Թե ո՞նց էր ժպտում պիոներներին
Արևը այդ օր, չեմ կարող ասել։

---

## Պ Ի Ո Ն Ե Ր Ը

Մեսծանի յոթը դուչնից
Նա կարմիրը սիրեց միայն,
Ու այն կախեց եղնիկ վզից—
Ալ վզնոցը պիոներյան։

Տարերքների բյուր ձայներից
Որոսի շեշան ընտրեց միայն—
Ահա ինչու նա այդ որից
Իր թմբուկից է անբաժան։

Նվ փողերից հազարականչ
Նա շեփորը սիրեց միայն,
Կարմիր մանչը որոտ կանչով
Ոգջունում է մեր առօրյան։

---

# ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

# 1894

## ԵԱԴՍՈՆ

* * *

Ողջ էությամբ քեզ պատկանել
Ես չեմ կարող, նազելի,
Ինձ հուզում են այլ պատգամներ,
Այլ ցնորքներ խնկելի։

Եվ նոցանից ինձ անջատել,
Օ՜, չե՛ն կարող քո գովանք,
Ո՛չ հրատապ լուռ արցունքներ,
Եվ ո՛չ սիրո մի տանջանք։

Սիրելով քեզ, այն էլ գիտեմ,
Որ կյանքը չէ լոկ բերկրանք,
Եվ ես բոզոք չարությանդեմ
Դարձըրի ինձ գավանանք։

Եվ ահա ես ահեղ ձայնով
Մղում է ինձ պատերազմ,
Ես վարում եմ դեպ կյանքի ծով
Իմ մակույկը ամրակազմ։

Թո՛ղ նա ճնդրկի խոլ ալիքներ
Ամարթի հետ կռվելու,
Անհամասատ այդ կռվի մեջ
Լուսո կոթող կանգնելու։

**Ս. Գ. ՃՐՈՒԳ**

## ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԼՈՒՅՍ Է

*Յոթը տարիս նոր լրացած,*
*Ասաց մայրս հոգատար.*
*—Դե՛, զավակս, ժամն է հասած*
*Դպրոց մտնել՝ գիրք կարդալ։*

*Նոր-նոր շորեր ինձ հագցրին՝*
*Վայել ապիլ օրերի.*
*Վարժապետին ինձ հասցրին—*
*Անունըն էր Բեր—էլի։**

*Նստացնելով, ձեռքս տվին*
*Այբենարան, որ կարդամ.*
*Փայփայելով խնդրում էին,*
*Որ տառերին անուն տամ։*

*Ես կարդացի տառերն կարգով,*
*Եվ շնորհքիս փոխարեն՝*
*Առաստաղից ինչ-որ հրաշքով*
*Թափթփվում էր բաղդրեղեն։*

*Մինչ Բեր—էլին (լո՛ւյսը հոգուն),*
*Առում էր ինձ հայրաբար.*
*—Հրեշտակներն են այդ ուղարկում,*
*Որ դու սիրես միշտ կարդալ։*

---

* Բաբրի եղիա։

* * *

Օրեր, տարիք թևին տվին,
Եկավ ժամը տխրության.
Իմ անմոռաց վարժապետին
Մահը խլեց հավիտյան։

Մահվան վերջին հրաժեշտին
Նա ինձ ցողեց այս պատգամ.
— Ասի՛ր, որդիս, պիտույքն է՝
Լույս, կյանք և ուժ մշտակյան։

Այժմ էլ հենց որ ես ուզում եմ
Բացել գրքի մի երես,
Քարե կարկուտ լուկ տեսնում եմ
Թափթփվում է իմ վրես։

Օ՜, ինչ շա՛տ են, իմ Բեբ — էլի,
Այդ քարերը ինձ ցուցում.
Ո՞վ է ձգում... Մի՞թե էլի
Հրեշտակները...
Չէ՛ լսում

Պատավ էլին։ Խուլ, անբարբառ
Գերեզմանից ձայն չկա...
Շուրջս խավար...ես ուժասպառ...
Բայց դեռ որքա՜ն համփռ կա...

* * *

Թողու՛ հոգիս դեպի այն հեռուն,
Ուր վայրն է դալար ընկած անսահման.
Նա մեծ է որպես իմ վիշտը նուռն,
Որպես իմ վիշտը՝ անճար, անդուման։

Կրակարիճներն այնտեղ ֆախտված հույսերս,
Եվ հավատս ջերմ, անուշ հույզերս,
Մենավոր վայրում հեղեղի նման
Կհոսեն լռիկ ջերմ արցունքներս։

Սրտիս թևերին կպարեմ ամուր,
Կբռնեն երգեր նրա վերջերից,
Եվ միանգամից խնդէ հոգիս՝ թափուր
Կլինի ճնշող, մաշող հոգսերից։

Թողու՛ հոգիս այն չքնաղ հեռուն,
Ուր վայրն է դալար ընկած անսահման.
Նա մեծ է որպես իմ վիշտը նուռն,
Որպես իմ ցավը՝ անճար, անդուման։

## ՊՐՈՄԵԹԵՎՍԻՆ

Անհուն տանջանքը անդմած իմ կրծքին
Ես դեռ լսում եմ քո հառաչն ու լաց,
Նայում ահռելի այս լերկ քարափին,
Ուր շղթաներով էիր կաշկանդված։
Օ՜, Արամազդը անգութ էր, անխիղճ,
Անողոք իրա պատաստանի մեջ։
Բայց պահ մի լռի՛ր, ո՜վ դու անմահ պոհ
Վրնժխանդութեան, ու լսի՛ր դու ինձ.
Չե՛մ հաւիշտակել ես աստուածանից
Անխրատաբար արարչան կրակ.
Նա ի՛նքը ավեց իրա կամքով ինձ,
Որ տանեմ վառեմ ամբոխի ձրագ։
Եվ այդ կրակը առանց տրիտուր
Չէ՛ ինձ շնորհված վերին պատգամից.
Արդուն-արդունքովն իմ ազնկատուր
Լոկ կարողացա գնել նորանից։
Եվ մինչ այսօր էլ կրակի գնով
Վճարում եմ տուրքս արդուն-արդունքով.
Եվ ո՛չ βն մի անգղ է ինձ պիշատում,
Այլ հարյուր անգղեր, բյուրավոր օձեր
Իմ որդ, անպաշտպան սիրտս են խայթում
Ու պատառոտում արդունատ վիրքեր։
Օ՜, քո տառապանքդ կլինի անհատ,
Թէ համեմատենք իմ կսկիծի հետ։

## ՏԻՐՈՋ ՍԿԻՀԸ

(Լեգենդա)

Ասա՛ ինձ, մայրի՛կ, ճշմարի՞տ է այն,
Ինչ-որ պապիկը այսօր ինձ ասաց.
Իբր՝ երկնքում սկիհ ահագին
Աստծո գահի առաջ կա դրած,
Եվ ամեն անգամ ո՛րևէ հարված
Երբ մե՛զ է հասնում անխիղճ մարդկանցից,
Այդ սկիհի մեջ արցունք է կաթում
Վշտահար Տիրոջ տխուր աչքերից.
Իբր, երբ լցվի սկիհն արցունքով,
Այն ժամանակը միայն Մեսիան
Կիջնի երկնքից,
Նա՛, որի փառքը արբագործվում է
Աղոթքներով մեջ,
Նա՛, որին այսքան դար սպասում է
Մեր ամբոխը խեղճ,
Նորա հույսերին չի լինում մի վերջ...
—Այո՛, դավակս, ճշմարիտ է այդ—
Մայրիկը տխուր պատասխան տվեց։
Ու լռեց որդին... խորհում էր անթարթ...
Բայց շուտով մորը նորից հարցրեց.
—Ասա՛, մայրի՛կ ջան, բայց ե՞րբ կլինի,
Որ այդ սկիհը մինչ բերան լցվի։
Գուցե նորա մեջ արցունքն է ցամքում
Հավիտյան, գուցե... նա հատակ չունի՞։
Եվ քնքուշը դեմքով ու լի հեզությամբ

Նա իր աչերը մանկան պարզությամբ
Իր մորն ուղղեց,
Մինչ սա զխտակոր և անպատասխան
Մանուկին թողեց,
Նվ միայն լռիկ մի կսկիծ արցունք
Հանկարծ թաց արավ նորա թերթերունք։

---

Այդ ջերմ կաթիլը նման գոհարին՝
Փայլելով դիպավ մանկան դանդուրին
Ու բավալելով ճակատին մարեց։
«Օ՛, վշտի Աստված», մայրը հառաչեց.
«Ո՛ր այս արցունքն էլ գլորվի քո խնդճ
Սուրբ սկիհի մեջ»։

* * *

Մի բևեր կացին անտառի միջով
Տանում էր սայլը հիշ ու հոխշով,
Եվ արևագալի հղոր ճառագայթներ
Փայլեցնում էին նորանոր պողպատյա
Սուր-սուր բևեռներ:

Եվ ահա հանկարծ մատաղ թղթենիք,
Լսելով ձայնը անգութ տապարի՝
Վախկոտ շշուկով սկսան դողալ,
Ջգալով իրենց մահը եղկելի.
Բայց ծեր եղևնին, դարերի որդին,
Շշնջաց կամաց թղթենիներին.
—Ինչո՞ւ վախենաք, դողում եք որպես.
Թող որքան կուզեն կտրեն մեզ հիմքից,
Մենք չենք վախենալ մեր ոտնաներից.
Քանի կացինին դուք կատաք կոթներ—
Դեռ շա՜տ պիտ պրկվեք ձեր ցավակներից:

## ՀԱՆՈՒՆ ՕՐԵՆՔԻ

Ապրում էր նաչար այրին մեկուսի
Իր երկու մանուկ զավակների հետ.
Մի օրավար հող նրա ամուսին
Թողել էր միայն իր մահվանից ետ։

Գարնան՝ երբ այրին սկսեց վար ու ցանք,
Տանու քահանան եկավ ու ասաց.
—Էշը հորթի հետ լծելն է հանցանք,
Լուծի՛ր, օրենքով է՛ այդ արգելված։

Դաշտը մշակված, հերկված էր արդեն՝
Եվ գնաց այրին սերմը ցանելու.
Նորից խրատով եկավ քահանեն,
—Զգուշացիր, կին, կորեկ խառնելուց։

Մինչդեռ մոտ էին հունձի օրերը
Կրկին երևաց, ասաց քահանան,
—Անհունձ պիտ թողնես արտի կողերը,
Ա՛յս է օրենքի արդար հրամանս։

Յորենը հարդից զատելու ժամին
Եկավ քահանան երկու պարկ ձեռքին՝
—Ասածս տուրքը, դե, չամփիր, ո՛վ կին—
Իսկ ատամնորդը նրա ծառայինս։

Չէ՛, ապրել այսպես էլ ես չե՛մ կարող.
Եվ այրին վճռեց վաճառքի հանել
Հողի կտորը և նրա փողով
Շուտափույթ մի զույգ գառնուկներ առնել։



387—13

Եվ գառնուկները շուտ մաքի գարձան.
Բայց երբ խուզելու օրը մոտեցավ,
Հայտնվեց քուրմը, ասաց պահանջով՝
—Առաջին բուրդը ի՛մն է օրենքով։

Երբ արժանացան նորածին գառան,
—Պետք է սրբությամբ պահնս օրենքը,
Նկատեց այրուն ասլրծո ծառան,
—Կամ տնպրանիկը, կամ տուր փրկանքը։

—Ով արդարադատ, արարիչ Աստված,
Այժմ ի՞նչ անեմ, լալիս էր այրին.
Արդյոք չմորթե՞մ արանց նոր ծնված,
Գոնե քիչ ապրուստ լինի որդերին։

—Հերին, գլուխը ու փորոտիքը
Հանեցեք տալ ինձ, ասաց նա կրկին,
Այդպես է հնուց գրված օրենքը...
—Հեռացի՛ր, անպուճ... լալում էր այրին...

—Ի՛նչ եմ այս օրից նվիրում միայն
Իմ վերջին լուման, ի՛նչ, ո՛վ Արարիչ.
—Սրճե այդպե՛ս է, գոչեց քահանան,
Այժմ ամենը պիտի տաս դու ինձ։

—Ի՞նչ... ինչո՞ւ, օ՜, քուրմ,
Մի՞թե չես լսում,
Որ նվիրում եմ ամենն Աստծուն.
—Եվ ամենը այն, որ Աստծունն է,
Պիտի իմանաս, իմըն է, ի՛մ քույր...

## Ա Վ Ա Զ  Ե Վ  Ա Ս Տ Ղ Ե Ր

Հին ուխտի դրքում ես միշտ կարդում եմ՝
«Ագռ իմ հարուստ,
Մխրատրծական քայլերիդ համար սերունդդ ազատ
Պիտի բազմացնեմ, որպես աստղերը երկնակամարի,
Բյուր-բյուրից դարձնեմ որպես ավազը անհուն ծովերիս»։
Օ՛, Աստվածաշունչ, սուրբ գիրք անդրանիկ՝
Առեղծվածության,
Քո հին էջերը երբ կարդում էի օրով մանկության,
Կամ՝ տևանում էի անցած-դնացած բախտը մարդկության,
Հրճվում էի ես հաղիանակովը վեհ արդարության։
Այժմ ասա՛, Տե՛ր, է՞ր չիրագործվեց կատակիդ սուրբ էջ,
Տե՛ս, ժողովուրդդ հնծո՛ւմ, անքում է հոգս ու ցավի մեջ.
Ավազի տեղ ենք այժմ ծառայում աշխարհի համար,
Եվ ամեն երկրում, ամեն անցորդի լինում ոտնահար։
...Եվ ա՛յն աստղերը, որոց բազմությունն մեզ էր խոստացած,
Ո՛ւր են նրանք, Տե՛ր... մեզ համար նրանք վաղուց են
խամրած...

## ՍՈՒՏՆ ՈՒ ՔԱՄԻՆ

Երբ Արարիչը կամեցավ ջնջել
Մեղսոտ աշխարհը ջրի հեղեղով,
Եվ արքաներին խնդրամահ անել
Իրանց հպատակ ժողովուրդներով,
Որ ապագայում կյանքը հանրային
Վերանորոգվի Թարմ սերունդներով—

Նա հրամայեց ալևոր Նոյին
Ողջ էակներից զույգեր ընտրելու,
Եվ իր փրկարար կենաց տապանում
Բոլոր զույգերին պատսպարելու։

Եվ ահա՛ բոլոր երկրի ծայրերից
Գալիս են, թռչում, սողում դեպ տապան—
Արուն էգի հետ, ջոկ ջոկի նորից՝
Կենաց հարկի տակ փնտռում ապաստան։

Երկնից հրամանին հլու, խոնարհած՝
Ե՛վ երերային եկան ոգիներ,
Մարդկային ոգու ուժերից ծնված՝
Աննյութ, վերացիկ շա՛տ գաղափարներ.—

Եվ հեզաբարո մտավ Ողջումն՝
Ապաշխարության ձևորիցը բոնած,
Ապա զույգերով Անկարության
Ապիկարության ուսերին հենված,
Մտերմությունը գրկված Սիրո հետ
Եկավ ու մտավ ուրախ ու վետ-վետ,

Ահա ննջեցյալ հուշիկ սողալով,
Ոխը հետևից վրեժխնդրության,
Երկյուղն անվատահ անվերջ դողալով,
Սահից ու փարվից մեղկ վախկոտության.
Սրանց հետից տապանը մտան
Սարկությունը՝ շողոքորթության,
Անզորությունը՝ խաղաղության հետ,
Իսկ Տրտմությունը մռայլ հառաչատ.
Հետևից վշտին լալով անընդհատ.
Վերջապես մտավ տապան փրկավետ
Ե՛վ ջերմ Հավատը պրկված Հույսի հետ։

Ամանդությունը այսպես է ասում.
Փորտոզի տալով նրանց մեջ թաքուն
Եկավ և՛ Սուտը ճարպիկ ու ճկուն.
Կրկուի նման կրկում է, խոսում,
Առնետի նման սուրում, վխտում,
Մերթ թագնվում է, կուչ գալիս, լսում.
Այս և այն ձևին համակերպվելու,
Սրան կամ նրան նա նմանվելու
Փորձեր է անում,
Փրկության տապան մտնել է ջանում.
Բայց իզուր, նրան այդ չէ հաջողվում,
Նոյի Յափանցիկ աչքից սրատես
Սուտը խուսափել չի կարողանում,
Եվ ձայնը Նոյի հնչում է այսպես.
—Դու է՞լ ես այստեղ, բայց ո՞վ է քեզ հետ,
Մենա՞կ ուրեմն... Դե՛, շո՛ւտ դարձի՛ր նա.
Գնա՛, գտի՛ր քեզ արժանի ընկեր,
Երբ ուզում ես հեղեղից փրկվել։

Ու գնաց սուտը տխուր ու նկուն
Եվ ճանապարհին պատահեց Փառուն.

—Այս ո՞ւմ եմ տեսնում, սիրելի ընկեր,
Եվ այդպես տխո՞ւր... Ի՞նչ է պատահել,
Չէ՞ մի ժամանակ դերի ազատ թռչնիկ,
Եվ խայտաճամուկ որպես Քիթեռնիկ,
Դու թռչում էիր ինձնից էլ արագ.

«Աստ—կոանի» խմբակներին մեջ,—
Սիրած քույրերիդ շրջանում անվերջ,
Թափառում էիր աղատ համարձակ,
Առասպելական շորերդ հագնում,
Թևեր ու ճկուն նրանց մեջ բարձում։

—Ա՛խ իմ արտակից, սիրելի ընկեր,
Դժբախտությանդ եմ այսօր հանդիպել.
Նույն մոտ էի
Եվ պիտես, էլի՛,
Ատում է,— հարկավ, արտանդ եմ ուրախ
Ընդունել և՛ քեզ իմ համեստ փարախ,
Սակայն ոչ մենակ... մի՛ր անարդել,
Երբ կըճաշես քեզ արժանի ընկեր.—
Իմ հոգու հատոր, աղնիվ բարեկամ,
Գնա՛նք միասին, օգնի՛ր այս անգամ։

Քամին տալիս է Սոին պատասխան՝
—Աստ, բարեկամ, չգիտե՞ս մեթեն
Որ իմ երկրային թռիչքը թևեն
Աղատ անարգել չունի մի սահման.
Նույն տապանը չէ՞ որ ինձ համար
Նեղ է, անազատ, անպետք, անհարմար։
Բայց դև ինչ արած, քանի խնդրում ես
Տեղափոխվելու քեզ հետ միասին—
Օգնել ընկերոջ պատրաստ եմ և՛ ես.
Միայն տապանում երբ ոեղ առանաս,
Ի՞նչ վարձատրություն դու ինձ պիտի տաս։
—Օ՛, ամենայն բան, ինչ էլ կամենաս,
(Քո հավատարիմ ատրուկն եմ, գիտեաս),
Եվ ա՛յն ամենը, ի՞նչ ձեռք կբերեմ՝
Ես դյուրահավատ մարդկանց շրջանում,
Իմ հարստիկությամբ ինչ էլ ժողովեմ,
Պարզևել միայն քեզ եմ խոստանում։

Այն օրից, ինչ որ Սուսն է ժողովում,
Աղատ, համարձակ քամին է տանում։

Լինում են օրեր, այլ և տարիներ,
Երբ առաւօրեն նա հունձ է անում,
Կառուցանում է քարէա կամարներ,
Նրանց դռներին փականքներ դնում.
Ե՛վ խորհրդաւոր մութ նշաններով,
Ե՛վ ահեղագոչ բյուր նզովքներով,
Փակում, կնքում է անխորտակելի
Ամուր նիգերը հակա շենքերի։
Բայց քամին խիզախ — ոգին ճշտութեան,
Ավետարերը վեհ ազատութեան՝
Թռչում է խակուն և անմատչելի
Ջարդում, փշրում է դռներն ու չղթան
Գող ու անառիկ ամրութիւնների.
Եվ բնակրները հակա շենքերի
Մի հզոր թափով ցրիվ է տալի,
Որպես մութ երազ խոլ զառանցանքի,
Կամ որպես փոշի լայն անապատում,
Որպես թանձր ծուխ վառված խարույկի,
Անսահման դաշտում։

## ՋԱՏԿԱԿԱՆ ԼԵԳԵՆԴ

(Փոխադրություն)

Մռայլ ու մխուր խարխուլ խրճիթում
Մանկական անհոգ ժպիտը դեմքին,
Կանգնած զատկական սեղանի առաջ,
Հարցնում է մանուկն իրա հայրիկին.

—Ասա՛, հայրիկ ջան, արդյոք ո՞ւմ համար
Այն մեծ բաժակը լցրիր գինով.
—Մեր հյուրի համար, սիրելի զավակ,
Որ այցելության պիտ գա պիշերով։

Այս պիշեր հենց որ սեղան կնստանք
Մեծն Փրկիչը երկնքից կիջնի,
Եվ ամեն հայի տունը մտնելով
Զատկական ուրախ սեղանը կօրհնի.

Ապա ամեն տան մի ումպ, մի կաթիլ
Այս մեծ բաժակից կըմպի նա գինու։

* * *

Զատկական համեստ բաժախումիցետ
Խեղճ ընտանիքը սեղանը թողից.
Մինչդեռ զարմացքով, ահա, իր հորը
Մանուկը տխուր նորից հարց տվեց.

—Բայց ո՞ւր է, հայրիկ, Մեծն Փրկիչը,
Գիշերըն անցավ, նա մեզ չայցելեց։
—Սիրուն իմ զավակ, նա արդեն եկավ
Եվ սուրբ շուրթերով մեծ թասըն ըմպեց,
Եկավ աննկատ, կրկին չգացավ։

# 1895

## ԱՁՈՐՆՍՈՆ

### I

Կանաչ տերևով ծառը ծածկվից
Եվ կոկոններով ինքույշ հագնվից.
Կենսատու ցողով մարդարտանման
Ուռճանում էր նա շնչովը գարնան։
Բայց նորա գալար շյուղերին մոտիկ
Թաքնվից դաժան ձեր—սառնամանիք։
—Է՛յ, տո՛ւր ինձ, ասաց, մանուկ կոկոններ,
Չե՛ս տալ, ան՛ս, գոռով ինքս կքաղեմ...
—Ա՛խ, Բողիր հանդիստ իմ բողբոջներին.
Նորա ծաղիկներ գոնե բացվեին...
Սառնամանիքին ծառը չընջաց
Եվ ողջ էութեամբ արմատից դողաց։

### II

Եվ ահա կամաց-կամաց բացվեցան
Անուշ բուրմունքով գեղաշուք կոկոններ
Եվ արևակից ջերմ փայփայվեցան,
Իսկ Բոշունները անհոգ երամներ
Հնչեցին ուրախ, սիրահար երգեր։
Հանկարծ ծառի մոտ Բոսով շար քամին.
—Է՛յ, տո՛ւր ինձ, ասաց, սիրուն ծաղիկներ,
Կը հաճեցանեմ Քե չէ այս ժամին...
—Ա՛խ, խնայիր ինձ և մի՛ արգելիր
Իմ ծաղիկներին պատառ լինել...
Կատաղի քամուն ծառը չընջաց
Եվ ամբառներով վախից դողդողաց։

Բայց ահա մատաղ պատուղներին խակ
Քնքշացրնց սիրով ամռան արեգակ,
Եվ ծառը զուգվեց հասուն մրգերով։
Մոտեցավ նորան հուշիկ քայլերով
Հրաշալի կույսը՝ առպիրը նեղված.
— Ա՜խ, տա՛ր ինձ, ասաց, անուշիկ մրգեր.
Ջոռով չեմ խլիլ երեխայրիքներ...
— Ա՛ռ քեզ, նազելի, ահա իմ ճղներ
Քեզ են սպասում վաղուց անհամբեր,
Որ դաս հեշտացնես նորանց ծանր բեռ....
Եվ ծառը սիրով նորան ողջունեց
Ու խոնարհվելով ճղները կախեց...

# 1897

## ԳՈՋՄԱ ՊՐՈՒՏԿՈՎ

* * *

Երբ դու տեսնես բոկոտն մանկին,
Ճակատը մռայլ նման կապտանկին,
Ցիրցան մազերով, որ խնչակորույս
Անվերջ ասրտուտով չղաձգական
Մոնչար անհույս,—
Գիտցիր նա եմ ես։

Երբ դու տեսնես դժրախտի մանկին,
Որին նզովն ամրոխի որդին,
Որ հակատից— կրքից կուրացած—
Պոկել դահիճներըը նորա վաստակած
Նա չանար միայն, —
Գիտցիր նա եմ ես։

...Նա՛, որ ոչոքին ծունկ չէ խոնարհում
Եվ ոչ իր ճկուն մեջքը գալարում...
Բայց բավական է...
Ժպիտն է սահում իմ շրթունքներից—
Մինչ սրտիս խորքում
Օձն է թունալից...

ԳԾՈՓԵ

## ԲԱՅՐՈՆԻՆ

...Մի լացիր այդպես սգավորի նման,
Մենք նախանձում ենք փայլուն վիճակիդ.
Կապրեիր դու վեհ, բեև վշտահար,
Հայաթա երգերով տոգորված հոգիդ:
Ա՜խ, ծնված էիր դու բախտի համար,
Որպես մի զավակ հին փարթամության,
Բայց, ավա՛ղ, շատ վաղ հալ ու մաշ եղար՝
Մաղիկ հայրական պատանեկության:
Քեզ ի՞նչ էր պակաս... հայե՞ցք թափանցիկ,
Սրտի ջերմությո՞ւն, ինչ կորովի միտք,
Կնոջ արվեստ ընդունակությո՞ւն,
Խիստ երգերի ստեղծագործությո՞ւն:
Դու ծնվում էիր անմրրիկ բախտով,
Հեռավոր վայրեր ճեղքում-սլանում,
Դու առում էիր խորին զգվանքով
Տիրող կարգերը իրենց օրենքով,
Եվ ուժեղ միտքդ բարձր խոհերին
Անբիծ զգացմանդ ապամիներով,
Դու ձգտում էիր դեպի երկնային.
Բայց իզուր... կյանքում նրանց չգտար,
Եվ ո՞վ կգտնի... Տխուր այս հարցին
Անողոք կյանքը պատասխան չունի...

## Մ Ի  Ա Ն Գ Ա Մ

Մի անգամ մտա ես թավուտ անտառ,
Տեսա նապլուս ու քնկա նորից.
Հենց որ մոռացա, նա ինձ կզռամ,
Վկանչեմ մարդկանց, հետոյից ինձնից։

—Ոչինչ,— ասում եմ,—
Եվ իմ նապլուն սեղմում եմ կրծքիս,
Համբույրի տարան շաղ տալիս առատիկ.
Բայց նա՝—ա՜խ, կամա՜ց, կամա՜ց, սիրելիս,
Այդպես մեզ չանլ կարող են մարդիկ...

# 1 9 0 4

**Մ. ՌՇՈՒՆԻ**

## Ա Մ Ե Ն Ի Յ Ա Ռ Ա Ջ...

Չքավոր, եղիր դու աշխատասեր,
Հպարտ ու ազնիվ ամենից առաջ.
Թե սորուկ անանց, շուռ տուր երեսդ,
Նա առնչի է ամենից առաջ։

Հարուստ իշխանի նվաճող ուժից,
Տե՛ս, չվախենա՛ս— ամենից առաջ,
Հարստությունը չէ՞ որ ընկեր է
Անազնվության— ամենից առաջ։

Թող ցամաք հացը լինի կերածդ,
Վերնաշապիկդ՝ կոշտ վուշից կարած.
Ուրիշը թևկուզ բավի՛շ է հագած,
Բայց արիկա՛ է ամենից առաջ։

Ամենից առաջ, չքավոր եղբայր,
Տիտղոսը չէ՞ որ հնչյուն է դատարկ,
Բայց թե ազնիվ ես— կունենաս միշտ հարդ.
Ազնիվն արքա է ամենից առաջ։

Ահա ա՛յլ հարուստ դառը ու փրփած,
Մեզ ի՞նչ օգուտ, թե ոսկումն է թաղված,
Թո՛ղ հպարտանա իր հարստությամբ,
Բայց որ հիմա՛ր է ամենից առաջ.

Ամենից առաջ, ամենից առաջ
Մե՛ղ— աշխատանքի որդիներուս համար
Նրանց ժպտալն ու շուքը ոսկեզար
Միծաղելի՛ է ամենից առաջ...

## ԳԱՐՆԱՆ ԱՎԵՏԻՔ

Գնալի սառույցի-ցրտերի աշխարհք,
Հետու հարավի-արևի երկրից
Սլացավ մեզնակ թռչնիկը սիրուն
Եվ սկսեց երգել՝ քև իր հետևից
Գալիս է գարուն։

Ծնդաց անտառը երգի հնչյունից,
Երկինքը ժպտաց ուրախությունից։
Պարզվեց ճակատը մռայլ լեռների,
Ամեն տեղ աղմուկ, հրճվանք ու զրույց
Տիրեց բնակյալի։

Լուրը շուտ հասավ և վտակներին,
Նոքա էլ սարսան սառած գետերին.
Գետը արթնացավ և լույս հորձանքով
Տվնց ու փշրեց սառույց շերտերը
Իրենց կապանքով։

Ապա գրոհ տալով ժայռոտ ափերին,
Հեղեղեց ձոր, դաշտ— ինչ տեսավ ճամփին.
Եվ ալիքների ծածան հոսանքով
Տեղդեց ճահիճներ խիզախ աղմուկով։

Զարթացավ ծերուկ սառնամանիքը,
Գոռաց.— Ո՞վ բնիկ համբավը գարնան,
Ո՞վ խիզախեց իմ վրդովել կյանքը,
Ե՛տ, խեղդել ձյունի հյուսերով նորան։

Խնդացին ծերի բարկությանն վրա
Կայտառ գետերը՝ ճերմակ փրփուրով,
Հակա ապերը՝ կանաչ կատարով,
Եվ ներում ինդող որսը՝ սրով։

Դողդողաց ծերը իր ձյունե գահից
Եվ դառն լացից հուսահատ, տխուր.
— Օ՜, դուք անմիտներ, մի՛ ծաղրեք դուք ինձ,
Ձեր չար խնդումից զգում եմ ապտուտ։

Ես չէ՞ի, արդյոք, որ փայփայեցի
Ձյունյա քողիս տակ գարնան երազներ,
Ես չէ՞ի, արդյոք, որ կաշկանդեցի
Իմ խիստ օրենքով ձեր ըմբոստ հույզեր...
Այսպես նա խոսեց արցունքը աչքին
Ու անհետացավ լեռների ետքին...

---

Մինչ ուրախության երգերն են ինդում,
Մերուկին ծաղրում,
Մայր երկրի վրա, վառ ու հաղթական,
Գարունն է տիրում։

# 1902

## ՄԱՐՍԵԼՅՈՉ

Հրաժարվե՛նք, ընկերնե՛ր, հին օրենքներից,
Նրանց փոշին թափ տանք մեր ոտքերից.
Մենք պաշտել չենք կարող ոսկե կուռքերին,
Գարշում ենք բռնակալ ցարերից.
Մենք կերթանք հալածված ընկերների հետ,
Մենք կերթանք մերկ, սոված բանվորների հետ.
Դավադիր բշնամուն մենք միշտ կանարգենք,
Ու կովի նրան դուրս կքաշենք։

Դե՛հ, է՛լ, բողոքի՛ր, ա՛յ բանվոր դասակարգ.
Ելի՛ք, բշնամուն կովելու, ջա՛ն եղբայրք.
Թող պրոհ տա ամբոխը անվախ, քաջ
Առա՛ջ... առա՛ջ... առաջ...

Բռնակալ հարուստներ անկուշտ հաղուրդով
Ծծում են մեր արյուն-աշխատանք.
Գոփում են, հղփանում նրանք մեր քրտնով,
Պահանջում, որ մեր հացն իրենց տանք.
Սոված կաց, որ աղայը զվարճանան,
Սոված կաց, որ խաղում բիրժային
Իրենց խիղճն ու հոգին վաճառքի տան
Ու ծաղրեն մեր պատիվ մարդկային։
Դե՛հ, է՛լ, բողոքի՛ր, ա՛յ բանվոր... և այլն։

Դու հանգիստ կունենաս լոկ դերեզմանում.
Օր չանցնի— հարկերը չավելնան.
Վամպիր ցարն կտանջի քեզ իր գնդանում,
Վամպիր ցարն կարոտ է քո արյան.

Նրան պետք են միայն բյուր գինվորներ,
Դո՛ւրս քաշիր, տուր նրան զավակիդ,
Նրան պետք են խնջույք ու պալատներ,
Տուր նրան հյութերը ջղերիդ։
Դե՛հ, ե՛լ, բողոքի՛ր, ա՛յ բանվոր... և այլն։

Քա՛վ է էլ, որքան ցավ կրնցինք մենք,
Այսուհետ պիտ կուվենք հանապազ.
Հյուսիսից սկսած մինչև արևելք—
Վոլգայից մինչ հեռավոր Կավկազ.
Տերտերներ, ոսոխներ, հարուստներին
Եվ վամպիր թշնամի բիրտ ցարին
Տո՛ւր, ջարդի՛ր, նզովված այդ շարերին,
Մինչ փայլի արևը մեր օրին։
Դե՛հ, ե՛լ, բողոքի՛ր, ա՛յ բանվոր... և այլն։

Կշողա արյունոտ արշալույսին
Արևը սիրո, եղբայրության,
Նա գինված արյունով ժողովրդին
Պիտ հասցնի նրան երջանկության
Եվ կգա օրը մութ ազատության,
Բռնության ու շարիք կկորչին,
Եվ համայն մարդկության անուն միացած՝
Վեհ աշխատանքին ջերմ կհանգչին.
Դե՛հ, ե՛լ, բողոքի՛ր, ա՛յ բանվոր... և այլն։

# 1905

**Գ. ԿՐԺԻԺԱՆՈՎՍԿԻ**

## ՎԱՐՇԱՎՅԱՆԿԱ

Շաչում են ոխերիմ հոդմներն անընդհատ,
Սև, մութ ուժերը կատաղի ճնշում,
Նրանց դեմ վարում ենք օրհասական մարտ,
Անհայտ մի վիճակ է մեզ դեռ սպասում.
Բայց մենք կպարտվենք անվախ ու հպարտ
Ռազմի դրոշակը— բանվորի ազատ,
Դրոշակը մեծ գործի ժողովրդական,
Հանուն նոր կյանքի— սուրբ ազատության:

Դեպի մա՛րտ արյան,
Արդար, սրբազան,
Քայլեցե՛ք առաջ,
Բանվորներ քաջ:

} կրկնել

Մեռնում է մեր օրում բանվորը սովից,
Եղբայրնե՛ր, մի՞թե էլի համբերենք,
Մեր կորիճ ընկերներն կախաղաններից
Հերոսին վայել՝ չեն սարսել երբեք.
Վեհ գաղափարի համար ընկնելով
Չեն կորել անհետ պատմի գոհերը,
Նրանց անունը հաղթական երգերով
Պիտ հիշեն հետնորդ մեր սերունդները:
Դեպի մա՛րտ արյան, և այլն:

Առելի է թագը բռնապետների,
Ամբոխի շղթան միայն պաշտելի,
Նրա արյունով ողողված գահերը
Մեր ոտքերի արյամբ կնկրկենք.

Վրեժ ու ո՛խ անողոք բոլոր պիղծերին,
Բանվորի արյան կարոտ ցնցերին,
Վրե՛ժ, վրե՛ժ ու մա՛հ բոլոր պլուտոկրատներին,
Մոտ է հաղթության ժամը պանծալի։
Դեպի մա՛րտ արյան, և այլն։

## СМЕЛО, ТОВАРИЩИ, В НОГУ

Անվախ ընկերք, քայլենք շար-շար,
Հոգով կռվում ամրանանք,
Ազատության վեհ ճանապարհ
Կրծքով հարթենք մեզ համար։ } կրկնել

Մեր օրրանը՝ աղքատություն,
Մեր ծնողը՝ աշխատանք.
«Եղբայրություն, ազատություն»— } կրկնել
Այս լինի մեր դավանանք։

Շղթաներում շատ տանջվեցինք,
Շատ էլ սոված մնացինք,
Սև օրերը ահա անցան— } կրկնել
Մոտ է ժամը հատուցման։

Ժամ է այժմ էլ գործի դիմել.
Դնալի կռիվ սլանալ.
Մեզ՝ քաջերիս, չէ՛ էլ վայել } կրկնել
Մութ ուժերից վախենալ։

Եթե նորա գոհ էին, կուշտ,—
Այդ էլ շնորհիվ բանվորի.
Ե՛կ ինքներս լցնենք փամփուշտ, } կրկնել
Հրացաններին կապենք սվին։

Հզոր բազկով մենք նա մղենք
Լուծը՝ ընկած մեր մեջքին,
Եվ մայր հողի կրծքին մխենք } կրկնել
Ալ դրոշն աշխատանքի։

Մ. ՄԻՍԱԿՅԱՆ

## СМЕЛО, ДРУЗЬЯ, НЕ ТЕРЯЙТЕ...

Առա՛ջ, տղերք, մի վհատեք,
Նետվե՛նք անվախ դեպ կռիվ,
Մայր-օրրանը ե՛կ ազատենք,
Փրկենք մեր կյանքն ու պատիվ։

Թև պատահի, որ մենք մեռնենք
Աքսորում կամ բանտերում,
Գործն է անմահ, ա՛յն կիծողեննք
Սերունդների սրտերում։

Թող բանտերում մերոնք մաշվեն
Թող դաղնի մեզ կրակով,
Աքսորավայր թող մեզ քաշեն,
Պատժեն մահով, տանջանքով։

Թև պատահի, որ մենք մեռնենք
Աքսորում կամ հանքերում,
Գործն է անմահ, ա՛յն կիծողեննք
Սերունդների սրտերում։

Ամբոխը խնդճ հնծում, ենթում,
Տառապում է, հառաչում,
Ձեռքերը նա մեզ է մեկնում,
Օդնության է մեզ կանչում։

Թև պատահի, որ մենք մեռնենք
Աքսորում կամ բանտերում,
Գործն է անմահ, ա՛յն կիծողեննք
Սերունդների սրտերում։

Կգա ժամը աղատ օրի,
Ամբոխը մեզ կերգի հիմն,
Բարի խոսքով միտ կրերի
Ու կայցելի մեր շիրիմ։

Է՜հ, թող լինի, որ մենք մեռնենք
Աքսորում կամ բանտերում,
Գործն է անմահ, ա՛յն պիտ թողնենք
Սերունդների սրտերում։

## ԻՆՏԵՐՆԱՑԻՈՆԱԼ

Ելե՛ք, անեծքի նշավակներ,
Քաղցի, ճորտերի ողջ աշխարհ,
Եռում են զայրույքից մեր սրտեր
Մահվան կռիվ մղելու համար.
Բոնության աշխարհը մենք կավերենք
Հիմնովին ու մի նոր աշխարհ
Նրա փոխարեն մենք պիտի հիմնենք,
Ով սարսուռ էր— նա կդառնա տեր։

Այս կլինի՛ և՛ վերջին
Ե՛վ վճռական մարտ,
Ինտերնացիոնալին
Կհարի ամեն մարդ։

Ո՛չ ոք չի տալու մեզ փրկություն,
Ո՛չ հերոսն, ո՛չ ցարն, ո՛չ աստված,
Ինքներս պիտ խլենք ազատություն
Մեր կուռ ուժերով միացած.
Եվ երբ տապալենք մենք բռնություն
Ու ձեռք բերենք երջանկություն,
Եկե՛ք, կոփե՛նք ու բորբոքենք կրակ,
Քանի որ երկաթն է տաք-տաք։

Այդ կլինի՛ և՛ վերջին
Ե՛վ վճռական մարտ,
Ինտերնացիոնալին
Կհարի ամեն մարդ։

Մենք ենք միայն տերը աշխարհքի,
Հզոր գործը աշխատանքի,
Երկրի տիրողը պիտ լիննենք մենք,
Իսկ պարազիտները՝ երբե՛ք.
Ու թե ահեղ մի որոտ պայթի
Դահիճ գամփռների դլխին,
Մեզ համար նոր արև պիտ ծագի,
Փայլի իր ջերմ ճառագայթով։

Այդ կլինի և՛ վերջին
Ե՛վ վճռական մարտս,
Ինտերնացիոնալին
Կհարի ամեն մարդ։

Ե. ՇԿՈՒԼԵՎ

## ԹԱՂՄԱՆ ՔԱՅԼԵՐԳ

Դուք զոհ գնացիք կռվի մեջ վճռական,
Ամբոխի սիրով անկեղծ ուղեկված.
Դուք ջանք բափեցիք վերջին շունչ տալ նրան,
Տեսնել նրա կյանք, պատիվն ազատված։

Երբեմն մաշվեցիք մութ, խոնավ բանտերում,
Անխիղճ դատաստան ձեր դեմ վճռեցին.
Ոտքս դահիճներ անողոք, արնախում
Շաչող շղթաներ ոտքիդ կռեցին։

Մինչ ճոխ պալատում քեֆ կանի դահիճը,
Վառը դինիով կուզենա մարել,
Արդեն օրհասի երկաթյա կուռ աջը
Մահվան խիստ վճիռ նորան է դրել։

Հասել է ժամը, արթնացել բանվորը
Հակա, քաջադեր դիմում է մահին.
Իսկ ձեզ բարի՜ երթ, ընկերնե՛ր, ձեր գործը
Ազնիվ, վեհ տարաք ձեր հանապարհին։

Ձեր ետքից կգան թարմ ու նոր մարտիկներ՝
Պատրաստ գործելու, դիմելու մահին.
Իսկ ձեզ բարի՜ երթ, ընկերնե՛ր, ձեր գործը
Ազնիվ, վեհ տարաք ձեր հանապարհին։

## ԿՈՄՈՒՆԻՍՏ ԵՄ ԵՍ

Ես արշալույսն եմ սիրում դողդոջուն,
Եվ երկինքը ջինջ— կապտավուն սաթ.
Խոտոջն առվակի արծաթահնչուն,
Անտառ ու հանդերն մեր այն հարազատ:

Ազատությունն եմ սիրում ըղձալի,
Ըմբոստ փոթորկի շաչյուն անհանգիստ.
Օրերի շունչը տարերքներով լի,
Ես կոմունիստ եմ, ես մի կոմունիստ:

Իմ աշխատավոր եղբորն եմ սիրում,
Գործարաններում, դաշտերում ղվարթ.
Սիրում եմ տեսնել նրան հանքերում,
Ճակատը պարզած բարձր ու հպարտ:

Թող քիև սև է նա, շորը կարկատած,
Պայծառ է սակայն հոգին նրա միշտ.
Հարուստները պնդեն ապրող իր դիմաց
Թղուկնե՛ր են լոկ... Ես մի կոմունիստ:

Պարզությունն եմ ես սիրում մարդկի,
Եվ վեր ալացող թռիչքը հոգու.
Անհունության մեջ օվկիանների
Որոնում եմ լույս, թափ ու խորություն:

Սիրում եմ ձգտումն դեպի իդեալ,
Թող նրա ուղին տատասկոտ լինի,

Թող նա ապառնա մահով արնակալ,
Սարսափելի չէ՛... Նա մի կոմունիստ։

Կոշտերով ծածկված ձեռքերն եմ սիրում,
Արծիվի հայացք, խուխա գույնը դեմքի.
Կանչը մեռատի, արնդի պայքարում,
Մուրճ ու գութանի երգն աշխատանքի։

Եվ նա բանվորի քրտինքն եմ երգում,
Չէ՞ որ լուսատու արև է նա իսկ.
Մութլ, հարուստ մարդկանց գոյությունն
հերքում—
Նա մի կոմունիստ, նա մի կոմունիստ։

# 1 9 0 6

Գ. ՎՇՒՏԿԻՆ

## ԴՐՈՇԱԿԸ

Երազ տեսա, Թե զարկված եմ կռվի մեջ ու արնաքամ եղած
վերքից.
Կամաց ընկնում... գլորվում եմ իմ դիրքից.
Եվ դրոշը ցողված իմ ջերմ արյունով վայր եմ գցել իմ ձեռքից...
Եվ դու, քույրիկ, այդ նեղ ժամին վրա հասար, նրան խնկույն
փրկեցիր,
Ամբոխի մեջ նորից հպարտ պարզեցիր.
Տեսա ես քեզ, կորյունի պես խոյանալով
Զգոում էիր դեպի առաջ, ամբոխի հետ գրոհ տալով,
Մինչ որ ընկար, որպես և նա...
Եվ դրոշը ներկվեց քո ջերմ արյունով:
Ա՜հ, ես տեսա՝ ինչպես նորից անվհատ,
Խիզախ, նոսրն ամբոխի մեջ մեր դրոշը հարատաւ,
Ընկերները մի վայրկյանում արնոտ ձեռքից են առնում,
Նորից կռվի մեջ նետվելով և՛ բախվում են և՛ մեռնում...
Եվ դեռ երկար ծածանվում էր մեր դրոշը մարտական,
Քաջի նման մերթ բարձրանում, մերթ ընկնում.
Եվ նրա ալ թևերի մեջ իմ արյան հետ առնական,
Տեսնում էի, դեռ չառած քո արյունն էր շողշողում...

## Ո Ւ Թ  Ժ Ա Մ

(Փոխադրություն)

Ախպերք, էլ ուժ չմնաց մեր մեջ,
Մենք չափազանց շա՛տ հոգնեցինք.
Կյանքի համար կռվել անվերջ—
Սա էլ կյա՞նք է, որ քաշեցինք...

Օդ ենք ուզում, կարմիր արև,—
Մաղիկ, աղբյուր անուշահամ,
Ազատ, վատահ եկե՛ք հայտնենք՝
Պահանջում ենք միայն ութ ժամ:

Գործարանում ու հանքերում,
Ամբոխի մեջ— ժողովներում.
Հուժկու ձայնով դուք կո՛չ արեք՝
Պահանջում ենք ամենուրեք—

Ութ՝ ժամ՝ աշխատանք,
Ութ ժամ՝ քուն,
Ութ— հանգստություն:

Դաշտում անգամ մեր եզները,
Թռչուններն ջինջ երիկում,
Սար ու ձորում գազաններն
Բախտավոր են մեզնից ապրում:

Թե այդպես է, էլ ինչո՞ւ ենք
Ապրում, եղբա՛յրք, այս աշխարհում,

Եկե՛ք, շարք-շարք միանանք մենք,
Մեր պահանջը կռվով տանենք.

Կռվով տանենք, այդպես ցույց տանք,
Թե ոչ ոքից չենք վախենում.
Հուժկու ձայնով, դե՛հ կոչ արեք,
Պահանջեցեք ամենուրեք—
Գործարանում ու հանքերում,
Ամբոխի մեջ— ժողովներում,

Ութ ժամ՝ աշխատանք,
Ութ ժամ՝ քուն,
Ութ— հանգստություն:

## ԲԱՆՎՈՐՆԵՐԻ ԵՐԳԸ

Ձեր հարստությո՛ւն, ոսկին ու շուքը,
Ձեր հանգստությո՛ւն, կեր ու խնճույքը—
Մենք ստեղծեցինք մուրճով, քրտինքով
Եվ մեր կարիքով, դաժան կարիքով...

Նայեցե՛ք աղքատ այն խուլ թաղերին—
Այն աղտոտ, հսկա գործարաններին,
Որ նեղ ու մթին լուսամուտներով
Տնքում են մրոտ ծխնելույզներով...

Այնտեղ՝ զժոխքում խեղճ, չարված ջանքով
Աշխատանքի մեջ մարդիկ են տանջվում...
Հաց են վաստակում արյուն-քրտինքով,
Բյուրավոր ձեռքեր ճորտի պես մաշվում:

Ձեր հարստությո՛ւն, ոսկին ու շուքը,
Ձեր կյանքն անպորր, կեր ու խնճույքը
Մենք ստեղծեցինք՝ մուրճով, քրտինքով,
Ուժասպառ դարձած, ցնցոտացած ձեռքով:

Նայեցե՛ք մոռցված այն նկուղներին,
Ուր խոնավ, ցնծուռ գնանք տակ մթին
Գալարվում է մերկ աղքատությունը,
Կարճում իր կյանքը թշվառությունը...

Մարդիկ կորացած՝ շառապով գործում,
Գիշեր ու ցերեկ մուրճերն են ծեծում,
Այնտեղ մշտական հոգսի տակ ընկած
Ճախարակի տակ բանվորն է կանգնած...

Ձեր հարստությունն, ոսկին ու շուքը,
Ձեր զվարճությունն, կեր ու խնճույքը,
Մե՛նք ենք ձեռք բերել մուրճով, քրտինքով,
Մանր ու չարքաշ մեր աշխատանքով։

Նայեցե՛ք, պարապ, հղփացած բոներ,
Թե ինչպես մարդիկ լինդը ձեռքերում
Սապատուն մեջքով փորում են հորեր,
Տանջվում գետնափոր, խոնավ հանքերում.

Ճնշվում է կուրծքը համր խավարից
Գերեզմանային հեղձուկ դաղերից,
Փոշու մեջ խեղդված, անհայտ, մոռացված
Մարդիկ գետնի տակ մեռնում են հազից։

Ձեր փարթամությունն, ուժն ու հաճույքը,
Ձեր հարմարությունն, շուք ու խնճույքը
Մե՛նք ստեղծեցինք սապատուն մեջքով
Եվ մեր անողոք, սորուկ— կարիքով։

Ո՞վ ճեղքեց կուրծքը այն հաղթ սարերի,
Մութ խոռոչները անթափանցելի,
Երկաթուղիներ անապատներում,
Այն ո՞վ կամուրջներ ձգեց գետերով...

Ըմբոստ ուժերը օվկիաններին
Ո՞վ հաղթահարեց վիթխարի կամքով,
Կատաղի թափը վայրի հորձանքի
Ո՞վ զսպեց արդյոք իր աշխատանքով...

Ձեր կյանքն ու բարիք, ձեր ուժն ու ոսկին,
Ձեր իշխանություն ընդդեմ տարերքին
Մե՛նք ստեղծեցինք մուրճ ու կոր մեջքով,
Արյուն-քրտինքով, քաղց ու տանջանքով,
Եվ մեր կարիքով, դաժան կարիքով...

Ո՞ւմ ուժ ու ջանքով են կառուցանվում
Շուքը տաճարի, դուռ պալատների,

Ո՞ւմ շարշարանքով երկինք բարձրանում
Հսկա շենքերը մեծ քաղաքների...

Ո՞ւմ աշխատանքով բերել հասել եք
Լեռնակույտերը ձեր ապրանքների,
Մենք դրանց համար քրտնել, մաշվել ենք,
Բոլորը մեղնից խլեցիք ձրի։

Արթնացի՛ր, ուրեմն, մերկ—աշխատավոր,
Մութ նկուղներից լույս աշխարհ ելիր,
Է՛յ, աղքատություն, ցնցոտի—տկլոր,
Վերջին պատասխան դո՛ւրս եկ, պահանջի՛ր։

Դուրս ելի՛ք, խեղճե՛ր, դունատ ու հյուծված,
Մյուրված շապիկով, սապատուն մեջքով,
Կոշատացած ձեռքեր, դո՛ւրս ելեք, հոգնած,
Քաղց ու զրկանքի անդուստ բողոքով...

Արթնացի՛ր ամբոխ, խղի՛ր լռությունն,
Դո՛ւրս ել, աշխարհի վիթխարի գավակ,
Քո՛ղ որ ճախճախուն, գոռոզ մեծությունն
Լսի նոր խոսքդ վերջին, համարձակ...

Պահանջի՛ր քեզ բախտ, լույս, աղատություն,
Ազատ իրավունք, հավասարություն.
Պահանջի՛ր դու զոհ, անր ու միլիոն,
Ամեն տեղ տիրի ծող արդարություն...

Արթնացի՛ր, ուրեմն, մերկ—աշխատավոր,
Մութ նկուղներից լույս աշխարհ ելի՛ր.
Է՛յ, աղքատություն, ցնցոտի—տկլոր,
Վերջին պատասխան արի՛ պահանջի՛ր...

ՌՈՒԶԱՆ ՄՈՒՇԵՑ

## Կ Ա Ր Ա Պ Ը

Մանծաղն է քնած.
Հայելանման լճակը լուռ.
Երբեմն այնտեղ, ուր շամբիններ
Նիրհում են լուին,
Մի տխուր երգ է լսվում ցավագին—
Նման հեգ ոգու վերջին հառաչին։
Մենավոր կարապն է այնտեղ հեկեկում,
Իր վառ անցյալի մասին նա խոկում.
Իսկ վերջալույսի կամարը թախծոտ
Ե՛վ շողշողում է և՛ նորից հանդուգն։
Ինչո՞ւ է կարապը այնպես հնձնծում,
Կամ ինչո՞ւ ցավոտ իր կուրծքը կոծում.
Գուցե այդ ժամին տեսնում է հոգին
Անցած-կորածի վերադարձ կրկին,
Կամ գուցե ղգում, որ այն ամենը,
Ինչ որ ապրում էր խանդ ու հրճվանքով,
Եվ այն ամենը, որը շնչում էր
Միտո տանջանքով՝
Երազի նման պիտի չքանա՞ն—
Էլ չեն բռնկվիլ առաջվա նման։
Կարապն էր խոկում... և իր սգերգում
Անցյալի հուշերը ամփոփում նորից,
Կարծես հարազատ լճակ—քնկերից
Թողություն հայցում։
Եվ երբ վառվեցին աստղերը շողուն,
Եվ երբ խոլ մեղը թանձրացավ հեռում՝
Կարապի ձայնը մերթ կեկեկերում էր,
Մերթ խուլ նվաղում.

Իսկ շամբիններըն նրա ականջին
Մեղեդի ասում...
Մեռնո՛ղն էր երգում և ո՛չ կենդանին.
Ահա թե ինչու կյանքի օրհասում
Նա այնքան սխո՛ւր իր մահը ողբաց,
Ահա թե ինչու վերջին վայրկյանին
Մահու սարսափը այնպե՛ս խոր զգաց...

# 1911

**Գ. ՎԵՑՆՌԵՐԳ**

## Ա Ն Հ Ո Ւ Ն  Ծ Ա Վ Ա Լ Ո Վ

Անհուն ծավալով պարզվել է իմ դեմ,
Իմ հին բարեկամ—ծովը բախծադե՛մ.
Որպիսի՞ կարող, հզո՛ր, վիթխարի՛
Ուժ կա այդ անվերջ,
Հաղթ, արքայական տարածության մեջ։
Ես նկա այդի նրա դեղ ափին
Տառապած, մաշված, կրծքով վիրատակ,
Կրված Բունալի կատակածանքների
Եվ իմ խորտակված երազ-հույսերի
Մանր բեռան տակ։
Ես նկա հայտնվեմ անհատակ ծովին,
Որ վիճակիս հետ էլ չեմ բացում վեճ,
Որ էլ կռվելու ուժ չկա իմ մեջ,
Եվ որ բախտիս հետ նման անարդին,
Հաշտվել եմ անդարձ....
Բայց երբ իմ դիմաց ծովը դողդողաց
Անհուն ծավալով,
Եվ առյուծային անվեհեր թափով
Կոհակ ալիքներ խրոխտ համբրդով
Երգեցին հանկարծ՝
Երգը քաջազոր վեհ ազատության,
Երգը ահարկու հսկա բնության,
Որը կռվելով ախրում է կյանքին՝
Փոթորկից խնդույն, ինդաց իմ հոգին.
Եվ այնպե՛ս ամո՛թ, ամոթ ղժացի
Ինքս ինձանից—
Իմ հոգնածության, անմիտ վհատման։
Մարած ավյունիս, լքումի համար՝

Որ ես պատեցի մինչև գերեզման
Անհաշտ թախտիս հետ կռվել քաջաբար։
Թոթափեցի ես սթափված նորից
Կործանիչ, դառարկ
Մեղկ փոքրոգությյան բնոր խայտառակ-
Եվ իմ ինձնամուն համառ ու անպարտ
Մարտի կոչնցի առաչվա նման,
Խրոխտ ու հպարտ։
Իսկ ծովի փրփուր ժիր ալիքնևոր
Զարթնում ոգուն, ազատ բնության
Արձագանքելով,
Վազում են առաջ, հոխորտում թափով
Ավելի՛ արագ, ավելի՛ խիզախ—
Եվ գովքը կյանքի և ազատության
Երգում են անվախ...

## ՄԻՄԱՂԵՅԵՔ

Смеха не надо бояться!

Միծաղելուց մի՛ք վախեննալ.
Մենք չափազանց շատ լուցինք,
Միծաղելը հնշտ մոռացանք,
Լավ է խնդալ, քանց մունջ մնալ—
Միծաղելուց մի՛ք վախեննալ։

Միծաղեցե՛ք բարձր, ուրախ,
Եվ մնացե՛ք մանուկի պես.
Սարերի մեջ արշալույսին
Թողեք ինդա ձեր ղիլ ծիծաղ—
Միծաղեցե՛ք ազատ, անվախ։

Միծաղեցե՛ք վշտի միջից,
Լացի ծիծաղն է ցանկալի,
Իսկ երբ բախտը ցնորալից
Գա ձեզ մի օր ատի, խարի,—
Միծաղեցե՛ք վշտի միջից։

Ձեր բշնամու վրա սրտանց
Միծաղեցե՛ք կումի ժամին.
Իսկ թե մեռանք վերք ստացած—
Միծաղեցե՛ք այնպես սրտանց,
Որ ատրսի ձեր բշնամին։

Ձեր ծիծաղը այրող թույնով
Տանջանք կպղպի նրանց սրտին,
Միծաղի տակ ձեր բշնամին

Կրկնվի մինչև գնին—
Միծաղնեց՛ք այրող թուխով։

Հոգևհանգիստ կատարնեց՛ք
Նրանց վրա հաղթ ծիծաղով.
Բա՛վ է, որչափ տխրնեցինք մենք,
Քայլենք փորձված ճանապարհով...
Միծաղնեց՛ք հաղթ ծիծաղով։

## ՄԵՇԼՇԻՆ
(П. Я.)

* * *

Նորից երթանք մեր Հանապարհ,
Հին բարեկամ— հավատարիմ.
Ցնորքները այն ոսկեվառ
Մեզ հուսախաբ, թվի, արին;
Դուրսը սուլող հողմերը չար,
Կարծում էինք, դադար առին
Եվ կուղեինք դուն առ ժամ
Հանգիստ տալ մեր ոսկրներին;
Բայց հողմը չար նորից թռավ,
Սեղմեց մեր կուրծքը ատրատիով,
Լարեց խռավար... բայց դու ուժեղ,
Եվ արի ես հոգուդ թափով,
Վախո՛ղը չես չար հողմերից
Ու մաքառել դիտես նորից.
Ա՜հ, երանի՛, ով միասին
Կանցնի քեզ հետ կյանքի ուղին։

ԷՄԻԼ ՎԵՐՀԱՐՆ

## Մ Ի Հ Ա Տ Վ Ա Ծ

Ահա իմ առաջ կայարաններըդ,
Որ կառուցվել են անապատներում.
Պողպատ բևեռների սուր ասեղները,
Որ գծել են բարկ ավազուտներում.
Դնալի թանգագին ոսկու, խնկերի ուղիներ տանող,
Ու ջինջ ևթերում տիրում է միայն արևը այրող...
Ահա և նա, նավթի շատրվան,
Մոայլ շերտերը հարուստ հանքերի,
Աղմուկն ու ժխորն հաշվեհաների,
Որին ճանաչ է ամբողջ Եվրոպան...
Օ՛, ոսկի, որ նա գանձում է անհագ
Եվ քաղաքներում արբած, խելահեղ,
Թշվառ գյուղերում, մաշող գործի տակ,
Արևի երկրում, օդում, ամեն տեղ.
Օ՛, ոսկի՛ ցնդող, ոսկի՛ սավառնող,
Ոսկի՛ աչքածակ, բռնակալ, ուժեղ,
Օ՛, դու վրիժառու մնասող փոյլփլուն,
Մրրկի միջից ցնափանցող, շողուն...
Օ՛, ոսկի շարժուն, նենգ, խուլ, հարբաճուն...
Օ՛, ոսկի, որից ծծում է անհագ
կարիքից տրնած ամբողջ այս աշխարը.
Դու լույս-լույսերի,
Աղբյուր հույսերի.
Հանքերի դու զարդ,
Եվ սարսուռդ մարդ.
Օ՛, ոսկի՛... ոսկի՛...

Վ. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՎՍԿԻ

## ՊՐՈԼԵՏԱՐԱԿԱՆ ՊՈԵՏՆԵՐԻՆ

Ուրախ է հոգիս ձեր թռիչքների որոնումներին,
Սիրո հիմներին այրող տանջանքի.
Ամեն ոք մեզնից անցել է ուղին տառապանքների,
Ամեն ոք մեզնից կռվող է կյանքի։

Ձեզ հետ հրճվանքը ևս լի բաժակով ըմպում եմ հիմա,
Ապրում ձեր խոհով, այրվում ձեր հույզով.
Կուվի ծարավը երգով ու շուրթով մարում եմ ահա
Խանջացած հոգուս անուշ երազով։

Ձեր ընտանիքը ինձ պատապարնց. և աշխատանքի
Երգերն վառնցին հոգիս հրայից,
Կրծքիս մեջ նորից արթնացավ ուժը բարբառող կյանքի,
Եվ երազներս ծաղկեցին նորից։

Ջահելությունը անգի՜ն է, անգի՜ն, և ուրախ երգով
Ես ողջունում եմ ձեր մտերմությունը.
Թո՛ղ մեր սրտերը ձուլվեն միասին կայծակնող խոսքով
— Կեցցե՜ մեր երգի ներդաշնակությունն։

* * *

Ես հիշում եմ այն աղջկան փայլ աչերով հուրհրան,
Անուշ ժպիտ ու հայացքով խավարի մեջ երերուն.
Ես հիշում եմ այն պիշերը, մութ պիշերը ձմեռվան
Եվ քաղաքի հրապարակը, որ նիրհում էր և խորհում։

Պայթում էին հրացանները յուրյան մեջ ամեհի,
Ուր կույր բախտը մահ էր դավում, զոհ պահանջում անմեղից.
Ուր սարսափն էր խոսում այն մութ փողոցներում ամայի,
Ուր մեր սիրտին կռում էինք մենք մի նոր բախտ այդ օրից։

Եվ մեր գլխին հանկարծ պայթեց մի ուրախ ճիչ բերկրալից,
Մի անուշ ձայն զանգի նման, որ դուրս թռավ լայն կրծքից.
Թնդում էին հրացանները որոտների համերգով,
Օ՜, այն ո՞վ էր պատուհանից մեզ հանդիպեց ծաղկունքով։

Ես վեր նայեմ՝ այն աղջիկն է ճառագայթող աչք-ունքով,
Անուշ ժպիտ ու հայացքով խավարի մեջ երերուն.
Նա մեզ վերից ողջունում էր գարնանային ծաղկունքով
Այն սառնաշունչ մութ պիշերին, կարծես նիրհող անդրում։

Գ. ՍԱՐՏԱՐՈՎ

## ԱՀԱՋԱՆԴԸ

Հե՛յ զանգահար, զանգատանից տո՛ւր
ահազանգ
Թե հոգնես էլ արտիդ ցավից,
Թե մեռնես էլ մահազդից՝
Ջարկը արտիդ
Նետիր զանգին, չի առնես կանգ.
Դե շո՛ւտ, դե շո՛ւտ, դե շո՛ւտ, մարդիկ,
Ջահել ու ծեր,
Վազեք առաջ ու սիրտը ձեր
Թող որ պոկեն
Ղողանջները ահեղ զանգի։
Կորուստ ունենք, կորուստ աննկ.
Կռվողները է՛ հոգնել են,
Ե՛վ դադարել
Պարիսպ լինել։

Նորից զարկիր
Եվ ամենքին ոտքի հանիր.
Չկա հրացան, մանգաղ հո կա՛,
Անզավաճան բնկնի է նա.
Հե՛յ, դուրս թափվեք նկուղներից
Եվ հյուղերից,
Մեր թշնամին հրեն հրճվում—
Առաջանում,
Թնդանոթներն են խրոխտ հաչում.
Ի պե՛ն, ի պե՛ն ամենքով էլ,
Օձն է սողում մեր խճուղով,

Նա կծծի արյունը մեր
Եվ նորից էլ
Կխեղդի մեզ իր օղակով.
Զանգդ զարկիր, Թող զոդանջի
Մեր ականջին.
Հուշիր եւանդ,
Թող խմանան կին, տղամարդ
Որ հաւպաղել,
Այդ նույնն է Թե
Ազատությունը դանդաղել,
Թող խմանան ամենքն էլ,
Որ հուդաներն պիտեն մեյան
Վտանգավոր ծանր ժամին
Զեռքեր ծալել
Ու տալ կորուստ—
Աշխատավոր տասնյակ սերունդ.
Օ՜, ակնթարթի խիզախների,
Դե շո՜ւտ, դե շո՜ւտ, դե շո՜ւտ պայթիր.
Չէ՞ սա զանգն է նախերգանքի.
Նա հո այսօր մեզ չի կոչում ազոթանքի,
Այլ շեշտ զարկի ու հաղթանքի.
Թո՛ղ արյունը հո՜սի, հո՜սի,
Գնդացիրը թո՛ղ որ խոսի.
Մենք կարուտ չենք մեռնողների,
Պիտի բացենք մի նոր ուղի.
Մեր անցյալը՝ այնպես դժբախտ
Ու մեր վաղը՝ կամ մահ կամ բախտ
Այս համատարած արհավիրքից,
Բանվորական արտի խորքից
Զանգն է հնչում, զանգը կոչում՝
Այսա՜ղ, այսա՜ղ՝
Դեպի կռիվ նետվենք ահեղ,
Մեր արտերին քարն է հալվել,
Հոդին որպես հուր ու կրակ
Խանդով վառվել,
Կուրծքն է ճչում, կանգնե՛լ չ՚ուզում գոհի առաջ.
Ոգևորված ու Թև առած
Կռվողներն են Թանչում, վազում,

Գնդացիրներն են հոխորտում,
Մարդկանց կանչում՝
«Հառա՛ջ, հառա՛ջ»։
Այսօր մահն է վամպիր մարդուն։
Հե՛յ, զանգահար, զանգատանից
Ահազա՞նդն ես հնչում ինդուն,
Թե՞ հոգնել ես արխիդ զարկից,
Թե՞ մեռել ես դու տանջանքից,
Էլ չի լսվում զարկը արխիդ—
Նա անցել է ահազանդիդ։

# 1922

Ե. ԳՈՒՐԵՆՍԿԻ

## ԱՐՇԱԼՈՒՅՍՆԵ՛Ր

Արշալույսնե՛ր— հրդեհների, բոցերի,
Որ ծագում եք գործարանի արևից,
Արշալույսնե՛ր— խառնիճաղանչ ժխորի,
Ուրախություն՝ բխած սրտի թևերից։

Արշալույսնե՛ր— մեր հույզերի և ձգտման,
Աշխատավոր կոլեկտիվի և կյանքի,
Արշալույսնե՛ր— մկանունքի և շարժման
Հուրերի հետ հիմնը երգող հաղթանքի։

Ադմուկներում ու ժխորում երկաթի,
Կաթսաններում խլրտացող ու եռող,
Դուք հզացաք, արշալույսներ, փայլ կաթի,
Երկինք հասար ձեր ցնծուղով հուրհրող։

Ուր շողալով խոստանում եք աշխարհին
Աշխատանքի փրկությունը բախտավոր,
Արշալույսնե՛ր, փայլե՛ք, փայլե՛ք ավելի,
Մենք ձեզ հետ ենք՝ աշխատավոր, քե բանվոր։

Ձեզ հետ ենք մենք ծանր մուրճով ու երգով—
Ջուլհակներս կրակների ու բոցի.
Դե՛հ, լայնացե՛ք, բռնկվեցեք խոյանքով,
Արշալույսնե՛ր կոլեկտիվի նորածին։



387—16

## ԴԱՐԲՆՈՑՈՒՄ

Կարմիր պարի պտույտներով բոցերի
Այնտեղ առջում, խլրտում են ալ լեռները օձերի.
Շեկ երկաթի բույրը ուռչուտ ծխի մեջ
Պողպատի հետ մարմանջում է, ծուխ-ծխանում քուրի մեջ։

Մուրճի զարկով փուքսերի հետ հուրհրան
Դարբինը հազի նոր աշխարհին երգ է հյուսում աննման.
Եվ կայծերի ցմրուռտ հուրի ալյումում
Ալ գրոշի թևերը լայն մարտակոչով վեր հանում։

Աշխատանքի հոգին այնտեղ դարբնոցում
Անուշ երգով հուր է ինչում ու ծիծաղում հնոցում...
Դարբինը վարժ համբերատար սալի մեջքին պողպատե
Կռիվների նետը սրում երկաթե։

Ամերոց չէ... այլ նոր հիմքեր կառուցող,
Եվ բոցավառ լույսերի մեջ աստծո պես ստեղծող,
Նրա մուրճը մեզ փշրում է հին աշխարհ,
Նա՝ դարբինը կերտումների հրաշքների սիրահար։

**Ց.. ՌԵՋԻՄԵՆՍԿԻ**

## ԿՈՒՏՈՄԸ

Կան շատ խելահեղ, զառամի մայրեր,
Որոնց հետ որքան լիննենք ամբարիշտ,
Մեր հուշերի մեջ նրանք մի օր էլ
Կապրին գուցե խորթ, բայց գորովագութ միշտ.

Հիշեցի մի օր սանդյուղառների
Մայրերին ես էլ, հրայտան ուսերին,
Զեռքերին պլակատ.

Իսկ նա սարսում էր,
Երբ ես կամակոր իր մանուկ որդին՝
Չեխ խոսում կար։

Մա՛յր ասա—
Միշտ նույն կինը սիրասուն.
Կաքնոտ է շուրթդ, բն մազ երեսիդ.
Նրա դեմքին միշտ սարսափն է խոսում,
Միշտ մտածում է նա որդու մասին։

Մա՛յր ասա...
Նա միշտ սխալ ու սխա՛լ,
Հոգսդ է քաշում ծնող հարազատ,
Չի էլ հասկանում, բն որդյոր քեզ ո՛ւր,
Քեզ ո՛ւր են քաշում ուղիներն ազատ։

Հիշում եմ, որքան ցավ պատճառեցի
Ես նրան մի օր ջահել հասակից.

Երբ եղբորս հետ նետահարեցի
Ցարի պատկերը իմ աղեղնակից։

Հիշում եմ, ինչպես
Հայտարարեցի մի օր հացադուլ։
Իսկ հացադուլս տևեց լոկ մի ժամ.
(Այս էր ահա իմ ավազ գործադուլ—
Մի փաթ ծխախոտ խլելուն համար)։

Միտս է, մեծացա, իսկ մայրս լացով՝
—«Անքուն գիշերնե՛ր... այդքան էլ կարդա՛լ»...
Ու լռեց, երբ որ անսալ, խմացավ,
Որ կարդացածս է լուրջ գերք — «Կապիտալը»։

Օ՛, մայր իմ, ո՞ւր է դեղ ու խնամքդ,
Լույջ գրքից, արի, ինձ հիասթափիր.
Չէ՞ որ այն գրքի ամեն մի տողից
Մաղվել է վրաս համայքի թմբիր։

Եվ ահա այսօր այնքան դեղանի
Օրերի սանձը իմ ձեռքն առած՝
Մտնում եմ աշխարհ, իսկ դու, ի՛մ նանի,
Հետացի՛ր, քաշվի՛ր համպիցս—քայլում եմ
առաջ։

Ու իմ երթի մեջ այնքան վշտածնած
Նախկին մանուկիս աչերը բացվից.
Տեսա, թե ինչպես գործարաններում
Ոսկի ձուլանքից արյուն է ծորում։

Տեսա, որ դիտեմ դիտել ամեն ինչ,
Որ հանապահ եմ շարն ու բարին.
Անողոք գրքի ամեն մի տողից
Տեսա, ահում եմ ես տարից-տարի։

Տեսա, որ մենակ ես չեմ ընթացող
Գործարաններին փակուղիներով,
Աշխարք եմ մտել, հո՛յ նանի, լացող,
Իսկ դու հետացիր քո խնամքներով։

Եվ ահա մի օր բջիջի տանից
Ես եկա այցի մորս զառամի.
Մարած աչքերով նայես նայեց ինձ—
Մեր տունը մոայլ համր հարսանի։

Մորս նույն գանգատ—մանր հոգսերի,
—Հացն է թանգացել, կոճը... ամեն ինչ...
Երբեմն միայն ճաշելու ժամին
Խոսում էր հայրս պոլիտիկայից։

Ու մայրս նորից կամ ու ձուածեղ...
Ու մեկ էլ տեսար, բերնից կթողնի.
Գիտե՞ս, զավակս, բոլշևիկ եմ ես,
Բայց ՅԻՆ կոմունիստ՝... Ծոզ ասումած չանի։

Կամ հույսի մի շող երեսին հանկարծ՝
Կնստի մեր տան անկյունում—մի տեղ—
Ու կարկատելով շորերս պատռած
Կմնթմնթա մեղմ...

—«Կապիտալ» կարդացիր, չվաստակեցիր,
Չե՛ս էլ վաստակիլ, հավատա դու ինձ.
Կուսակցության մեջ որքան մնացիր՝
Բա՛վ է, Ծո՛ղ հիմա, ի՞նչ շահ նրանից։

Վերադարձի՛ր տուն, սիրելի որդիս.
Կորցրիր իզուր դու յոթը տարի.
Կգաս, մենք սապոն կնփենք միասին,
Դի՛ն ձգիր տոմսը ու տունդ արի։

Մի օր էլ Ծագուն, նզբոս չանքով
Մայրս դողացավ կուստոման իմ ջերից,
Ծագերից նրան մեր տան պուճախում,
Իսկ ինքը փայլից ուրախությունից։

Բայց ես հանդուգն առա հաղթ կրծքիս
Նրա գլուխը սեղմեցի ուժեղ.
Մա՛յր, դու լսում ես բարախը սրտիս,
Ասա, այն ի՞նչ է խլրտում այնտեղ։

Ու տեսա, ինչպես հեռանում է նա...
Դե, ինչ հասկանա պառավը այն կույր.
Կերևի նա ինձ կընդունի հիմա
Մի խնկաոի տեղ, խննի ու կամակոր։

Դժվար է զառամ մի մոր հասկանալ
Մեր մեծ պայքարի վսեմ նպատակ,
Որ կուսումնը ես կրում եմ համառ։
Ո՛չ թե չեբումս... այլ ջերմ կրծքիս տակ։

Ե. ՉԵՇԵՑ

## ԹՈՒՆԻԿԻՆ

Այո՛, Թունիկս, կյանքի մեր ուղին
Չի՛ փռված անվերջ ձնծաղիկներով.
Անցիր դու անվախ նրա քառուղին,
Բայց հանդիստ, ղդուշ, հուշիկ քայլերով։

Բանվոր էի ես, մարտնչող, խիզախ։
Հիմա պառաված ձիու եմ նման,
Իզուր չէ, որ ես ծերացա շատ վաղ,
Ուղտի սապատով... իմ դեմ գերիզման։

Չէ՞ որ վառվում էր արյունը իմ մեջ,
Երազանքներին հետևում խոհեր,
Չէին անջատվում ինձանից հավերժ
Հավատն ու հույսը, սերը անվհեր։

Ուզեցի մեռնել բարիկադներում,
Որպես անձնազոհ քաջամարտ հերոս.
Սակայն ճնշեցին իմ կամքը եռուն
Ու ես ծովափին հանգած մի փարոս։

Աղքատությանը վարդուց եմ ճանաչ,
Չրկանքները ինձ երբեք չեն նեղում,
Երբ կացին ու մուրճ առնելով առաջ
Բռնել պիտի ձեռքս՝ կոշտերով բնորոշ։

Եվ կռվել եմ ես որդիներանց համար,
Գլուխս տրել հնոցների մեջ,
Որ նրանց ուղին լինի լուսավոր,
Ինչպես իմ ուղին հրավոր անշեջ։

Նրա համար, որ տերերը կյանքի
Նայեն հոր նման իմ զավակներին,
Եվ օգնեն նրանց՝ առանց արգելքի
Հասնելու պայծառ նպատակներին։

Ցանկությունը մեր հնչուն չէր դատարկ,
Աշխատանքը մեր չկորավ իզուր,
Լույս ազատության ճաճանչներում բարկ
Ջերմություն զգաց մեր սիրտը տխուր։

Այո՛, դյուրին չէր, որ աջողվեց այն.
Ու մեր արյունը հոսեց գետերով.
Ու քն հասել ենք օրին այսօրվան՝
Այդ գնել ենք մեր սրտի հյուծերով։

Եվ ահա, բալաս, առույգ քայլվածքով,
Խանդավառ անցիր պիտույան ճամփան,
Գին դիր ուրիշի քրտինքին դու ծով—
Շատերի նման չմնաս անբան։

Գոռոզ, անհոգի չարամիտների
Մենք շատ ենք տեսել չքանշանով.
Ու չենք վախեցել նրանց դավերից,
Արհամարհել ենք արդահատանքով։

Թեկուզ հասարակ դու մի դյուղացի—
Վշտերի միջից անցնես մորմոքով՝
Ցո՛ւյց տուր, որ դո՛ւ ևս մեծ քաղաքացի—
Ոչ միայն ուժով, այլև վեհ հոգով։

## ՀԻՆԳ ՕՐ ՈՒ ԳԻՇԵՐ

Նվ նախքան փակվեն իր դամբարանում—
Հավիտյան հետու մարդկանց աչքերից—
Նըրա տառը դին Կալոննի գալում
Հինգ օր ու գիշեր հանգչում էր լռին։

Ընթացք էր առել հոսանքը մարդկանց՝
Առջևից քայլող ալ դրոշներով.
Եկել են նայեն դեմքին դալկամած,
Իր կրծքին՝ փայլող շքանշանով։

Ու քայլում էին... Իսկ առանամանիքն
Ակնքա՛ն էր դաժան մայրաքաղաքում,
Որ կարծես իր հետ տանում էր մանիկն
Մարդկանց ջերմության— շնչի ու հոգու։

Հինգ օր ու գիշեր Մոսկվան չքնեց.
Չքնեց Մոսկվան մեն նրա համար,
Որ քնած էր նա— դնիպավարը մեծ,
Լուսինն էլ՝ պատվո պահակ վշտահար։

## ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ ԱՍՏՂ

(երգ ռազմական)

Մութ է դիշերը... Բայց չէ հավիտյան
Խավարը նրա— շարունչյամբ հզի
Փայլում է արդեն աստղը վաղորդյան
Ու լուսավորում մեր վշտա ուղին։

Մուրճը դավոդի, շուքը գյուղական
Վառվում են նրա փայլ ճաճանչներում.
Բանվոր թև ոանչպար, բարեկամական
Կապով են կապվել ամուր շարքերում։

Նրանք հավիտյան զոդված իրար հետ—
Դաժան վիճակի բախտի շնորհիվ,
Ալիք ու ալիք, ինչպես վարար գետ—
Խոյանում են դեպ վճռական կռիվ։

Դեպ մահու կռիվ շար ինչնամու դեմ,
Ջարկի՛ր... այլևս չկա վերադարձ.
Բոզ աղջամուղջը սիրի շուրջը մեր—
Մոտ է արշալույս, մոտ է անկասկած։

Մութ է դիշերը... Բայց չէ հավիտյան
Խավարը նրա— շարունչյամբ հզի.
Կարմիր աստղը մեր արդեն վաղորդյան
Մեզ ցույց է տալիս ճշմարիտ ուղին։

## ԽՐՏՎԻԼԱԿ

Իմ որդին և ծնող հայրը
Պատժվեցին կենդանության դեռ ժամանակ,
Իսկ ես հասա մինչ ետ մահվան
Այս վիճակին նշավակի անփառունակ.

Ցրվել եմ ես այստեղ, ահա,
Երկրի համար թուչից ձուլած մի խրտվիլակ,
Անվիրատարած և հավիտյան—
Ընդմիշտ նետած ինքնակալի լուծը անարդ։

## ՄՐՋՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բանվորական մեծ բանակին մենք փառապանծ հիմն ենք
նրգում,
Որ կապել է կյանքը իրա մրջյուններին հետ աշխատող,
Հայտնում ենք ձեղ բարեկամներ, բնկված, հոգնած, սև
քրտինքում,
Եվ ձե՛զ, հիվանդ ու գործազուրկ վիրավածներ միշտ տառապող.
Որ փշակում այս ինչ ծառի մենք բացել ենք նվիրների
Մուտքը աղատ և ինքնաբուխ սրտից եկած ընկերներին:
Թող կատարվի ա՛յն, ինչ վաղուց կերազենք դուք անրջում—
Զգտնել լույսին, աղատության, արդարության հարաճուն:
Ձեր օգնության համար բարեկամներ, որոշել ենք մենք այս գարնան
Հիմնել ու շուտ լույս ընծայել մի լրագիր բանվորական:
Աատված գիտե, թե ում գլխում ծագից այնքան բախտավոր
միտք,
Փշաթիթի ծայրին ցցել բանվորական մի թուղթիկ,
Երեժնակի, որ աճել էր մրջնանոցի մուտքին մոտիկ:
Մրջյունների մեջ բարձրացավ հանկարծակի աղմուկ ու վեճ,
Մեկից-մյուսին մի նորություն, խոսք ու գրույց իրարու մեջ.
— Դու լսեցի՞ր լուրը, եղբայր, այսուհետև մենք կկարդանք—
Լրագիրը մեր անխնական, դե եկե՛ք շուտ բաժանորդ տանք.
Եվ ահա, տե՛ս, մեկը մյուսի, մի մրջյունը մյուսի ետքից
Մեկիկ-մեկիկ, կամ երկուսով, ոգևորված այս մեծ դեպքից՝
Տանում են ի՞նչ... ո՛վ մի փնտուր, ո՛վ մի յմրոել, կամ թե
մի մաղ,
Ո՛վ մի հատիկ— խնամք արած, ով մի ամբողջ ցորենի հատիկ,
Սահման չունի նրանց ջանքը էն խանդավառ,
Աշխատանքն է եռում համառ...
Շուտով հասավ բաժանորդաց
Թիվը հազար ու հազարանց:

Սպասում են և՛ ջահելը, և՛ ծերունին,
Սրտատրոփ և անհամբեր, թևերի ունենալ մեծ հույս ունեն,
Եվ ահա քեզ Մայիս մեկին աշխարհ եկավ նա վերջապես,
Մոռացվեցան հոգսերը ողջ, ուրախացան նրանք այնպե՜ս,
Որ մոռացան աշխատելը..., ով կարդալը չի իմանում՝
Կարդացողին է նա լսում— չի կշտանում:
— Այդպե՜ս, այդպե՜ս...
«Պրավդա» է թևերի անուն.
— Որ ասել է— ճշմարտությո՛ւն:
— Հլա մի տե՛ս...
— Որքան մոտ է նրա լեզուն:
— Կարդա՛, ջա՛նս, կարդա՛ մի պարզ...
Եվ լսում են սկզբից-վերջ ընթերցողին կարդալում վարժ.
Մեկը— կոանչ, մյուսը— հառաչ, մեկը՝ թե «ա՜խ», մյուսը՝ թե «ապա՛հ»...
Ինչն ուղեղով չի ըմբռնում, շոշափում է նա բնազդով.
— Ըհը՛... փա՛ռք քեզ, արժանացանք մրջյունի է թևերին իր հոտով.
— Կներեի, որ այդ մերոնք են, որ կաշխատեն...
— Տևրն օգնական նրանց գործին...
— Էս գործն է մեծ, հաստատ արդեն...
Հենցա կասես արտից միջից է նա խոսում, տալիս պնծին...
Եվ շարքային մրջյուններըը, ո՛վ ոնց ուզեց—կարողացավ—
Շուտ ճանաչեց թևերի ճամփան:
Ուղարկում են իրար ետքից նյութ ու հոդված բաղում այնքան...
Ո՛վ գրում իր հոգսի, կյանքի, ո՛վ պատմում իր դարդն մասին.
Եվ այն մասին, թե ժամ է, որ իրենք գործեն անբա-միասին:
Ու պայքարեն ընդդեմ անթիվ մրջյունակեր բզեզների:
Ու այնպես շուտ հոդվածները հասան իրենց նպատակին,
Որ չանցած դեռ երկու շաբաթ մրջնանոցը ամբողջակի,
Ջուլվեց մի մեծ միության մեջ,
Որ հոգսերին իրենց ասան վերջ:
Մրջյունային կյանք է էլի՛... կուրծքն է ցավում աշխատանքից...
Իսկ այստեղ, տե՛ս... դժբախտությո՛ւն, բույնը պղծած ու ավերած...
Էն ո՞ւմ դունչն է, արդյոք, անցել այս շինարար բույնի մոտից,
Ո՞ւմ ամբակը կոթծանաբար, որի՞ շունչը թունավորված...
Մրջյուններին հիմա, ասկայն, չարիքն այնքան չէ՛ ահալի.

Թերթը կասի՝ ինչպես ուղղել աղետն այս ո՛չ ցանկալի։
Նա ցույց կտա մյուս միացած ընկերներին, թե արդյոք ո՞ւր
Օդնությունը իրենց հղին նպաստական միահամուռ
Մինչդեռ, ահա, զարունն անցավ, թառամում է շուրջը բոլոր,
Եվ օրերը թևվում են լուռ դեպի ամառ.
Վառնդվել է թերթը ահա. թերթ կա մի օր,
Իսկ երեք ՝ո՛չ մի համար։
Մրջյունները «ա՛խ», «օ՛խ» ու «վա՛խ»
Լուր են առել, թե լեն խարդախ
Ճանճերն են գործը պղծում։
Եվ ո՛վ գիտե, ընկերները կենդանի՞ են իրենց գործում,
Լուր են առել, թե խոռոչում նրա ամբողջ
Բույն են դրել բոզոջները խմբերով ողջ։
Կոչ են անում ահազանգի,
— Շտապեցե՛ք, հե՛յ, ընկերնե՛ր, թերթն օդնել,
Ենթարկվել է նա վտանգի,
Դրությունը պետք է փրկե՛լ։
Չէ՞ որ պարզ է ամենքիս էլ օգուտը մեծ նրա բերած,
Առանց թերթի ի՞նչ է մեր կյանք, մի անկենդան դիակ
մեռած.
Պաշարները մեր խնամած որքան-որքան էլ պակասի,
Օրինակ տանք ուրիշներին, հզոր ուժը մեր ասի,
Թե նա գաղարակ չէ մի ասվեր—ու մենք հավալ աշխատասվեր
Նշանակենք աշխատասվածն. նվեր տալու տարին մի օր.
Եկամուտը մասուցանենք մեր նոր թերթին,
Որ նոանդ ու շունչ է տալիս մեր այս երթին։
Բոզ ամպերը ապառնալի կախվեն վերից,
Չե՛նք վախենա, չե՛նք նահանջի մութ ուժերից.
Դե՛հ, ընկերներ, կեցցե՛ ոգու արիությունը,
Աշխատասվոր մեծ բանակի միությունը։
Բոզ մեր թերթի օրն առաջին հաղթանակի,
Լինի օրը բանվորական ազատ մտքի։

Մրջյունը մրջյունի կողքին մի պահակ.
Մրջյունակները՝ մրջյունակների,
Թե ո՞ւմ կմնա արդյոք հաղթանակ,—
Այդ պարզ է արդեն իմ ընկերներին։

# ԾԱՆՈԹԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՎԱՐԻԱՆՏՆԵՐ, ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ներքը կասի՝ ինչպես ուղղել աղետն այս ո՛չ ցանկալի։
Նա ցույց կուտա մյուս միացած ընկերներին, թե արդյոք ո՞ւր
Օդնավիյունը իրենց հղեն եղբայրական միահամուռ։
Մինչդեռ, ահա, դարուն անցավ, թառամում է շուրջը բոլոր,
Եվ օրերը ձերվում են լուռ դեպի ամառ.
Վառանվիլել է ներքը ահա. ներքի կա մի օր,
Իսկ երեք օր— ո՛չ մի համար։
Մրջյունները «ա՛խ», «օ՛խ» ու «վա՛խ»
Լուր են առել, թե էն խարդախ
Ճանճերն են գործը պղծում։
Եվ ո՛վ գիտե, ընկերները կենդանի՞ են իրենց գործում,
Լուր են առել, թե խոտոշում նրա ամբողջ
Բույն են դրել բոզոջները խմբերով ողջ։
Կոչ են անում ահազանգին,
— Շտապեցե՛ք, հե՛յ, ընկերնե՛ր, ներքին օգնել,
Ենթարկվիլ է նա վտանգի,
Դրությունը պետք է փրկե՛լ։
Չի՞ որ պարզ է ամենքին էլ օդուստը մեծ նրա բերած,
Առանց ներքի ի՞նչ է մեր կյանք, մի անկենդան դիակ
մեռած.
Պաշարները մեր խնամած որքան-որքան էլ պակասի,
Օրինակ տանք ուրիշներին, հզոր ուժը ծով մեր ասի,
Թե նա դատարկ չէ մի առվեր—ու մենք հալալ աշխատավոր
Նշանակենք աշխատավարձ. նվեր տալու տարին մի օր.
Եկամուտը մասնագանենք մեր նոր ներքին,
Որ նոանդ ու շունչ է տալիս մեր այս երքին։
Ծով ամպերը ապառնալի կախվեն վերից,
Չե՛նք վախենա, չե՛նք նահանջի մութ ուժերից.
Դե՛հ, ընկերնե՛ր, կեցցե՛ ոգու արիությունը,
Աշխատավոր մեծ բանակի միությունը։
Ծով մեր ներքի օրն առաջին հաղթանակի,
Լինի օրը բանվորական ազատ մարի։

Մրջյունը մրջյունի կողքին մի պահակ.
Մրջյունակները՝ մրջյունակների,
Թե ո՞ւմ կմնա արդյոք հաղթանակ,—
Այդ պարզ է արդեն իմ ընկերներին։

## ՀԱՏՈՐՈՒՄ ԿԻՐԱՌՎԱԾ ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

*Աշխ* — «Աշխատանք» (շարաթաթերթ, Թիֆլիս, 1906 թ.)։
*Աշխ երգ* — «Աշխատանքի երգեր» (տե՛ս II)։
*Արշ* — «Արշալույս» (միամսյա օրգան Վրաստանի Խորհրդային Գրողների միության Հայկական Սեկցիայի, Թիֆլիս, սկսել է հրատարակվել 1932 թ.)։
*ԲԺ* — Բանաստեղծությունների ժողովածու։
*ԳԴ* — «Գրական դիրքերում» (ամսագիր, օրգան Հ. Պ. Գ. Ասոցիացիայի, Երևան, 1927—1932 թթ.),
*ԳԹՀԳ* — Գրական թանգարան, հայ գրողների ձեռագրեր։
*ԳԹ ՀՀԱ* — Գրական թանգարան, Հակոբ Հակոբյանի արխիվ։
*ԳՀ* — «Գրոհ» (ամսագիր, Թիֆլիս, 1932 — 1933 թթ.)։
*Գղ* — «Գեղարվեստ» (հանդես, Թիֆլիս, 1908 — 1921 թթ.).
*Դրր* — «Դարբնոց» (ամսագիր, օրգան Վրաստանի Պրոլետգրողների Ասոցիացիայի Հայկական Սեկցիայի, Թիֆլիս, 1922 — 1923 թթ.)։
*ԵՊ* — Հակոբ Հակոբյան, «Երկու պոեմ» («Ասեվածները խոսեցին», «Երգը քառաթև»), արտատպված «Դարբնոց» ամսագրից, հրատարակություն Վրաստանի ՄԽՀ Քաղլուսավորի, Թիֆլիս, 1923 թ.։
*ԼՊ* — Հակոբ Հակոբյան, «Լենինգրադյան պոեմ», Վրաստանի Պետական հրատարակություն, Թիֆլիս, 1931 թ.։
*ՄՀ* — «Մեր Հայաստան» (օրաթերթ, օրգան ՀԿ(բ)Կ կենտկոմի, Երկոմի և ՀՄԽՀ կենտգործկոմի, Երևան, սկսել է հրատարակվել 1921 թ.)։
*ԿԱ* — Հակոբ Հակոբյան, «Կարմիր ալիք» (պոեմ), հրատարակություն «Պրոլետկուլտի», Թիֆլիս, 1922 թ.։
*Կծ* — «Կայծ» (բոլշևիկյան օրաթերթ, Թիֆլիս, 1906 թ.)։
*Կր Աստ* — «Կարմիր աստղ» (կոմունիստական օրաթերթ, Թիֆլիս, 1920 թ.)։
*Հնդ երգ* — «Հնդպոխական երգեր» (տե՛ս III և V)։
*Հ. Հ.* — Հակոբ Հակոբյան։
*Մկլ* — «Մարտակոչ» (օրաթերթ, հրատարակություն Ռուսաստանի Կոմունիստական Կուսակցության Անդրկովկասյան Երկրային Կոմիտեի, Թիֆլիս, 1923—1927 թթ.)։
*Մհ* — «Մուրճ» (ամսագիր, Թիֆլիս, 1889—1907 թթ.)։
*ՆԱ* — Հակոբ Հակոբյան, «Նոր առավոտ» (պոեմ), արտատպված «Գեղարվեստ»-ից, Թիֆլիս, 1910 թ.։
*ՇԿ* — Հակոբ Հակոբյան, «Բայլշևիկ է Շիր-Կանալը» (պոեմ), Թիֆլիս. 1925 թ.,
*Պրոլ* — «Պրոլետար» (օրաթերթ, օրգան Վրաստանի Կոմկուսի (բ) Կենտ-

*կոմի, ԽՍՀՄ կենտգործկոմի և Պրոֆինտերնի, Թիֆլիս, սկսել է հրատարակվել 1927 թ.)։*

*Պբր — «Պայքար» (Սոցիալ-դեմոկրատական շաբաթաթերթ, մինչ 1917 թ. հունիս ամիսը մասնակցում էին բոլշևիկները, Թիֆլիս, 1915—1919 թթ.)։*

*Տզ — «Տարազ» (շաբաթաթերթ, ապա ամսագիր, Թիֆլիս, 1890—1919 թթ.)։*

*I — Հակոբ Հակոբյան, «Բանաստեղծություններ», Թիֆլիս, 1899 թ.։*

*II — Հակոբ Հակոբյան, «Աշխատանքի երգեր» (բանաստեղծություններ), Թիֆլիս, 1906 թ.։*

*III — Պրոլետար (Հակոբ Հակոբյան) «Հեղափոխական երգեր», Հրատարակություն ԹՍԴԲԿ Անդրկովկասի Երջանային Կոմիտեի, 1907 թ.։*

*IV — Հակոբ Հակոբյան, «Բանաստեղծություններ», Թիֆլիս, 1912 թ.։*

*V — Հակոբ Հակոբյան, «Հեղափոխական երգեր», Թիֆլիս, 1917 թ.։*

*VI — Հակոբ Հակոբյան, «Հիշատակին բառն և վեց կոմունարների», Թիֆլիս, 1919 թ.։*

*VII — Հակոբ Հակոբյան, «Հեղափոխական բեմ», Թիֆլիս, 1922 թ.։*

*VIII — Հակոբ Հակոբյան (կենսագրական), Հրատարակություն Անդրկովկասի Երկրային Կոմիտեի, Թիֆլիս, 1923 թ.։*

*IX — Հակոբ Հակոբյան (Պրոլետար), «Բանաստեղծություններ», տասներեք հատոր, Հրատարակություն Հայաստանի Պետհրատի, Թիֆլիս, 1926 թ.։*

*X — Հակոբ Հակոբյան, «Նոր առավոտ» (ընտիր բանաստեղծություններ), Պետհրատ, Երևան, 1931 թ.։*

*XI — Հակոբ Հակոբյան, «Բանաստեղծություններ», Պետհրատ, Երևան, 1935 թ.։*

*XII — Հակոբ Հակոբյան, «Նոր երգեր», Հրատարակություն «Պրոլետար» օրաթերթի, Թիֆլիս, 1936 թ.։*

*XIII — Հակոբ Հակոբյան, «Ընտիր երկեր», Պետհրատ, Երևան, 1936 թ.։*

## ՆՈՐ ԱՌԱՎՈՏ

*(էջ 9)*

*Իր առաջին պոեմը Հ. Հ.-ը գրել է 1909 թ. Թիֆլիսում, ավարտել է նույն թվականի նոյեմբերի 25-ին, ինչպես թվագրված է բոլոր հրատարակություններում։*

*Դրանից պահվում է մեկ ինքնագիր։*

*Ա № 1 — Պոեմի առաջին շարադրանքն է, որն սկզբում չի ունեցել վերջնականապես որոշված վերնագիր։ Իրրև վերնագիր հեղինակը նախ ուսաներեն գրել է «Перепутье»[1], ապա, հավանաբար, նկատի ունենալով պոեմի բովանդակությունը և նրանով այն փաստից, որ պոեմի հերոսները ընթանում են չխաչվող ուղիներով, այդ վերնագրի կողքին հայերեն ավելացրել է՝ «Ե՛վ կա, և՛ չկա»։ Այնուհետև բուն տեքստը շարադրելուց հետո միայն ժամանակով գրել է՝ «Նոր առավոտ»։ Բացի այդ, քանի որ նրանում, նպատակ ունենալով պոեմի առաջին հատվածը շարադրել իրրև նախերգանք, այն, գարձյալ ուսերեն, վերնագրել է «Разбитые мечты»[2], ապա հայերեն՝ «Մեռած ծաղիկներ» է՝ «Սերը չպարտված»։ Սակայն այդ բոլորը համարելով պայմանական և ոչ հիշյա, հեղինակն այնուհետև գրել է. „Поэтически не верно, прологом нельзя считать“[3].*

*Բանաստեղծը բավականաչափ աշխատել է նաև բուն տեքստի վրա և այն թվագրել «<19> 25/XI 1909, Թիֆլիս»։*

*Բ ինքնագիրը գտնվում է ԳԹՀԳ № 34։ Այս այն օրինակն է, որ Հ.-Հ.-ը ուղարկել է «Գեղարվեստ» հանդեսի խմբագիր Գարեգին Լեոնյանին։ Ինքնագրում վերնագրի տակ փակագծերում „Stella“-ին բառի փոխարեն գրված է «Պոեմ»։ Թվագրված է ինչպես Ա-ն։*

*Դրանից պահվում են նաև 1910 թ. առանձին գրքով լույս տեսած պոեմի Հ. Հ.-ի անփական օրինակները՝ հիմնովին վերամշակված հեղինակի ձեռքով, որոնք և ձեռագրի իրավունք են առնում։*

*Գ № 921 ա.— վերնագրի տակ՝ ինչպես Բ-ն։*

*Գ № 921 բ.— ինչպես Գ-ն։*

*ԳԹ Հ.Հ. № 50 պահվում է պոեմի IX գլխի մի սևագիր պատառիկը ևս, որից տեքստային տարբերություններ չենք տալիս։ Տեքստային տարբերությունները*

---

[1] Խաչուղիներ։

[2] Կոտրատկված երազանքներ։

[3] Պոեմիկորեն հիշյա չէ՛, չի կարելի նախերգանք համարել։

չծանրաբեռնելու համար չեն տրվում նաև անձնական գերանվան գործածության տարբերությունները, հարկ համարելով միայն այստեղ հիշեցնել, որ «նորա» և «նոր» բառերն ամենուր, սկսած 1912 թ. բանաստեղծությունների ժողովածուից, հեղինակը գործածել է «նրա» և «նրանք»։

Առաջին անգամ տպագրվել է «Գեղարվեստ» հանդեսում, 1909, № 3, էջ 159—175, նույն այն համարում, ուր տպագրվել է նաև Ավետիք Իսահակյանի «Աբու Լալա Մահարի» պոեմը (ոչ լրիվ)։

Տպագրելով ժամանակի երկու անվանի բանաստեղծների՝ հասարակական-գաղափարական տարբեր ուղղություններին արտահայտություն հանդիսացող այդ երկու ստեղծագործությունները, «Գեղարվեստ»-ի խմբագիր Գարեգին Լևոնյանը անհրաժեշտ է համարել հանդեսի վերջում տալ մի ծանուցում, որը և այդ երկու նշանավոր պոեմների առաջին հրապարակային արժևքավորումն է (տե՛ս Գ., 1909, № 3, էջ 188)։

1910 թ. Հ. Հ.-ի պոեմը արտատպվում է «Գեղարվեստ»-ից և հրատարակվում առանձին գրքով («Նոր առավոտ» (պոեմ), արտատպված «Գեղարվեստ»-ից, 1910 թ., Թիֆլիս)։ Այս հրատարակությունից մի օրինակ հեղինակն ուղարկում է Մանիսան Շահումյանին՝ մի նամակով էլ խնդրելով, որ նա իր կարծիքն ու դիտողությունները հայտնի պոեմի մասին։ Այս առիթով Հ.Հ.-ը գրում է. «Առանձին գրքույկով հրատարակված պոեմիս... մի օրինակը՝ առանց մակագրության անգամ, ուղարկել էի Մանիսանին ու մի նամակով էլ խնդրել՝ իր կարծիքը, իր դիտողությունները հայտնելու «Նոր առավոտ» ավագ պոեմիս մասին։ Նրա կարծիքը մեզ համար առհասարակ հեղինակավոր էր» (տե՛ս «Մանիսան Շահումյանը որպես գրական քննադատ», «Մարտակոչ», 1925, № 216—217)։

Սո. Շահումյանը ամենայն ուշադրությամբ կարդում է պոեմը, տող առ տող քննում այն և գրքույկի լուսանցքներում կատարելով բազմաթիվ նշումներ ու քննադատական դիտողություններ՝ այն վերադարձնում բանաստեղծին։ Հաշվի առնելով Շահումյանի այդ դիտողությունները, Հ.Հ.-ը հիմնովին վերամշակում է իր պոեմը, որի հետագա հրատարակությունները (սկսած 1912 թ. ժողովածուից) նշանակալից չափով տարբերվում են 1909 թ. «Գեղարվեստ»-ում տպված և 1910 թ. առանձին գրքույկով լույս տեսած տեքստերից։ Հեղինակի կատարած փոփոխությունները ցույց են տրվում ստորև՝ տեքստային տարբերություններում։

Սո. Շահումյանի դիտողությունները մեծապես օգնում են բանաստեղծին ո՛չ միայն իր այս պոեմի վերամշակման գործում, այլև՝ ընդհանրապես նրա հետագա ամբողջ ստեղծագործական կյանքում։ Հ. Հ.-ը տարիներ հետո խորին երախտագիտությամբ է հիշում Շահումյանի բարեկամական վերաբերմունքի մասին։ 1925 թ. իր «Մանիսան Շահումյանը որպես գրական քննադատ» հոդվածում, առաջին անգամ անդրադառնալով Սո. Շահումյանի դիտողություններին և դրանց նշանակությանը պոեմի բախտի ու իր ստեղծագործական աշխատանքի համար ընդհանրապես, Հ.Հ.-ը նշում է, որ ինքը սրբությամբ պահում է գրքույկի այն օրինակը, որի լուսանցքներում Սո. Շահումյանը գրի է առել իր դիտողությունները. «Քանի է ինձ համար այդ գրքույկը,— ասում է բանաստեղծը,— և ես նրան աչքիս լույսի պես պահում եմ, ահա, լրիվ 15 տարի» («Մարտակոչ», 1925 թ., № 218)։

«Նոր առավոտ» պոեմը Սո. Շահումյանի դիտողություններով առաջին անգամ հրատարակել է գրականագետ Գ. Հովհաննը՝ իր նախաբանով (տե՛ս «Մովսե-

*ական Գրականություն» ամսագիր, 1941 թ., № 9—10, էջ 117—128)։ Պոեմի այդ օրինակի վրա կա Հ.Հ.-ի ձեռագրով հետևյալ նշումը. «Մոսեփան Շահումյանի ձեռքով կատարած ուղղումները այս գրքույկի լուսանցքներում. գրքույկը ուղարկել էի իրեն նվեր. նա վերադարձրեց ուղղումներով 1910 թվին։ Հ.Հ.»։ Պոեմի այդ օրինակը տրվում է սույն հատորի վերջում իբրև հավելված։*

*«Նոր առավոտ» պոեմի պատմական նշանակության մասին գաղափար կազմելու համար հարկ է հիշել, որ ժամանակի ունկլյուցիոն մամուլը բարձր է գնահատել այնու իբրև օրինակ բերելը ականավոր ունկլյուցիոն գործիչ, բոլշևիկ Սուրեն Սպանդարյանի (Изгой) 1911 թ. գրած գրախոսականը, որը նշանակալից է ո՛չ միայն տվյալ պոեմը, այլև Հ.Հ.-ի առհասարակ ստեղծագործությունը և ընդհանրապես հայ պրոլետարական պոեզիան՝ գնահատելու տեսակետից։*

«Листок копейка» *թերթի 1911 թ. № 21-ում Ս. Սպանդարյանը գրել է. «Մեր առաջ է հայ տաղանդավոր գրողի ու քարգմանիչի մի նոր երկը։ Այս հեղինակը պատկանում է այն սակավաթիվ հայ բանաստեղծների թվին, նրա շատ-շատերը միակն է, որոնք վաղուց հրաժարվել են «Քմբրկա-հայրենասիրական» թեմաներից և համամարդկային բնույթ կրող բոլորովին նոր մոտիվներ են մտցրել հայ պոեզիայի ու գրականության մեջ։ Հ. Հակոբյանն առաջինն էր, որ խոսեց աշխատավոր մարդու տառապանքների, տանջանքների ու ձգտումների մասին։ Նա առաջին անգամ իր հաջող քարգմանություններով հայ ընթերցող հասարակությանը ծանոթացրեց Ագա-Նեգրիի հետ։ Հ. Հակոբյանի նոր երկը՝ «Նոր առավոտը» պատկերում է ինդիվիդուալ և հասարակական ձգտումների ընդհարումն անհատի մեջ։ Առանձնապես հաջող և գունագեղ են պոեմի այն տեղերը, ուր սինթետիկ ձևով նկարագրվում են ժամանակակից ֆաբրիկանները, գործարանները, հանքահորերը, բանվորների աշխատանքը, նրանց տառապանքները, նրանց ուժը և նրանց հույսերը» (տես՝ Ս. Սպանդարյան, «Հոդվածներ», 1949 թ., էջ 20)։*

*Բացի առանձին հրատարակություններից, պոեմը տպագրվել է Հ. Հ.-ի գրքի բոլոր ժողովածուներում՝* IV, VII *(7-րդ, 8-րդ և 10-րդ հատվածները),* VIII *(7-րդ և 8-րդ հատվածները),* X *(7-րդ, 8-րդ և 9-րդ հատվածները),* IX, XI, XIII. *արտատպվում է վերջիններից։*

## ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

| | | |
|---|---|---|
| *Տող* 1 | Գ | *Ահա իմ* [մուզան] *սերը կյանք առավ նորից* |
| 4 | Ա | *Երազ օրերի հմայքը սիրուն.* |
| 6 Գ, ՆԱ, IV, Ա, | Դ | *Լի վայելքներով աննկուն կյանք,* |
| | Բ | *Լի վայելքներով* [աննկուն մանկան] *աննկուն կյանք,* |
| | Դ | *Լի վայելքներով* [աննկուն կյանքան] *անմեղ մանկական,* |
| 19 | Գ | *Ահա իմ* [մուզան] *սերը տանում եմ նորից* |
| 32 | Ա | *Նորը ակոսված հոգսերի* [կյանքի] *մթագնս ցավից* [պայքարի] *ցավերի հոգսից...* |
| 32-*ից հետո* | Ա, Բ | *Որը բերում է ինձ մեղմ թախիծ,*[1] *[Որը] հերնմն զրկում ինձ հանգիստ կենից։* |
| 39 | Ա | *Այն թախծոտ* [դեմքին] *շուրթին մի ցավոտ ժպիտ,* |

[1] Բ *Որը բերում է ինձ տանուլ թախիծ։*

*Տող 40 Գզ, Նև, IV, Ա, Բ, Դ, Դ* *Իսկ հրապուրյրը դևմիին՝ վշտահա՞ր...*

*51 IV* *Բայց այն խորացած վշտերի բովից*

*Դ* *Բայց [էլի անցած] այն խորացած վշտերի բովից*

*54 Ա* *[Հույսը] Շողը երևաբ...*

*57 Ա* *Կարծես [կորցրած] հարուստած մի անձ Յանկապին։*

*61 Ա, Բ* *Ու բացի իմ տան դռնակը տխուր,*

*66 Ա* *Ճակատդ տխուր ու փայփայելիմ ինձ*

*78 Ա* *Այդ խորհրդավոր [մենակյաց] լուսկյաց ժամին*

*80 Ա* *Կյանքի արևը իրա [իմաստով] խորհրդով*

*83 Գզ, Նև, Ա, Դ* *Հալվում է, կորչում իմ հոգու խորքում։*

*Դ* *Հալվում է, [կորչում] ձուլվում իմ հոգու խորքում։*

*91 Ա, Բ* *Ընկնում եմ լանջիդ ներսկդ ծծելմ.*

*105 Գզ, Նև, Ա, Բ, Դ, Դ* *Ոչ մի ափսոսանք չէր առաջանար։*

*107 — 108 Ա* [Անկարելին չնե, սակայն, երազում],
*Գերբնական աշխր, դուք ո՞ւմ եք ուզում,*
[Կյանքն են երազում].
*Դուցե երջանիկ կյա՞նքը երազում.*

*116 Ա* (Նորա) *Սիրո դող ու հույզն էլ կարոտում.*

*118 Գզ, Նև, IV, Ա, Բ, Դ, Դ* *Լճցրից սիրտս այնպիսի հույզով,*

*124 Գզ* *Մի անուշ երթիո...*

*126 Ա* *Հարյուր կյանք [զոհել] քեզ տամ այդ բախտին՝ բիշ է.*

*127 Գզ, Նև, IV, Ա, Բ, Դ, Դ* *Ու ես իմ հոգու ուժերի քաշով,*

*130 Ա* *Ու խոնարհ ենեվիմ ոտներդ փարելմ,*

*131 Գզ, Նև, IV, Ա, Բ, Դ* *Շուրթերդ մագնիս էաշնիմ համբուրելմ,*

*133 Ա* *Ասեմ, ապի՞ զրան, այսպես իմ կյանքում*

*137 Ա* *[Ու] Վերջին անգամ ինձ տեսա, նազելիս,*

*139 Ա* *Տեսա քեզ [պառկած] մենակ սիրտդ հուզվելիս*

*147 Ա* *[Տեսնում եմ] Տեսա քեզ ինչպես լարած միտք ու խելք*

*153 Գզ, Նև, Ա, Բ* *Ներկայի փշե՞ր, [ապագա] հույսե՞ր,*

*Գ, Դ* *Ներկայի փշե՞ր [ապագա] անցյալի հույսե՞ր,*

*157—158 Ա* *Դուցե [իր հոգում մի պատկեր] փայփայած մի անհա՞ս ունի,*
*Որ արժանի է գերմարդ կոչվելուն...*

*158-ից հետո Գզ, Նև, IV, Ա, Բ, Դ* *(ջնջած)*
*Որը ապրում է սնտոո[1] նման*
*Եվ հոգին հասցնում կատարելության։*

*159 Գզ, Նև, IV, Ա, Բ, Դ* *Ասա՛, իմ ազիզ, իմ հոգու պատկեր,*

*Դ* *Ասա՛, իմ [ազիզ] սիրուն, իմ հոգու պատկեր,*

*165 Ա* *Ամփոփեր իր մեջ քո [հպարտ] օմկիան հոգին...*

*167—168 Ա* [Անզուսպ] *Անհաս թռի՞չքը բանականության,*
(Դուցե) *Արդյոք աշխարհիկ զգաստացո՞ւմը,*

*166—169 Դ* *ջնջած։*

*169-ից հետո Գզ, Նև, IV, Ա, Բ, Դ (ջնջած)*

---

[1] Դ [ասածս] *ասպնախ։*

Արդյոք ես ճոգու, մարմի ու սրտի
Ո՞ր պակաս տեղը ճա պիտի լեցնի.
Իր ուժի, մարմի կատարելությամբ
(Անհնարական իր մոլորությամբը)
Նա պակաս չունի՞...[1]

170 Գզ, Նև, IV, Գ, Գ Ո՛, քե նա տեսաներ իմ ցավ ու կսկիծ,
171 Գզ, Նև, Ա, Բ, Դ Քեզ ինձ կզիջեր այն հեռու տեղից,
Գ Քեզ ինձ [կզիջեր] կմոռներ այն հեռու տեղից,
172 Գզ, Նև, Բ, Գ Քեզ ինձ կզիջեր ո՛չ քե անձնական
Ա [Քեզ ինձ կզիջեր] ես կրնդունեի ոչ քե [նսակաց] անձնական,
Գ Քեզ ինձ [կզիջեր] կմոռներ ո՛չ քե անձնական,
177—188 Գ չնչած։
178 Գզ, Նև, Ա, Բ Կայծակի նման ինձ է քեվազրում,
Գ [Կայծակի] Որոտի նման ինձ է քեվազրում,
179 Ա Որ գոռ մրայն իմ [ճոգին] աշխարհն ես սիրում,
179-ից հետո Գզ, Նև, IV, Ա, Բ, Գ (չնչած), Դ
Ինչու ճո նսը առասպելական[2],
Քանի գնում է, ավելի զավում,
Ավելի պարզվում երևի[3] նման.
180 Ա Դամ ինչո՞ւ սիրտս [ճենց մի] հուժկու ձայն առած՝
Բ Դամ ինչո՞ւ միտս հուժկու ձայն առած՝
Դ Դամ ինչո՞ւ [միտս] սիրտս հուժկու ձայն առած՝
181 Ա Միշտ այն է ասում՝
183-ից հետո Գզ, Նև, IV Ա, Բ, Գ (չնչած), Դ
Որ ճո երևսը, որի մի կնսը
Վշտի, զրկանքի բերնից է խոսում,
Միտսը՝ բախտավոր օրեր երազում,
184 Ա Մեկին սիրելու համար չեն [առնզծված] ծնված։
Բ Մեկին սիրելու համար չեն ծնված։
185—216 Ա չկան։
188 Գզ, Նև, Բ Նոճա պիտ ապրեն մարդկության համար։
[Նոճա պիտ] Նվ ինչ որ ապրեն մարդկության համար։
192 Գզ, Նև, Բ, Գ, Դ Դարձնեմ գերիկ մի էակ-անհատ.
196—202 Դ չնչած։
196-ից հետո Գզ, Նև, IV Բ, Գ (չնչած), Դ
Միտսը ասպված է, սիրտը աճսխալ[4],
Սրտին թե լսես, էլ չես սխոսալ։

---

[1] Ա Ասա, ճազելիս, ճա պակաս չունի՞...։ [2] IV առասզական, Ա Նման՝ [առնզծվածական]. Դ [առասպելական] առասզական։ [3] Ա Երկնի
[4] Այս տողը փոխարեն՝ IV Միտսը այս աճգամ ասպված է մի այլ։
Միտսը՝ աճսխալ՝
Դ-ում տողը չնչել և գարձրել է ինչպես IV-ում։

*Տող 197—202* Բ չկան։

*200* Գզ, Նև, Բ Աննիմճ *մի հոգ, ուր ինչ էլ ցանես՝*

Դ [Աննիմճ] *Երկրուն մի հոգ, ուր ինչ էլ ցանես՝*

*204* Բ *Մանկը մի սովեր, որ ինչ ձայն հանի.*

*209—216* Գզ, Նև, Բ, Դ *(չնչաժ)*, Գ1

Եվ ասա, մի՞բն մի-մի ասդիճան
Առաչ բնթանալ կյանքի չէ նշան.
Միչտ ձգտել առաչ, մտնել նոր աշխարհ,
Ապրել ու տանջվել չատերի2 համար
Մի՞բն ամենիխս չէ նշանաբան:
Բայց ոսանել մի տեղ անխորհուրդ, աննլ,
Մի սովորական պարերգ կատարել3
Կամ բն սավառնել ցնորք-երերում,
Առանց ցնցումի, առանց սարսուռի.
Վերից սպասել մարդկանց փրկություն.
Առանց միտք գտող, հուզող տենչերի.
Այ իմ սիրելի,
Չէ՛ ծնվել այդպես ոչ մի գազափար,
Եվ ոչ մարդկությանե ծաղկել պատմություն:

*222* Գզ, Բ Դեպի գործարան, դեպի գործարան՝

*223* Գզ, Նև, Ա, Բ, Դ, Դ *Արի տանեմ քեզ, ուր մարդիկ այնտեղ՝*

*225* Գզ, Նև, *IV*, Ա, Բ, Դ *Ալլ ցավը քաշում հանուր մարդկության*

*229—230* Ա Թև կտանեք իրար, նեցուկ կլիննենք,
*Որ կրած վիշտը հեշտությամբ տանենք.*

*230* Նև, Բ, Դ *Որ այրող ցավը հեշտությամբ տանենք.*

Դ *Որ [այրող ցավը] ցավ ու զրկանք հեշտությամբ տանենք*

*235* Ա *Ակա [ժխոր] գաժան կյանքում,*

*238* Գզ, Նև, *IV*, Ա, Բ, Դ Սիրտը աստված է, սրտին բն լսես՝

Դ [Սիրտը աստված է, սրտին բն] *Ու քե ինձ լսես՝*

*240* Գզ, Նև, Ա, Բ, Դ
*Էլ չես մտածիլ անհատի մասին,*

Դ *Էլ չես մտածիլ [անհատի] անհատից մասին,*

*241—242* Ա Հայիս մի ձայրը առած ես ուսին

*242* Գզ, Նև, *IV*, Բ, Դ, Դ *Ով կանցնի քեզ հետ կյանքի ենդ ուղին*

*244* Ա *Բայց պիտի ասեմ, սիրելի բնկեր,*

Բ Ու այն էլ ասեմ, *սիրելի բնկեր,*

*247* Բ [Թռչնոց] *Հավերնի նվազ, գալ-գալ ազրյուրներ,*

*250* Ա Ոսկեշող *ամպեր,*

*251* Գզ, Նև, Ա, Բ *Ոչ էլ սիրահար չահել սրտերի*

---

1 Դ-ում սկզբից մինչև վերջ ջնջել և ավելացրել է ամբողջ տողերը

2 Դ հազարի:

3 Բ այս և հաջորդ տողի միջև կա ևս երկու տող՝

Սեղմ ու նսակաց հանույքի համար
Անվերջ սատարել.

Գ. Ր Ձչ էլ աբրահաթ չահէլ [սրաեւրի] աբնի
258 Ա Կտեսնես այնտեղ
Բ [Կտեսնես] Գլանա այնտեղ
259—260 Ա Ճախարակների ռնգայրն [ժնար] որտա,
[Մեխենաների շառաչը անող]
Եվ խնդի փոկերի համբոյը [ճզար] ահնց.
264 Ա Մտում է, համվում արյուն սրտերեն,
266 Ա Գժոխք ու ժխո՞ր...
269 VII, VIII, Ա Երկինք էն ցցել ժանգած նրախով,
270 Ա Իհենց պնչերը
275—278 Ա Որ խեղդեն նրանց բանձր ծխի մեջ.
Գրանանա ինչպես շարել են խեղճ-խեղճ
Ու գործարանի ազյուս պատերը
[Հոնաց] Ավեր ու քաց-քաց,
280 Ա Ապա կմանա մուր գործարանի
285 VII, VIII Կարծես կարիքը նաոել է նրա
287 Գզ, Նմ, Բ Ա՛խ, շատ եմ տենել նրան, իմ հույրիկ.
Գ, Դ Ա՛խ, շատ եմ տենել նրան իմ [հույրիկ] ընկեր.
287—317 Ա չկան։
291—292 Գզ, Նմ, Բ Կամ ալ հնդուկը այրում փորթում
Կամ ոսր փչրում, բազուկը հատում,
292 Գ, Դ [Կամ ոսր] Ոտքերը փշրում, բազուկը հատում,
292-ից հետո Գզ, Նմ, Բ, Դ (չնշած), Դ (չնշած)
Եվ կամ հանքի տակ գերեզման գտնում։
295 Գզ, Բ Քուրան էր վառում, բանչում կատաղած,
313 Գզ, Նմ, Ա, Բ, Դ Բայց էլի մի գործ, մի իր է ձուլում
Դ Բայց էլի [մի գործ, մի իր] մի իր, մի գործ է ձուլում
320—326 Ա Դույլեր [սուր] ու ձողեր ձնոքները առած՝
Նռան կաթսայի շուրջը բոլորած՝
323 Գզ, Նմ, IV, VII, VIII, Բ, Դ Կաթսան ամենի կարմրել էր, փափկել,
Ա Կաթսան [շիկացած հուզվել է] ամենի կարմրել է, փափկել,
Դ [Կաթսան] Վագրանն ամենի կարմրել է, փափկել,
325—331 Ա Բայց ահա մեկը անմեհենրներից
Ջոզը վառե ձնոքում
327 Գզ, Նմ, IV, VII, VIII, Ա, Բ, Դ, Դ Կաթսայի կուրծքն է գայլույթով մխում
328 Ա [Խայրում ու] Նրակը խայթում։
328-ից հետո Գզ, Նմ, IV, Բ, Դ (չնշած), Դ
Կարիքն է կոխ գայլույր ու վրնջ
Նոր մեծ արտում։
329 Գզ, Նմ, Բ, Դ Կարմիր հալոցքը ջրվեժի նման
Ա Կարմիր հալոցքը [հոսանքի] ջրվեժի նման
Դ Կարմիր հալոցքը [ջրվեժի] արյունի նման
332—333 Ա Մի որ խիզախեց [խոց] վերք տալ իր կրծքին.
Բայց բանվորը միր սոխոր է նրան,
337—358 Գզ, Նմ, IV, Ա, Բ, Գ, Դ չկան։

*Տող 361—362* Ա [Այդպես ամրացած] Գալիս են անվերջ
*365* Ա Եվ մնում կյանքի [շարժում] շնչում փոքրիկ.
*366* Գզ, Նմ, IV, VII, Ա, Բ, Դ
Նոխաղ գալիս են աղյուսները
*367* Գզ, Նմ, VII, Ա, Բ, Դ Ուսուցանելու,
*IV* Ոտքի հանելու,
*367-ից հետո* Գզ, Բ Հինը փլելու, նորը կռելու
*368* Գզ, Նմ, IV, Ա, Բ, Դ Նոխա պայքարում ոչջ մարդկությանը
*366—369* Դ [Նոխա գալիս են աղյուսները
Ուսուցանելու,
Նոխա պայքարում ոչջ մարդկությանը
*Հանգիստ բերելու*]
Գալիս են նրանք մի-մի աշխարհ
Դեսանանարկներին [մթին] խոնավ նյութերին
Ոչնչացուելու,
Գալիս են նրանք ոտքիս վառ ջահեր
Մութ նկուղներին չերմություն տալու:
*375* Ա Ոտքիս մի բանակ ձգտում են առաջ, անցնում խութերից.
*378* Բ Մի-մի ծար ճաշում [հսկայի] մրջյունի նման
*379* Ա Ապագա [կյանքի] շենքի կռելու հիմքը,
*380* Գզ, Նմ, Ա, Բ, Դ, Դ Ու նրա անանում է պատերը նրան,
*381* Գզ, Նմ, *IV*, *VII*, Ա, Բ, Դ, Դ Նրան բարձրացան և գործն է կենդան՝
*384—389* Գզ, Նմ, *VII*, Ա, Բ, Դ
Հոգսի, կարիքի, բազդ ու ամենքանքի
Այդ շռնմարան.
Դ [Հոգսի] գնալ կարիքի, բազդ ու ամենքանքի
Այդ [շռնմարան] նման բուրան.
*393* Ա Եվ վճռաժողի սիրտը բորբոքել,
*397* Ա Մոտենքը նրանց, ա՛լ իմ սիրելի,
*398* Դ [Տանջվիր] [Ապիհր] Տոկա նույն ցավով.
*399* Ա Ով չա՛ս է տանջվում՝
Բ Նա, ով որ տանջվում՝
Դ Նա, ով չա՛ս [տանջվում] տոկում՝
*401—431* Գզ, Նմ, Ա, Բ չկան
*406* Դ Ճարտար կաղնիներ ջանել ու տոկուն
*410 IV* Դ, Դ Համարիր նոգան, ուրախ ու ժպտուն՝
*411* Դ Իրենց անասուն նրգներն են նրգում—
*416* Դ Ինչպես արեր, որ կյանք է [տալիս] շնչում
*430* Դ Փխրուն չորանա, պիտի ցամաքի (*Քաղամբ*)
*432* Ա [Անել է մեկը] Այն ո՛վ է ասել Գիտունին մեկը ասել
է վաղուց.
Դ Անել է մեկը [Հույն] հին գիտուններից
*433—435* Ա Որ մարդական ասել

---

[1] VII Ներանքը

*Ամեն ինչ շարժվում, փոխվում ։ անվերջ...*

*435* Գզ, Նև, Բ, Ե — *Փոխվում է անվերջ...*

Գ — *[Փոխվում է] նվ այսպես անվերջ...*

*436* Ա — *Ա՛խ, ես մեացի գարձյալ [միայնակ] մեն-մենակ*

*438* Ա — *Որպես մի երազ, գուցե և պատրանք,*

*442—445* Ա — *չկան։*

*444* Բ — *Ու ինձից արտիս [տխուր] ցավոտ պատմությունն*

*446—447* Ա — *Նվ ես [զգացի] ճասկացա, որ ես ինձ համար*
*[Նվ մռայիկ օտար] Մերձավոր օտար՝ և՛ կար, և՛ չկար։*

*450—451* Ա — *Լուսնյակի պես գլուխը հանած.*
*[Բարակ շղարշյա] Ամպերի ծոցից,*

*451-ից հետո* Ա — *[Պես ինձ ճայելիս]*

*452* Ա, Բ — *Անհասկանալի, երազ աշխերով.*

*453* Գ — *Դյութական ժպիտ շուրթին խաղալիս—*

*459-ից հետո* Գզ, Նև, Ա, Բ, Գ *(չնշած)*, Դ *(չնշած)*
*Ես ճոր իմացա, որ այն, ինչ պիտի*
*Իրա բնական ճամփով ընթանար՝*
*Այդպեսի ճամար*
*Դոյություն չունի մի այլ ճանապարճ.*
*Այն էլ իմացա,*
*Որ իդեալին և գնդեցիկին*
*Թեև միասին երկուսս ենք ձգտել,*
*Բայց ամեն մեկս տարբեր ճոսանքի,*
*Կյանքի իմաստը այլ կերպ ճասկացել։*

*460* Ա — *Ինչո՞ւ իմ հոգին բռնկվեց այնպես...*

*463—470* Ա, Բ — *չկան։*

*467— 469* Գզ, Նև, Գ — *Միտքն զարմանքի էր, ուր երկու ճամառ,*
*Աննաճագիտա ուժեր ձգտում են իրար.*

*470* Գզ, Նև — *Այրվում, տաչտրվում մեկ մեկու— Համառ.*

Գ, Դ — *[Այրվում, տաչտրվում] Բայց ծանծուկ տառնչվում*
*մեկ-մեկու Համառ...*

*471* Ա — *Հոգու, բնազդի, աոտի խմաոտի*

Բ — *Հոգու, բնազդի, սիրո խմաոտի*

*475* Գզ, Նև, Բ, Դ — *Ես ույշ հասկացա, որ ես այրվել եմ*

Ա — *[Ես ույշ] ու ես հասկացա, որ ես այրվել եմ*

Դ — *[Ես ույշ] Ես նոր հասկացա, որ ես այրվել եմ*

*478* Գզ, Նև, *IV*, Ա, Բ, Դ, Գ — *Հանգում է նորից.*

*480* Ա — *Հնգուկ կենաոար,*

*482* Ա — *Հոգիս [սիրտնաոս] խանդավառ։*

*482-ից հետո* Գզ, Նև, Ա, Բ, Դ
*Այսպես ամեն ինչ տատասե՛ կյանքի մեջ*
*Շարժուն, երերուն, չունի մի կայան.*

---

[1] Ա փոխվող։ Բ բենի։

Միակ հաստատը հավատն է անշեղ,
Հավատը դեպի վանմ ապագան[1]:
Հավատը գործի, կռվի և կյանքի[2],
Հավատը կայուն հաղթ աշխատանքի:
Եվ հուզվեց իմ մեջ բողոքի նման
Հպարտությունը իմ վեհ մեծությյան.
Պիտի՞ ես արդյոք գերի մնայի
Երերի կնոջ,
Թուլնի հոգիս[4] անպարտ[5] պատասխանից. «Ո՛չ.
Մենկ է գաղափար, մենկ հօրա ուղին,
Ուրիշ հանապարհ գոյություն չունի
Երբեմ բեզ[6] համար»:
Եվ աճա այսօր մի դյուրիչ աշխարհ[7]
Իրա խոհերով, իրա ցավերով
Սեղմած իմ կրծքին,
Ես ընթանում եմ ուսկնդրելով
Իմ հերքին ձայնին[8]
Կամ ձգտել կյանքին, կռիվ մղելով[9]
Նորան լինել տեր,
Կամ՝ որ իմ հոգին, սովոր փոթորկին
Չէ՛ հորան ընկեր...
Բայց ո՞ւր է հա այժմ, ինչո՞վ է ապրում,
Ունի՞ փոթորիկ.
Աճա այդ մենկը մեզ ինձ համար
Մի ցավոտ գաղտնիք...

*482-ից հետո IV Գ*

Եվ բող[10] ամեն ինչ տատան կյանքի մեջ
Շարժուն, երերուն չուննենալ[11] կայան.

---

[1] Ա [Եվ գործը կենդան] Հավատը կենդան, որ չունի վախճան: [2] Ա *այս և հաջորդ տողը չկա* [3] Գ *այս տողից հետո են երեք հավելյալ տողեր՝*

[Սիրտ մեծ գործը հանուն մարդկության
Պիտի՞ ես արդյոք փոխարինեի
Աննշանական բախտի վարանց հանուլիին].

[4] [Եվ հոգիս] Եվ կամքս: [5] Ա հպարտ: [6] Ա ինձ:

Եվ աճա այսօր [մի հաղթ աշխարհ],

[7] Ա Աննուշ գոռովով մի հաղթ աշխարհ

Գ *այս տողից մինչև վերջ չկա*

[8] Ա Ես ընթանում եմ հետ [հպատակ] ուսկնդիր, լսելով
Իմ հերին ձայնին, որ կոչ է անում.

[9] Ա *այս և հաջորդ երեք տողերը՝*

Կամ ձգտել կյանքին, հորան լինել տեր,
Կամ որ իմ հոգին, սովոր փոթորկին,
Կռվի և կյանքի. չէ՛ հորան ընկեր:

[10] Գ [Այդպես] Եվ բող:

[11] Գ [չունի մի] չուննենալ:

Միակ ճառագայթ ճավառն է աճշնէջ,
Հավատը դեպի վսեմ ապագան.
Հավատը գործի, կռվի և կյանքի.
Հավատը կայուն ճաղր աշխատանքի:
Եվ ճոպվնց իմ մեջ բողոքի ճմահ
Հպարտությունը իմ վես մեծության.
Գիտի՞ ես արդյոք գերի մճայի
Երերի կճոջ,
Թռչնի, ճրա ճոմից գճայի՞...
Միրո մեծ գործը ճանուճ մարդկության—
Իմաստը կյանքի—
Գիտի՞ ես արդյոք փոխարինելի
Անձնական բախտի վազանց ճաճույքին...
Եվ կամքս[1] անպարտ պատասխանեց. «Ո՛չ.
Մենք է գազափար, մենք ճրա ուղին,
Ուրիշ ճաճապարճ գոյություն չունի
Երբեմ ինձ ճամար»2:
Այճ անտառի մոտ, ուր ես ճուսավառ
Ոռչ էի անում ճազանի կույսին՝
Կանգնած է անա3, ախտանի ճմահ,
Հսկա գործարան.
Մխնելույզները վաղ արշալույսին
Ինձ ձևով են մեկնում,
Շոգեշարժերը խոլ ճոգոց ճանում,
Տնճում ու փնշում, ինձ իրենց կանչում...
Եվ գնում եմ ես այճ դյուրիչ աշխարճ,
Հու ունկնդիր իմ ներքին ձայնին.
Կամ ձգտել կյանքին, կոխվ մղելով
Նրան լինելու տեր,
Կամ՝ որ իմ ճոգին սովոր փոթորկին
Չի՛ կարող լինել այճ կնոջ բնկեր4:

---

1 Դ [ճոգիս] կամքս:
2 Դ *այս տողից հետո նաև՝*
[Եվ անա այսօր մի դյուրիչ աշխարճ
Իրա խոնարճով. իրա ցավերով
սեղմած իմ կրծքին.
Ես բնքանում եմ ունկնդրելով
իմ ներքին ձայնին.]
3 Դ առել: 4 Դ նաև՝ [Չի՛ ճորան բնկեր]: *Այս տողից հետո*
Դ [բայց ո՞ւր է նա այժմ, ինչո՞վ է ապրում,
Ունի՞ փոթորիկ.
Անա այս մենք մնաց ինձ ճամար
Մի ցավոս գաղտնիք...

## (2-րդ ցիկլ «Նոր Առավոտ»-ի

*(էջ 24)*

*Պոեմի ԳԴ ՀՀա պահվող առաջին սևագրերը թվագրված են «1910 թ.», սակայն պոեմը հիմնականում ձևավորվել է 1911 թվականին, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։ 1912—1916 թթ. ընթացքում բանաստեղծը շարունակել է աշխատել իր պոեմի վրա՝ կատարելով զգալի հավելումներ և ամբողջացնելով այն։*

*1922 թվականին հրատարակված «Կարմիր Ալիք» գրքի առաջին էջում կա հետևյալ ծանոթագրությունը։*

*«Ներկա պոեմը կազմում է «Նոր Առավոտ»-ի երկրորդ ցիկլը, որից մի քանի կտորներ են լույս տեսել զանազան պարբերականներում «Փոթորիկ» պոեմից» վերնագրով։ Նույնը վերցրած է 1905 թ. հեղափոխության դործիչների կյանքից, գրված է 1911 թ.»։*

*ԳԴ ՀՀա պահվում է նրանք ինքնագիր.*

*Ա № 2 ա— վերնագրված է «Փոթորիկ», վերնագրի տակ՝ «Երկրորդ ցիկլ «Նոր Առավոտ»-ի»։ Ինքնագրի տարբեր հատվածները գրված են տարբեր ժամանակներում, 1916 թվականից հետո, որ երևում է փաստաթղթի լուսանցքում հեղինակի կատարած «Տես Գալլար, № 27, 1916» նշումից և «Գալլար» ԲԼՐՄում տպագրվածի ու ինքնագրի տեքստերի համեմատությունից։*

*Բ № 925—1922 թ. հրատարակված «Կարմիր Ալիք» գրքի Հ.Հ.Խ սևթական օրինակն է հեղինակի կատարած բազմաթիվ շտկումներով և ուղղումներով։ Թվագրված է «1911 թ.»,*

*Գ № 24, էջ 10—12— Միայն երկրորդ մասի I, VII, VIII գլուխներն են՝ արտագրված հետագայում։ Թվագրված է «1916, Թիֆլիս», որը վերաբերում է մշակմանը։*

*Բացի արտնցից ԳԴ ՀՀա № 2-ում պահվում են մի քանի սևագիր պատառիկներ, որոնք պոեմի մատչդացման առաջին գրառումներն են, կամ տարբեր հատվածների հետագայում կատարած էսքիզները։ Նմուշի համար բերում ենք դրանցից երկուսը՝ № 2 գ և № 2 դ։*

*Առաջին անգամ պոեմի «Երկրորդ մաս»-ի 3-րդ և 4-րդ գլուխները (424—501 տողերը) տպագրվել են Հ. Հ-ի բանաստեղծություններին 1912 թ. ժողովածուի մեջ «Փոթորիկ» (պոեմից)» վերնագրով (էջ 53—56)։ Այնուհետև պոեմի առանձին հատվածներն առաջին անգամ տպագրվել են հետևյալ պարբերականներում.*

*1 «Փոթորկի երգը», Գրր, 1916, № 2։*

*2 «VII հատված», Գրր, 1916, № 5։*

*3 «Փոթորիկ», Գրր, 1916, № 27։*

*4 «Կարմիր Ալիք» (պոեմ) I մաս, Կր Աստ, 1921, № 171։*

*5 «Կարմիր Ալիք» (պոեմ) II մաս, Կր Աստ, 1921, № 172։ Այս մասը վերնագրված է՝ «Ալիքի երգը»։*

*1922 թ. պոեմը լույս է տեսել առանձին գրքով, «Կարմիր Ալիք» վերնագրով, Թիֆլիսում։*

*Տպագրվել է Հ.Հ.-ի երկերի հետևյալ ժողովածուներում. IV (Երկրորդ մասի 3-րդ և 4-րդ հատվածները), VI (Երկրորդ մասի 1-ին, 7-րդ և 8-րդ հատվածները), VII (Երկրորդ մասի 1-ին հատվածը), IX, X (Երկրորդ մասի 1-ին, 7-րդ և 8-րդ հատվածները), XI, որտեղից և արտատպվում է։*

## ՓՈՓՈՐԻԿ

*Մեծ փոթորիկ էր...*
*Երկինք ու երկիր իրար են անցել,*
*Փաչու ալումներով ձուլվել միացել։*
*Քազաքը հանգ իր հոսուն կյանքով[1],*
*Փողոցը կայտառ ոխորժ[2] ազմուկով*
*Կտրել են ահա փոշու ամպերում,*
*Անհա խլացել, ամայի գարձել[3],*
*Սրբեմն միայն ամայությյան մեջ[4]*
*Լսում ևս ինչպես մեղկորեն ու խնդո*
*Հեռախոսների պղպջատ լարերի*
*Ցանցերն են ձռնվում[5], ոռնում ոգրակի,*
*Շաչում է քամին, սուրում քմահաճ։*
*Նրա կատաղի[6] արշավի առաջ*
*Բազեզ ու խոտեր, թուփ ու ծաղիկներ*
*Անկարգ դորրի պես իրար են ընկել,*
*Ջարգված գորրի պես գետինը գրկել[7]։*
*Տառերն են մեկակ կանաչ ասպարիսով,*
*Որ հեռագրատում են փոթորկի դիմաց.*
*Ալիքի նման գալարվում հանկարծ,*
*Կրվում, կռանում ու նորից թափով*
*Քամու երեսին զարնվում ապտակով։*
*Բայց շար է քամին... Գարտուղած ծառերից*
*Հանգում է, փնշում, կատաղում նորից*
*Եվ այս անգամ էլ վրեժ է ուզում*
*Լուծել քազաքի հզարտ շենքերից։*
*Ծնցում է գոներ, պատերը լիզում,*
*Գաշտգամրների անցնում[8] վանդակով,*
*Վնդրը խելահեղ մի սուր թնդյրով*
*Ցատկում տանիքի թիկունքին շոթում,*
*Տերևի նման թիթեղը պոկում,*
*Ու գետին տալի.*

---

[1] [Քազաքը հանգ իր հոսուն շշուկով] [Որ մի ժամանակ կենդանությյուն էր ազդում գիտցին] [իրա կյանքով]։ [2] [մեծ]։ [3] [Լռել են ահա, կարծես համբերցել] ամայացել։ [4] [Երանց փոխարեն այս լռությյան մեջ]։ [5] [ընդունում]։ [6] [մոլեգին]։ [7] Այս տողից հետո երկու չնչված տող՝ [Սուր եղունգներով հողը մաղցել] և [Ջիկ փրկությյուն կոչում են անգարձ]։ [8] [սուլում]։

Տնքաց մի պնգոց շնշտով[1] վշտալի,
Նորից[2] ծառանում, ուզում ինձը
Նվ խուլ շոխնդով մի հանկարծակի
Գառատհանների երկու փնջիները
Զարնում պատերին չարց<ում> ապակիք,
Ու կարծես երգում.
— Մաա այառնդ փոխորկելու ձեր արտերը,
Ձեր անգորրը ժնտած կյանքի վրդովելու,
Գի՜հ, վե՛ր կացեք, ով քնած է մեռածի պես,
Ով չի ուզում այս փոխորկին առ գոհ,
Գի՜հ, վե՛ր կացեք...

II

Այնտեղ վերևում ամպերը կուտակ,
Ամպերը մթին, գորշ փայծաղագույն
Գառաբառում են մի նշխան արշավանք,
Նրանց ան փոշուց երկիրն է մթնել
Լեզակի նման...
Ահա շարժվեցին... ու մի խուլ հայլոյուն,
Նրանց որոտից[3] ցնցվում է քաղաքն,
Կայծակը արթուն
Վրա է հառնում
Ու սուրը քաշած օդը ահռոում,
Նայում նա առաջ՝
Կիսամութին մեջ փայլում է հանկարծ
Ջնշտա ու հազար քաղաքի գանգը[5],
Քնծծված հազարյակ ձորն երեսը.
Սա պիտի ծներ մի հնդկ ուժգին,
Սա այն հսառնքն է, որի ուժն տակ
Չէ՛ դիմանալու ոչ մի ամրարտակ,
Որը պիտ անցնի Արամազդի պետ[6]
Շառ սայլով կրակ,
Անվախ ու խիզախ, անարգե՛լ քայլով,
Եվ ո՞վ կարող է ասնձել նորա կամք,
Թռիչքը նորա,
Այդպես է կամքը այն հազարներին,
Որոնք նման մի հսկա հեղեղի
Իրենց հրնդեն հզոր ուսնգներից[7]
Բաց-հուր են շնշում, փնշում փոխորիկ,
Որոնք և պիտին՝ առանց փոխորիկ
Չէ՛ պարզվում երկինք,

---

1 [Լռում է գնգոցը նորա]։ 2 [Ապա]։ 3 [գառամից]։ 4 [աչխարհը]։ 5 [գլուխը]։ 6 [անպարտ] [հերոս Չհան պես]։ 7 Այս տողից հետո՝ [Մի կյանքի նման]։

Առանց ատելության չէ՛ զովում հոգին,
Առանց երկունքի, առանց ցավերի
Չէ՛ ծնվում մանուկ,
Չի՛ առնչվածգործում միտքն ու հոգին
Խոսում են կարծես առաջին
Թափվող անձրևի շիթերը.
— Մենք գոլորշիներ, գալիս ենք վերից,
Անված ամպերից, անված ցավերից.
Կայծակը ոռնել, ամպերն են ծնել,
Որոտը անել
Ու այժմ ծանրացել պիտ բնիևանանք,
Էլ չենք կարող երկար մնալ լռված,
Որպես և հոգու զրկանք, կարիք, տառապանք
Հառաչ են առնում, այդպես ամբառնում,
Դավիթ Համար, Հաղթելու Համար
Մղում են պայքար,
Մենք էլ այդպես իջնում ենք աշխարհ...

## ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Տող 2 Գրր, Կր Ասա, ԿՎ, Բ* Դու չհասկացար իմ ոգին—պոետ.
*16 Գրր* Ճիշտ է, բնչ նման գոզտրիկ չէ, Ընկույզ
Ա [Թնև] Ճիշտ է, բնչ նման գոզտրիկ չէ, պիրուն
*22 Ա* Ոչ էլ կանացի [նմայրն է] Հմայքը թաքնված
*24 Գրր* Բայց սիրուն է նա, առույգ ու փարթամ,
Ա Բայց [սիրուն է] շրնգ է նա, առույգ ու փարթամ,
*40 Ա* Նետվել փոթորկած ծով [ամրոխի] Հազարի մեջ,
*57 Գրր* Արբենա օդը ծաղկանց բույրերով.
Ա [Արբենա] Արբեցնենք օդը ծաղկանց բույրերով.
*80 Գրր* Այս քաղաքը մեծ բնչ նե՞զ է գալիս,
Ա Այս քաղաքը մեծ բնչ նե՞զ է [գալիս] Քմում,
*83 Գրր* Քնչ հույզ չէ՞ տալիս.
Ա [Քնչ հույզ չէ՞ տալիս.]
Քնչ չէ՞ հրդնհում,
*85 Ա* Նվ [հուշիկ ու մեղմ] մեզմ, անկատ մագնիսի նման,
*86 Գրր* Ինձ բնչ բաշնցիր.
*Կր Ասա, ԿՎ, Ա, Բ* Խոցոտող դողով ինձ բնչ քաշնցիր.
*91 Գրր* Տե՞ս... ա՛յս է ահա նդեմն վայելքի...
Ա Տե՞ս... ա՛յս է ահա նդեմը [վայելքի] [վայելքը] կյանքի...
*95 Բ* Ինչո՞ւ կամենար ինձ նորից [գլուխել] գնել
*102 Ա* Նվ [անջատվնցաներ] անջատվնցիներ՝ խայթված իրարից՝
*106 Գրր* Չնա զգացել վիշտն ինձ նմաններին,
Ա Չնա զգացել [վիշտն] ցավն ինձ նմաններին,
*107-ից հետո* Գրր, Կր Ասա, ԿՎ, Ա, Բ *(չնշված)*



387—18

Սիրել ես մեկին, դաժանուցել[1] գերի,
Ոռոնել մյուսին, նորից ճնռացել.
Մի նետ ես ցցել երոռդի սրտին
Եվ մյշտ էլ վերջը մենակ մնացել.
Մենակ մնացել...

*109 ԿԱ* Քանի քո կյանքում դու չես էլ քաղցել,
Ա, Բ [Քանի] Քանզի քո կյանքում դու չես էլ քաղցել,
*129 Գբր* Թե՛ մրջյունների նեղլիկ բջիջներ...
*131 Գբր, կր Ասա, ԿԱ, Ա* Քաղցից պլոշկած—
Բ Քաղցից [պլոշկած] դալկահար—
*133 Գբր, կր Ասա, ԿԱ, Ա* Աններ, առանց մեր.
Բ [Աններ, առանց մեր] Անհայր, առանց մայր,
*135-ից Գբր, կր Ասա, ԿԱ, Ա* Վիրավոր չարդված, իրար փաթաթված
Բ [Վիրավոր] կարկտից չարդված, իրար փաթաթված
*139 Գբր* Դողդոջ մանուկն սեղմել է շուրթին
Ա [Սեղմել է շուրթին դողդոջ մանուկի] իր այս մանուկի շուրթին է սեղմել
*141—155 Գբր* չկան
*142 — 146 Ա* [Ուժասպառ հաղցած] Ողորմ ու նղճուկ
[Մի մի ցամաքած ծառերի կոճղեր] Կաթծես կայծակի Հարվածից խանձված,
Չորացած կոճղեր.
Այն [բանվորների] բանվոր մարդկանց
Հայրերն ու մայրեր,
Որոնք նաց պիտի համին անրնդհատ
*149 ԿԱ, Բ* Լինելու աճից...
Ա Լինելու [խաղից] [անկումից]
[վախից] աճից...
*150 ԿԱ, Ա* Մոտ է վերջալույս...
Բ [Մոտ է] Խաղաղ վերջալույս...
*156 ԿԱ* Ջավոդի ճանկած շչակը ճչաց,
Ա Հենց այս վիհ ժամին շչակը ճչաց,
Բ [Ջավոդի] Ու այդ վիհ ժամին Ջավոդի ճանկած շչակը ճչաց,
*156—157 Գբր* Շչակը ճչաց, ազա՜տ եմ ասաց.
*170 ԿԱ* Այդ լուսիյան մեջ,
Բ [Այդ] Այս լուսիյան մեջ,
*176 Գբր* Կրծիերը ամճած, սեռունդից զրկված:
Ա Մեռունդից զրկված [ոսիներ] Կրծքերը ցամքած,
*191 Գբր* Սև կաբիճի այս չարքաշն ու դևերին
Ա [Սև կաբիճի] Դատարանի այս չարքաշն ու դևերին
*193 Գբր, կր Ասա, ԿԱ, Ա* Կաթծես փորոկից հալածանք կրած...

---

[1] Ա [դաժանուցել] դաժանել ենք:

Բ *Կաթծնա [փորոտիքից] դժոդրամ հալածանք կրած...*

*193-ից հետո Գրր, Կր Ասա, ԿՎ, Ա*

Շապիկը մոտս կպած ուսերիս,

*205 Գրր* *Հետո՞... գե՞հ աղջնե հայտ է նրանց կաց...*

*Կր Ասա, ԿՎ* *Հետո՞... գե՞հ հետո՝ հայտ է նրանց կաց*

Ա *Հետո՞... գե՞հ [աղջնե] հետո հայտ է նրանց կաց*

*206 Գրր* *Էլի նույն քուրը կլ էնե չրագաց...*

*207 Գրր, Կր Ասա, ԿՎ, Ա* *Նվ Մարգիսը այնե, շուրթներով գոզդոջ,*

*208 Գրր* *չկա՛*

*213—214 Գրր, Կր Ասա, ԿՎ, Բ* Փորոտիկ ճայրից,

Մի աղետ պայրից...

*215 Գրր* *Մեր ընկերը այն— գյուղացի Մուրին,*

*217 Գրր, ԿՎ* *Մայիսի մեկին՝ այսօր վախճանվից...*

Ա, Բ [*Մայիսի մեկին*] *Այսօր վախճանվից...*

*218 Գրր* *Կես միլիոնանոց նավրի ամբարի*

Ա *Կես միլիոնանոց [նավրի ամբարի] նավթի-ավազանի*

*219 Կր Ասա, ԿՎ, Ա, Բ* *Վերջին գոտին էր բևեռից հառում,*

*223 Գրր* *Նվ ծանր գոտին իր սուր աճկյուռով*

*Կր Ասա, ԿՎ, Բ* *Նվ ծանր գոտին, որից կախվիլ էր,*

Ա *Նվ ծանր գոտին [որին ճենվիլ էր] որից*

*կախվիլ էր, [իր սուր աճկյուռով]*

*235 ԿՎ, Ա* *Ճաշում ու շանթում օրոտից ահեղ,*

Բ *Ճաշում ու [շանթում] քնդում օրոտից ահեղ,*

*237 Գրր* *Նվ հազար ձայներ մոլեգին չանթով*

*241 Գրր* *Մուրին էլ իրա լարել էր ականա*

*247 Գրր, ԿՎ, Ա, Բ* Փորոտիկ նման հենակները այն—

*248 Գրր, Կր Ասա, ԿՎ, Ա, Բ* Ճարխլած ու ճին...

*251 Գրր* *Մարգիսը հուզված շուտ ոտի կլավ:*

Ա *Մարգիսը հուզված [շուտ ոտի կլավ] մյուս կողին ընկավ*

*257 Գրր* *Երկաթին էր ցցվել նրա սուի մեջ,*

*259 Գրր, Ա* *Ա՛խ, ա՛խ, Մարգիս ջան, մի՛րե մի օր էլ*

ԿՎ *Ա՛խ, ա՛խ, Մարգիս ջան, չըլի մի օր էլ*

Բ *Ա՛խ, ա՛խ, Մարգիս ջան, [չըլի] գուցե մի օր էլ*

*260 Գրր, Ա* *Գուցե պիտի գա այդպես մի մեռնել...*

*Կր Ասա, ԿՎ* *Տուն պիտի գա այդպես մի մեռնել...*

Բ [*Տուն պիտի գա*] *Մեր շեմքով մահի այդպես մի մեռնել...*

*275-ից հետո Ա* [*Հեյ դուխ չարխաչներ, ար օր ու գիշեր*

Եվ օր ու գիշեր

Հաղուստին տալով ձեր արյան ներկեր,

Նա ձեր ավելցած ներկովն է ապրում,

Իսկ ձեզ մինչև բողնում առված ու աճառեր...

—*Հեյ դուխ չարխաչներ...*]

*282 Գրր, Կր Ասա, ԿՎ, Ա* *Գուցե արգանդի ցավերից բռնված*

Բ *Գուցե [արգանդի] ծննդի ցավերից բռնված*

*Տող 284* Գրր, *կր Աստ, կՎ, Ա, Բ* *Երկուերի ժամին* եվում ողբաձայն.
*284-ից հետո* Գրր Ում որ երկար ճավարի կանշում
*կր Աստ, կՎ, Ա* Ում որ հուսահատա ճավարի կանշում
Բ [Ում որ հուսահատա] Հավարի կանշում
*287* Գրր Հրդևն է, հրդևն—
*288 կր Աստ, կՎ, Ա* Նվ սուլիշներն այն
*289* Ա Բացել են աման համարի շիվեն,
*294* Գրր չկար
*297* կՎ, Ա, Բ Ձեր ծաներացը հալոցքի գազին
*298* Գրր Ձղիմանալով՝
Ա [Ձղիմանալով] Ձհանդուրժելով՝
*302—305* Գրր չկան
*307* Գրր, *կր Աստ, կՎ, Ա, Բ* Բոցի շանքերով...
*308—309* Գրր Ցնցվել են մարդիկ այս պատանարից
*314* Ա Ոչ ասեն է Հաճաշ, և ո՛չ Քշնամին
*322* Գրր, Ա Խնդրվե՛լ են արդյոք սասկումի ժամում,
*328* Գրր էլի նույն չուրը, Ալ էն չրագաց...
*332* Ա Թե տալիս [Ալ Ա] է մեկ՝ հազարն է խլում
*335* Գրր, Ա Ա՛խ, դու տեսե՛լ ես ածխահանքերում...
*340* Գրր Ա՛խ դու տեսե՛լ ես ածխահանքերում...
*353* Գրր Բանվորի համար անվերջ պատուհաս...
Ա [Գործատեր] Ազայի համար անվերջ պատուհաս...
*355* Գրր Գարձյալ նույն չուրը, դարձյալ չրագաց...
Ա Գարձյալ նույն չուրը [ու էն] և նույն չրագաց...
*357* Գրր Նրա սև հացը...
*359* Գրր Իր նիստ ու կացը.
*362* Ա Իր [դարդն] միշտն է թագում,
*363* Գրր, *կր Աստ*, Ա Ինչպես մի ցամաք կաղիկաճող առու,
*կՎ*, Բ Ինչպես մի ցամքած կաղիկաճող առու,
*456-ից հետո* Գրր, կՎ, Ա, Բ *(չնշված)*
Իսկ երև գործից գրկվի բանվորը՝
Թող սովը լինի նրա տան տերը...
*367* Գրր, *կր Աստ, կՎ*, Ա Գարնան ժամին,
Բ [Գարնանվի] Ձայրուքյան ժամին,
*368* Գրր, Ա Երբ հոնդում է վանդակը փշրած
*374* Գրր Կայծակ կվիժի շանքող առնգներից...
Ա Կայծակ [կժայրքի] կվիժի [կրակ] ցասկոտ
[շանքող] առնգներից...
*382—383* Գրր չկան
*390 VI, կՎ*, VII, Բ, Դ Դե՛հ, վեր կացեք, ով ուժ ու քաջ ունի ինձ պես
*393 կՎ* Եվ ծով կարուա՝ այցի գալու ՀՄեր Աշխարքին...»
Բ Եվ ծով կարուա՝ այցի գալու [Մեր] «Նոր Աշխարքին...»
*406 կր Աստ, կՎ*, Ա, Բ Ու գործատերն գրած պահանջը
*414 կր Աստ, կՎ*, Ա, Բ Կյանքի բարբարոսա հանապարհն անցած
*415—416* Ա Ցորա [Նին] մեր անխմելն,

*Այսաեղ են անա Նուշիկն ու Նինան*

*417 Կր Աստ, Ա* *Ջավոն ու Վերան,*

*426 ԿԱ, Բ* *Որի շանթաշար, վայրագ աչերից*

*426—427 IV* *Որի աչերից կրակն էր ցայտում,*
*Որի ամբակուռ ճաստ բազուկներից*

*440 Կր Աստ, IV, ԿԱ, Բ* *Ույր կյանքն է եռուն, կսիվը անվերջ...*

*444 Կր Աստ* *Մուրճը իր զարկով*

*453 Ա* *Սա այն գրկանքի ոգի՞ն էր մթին—*

*477 Ա* *Ու քնե բնդ պես ես էլ եմ [ապրել] այրվել*

*482 Բ* *Ներիր ինձ [նզրայր] բնկեր, քո ցավի նրգչին,*

*497 Ա* *Ոտպնագի անունդ,*

*500 IV, ԿԱ, Ա, Բ* *Մինչև ցաւերը հոգում չի մեռնում՝*

*502 Ա* *Տափաստան գոշտում ծայրատարած*

*507 Ա* *Որ գնդացիկ են [տանի] մայիս օրերին,*

*515 Ա* *Կարծես հնոցից պարզկով քնար*

*518 Ա* *Իմ բնկերները մոտ [հիսուն] քսան Հոգի—*

*520 Ա* *Լայն գլխարկներ քաշած աչքերին՝*

*523 Կր Աստ, ԿԱ* *Բաց աննե ժոդով՝*

*Ա* *Որ բացեն ժոդով՝*

*Բ* *[Բաց աննե] չեն բացում ժոդով՝*

*529—530 Ա* *Մաոերի մեջից [երերե է] ամպերն է դնում...*
*[Մյուսը] Խրոխտ ասք ասաք խոսում [է. վիճում] Համոզում*

*543 Կր Աստ, ԿԱ, Ա* *Միայն բանիոզի մասին պիտ խոսանք,*

*Բ* *Միայն բանիոզի մասին [պիտ խոսանք] կխոսանք,*

*547 ԿԱ, Ա, Բ* *Տեղիցը ցոռավ՝*

*554—555 Կր Աստ, ԿԱ, Ա, Բ* *Թե՝ գործարանը կամ պետք փակի,*
*Կամ բնկերներիս կնաք առնակի...*

*555-ից հետո Կր Աստ, ԿԱ, Ա, Բ*
*Մրցում է մեծ, բնկել է շուկան,*
*Գեր-առատություն չկա էլ սահման,*
*Ահա այս է ձնգ իմ վերջին պայմոն.*

*562 Ա* *[Ո՞ւր- պիտի] Մոլից ո՞ւր ասնենս*

*565 Կր Աստ, ԿԱ, Բ* *Գե, ասվն է նկել*

*Ա* *Թող, ասվն է նկել.*

*570—571 Ա* *Թարմացնող, արթուն գանգակի նման—*
*Մենք՝ ձեր բնատյալներ ապատ [գնացինք] գիմնցրինք*

*573—574 Ա* *Մեր պահանջները մեջից բիրտ ազատ*
*[Ու դեռ ծաղրում է. ասելով] Այն էլ ծաղրելով*
*ասում է ամբ՛քն*

*575 Կր Աստ, Ա* *Տղամարդ չկա՞ք՝ կին ուղարկեցին...»*

*576 Ա* *Մենք չորս [բնկերներ] պատվիրակ չորս գործարանի*

*580—581 Ա* *Բոլոր [մեր տերեր] Հարուստներ,*
*[Զայն ավին ճուզված] Ասացին [Բռասցին] Հանկարծ*
*փոթորկի նման*

*598 ԿԱ, Ա, Բ* *Գիտ մեռնի ազատ, պիտ մեռնի ազատ...*

*Տող 601* Ա. *Նայեմ՝ խոսողն է [իմ ընկեր] գարձյալ իմ Սառան,*
*602—604 կր Աստ, կՍ,* Ա. — Անհատի մասով չարը չի մեռնի.
Ոչ կխոտրակվի հիմը կարիճի.
Մի մարդու մասով բնաջինջ չի առնի.
Չի առաչառնա աչիվը կյանքին:
Կռվով, ոչ զենով, համերաշխությամբ,
Եվ ոչ բռնությամբ
Գիտի ողջունենք հաղթը մեր կամքին,
Բ [Անհատի մասով չարը չի մեռնի.
Ոչ կխոտրակվի հիմը չարիքի.
Մի մարդու մասով բնաջինջ չի առնի.
Չի առաչառնա աչիվը կյանքին:
Կռվով, ոչ զենով, համերաշխությամբ,
Եվ ոչ բռնությամբ
Գիտի ողջունենք հաղթը մեր կամքին:]
*Անհատի մասով չարիքը երբեք*
*Չի անհետանա,*
*Մենք միով ունենք գաղափարքի դեմ...*
*607* Ա. [Դուրս գալ աննկ] Հայտնել գործադրել.
*615* Ա. Գոռացին [հանկարծ] հուզված:
*617* Ա. [Փորտրեի] *Աչիքի նման փոխորկում էին,*
*672* Դ *Անվհնար Մխիթար, Մխիթարն ու Չիան—*
*682—685* Ա. *Ամպ գլուխներդ [մոլեգնած մորիկ] ծփում է ալիք—*
[Հուզված] *Կարմիր փոխորիկ.*
*Ալ գրոշներդ [ծայրերն] [բևեռն] թափիշն է ճոճում,*
Ո՞ւմ ինա է վիճում,
*689—691* Ա. [Միտինգի] *Ամենքի հոգին,*
Ոտքի ձայնով բարձր ամբոխից.
Խոսում է [հուզվում] հուզում [փորտրկում] Եռում է աչյուն
Փրփուր է կապել նրա [շրթունքին] շուրթերին,
Կռակ խոսքերից՝ [ոռնգներն են այրվում...]
Շանքը աչքուցքին...
*696—697 կՍ,* Ա. Անա սա մարդը, որ երկի առողջ
Բ — *Ընկերնե՛ր, ասա՛, ահա սա մարդը*
*709* Ա. *Ու գարձել (մի ձեր) ահել.*
*703* Ա. *Որ ամեն մեկիկս կուզե ենթարկել*
*705 կր Աստ, կՍ* Աղյոտ կգա՞ օր, *որ այս գրության*
Բ [Աղյոտ կգա՞ օր] *Նրն ուզում եք, որ այս գրության*
*706 կր Աստ, կՍ* Մենք էլ տանք մի վերջ...
Ր [Մենք էլ տանք մի] *Այսօրից տանք վերջ...*
*705—706* Ա. Այս գրությանը ե՞րբ պիտի տանք վերջ,
*710—711* Ա. *չկան*
*712—714* Ա. Ու ձիաններր կայծող պայտերով
Նետվեցին միտինգ
Փոշու մեջ կորած
*715* Ա. *չկա*

Տոզ 717—719 Ա. Կանաչը ճմլած...
Բայց ո՞ւր է Մոսեա. մի՛թե նա [գոնվեից] մնռավ
[Մեռաե ճոճա էլ] իր ընկերներով.
722—723 Ա. — Ձերբակալեցին այդ օրը ճրաեց
Նվ խուզարկեցին.
725 կՍ. Սիրիր-սխսուրաեհ:
Ա. Հեռու սխսուրաեհ...
Բ Բանտ ու շղթաներ. ճեռու սքսորանք...
729—730 Ա. Ջկաե Մոսեսը [Մխխաե] Մելիքն ու Կորան
[Նրաեց] Մխխաե զնկավար.
733 Ա. Մեջ ընկան [ճաշտվող] մարդիկ՝ ծերուկ բանվորներ,
736 Ա. Բաւրժուաե «ճապրեց»:
738—739 Ա. Ալն ո՞վ է սուլում ծոր-խողովակից,
խնդոց վանդակից.
739-ից հետո Ա. [Ջսպված առյուծներ, երկար վանդակից
Մեխենաներն են, բանում են ճոռից]:
740—741 Ա. Մուլիչն է սուլում ձայնով ոլորուն
Ու այսպես խոսում.
745 Ա. [Ձևռխեխդ հյուրը] Մեչբիզ հյուրերը, մկանուներդ,
748 Ա. Վարձդ օրական [ամենաչատը] մի մանեթ մեայն,
754 կր Աաա, կՍ, Ա, Բ Սովից կմեռնի ես ճատուսա ազան...»
755—787 Ա. չկա՛
788—789 Ա. Բացել է դուռը ու ճեռս է կանչում
Խուզարկվածներին բանտապետը շար.
791—792 Ա. Սև ծառի չինուա բաճին են ճմաե,
Հրում է [մեկին] [մեսային] մեկ-մեկ [խորհեր]
խորք խուլ բանսի
794 Ա. Ու բանսի խորհում սխսուր զնգում են
795 կՍ, Ա, Բ Շղթաները մեն,
796 Ա. Ալն լուսիյան մեջ լսվում է մի երգ,
797 Ա. չկա՛
798—799 Ա. Մի նրգ սխրագին, որ ամենքին է
Հուզել վշտագին:
799-ից հետո Ա. Քննուց առաջ երգում է այն մեր
Մոսեսը գարշին—
Ամե՛ն մի ճոգին:
808—809 Ա. Սո՛ւս, հենց հիմա շղթաս կրած,
Մտածում եմ խորտակել
812—815 Ա. չկան:
817 կՍ, Բ Ու խնքն էլ հուզվում.
Ա. Ու իմն էլ ընում շատերի նման,
818—821 Ա. Օրվա հուզմունքից լարված չղերին
Հանգիստ առնելու
Բայց այն ո՞վ է, որ բանսի անկյունում
Իր շղթաների հետ է խոսք անում—

*Տող 822 ԿԱ, Բ* Ջահար բնկերը... *գնՀ, ինմա լսեմ.*
*822—832 Ա.* Ընկեր Ջահարն է, որ հանգստանալ
Այժմ չէ ուզում.
Ու դուռ էլ լսեմ, [բն] ճա ինչ է ասում.
Իմին իրեն խոսում.
— Իմ ամբողջ կյանքում, սիրուն շղթաներ
ես տանջվում էի... մոռացում էի
Բախտավոր լինել և ամուսնանալ.
Այժմ ահա ինձ ձեզ հետ կապեցին.
Ո՞վ իմ շղթաներ, իմ սիրելիներ,
Գիշերներդ, երբ, ա՞յ իմ շղթաներ,
Գառկում եմ հենվ,
Սիրախոսում եմ հեզ հետ միայն ես
Կանչում եմ հեզ ինձ՝ աչի սիրելի
Գառկենք միասին, անգին ամուսին
*835 ԿԱ.* *Կփայփայեմ հեզ, որ Հավատարիմ*
*Բ* *Կփայփայեմ [հեզ] որ ինձ Հավատարիմ*
*836 ԿԱ* Միշտ ավ ինձ *լինես.*
*Բ* [Միշտ ավ ինձ] Միշտական *լինես.*
*837 Ա.* *Չէի հանդչում քեզ* [սիրելի] իմ սիրուն *շղթա,*
*838 Ա.* *չկան:*
*839 Կբ Ասա, ԿԱ* *Մի ասա՛ դու ինձ, էդ ո՞նց իմացար,*
*Ա* Բայց դու ասա ո՞նց, այդ *ո՞նց իմացար,*
*841 ԿԱ, Բ* *էդ ո՞նց իմացար,* որ կյանք տվող հեզ
*841—859 Ա.* Դուցե սիրելիս երբ դու ծնվեցար
ես հեզ իմ Երկու ձեռքիս եմ տարել
Աննկատաբար,
Դուցե և իմս կոնի, կյանք ավել
Քո կյանքին Երկար:
ես հեզ դեռ վաղուց ընկեր եմ եղել,
Իսկ այժմ սիրով դու ինձ ես վարել,
Ոտիս փաթաթվել:
Օ՛, իմ լավ շղթա, չեմ փոխարինի
Քեզ ոչ ոքի հետ,
Գու էլ իմ կինս
Չդավաճանես ես լավ Ջահարին:
Գիտեիր շատ էշեր կան հեզ արժանի,
Ու խնդրում եմ հեզ, իմ սիրուն շղթա,
Երբ ես նստում եմ ու մտն եմ դալիս
Ինձ համար երգիր էն դառն երգերից,
Որ երգում էն բարմ հայրերիդ—
Որ տխուր սիրտս հեզանով ճերմի:
Իսկ նստած ժամին
Քույլ առար ինձ, որ ես Երաժշտական
Մի նամերգ կազմեմ ես օդակներից

Սրտիդ բելերից:
Սրաճիդ առաճձին, և ամեն մեկը
Տարբեր ձայներ են ճչում իրենցից.
Որից առացվում է մի երգ ներդաշնակ
Մի երգ ցանկալի՝
Իրար հետ կապված, իրար շղթայված
Ամուսիններին, զույգ բնկերներին:
— Երեմ ամսով են ինձ էլ բանտարկած.—
Ասում է մեկը բանտարկվածներից
Իր նրագի մեջ ու ինած տեղից:
— Օր ու գիշեր եմ տանջվում անդադար
Ե՛րբ կլրանա ցավը ինձ համար...
— Է՛հ, բշվառ դու մարդ,— ասում է Ջահար,
Հապա ուր ասրի ես դառապարտված,
Այս ծանր շղթան ոտքերիս փարած
Ո՞նց պիտի անեմ,
Ո՞նց պիտի բայլեմ,
Ո՞նց առաջ անցնեմ:
Դուցե և կապրեմ կամ՛իս հակառակ
Ամուսնացրածիս հետ,
Ջնայած դրան ես միշտ անբնդհատ
Ե՛վ կնվագեմ, և՛ կուրախանամ,—
Ասաց ու պառկեց մյուսների հետ
Օրվա հուզմունքից յարած չղերին
Նա ավել հանգիստ:

*560* IX. Բ *Հասած է գնում անապատանեռով...*
*կմ* *չիա՛*
Ա Ջևոք ձեռքի տված, կուռ կռի տված
*560-ից հետո* *Այր ասա, կմ, Բ (չնչած).*
Թև-բևի կապված, կող-կողի ճպած
Ե՛վ բայլում էին, և՛ նայում առաջ.
Ամառ էր օրը, փոշու մեջ խեղդված՝
Բայց խոռխռ ու հադր է՛ բայլում էին,
Ե՛վ նայում առաջ:
Ով կայլակիներով հոսիճ էր ծորում
Բաց նախատներից, պարտեզներից.
Ով տապ հողի մեջ ծազիկ էր ծլում
Ամեն մի կարիլ գնային գլուխդ
Քոսիճ-գոճարից:
Շատ գնացին, բիչ՝ նպատա չպատռված՝
Նրանց կրծքերից չլավեց հառաչ...
Վերջը կանգ առան մի լեռան[1] դիմաց.
Բայց նրանք դարձյալ կարմիր ալիքով
Սուրում են առաջ:

[1] Բ Ուրալի:

*Տող 861* Ա. Ե՛վ ֆայլում կիճ, և՛ նայում առաջ...
Բ *չկա։*
*862* Բ «[Հե՛յ] Գնաք բարով ու գաք բարով
*863* Ա. Իմ բնկերներ,
*867* Ա. Նունուֆարով, իմ բնկերներ,
*կմ.*, Բ Նունուֆարով.
*867-ից հետո* Ա. Գուխ չանիլներ
*868* *կմ.*, Բ Մեր բնկերներ, որ ամէ դրիմ
*868-ից հետո կմ.*, Բ Փուշի աշխարհ.
*869 կմ.*, Ա. *չկա։*
*870* Ա. *Վարդեր ծլան մարդու համար...։*
*870-ից հետո կմ.*, Ա., Բ *(շնչած)։*
Ուր դաժան էր, մոայլ հյուսիս,
Կանաչ ծլնց, մի գարգ անիյուս...
*875* Ա. Բռնության բոի մզնավաճըի տակ,
*879—880* Ա. *Չկա։*
*880 կր Առա, կմ.* Ուր մեռած կյանքին նոր կյանք է շնչում
Բ [Ուր] *Որ մեռած կյանքին նոր կյանք է շնչում։*
*880-ից հետո կր Առա, կմ.*, Բ Դոնար շողի ցող.
*881* Ա. *Մեզ այնպես թվաց, որ կանաչել է*
*883 կր Առա, կմ.* Հոգը պճնվել, արգավանդացել
Ա. Եվ ճոպճ է սեվել. արգավանդ դարձել
Բ *Հոգը պճնվել* [արգավանդացել] *ու բնդմեամորվել*
*884—888* Ա. *Չկան։*
*886 կր Առա* Գետերը անհայտ
*889* Ա. Եվ նկան նրանք, ամպեր երկնած—
*890 կմ.* Ամպերով երկնած.
Ա. Ի ուռած կրծիով, խոց ու տաճբաճիով.
Բ [Ամպերով երկնած] *Ինց երկնած ամպեր.*
*891—894* Ա. Եվ *որսա* տեղաց
Ու ճայրեց, ճայրեց անվդ փոթորիկ...
Հեղափոխության առաջին ալիք...

## ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

(էջ 51)

*Ինչպես նշել է ինքը՝ հեղինակը, այս պոեմը «Նոր առավոտ»-ի 3-րդ գիրքն է։ Իսկ իրոք, նրա առաջին տպագրությունը թերևս ամբողջությամբ է բանվորական միջավայրի վերափոխել ու գաստիարակել գերը մարդկային բնավորության և անհատականության կազմակերպման և ձևավորման գործում, երկրորդում («Կարմիր ալիքներ») ցուցադրվում է ռևոլյուցիոն պրոլետարիատի մարտական նյութերը հանուն նոր*

---

1 Ա. [Դառաւն] կանաչ։

կյանքի, ապա երրորդում՝ ռևոլյուցիոն ռոմանտիկայի գորկիական շնչով պատկերվում է աշխատավորության հերոսական պայքարի գնով ձեռք բերված նոր կյանքը, նոր հասարակությունը, մարդկային նոր փոխհարաբերությունները այդ «նորի» աշխարհում։

Ռոմի վրա Հ. Հ.-ը սկսել է աշխատել 1916 թ. դեկտեմբերի 20-ից և ավարտել է 1917 թ. հունվարի 31-ին, Քիֆլիսում, ինչպես քվագրված է բոլոր հրատարակություններում և ինքնագրերում։

ԳԴ ՀՀա պահվում է երկու ինքնագիր։

Ա № 25, էջ 14—20— վերնագրի տակ գրված է՝ «3-րդ ցինկ «նոր առավոտ»-ի»։ Քվագրված է «31/I 1917»։

Բ № 24, էջ 4—7— Մինչև X հատվածը թերթում տպագրված օրինակն է, որի վրա հետագայում աշխատել է հեղինակը, ջնջել է վերնագրի տակ նշած «3-րդ ցինկ «նոր առավոտ»-ի» բառերը, վերնագրից վերև ավելացրել՝ «26 կոմ<ունար> ընկ<երների> անմահ հիշատակին»։ Քվագրված է՝ «31 հունվարի, 1917 թ. Քիֆլիս»։

Առաջին անգամ տպագրվել է «Կարմիր օրեր» թերթում (Պյատիգորսկ), 1918, № 3—6, այնուհետև՝ VI, VII (4-րդ, 5-րդ, 6-րդ և 7-րդ հատվածները), IX, X (1-ին, 4-րդ, 5-րդ, 6-րդ, 7-րդ, 8-րդ և 12-րդ հատվածները), XI, XIII (բացի 10-րդ և 11-րդ հատվածներից)։

Տպագրվում է համաձայն հեղինակի կենդանության օրոք հրատարակված վերջին լրիվ ժողովի (XI)։

## ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

| | | |
|---|---|---|
| Տող 2 | Ա | *Մտել մի (աբանչ) [դյուրագ] հնքիաքի գոնով.* |
| 4 | Ա | *Նոր և կատարյալ իր [վնհուքյունով] էությունով.* |
| 6 VI, IX, X, | Բ | *Առաջվան շուրով* |
| 11 | Ա | *Թևն [ճուզվում] խոսում են առաջվա [ճոգով] հանգով* |
| 21 | Ա, Բ | *Ամեն առևիրքն բազմած իճճե ասաված...* |
| 25—26 | Ա | *Վերամբարձ գլխով [ծխնելույզները] բյուր լուսաշողեր*<br>*Քաղաքը ճանչում.* |
| | Նաև՝ | *Ձիգ գմբեթներից հեռավոր լույսեր*<br>*Քաղաքին բացխում.* |
| | Նաև՝ | *[Կառատության իրենց նգբյուրից*<br>*Այսօր աշխարհին բարիքներ բաշխում.]* |
| VI. | Բ | *Վերամբարձ գլխով բյուր ծխնելույզներ*<br>*Քաղաքը ճանչում.* |
| 33 | Ա | *Ուր չկան այլևս [լիառատ ճարատա] ոչ մի[լիոնատեր,* |
| 35 | Ա | *Այստեղ ամենքն էլ [ճարատա] ընկեր-բարեսիրտ,* |
| | Բ | *Այստեղ ամենքն էլ [ուրախ] ընկեր-բարեսիրտ,* |
| 41 | Ա | *Աստված և [կղճիկ] այծյամ վերացան խպտառ.* |
| 62 | Ա | *Եսականության, ընչաքաղցության,* |
| 64 VI, Ա, | Բ | *Որ մարդոց արյան հաճույքն էր միայն,* |
| 72 VI, | Բ | *Համաշխարհային կատարածներից.* |

Ա. [Գառներազմական] *Համաշխարհային կռտորածներից.*
*79* VI *Նվ ևս կանգնել եմ այս Նոր-Աշխարհի*
*84-ից հետո* Ա. Որը դիզել էր դարեր ու դարեր
Ագահ բուրժուան.
*85* Ա. Իսկ այժմ, [այժմ] դարձան լոկ *արձաններիր*
Բ *Որ ծառայում են լոկ արձաններին*
*102* Ա., Բ *Գործի, առնչվի* վեհ ասպվածային
*103* Ա. [Հաճճառեղությամբ] *Հանգամանությամբ.*
*109—110* Ա. *Օ՛, դու Հազիաանակ* — գոճաքերաճի,
Վեհ աշխատաճի.
*Նաև՝ Օ՛, դու Հազիաանակ* երկաթև կամքի.
[Վեհ] եվ աշխատաճի,
*111* Ա. [*Հազիաանակ*] Աշխատաճ *ազնիվ, անհաշտ, անհանգիստ,*
*114* VI, Ա., Բ *Այս պիտի լիներ օրրդ այսօրվան,*
*115* Ա. [*Այս է*] եվ այս *կյանքը մեր.*
*116* VI, Ա., Բ *Մինչև հատիկը հողում չի մեռնում,*
*136* Ա. *Որ քար ու հողից* [Որ ճամ *նյութերից*] *բարիք նր ծնամ,*
*138* Ա. [Ավաատարությաճ...]— *Բանվոր մարդկությաճ...*
*143-ից հետո* VI, VII, IX, X, Ա., Բ Ձհնող բաատեններ, հանճարի տճեր,
*148-ից հետո* VI, Ա., Բ
Եվ ևս շճազ<ից>ած[1] այս նոր աշխարհից
Նայում եմ դեպ վեր, հիանում[2] նորից.
Ամեա մի արձան հազր սյունին բազմած,
Առյուծ իր բաշով, դեմքը բաբհնաճ,
Ասես[3], թե ասպված—
Ժպտում է վերից.
Օ՛, նա էլ գոճ է ուրախ այս օրից,
Նրա տենչերը սրդնե պատկված.
Օ՛, գերազույն բախտ—աշխարհիս Մեծ Մարդ[4],
Որ կյանքը դժոխք՝ դարձուցիր դրախտ,
Ընդունիր ինձնից,— խոսքիդ պռնկից,
Եվ իմ օրհներդը գոճուճակությաճ[5]
Բխած իմ զեղուն, իմ եռուն սրտից[6]:
*149* Ա. *Նորածին կանաչ* — շողը *երեսին,*
*150* VI, VII, IX, X, Ա. *Դամ ծով երերում լուսաշող ամպեր*
*152* Ա. [Պուրակների] *Կանաչների մեջ ու վարդերի մեջ*
*155* Ա. *Մթահարկ աներ* — [*Լույսերի նճան*] *շուրջը ոգջ գարուն*
*157—158* Ա. [*Լույսերը առատ*] *Հույսերի հեզիզ, արևն ընատակ.*
*Աչառեզ* [*փրքում*] *Ծլում է մի անուշ առաջ.*

---

[1] Ա. հիացած: [2] Ա. վերև զմայլվում: [3] Ա. [Պատկերը] Ասես, թե: [4] Ա. *Տոգն ունի՝* Մարմար [*դու այսօր*] պատեպի. *ատխարհի Մեծ Մարդ հիերպարանքը և հետևյալ հեգինակային ծանոթագրությանը՝ «Լենին»:* [5] Ա. [Իմ ավյուճ ու խաճդ] գոճուճակության: [6] Ա. *Ես մեկ առաջ՝* Որպես մի ճվեր:

*Տող 152-ից հետո* Ա. [Ջերմ խնամքի տակ սիրող մայրերի.
Բայց ահա մի չարք խումբ մանուկների,
Ընկավառությամբ վարժապետների,
Տանում են խաղի:]

*161* VI *Այս գավակները նորնկ Աշխարհի,*

*162* Ա. *Եվ ինչպե՞ս [կայտառ, կենսուրախ] սիրով, և ինչպե՞ս ազատ,*

*166* Ա. [Քայլում էր աշխուժ] *հառում են կայտառ, ծլվլում արտաքոյ,*

*169* Ա. *Ոչ որ նրանցից ցավ ու ճոգս չունեն...*

*172* Ա. [Կերևան բանի] *Տնդ-տնդ փթթել են ծաղիկ հասակներ—*

*174* Ա. [Դաս կարմիր պուտեր] [Դարմիր կանաչներ]: *Ծաղիկ հասակներ, ինչպես պատկներ,*

*177* VII. Ա. *Ովքե՞ր են սրանք, ինչո՞ւ են այստեղ,*

*181* Ա. *Որ [խաղի ժամին] ամեն անգամ իրենց հմտությամբ*

*193—194* Ա. *Հոյակապ, սիրուն, [տանիքն] ողջը ապակյա—*
*Հույսերի [հեղեղ] ապրյուր,*

*196-ից հետո* Ա. (Ուր պատերը հարթ, լայն ու փողփողուն
Պատուհաններով
Նայում են [խոհուն] իրար ազդու, չողչողուն
Հազար աչերով:)

*199* Ա. *Այստեղ է ծնվել, այստեղ (է ապրում) ամփառնում*

*210* Բ *Շոթնդ և հառաչ.*

*213* Ա. *Եվ մարդու համար մնքնեան գգաստ*

*218* VII Ուր խնեք մեհենաե

*219* VI, VII, Ա., Բ *Գարձել է խոհուն ընկերը մարդկան...*

*222* Ա. *Լարված չղերին [հանույտ] Հանգիստ է շնչում.*

*235* Ա. *Մի բոպե, վայրկյան [ձնոի] առաջ մի [արագ] պատյտ*
*[Նորից մի պատյտ]*

*242-ից հետո* Ա. *Մարում փաթաթում [մի ակնթարթում] բամբանի հակեր*

*247* Ա. *Մեղում մի մասն է [ձուլում] ձնում,*

*256* Ա. Նույնը և հազար այլ ու զանազան
Գործառնություններում,
Սոնդվազործության նուռն ունեում:
Նույնը ներկերի (գույների) հատակների
Բաժանմունքներում,
Կաշվեղենների և մանուշների
Աշխատանքներում:
[Նույնը] Հարուստ հանքերի և մետաղների
Գայծառ բովերում,
Նույնը հազար մի ֆաբրիկաններում,

*259—262* Ա. [Ուր] *Եվ աշխատանքը, որ բնո էր առաջ*
[Եվ ծանր] *Զրկանք ու տանջանք,*
*Այժմ [բանվորի] գարձել է նոր մարդու համար Հոգու գվարճանք:*

*Տող 272* Ա. [Ջաճե՛լ] *Ագատ զամակներ,*
*274* Ա. [Համառի՛] [Տանչանկի՛] [Հարատան]
Տիտաճի՛ [Կոխ ու] *չանքեր*
*279—280* Ա. *Ոզջո՛ւյն ձեզ, որջո՛ւյն* [ջանկ աշխարհի] *երչանիկ գարի*
[Ուտռվի ուժեր] *Անխոնջ զամակներ,*
*293* Ա. *Մի վնաս, փառամոլ ուզի նր* [անցած] *անցկու*
*299* VI, Ա., Բ *Տունը փրկության,*
*309* Ա. *Մինչ (որ առել) առացել են առաքինության*
Բ *Մինչ որ առել են* [առաքինության] *կառավարչության*
*326-ից հետո* Ա. [Անհաճոգիստ ու միշտ,
Անհաճոգիստ ու միշտ,
Ուռնում է նա լեռից ու ծաղից,
Չրից ու ճոդից
Քամում ու կերտում,
Գնդում է ճյութեր, հանում է հանգես
Իր նպրոտ համար, իրենի համար
Իրար հավասար,
Ու հազարն է մեկ ու մեկը՝ հազար:
*330* Ա. *Կա մի կատու հմայք,*
Բ *Կա* [սիրուն] *դյութող հմայք,*
*332* Ա. *Մի լուռ փայփայանք...*
*335* Ա. *Արևը հզոր իր ազատ գահից*
*340-ից հետո* VI, IX Տեսնես, համբուրես նրա չոշոռուն
Կարմիր ու կանաչ:
Ա. Տեսնես, համբուրես ամեն մի չոյող
Նրա հառագայթ:
*341* Ա. *Եվ մարդն այսօրվա — իճիր սրտրիչ*
*354* VI, Ա. *Մեկին Մայիսյան:*
*355* VI *Հրե՞ն չարքերը նոր կյանքի նշան—*
*360* Բ *Երգում են նրանք* [օրհներ] *օրհներգը կյանքի*
*366* Ա. *Սկսել են նրանք փառաբանելու*
*369* VI, Բ Անմահ *ուսուցչին*
Ա. Իրենց *ուսուցչին*
*373—374* Ա. *Եվ* [հազի՛] *զույգ արժանի շուրջը բոլորած*
Եվ *ոգևորված՝*
*376—377* Ա. Երգում է օդը, երգում բնություն,
*382* Ա. [Զուլված միասին] Եվ ի մի ձուլում երգը ամենի.
*385-ից հետո* VI, Ա., Բ Անչատ իրարից:
*388* Ա. *Եվ ես, որ երգող մի* [գառ] *նուրբ չարն էի*
*Նամ՝ Հազարների մեջ սոսկ մի չարճ էի*
*390* Ա. *Չգիտեմ ինչու* [արտանց] *այնպես չցնցի*
*401* Ա. Նաևիկ աշխարհի *անդունդ անհատ...*
*402* Բ *Դալիս են նրանք* հազար-հազարով
*403-ից հետո* Բ Մի մարդու նման,

Տող 404—405 Ա. Մեծ [մարդու] գույքի առաջ [ճորից] խոռխա երգելու
և վկայելու այն ճշմա պատճառ,
406—407 Բ Որ կյանքը ունի խմաստ և հմայք
[Մենք] հոկ այն ժամանակ,
408-ից հետո Ա Ընկերի համար:
425 VI. Բ Որ բերնց այսօր մեզ Արդարության
426 Ա Հաճախասրությունն և [Երջանկությունի] նորայրության,
428 VII. Ա Ինչպես նորահարսն իր վառ փեսացուն,

## ՀԱՄԱՌՈՏ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

### (Պատանեկ կյանքիս պոեմը)

*(էջ 64)*

*Գրված է 1920 թ. Բիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունների-ում և ինքնագրերից մեկը (Բ)։*

*Պոեմն ունի ինքնակենսագրական բնույթ։ Այս մասին Հ.Հ.-ը գրել է. «Ճիշտ կատարված իրագործություն է «Համառոտ պատմությանս» ֆարուլան, ճիշտ և առանց չափազանցության։ Ով ապրել է Գյանջայում տասնյակ տարիներ առաջ, նա կհասկանա, Ղուկասովենց* բաղդի հմայքն ու նրանց տների խրախճանքների գովքը։ Ամենից առաջ կհասկանան ինձ ընկեր Աբրահամ Մռավյանը և մյուս դյանջեցի ընկերները, որոնք հերիաթ-այգու տեղն էլ գիտեն, երա՝ տարիներ առաջներում ամիա բնիկ սերբերին էլ ճանաչում են գանձակեցի Այվազան Բեկ Ղուկասովին (այժմ վախճանված), որպես հայ մկրտված՝ լազգի, որպես մեկը, որ իր բաղի արդյունքով լոթիանա հյուրասիրում էր համարյա Գանձակի բոլոր պաշտոնյիններին սկսած պրոկուրորներից, գուբերնատորից ու փոխգուբերնատոր[ից], վերջացրած իր հարուստ ազգական վրացի քավադներով։*

*Ահա այդ հերիաթ-այգին էր, որ նա՝ բաշմաղշի Եսկանի տղան, մի օր հրավիրվել էր երգելու, որպես Գյանջայում հայտնի մանկական ձայնով երգող և որի հուշերը առանցորաֆիկ ճշտությամբ գրի եմ առել դեռ շատ վաղուց» (ԳՔ 22ա, № 318)։*

*Հերավի, Հակոբյանի «Հիշատակարաններ»-ից և ինքնակենսագրական հատուտ նյութերից երևում է, որ նա հրաշալի ձայն ունենալով, դեռ մանկության տարիներից, երբեմն երգել է նաև գանձակեցիների խնճույքներին։ Ըստ որում, իբրև տոպավորվող պատանի, նա դառն ապրումներ է ունեցել՝ տեսնելով կյանքի հակասություններըս, խորը տարրերություններ հարուստների և ազրատների կենսամակարդակի միջև։ Այս առիթով դեռևս 1884 թ. նոյեմբերի 13-ին տասնութամյա Հակոբյանը իր «Հիշատակարան»-ում գրել է. «Օ՛, ցավալի է ինձ և զղվելի այս աշխարհս։ Ով հարուստ է և փող ունի, կամ ով իշխան է և իշխանի որդի, նա այս աշխարհում երջանիկ է ապրում՝ չմտածելով էն մյուս*

---

* *Պոեմի բոլոր ինքնագրերում Ղուրխմազովի փոխարեն գրված է Ղուկասով, մինչև մեկ՝ Գ տետրում Ղուկասովը ջնջված և գրված է Ղուրխմազով։*

աշխարհը, իւմ ով խնգե ազգատ է և հատարակ մարդ, նա շատ ինչուա է ապրում այս աշխարհում...» (ԳԹ ՀՀա, № 148, էջ 287)։

Մանկութեան տարիների այդ խորը տպավորութիւնների են պրանորված Հ.Հ.-ի «Համառոտ պատմութեան» պոեմում։

ԳԹ ՀՀա պահվում է երեք ինքնագիր։

Ա № 11 ա.— Նիժավերնագրից ներքև փակագծերում գրված է. «ժողովրդական»։ Հ.Հ.-ի ձեռքով ներբևում նշված է՝ «Գրած անհիլ ժամանակներից. վերջացրած այս տարվա մայիսին»։ Չի թվագրված, բայց հավանական է, որ խոսքը 1920 թվականի մասին է։

Բ № 11 բ.— Վերնագրի տակ փակագծերում գրել է՝ «Պատանեկութեան պոեմ», ապա ջնջել է և գարձրել՝ «Պատանեկի կեանքից պոեմը»։ Նիժավերնագրի տակ փակագծերում՝ «Իրազութիւն»։ Մատրագրված է Աշուղ-Բլբուլ, որը Հայոբյանի գրական կնզծանուններից մեկն է (նրա խնկական ազգանունն է Աշուղ-Բլբուլյան, ինչպես ինքն է ասում իր ինքնակենսագրութեան մեջ)։

Գ № 26, էջ 49—53— Վերջին, վերամշակված օրինակն է, թվագրված «1920 թ.»։

Առաջին անգամ տպագրվել է ԲԺ, 1926, էջ 113—118, այնուհետև՝ XI, XIII. արտատպվում է վերջինից։

## ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Տող 1* Ա, Բ Ղուկասովենց հարուստ այգին

Դ [Ղուկասովենց] Կուխմազովենց հարուստ այգին

2 Ա, Բ Մարդահատակ փշյա ցանցով—

Գ Մարդահատակ [փշյա] փշե ցանցով—

3 Ա Յադուդ էար էր... ու նրան գին

Բ [Յադուդ էար էր...] Կանաչ յադուդ... ու նրան գին

6—7 Բ Նա ձգվել էր [գյուղի նման] [ինչպես մի ծով] ծովի նման, [Իր. փարթամով] Ճկնդությամբ. փարթամությամբ ոզջ բազարում

7 Ա Իր փարթամով ոզջ բազարում

10 Ա Ամեն մնկը մի գորգ անգին

Բ [Ամեն մնկը մի գորգ անգին,] նման մի-մի անծայր գորգի,

13 Գ [Ծագինների] Աա ու ծաղկանց Դյուլբահան էր

14 Ա, Բ, Գ Ղուկասովենց հնրքաթ-այգին,

16 Գ Բազի բույրը, վարդ [ու գյուրգի] մնխակի։

18 Ա Մի գղյակ կար ճարուստ շնհքով.

Բ Մի գղյակ կար [ճարուստ] քարե շնհքով.

20 Ա, Բ, Գ Ղուկասովն իր բնտանիքով։

22 Ա, Գ Ալնբահան Բնգ Ղուկասովը.

Բ [Հարուստ ազա] Ալնբահան Բնգ Ղուկասովը.

23 Գ Այլ երբեմն [հաչ] մնծ ամազակ...

26 Ա Մի սիրուն կույս գարձրնլ իր կնին,

Բ Մի [սիրուն] չահնլ կույս գարձրնլ իր կնին,

28 Ա Ու վերջ դրնլ ասպանդակին։

*Տող 34* Ա *Բլբուլներից է՛լ վառ ճոգով,*
Բ *Բլբուլներից է՛լ վառ [ճոգով] կրքով,*
*42* Բ [Պատճես] *Ասես մի-մի մարգիզուհի.*
*43* Ա, Բ *Էն ո՞ր ռոմանտիկն էր, յամա՞ն*
Գ *Էն ո՞ր [ռոմանտիկն] ասպետն էր, յամա՞ն*
*46* Բ *Երգն անգակաս [այն] էն գզյակում,*
*47* Ա *Գաչուռնիկներ, հյուրե՛ր, հյուրե՛ր,*
Բ [Գաչուռնիկներ, հյուրե՛ր, հյուրե՛ր]
*Իշխանազուն բարձր հյուրեր,*
*49—56* Ա, Բ *չկան։*
*50—56* Գ *Է՛լ [գառավոր] չինովնիկ ու լեհանիչ,*
*Է՛լ [ասորի պարուչենի] պրիստավ ու գառավոր,*
[Չինովնիկներ, գարադավոյ] *է՛լ մեծատուն ու սլեչչի։*
*64* Բ, Գ *Երբ տեսա այն [գյոզալներին] սիրուհիներին։*
*65* Ա *Ու ձուլեցի ճոգիս վառված*
Բ *Ու [ձուլեցի ճոգիս] գլեցի ձայնս վառված*
Գ *Ու [գլեցի] ձուլեցի ձայնս վառված*
*66* Բ *Բլբուլների [այն] էն պայքարին,*
*70* Բ *Երբ ազատված [աղջիկներով] գյոզալներով,*
Գ *Երբ ազատված սիրուհիներով,*
*71* Ա, Բ, Գ *— Դու մի բլբուլ, ինձ ասացին,*
*77* Բ *Հանկարծ տեսա մի գուլգ [արցունք] կաթիլ*
*78* Ա *Մեծ ազգկա սև աչքերին.*
Բ *Փոքր ազգկա սև աչքերին.*
*82* Գ *Որ արտասվեց իմ [վառ] գիժ երգից.*
*83* Բ, Գ *Խոցոտվել էր, դու մի՛ ասիր,*
*92* Ա Ասածուկ կաներ երկու հասակ...
Բ [Ասֆուկ] *կամեր չահել [մեր վատաղ] երկու հասակ...*
*96* Բ *Մենք [երկուսով] վազուց ենք սիրահարված։*
*98* Բ *— Դու մի [սոված] տկլոր, ազբատ տզա,*
*105—108* Ա *չկան։*
*105* Բ [Ջահել էի, չէի գիտում]
[Ջահել էի, չէի իմանում]
[Ջահել էի, անգիտակից]
*106* Բ [Ու հյասիր ճարուսաին խնդեր չի գա]
[Ու մենք գառակարգային ճակառակորդներ էինք, ուժեղ էր տերը].
[Չգիտեի, որ երկու գասի],
[Ու ճարուսաին խնդեր չի գա, գառակարգային տարբերություն].
*107* Բ Նրանք ճարուսա [տերեր] *բնդեր էին,*
*108* Բ [Ես մի աղբատ մարդու տղա] Իսկ ես ուղին *խնդճ*
*Միևնոյն։*
Գ *Մենք օդլուշաղ խնդճ [Միևնոյն] Մանասի։*



387 — 19

*Տող 111* Բ *Ով չեմ հիշում, թե ինչ օրվան] են օրենք*

*115—116* Բ *Երեսում էր [գաբկը] խոզը վնռրվի*
*Նրա [ճոպին] սիրտը [լ·իվ] անխռս Կայրի՛, կայրի՛...*

*116* Ա *Նրա ճոպին կայրի՛, կայրի՛...*

*118* Ա, Բ, Դ *Ղուկասովենց տունն ու տյղին.*

*120* Ա *Որ սև արիր իմ վառ ճոպին:*

Բ *Որ սև արիր օրրա անգին:*

Դ *Որ դպիր ինձ էս ճարտինն:*
*[Որ սև արիր օրրա անգին:]*

*120-ից հետո* Ա, Բ *Մի ծառի տակ կուչտ լ·ղ եղա*
*Ու բոնցի իմ տաճ ճամփին,*
*Մանր վշտիս միակ անոյակ—*
*Զորացել էր ծառը տերին:*

*121* Բ *Հիմա էլ էն տյղին [այլևս] [տերն] չկա.*

*126* Ա, Բ *Հոգեհանգստյան անեղ գոմշից.*

*127* Ա *Ղուկասովը բոզ. դե, սգա*

Բ *Ղուկասովը բոզ. [ո՞] դե, սգա*

Դ *Ղուկասովենք, դե, բոզ սգան*

*128* Ա *Ու տերտերգա ավել գոմշից.*

Բ *Ու տերտնդ տա [տերտերգա] ավել գոմշից.*

*128-ից հետո* Ա *Զորս տասնյակ է անդնդ ձոր,*
*Այնտեղից միշտ ես անցել եմ,*
*Չեմ [մոռացել] մոռացում միշտ ճիմա, ու միշտ օրս էլ*
*չեմ մոռացել.*
*[Ոչ իմ սերը, ոչ ճոպը: Ես այն կնոջ սիրտը առնոր:*

Բ *Զորս տասնյակ է արդեն անցել*
*Այնտեղից միշտ ճիմա,*
*Ու միշտ օրըս չեմ մոռացել*
*Կարոտով լի սերը ճոպ:*

*131* Ա *Ձյունով ծածկված մազերը սև,*

Բ *[Ձյունով ծածկված մազերը սև] Սև մազերը ձյունով*
*ծածկված,*

Դ *Մազերը [այժմ] սև ձյունով ծածկված,*

*133* Բ *[Իրար] Աստ նայում ենք աչքի տակով,*

Դ *[Աստ] Իրար նայում ենք աչքի տակով.*

*134* Ա *Ու լուռ խոսում անցյալի հետ.*

Բ *[Ու լուռ] Կասես խոսում [իրարու] անցյալի հետ.*

*137* Ա, Բ *Հերթակ չէ այս իմ պատմությունն,*

*143* Ա *Մի շոր ծառ է մնել Լ·ևմում—*

*144* Բ *[Տխուր] Այն էլ վիրան իմ ծուխ հուշի...*

## ԵՐԹԸ ՔԱՌԱՓԹԻԼ

### (Առձակ պաեմ)

*(էջ 69)*

*Գրված է 1922 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է բոլոր հրատարակություններում։*

*Գի՛ ձձա պահվում է երկու ինքնագիր.*

*Ա. № 54, էջ 12—27— նախնական սեպագրությունն է, վերնագրված՝ «Երգը նաաʃիե», վերնագրի տակ փակագծերում՝ «Առձակ բանաստեղծություն»։ Թվագրված է՝ «6/IV, 1920, Թիֆլիս»։ Վերին լուսանցքում Հ.Հ.-ը նշել է՝ «Հրատարկել, տալ «Գեղարվեստին» № 8-ի համար»։ Տեքստային տարբերություններն չենք տալիս։*

*Բ № 77 — վերնագրի տակ փակագծերում՝ «Առձակ բանաստեղծություն»։ Թվագրված է՝ «1922, Թիֆլիս»։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ՆՊ, 1922, էջ 26—31, այնուհետև՝ IX, XI, տրտատպվում է վերջինից։*

### ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*1* Բ [մանուկ իմ հոգին] *մանուկ բնույթն իմ*
*2* Բ *բարձր-ից հետո՝ ու էլի բարձր*
*3* Բ *կողմ = ձոր*
*4* Բ *տակից-ից հետո՝ [կապը բանդվելով]*
*5* ՆՊ, Բ *մատաչ = մատաղ*
*6* ՆՊ, Բ *հառաչներ = հառաչանքներ*
*7* Բ *այն = էն*
*8* Բ *անցկացրեց = անցրեց*
*9* ՆՊ, IX, Բ *վառոդ-ից հետո՝ ուշքիցը գնաց,*
*10* Բ *մնա-ից հետո՝ ուշքիցը գնաց,*
*11* Բ *վայելքներից = հաճույքներից*
*12* Բ *աղբիկն իր պառնիկ = աղբիկը շմայտ*
*13* Բ *չահել-ից հետո՝ գիտակցությամբ չի*
*14* ՆՊ, IX *լավան բոզոքող = լավան բորբոքող*
Բ *բոզոքի լավանե = լավան բորբոքող*
*15* Բ *մարեց շավիղը իմ ևրգի հառաճ և իր = ու մարրնց հունը երգին հառաչքի և այլ*
*16* Բ *բլվռաիճ = չարքաշին*
*17* Բ *պարձյալ = կրկին*
*18* Բ *ամուր = ճկուն*
*19* Բ *բևև հյուրնալի — չկար*
*20* Բ *փոթորկի դիմաց — չկար*
*21* Բ *հաղրանաիճներով բռնվի = հաղթանակների բռնում*

## ԱՍՏՎԱԾՆԵՐԸ ԼՈՒՍՑԻՆ

*(էջ 74)*

*Գրված է 1922 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է բոլոր հրատարակություններում։*

*ԴԻ ՀՀա ինքնագիրը չի պահպանված։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Դրբ, 1922, № 2—5, էջ 6—17։ Վերնագրի տակ փակագծերում գրված է «Պոեմ», ապա միայն՝ «Նախերգանք»։ Լույս է տեսել նաև առանձին գրքով՝ «Երգը քառաթեև արձակ պոեմի հետ միասին («Երկու պոեմ», 1923 թ., Թիֆլիս, հրատարակ. Վրացեանի Սեհ Քաղուսվարի), այնուհետև՝ IX, XI. արտատպվում է վերջինից։*

### ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Տող 3 Դրբ, ՆՊ, IX* *Հեզ, որ մանկութից կրակով անմար*
*49 Դրբ, ՆՊ* *Ուր ցար ու սուլթան խրենց գոռ թագով*
*51 Դրբ, ՆՊ* *Ուր գործարանատեր, ոսոխկան, տերտեր*
*72 Դրբ, ՆՊ* *Համառ ու գաժան ճար սիրտն է փափկում.*
*78 Դրբ, ՆՊ* *Ոգէ գործարանը հուզում, մրրկում՝*
*96 Դրբ, ՆՊ* *Ինչպես անգրանիկ անձրևը գարնան*
*98—99 Դրբ, ՆՊ* *Ինչպես գետերի հևքը խլրտուն*
*Ջարկում-փշրում է սառույցն շղթան՝*
*114-ից հետո Դրբ, ՆՊ* *Անկուր տառապանք*
*125 Դրբ, ՆՊ* *Չէր տված ամպին այդպիսի համայր*
*170 Դրբ, ՆՊ* *Հե՞յ, առյուծների ձագուկներն էին*
*171-ից հետո Դրբ, ՆՊ* *Ազատիչներր՝ լույսով ճաճանչված,*
*Հաղթով պսակված։*
*175 Դրբ, ՆՊ* *Այս սիրուն երկիր, համեցե՛ք, առե՛ք*
*200 Դրբ, ՆՊ* *Օ՜, հանի՜-հանի՜ փշեր են անցել...*
*202 Դրբ, ՆՊ* *Նրանք այժմ տեր, այլև տիրական,*
*202-ից հետո Դրբ, ՆՊ* *Եվ միայն այսքան։*
*205 Դրբ, ՆՊ* *Ուր ոգէ երկիրը առատ, բարգավաճ*
*207 Դրբ, ՆՊ* *Առավածները այն արդար ցասումի*
*208-ից հետո Դրբ, ՆՊ*

Ինչպես տաբերբ խառնի միջից
ԼՈՒՅՍ պռոցց ճաճկաձ
Ու ճաճանչեց լույս.
Ինչպես առեղծողն աբևին, ճողին
Շեշնց ջերմության,
Եվ կյանք առացան կանաչ, ծառ ու բույս՝
Այնպես էլ մարդը հասկացավ իսկույն,
Որ իր երկրի տերն իրերն է միայն,
Ու իրերը միայն.

*224 Դրբ, ՆՊ* *Կյանքը երգիչ էր, երգիչ էլ գարնամ...*

*Տող 254 Դրբ, ՆՊ* Փրկիչ զարկերին,
*280 Դրբ, ՆՐ* Ինքըն էլ երգիչ — երգից ու անցավ...
*286 Դրբ, ՆՊ* Ռանչպարն այս տարի առավոտյին վեհ
*307 Դրբ, ՆՊ* Մարդը մի Աստված—քարից էլ հյութ է
*310 Դրբ, ՆՊ* Չէ՞ որ մեծ սովը անցուցած տարին
*317-ից հետո Դրբ, ՆՊ*
Աստերն այս տարի մեջ են խոնարհել
Հասկով դեղձաներ,
Ու կարծես երանի գոհ են տարերից,
Որ հաչողացին իրենց մեծանալ
Ու փարթամանալ:
*321 Դրբ, ՆՊ* Իր ալիք—բաշով աստված է խոսում
*326—328 Դրբ, ՆՊ* Կարմիր արևից այտերը այրված,
Գոհ է, երջանիկ, որպես իմն Աստված.
*354 Դրբ, ՆՊ* Մթին խավարն ջրերն էր հոսում՝
*358—359 Դրբ, ՆՊ* Մագնիսի կոկոն ծաղիկներ են բանում,
Եվ իր կարկաչուն
*364-ից հետո Դրբ, ՆՊ* Մրմնջով սիրուն՝
*365 Դրբ, ՆՊ* Այսօր կախվել են ջահի շիլիկով
*376 Դրբ, ՆՊ* Ամայի դաշտում, ծով տարածության մեջ
*388 Դրբ, ՆՊ* Որոշում է, որ
*389 Դրբ, ՆՐ, IX* Փշի անտառը պիտի արմատել
*398 Դրբ, ՆՊ* Երևիս է... էլ չկան փուշ ու թուփ
*413 -ից հետո Դրբ, ՆՊ*
Եվ փառք է տալիս Աստվածը Աստուն,
Նմանը նմանին,
Որ այսօրից նա նա չի լինելու
Մոհատչ բշնամուն:
*423 Դրբ, ՆՊ* Անցած օրերում՝
*428 Դրբ, ՆՊ* Անհաս գորություն.
*441 Դրբ, ՆՊ* Նրանց արյան մեջ
*441-ից հետո Դրբ, ՆՊ* Եվ ամեն անգամ մարդու ճակտ մեջ
Վեհ — Աստվածային կայծը բորբոքում
Կրակով անշէջ.
*449 Դրբ, ՆՊ* Հյութերից երկնած,
*451 Դրբ, ՆՊ* Հույզերից տանջված:
*455 Դրբ, ՆՊ, IX* Ուղիներ բառած՝
*459 Դրբ, ՆՊ* Հրաշքների նոր կրանաք աշխարհ,
*467 Դրբ, ՆՊ* Այդպե՞ս խոսացին...

## ԲԱՅՇԵՎԻԿ Է ՇԻՐ-ԿԱՆԱՉԸ

*(էջ 88)*

*1922 թ. հոկտեմբերին, Լենինականից ոչ շատ հեռու գտնվող կապա գյուղի ճոտա ակռում են Շիրակի՝ վ. Ի. Լենինի անվան չրանցքի շինաթարուիյան աշխատանքները:*

Մինչև ջրանցքի կառուցման ավարտումը՝ Հ.Հ.-ը, իր այս պոեմը գրելու համար, մի քանի անգամ այցելել է շինարարության վայրը, ծանոթացել աշխատանքներին, խոսակցել մեզ հետ։ Մեզ համար նշանակություն ունի ջրանցքը գործարկելու հոգերի մշակման և ժողովրդի նյութական պրոբլեմների լուծման գործում։ Իր հոդվածներից մեկում (գրված՝ 1924 թ. հունվարին) Հ.Հ.-ը ասում է. «Երբակի ջրանցքը, կա՞պ, վերաբերում թուենևներ, մերձնաններ շատ և այլն, և այլն. սրա մասին շատ է գրվել ու կխոսենք առայժմ, ցույց տալով այդ հարցը ջրանցքի մասին մյուս անգամ» («Թուրքիկ ակնարկներ», «Մարտակոչ», 1924 թ., № 15—16)։ Բանաստեղծը կատարում է իր խոստումը՝ Երբակի ջրանցքի մասին գրելով նախ մի ակնարկ («Արփալայ փաշան և Երբ-Հարթ այրին»), ապա և պոեմը, որն սկսել է գրել նույն 1924 թվականին ու ավարտել հունվարի 15-ին, Լենինականում, ուր կրկին նիստ էր անելու ջրանցքի վրա տարվող աշխատանքները։

Դի՛ր 22 պահվում է երկու բնագիր.

Ա № 4 ա — վերնագրից վերև հեղինակը գրել է՝ «Մկրտչական Ձեռագրեր». վերնագրի տակ փակագծերում՝ «Նամակագիրք»-ի փոխարեն գրել է «Ներածություն»։ Թվագրված է՝ «15/XI <19>24»։ «Վերջաբանը» չկա։

Բ № 4 բ — վերնագրված է «Երբ-Կանայը», վերնագրի տակ փակագծերում «Հատվածներ»։ բառը ջնջել, գործածել է «Ներածություն»։ Չի թվագրված։

Դի՛ր 22 կա և մի անթիվ պատառիկ (№ 4 գ), որը գրված է 1936 թվականի մայիսի 28-ին. վերնագրի տակ փակագծերում՝ «Գիմումն Նրա վերջաբանին»։ Այդ հատվածը պետք է որ ներառյալվեր ստորև նշված հրատարակություններից առաջ։

Առաջին անգամ տպագրվել է Հշ, 1924, № 273, էջ 11, ապա՝ առանձին գրքով, 1925 թ. Թիֆլիսում, այնուհետև՝ IX, X, XI, XIII, արտատպվում է վերջինից։

## ԹԱՑԼԵՆԵԼԻՍ Է ԵՐԲ-ԿԱՆԱՆԸ...

### (Գիմումն Եռա վերջաբանին)

Ե՛ռա տուր հռանկդ, իմ հարազատ Երբ-Կանայ,
Վիլլաներ ևս խոստացել ինձ ջրկալ.
Ե՛ռա տուր ակունքդ, ալիքներդ, ա՛յ բալամ,
Թող արքա՛ն բնա ունիս գնանա կրկալ...

Ես գնա մնանել չե՛մ ուզում, գնա չե՛մ ուզում,
Մինչ չլսանանամ շուրջդդ բաղեր ու բազեր.
Ես ուզում եմ՝ ինձ ցնցի մի լավ հուզում,
Երբ կանանանամ վիլլաներդ ծառուդիով
Ճեմելիս մեր երկրի սիրուն աղջկերք...

Ուզում եմ, որ ասպազան գիշեր ու ցերեկ,
Հնչիմի չմնա «Երբ-Կանայիս» առջևում.
Շլակներիդ ձայնը հասնի մինչ գազաթին
Մեր Մասիսի, լույս ապրյուրիդ շողերով...

28/V, 1936 թ.

Տոզ 2 հշ, Շկ, IX, Ա, 3 *Նկե՛լ Եմ, մի օտում Նրգնեմ Նրգըդ այն գիլ — Հնչուն,*

3 Ա *Որ [ձոճեցինը] Հուլեցյին պտեանների յոթ Հարյուր յոթ երկու միջուց։*

Բ *Որ Հուլեցյին պտեանների [վեց] 7 Հարյուր [վեց] յոթ օրվա միջուց։*

7 Ա *Նկե՛լ Եմ Համրույը ատու այն Նրաշատած [սև] կոշտ Հողերիդ,*

Բ *Նկե՛լ Եմ Համրույը ատու այն Նրաշատած սև Հողերիդ,*

8 Բ *Որոնց միջից տատասրեն այսօր մեզ ու կոթ է Հոտում։*

9 Ա *Գո՛ւ, Շեր-Կանալ, որ Հազարանց քրտինքների միջից [ձևար] տատ,*

Բ *Գո՛ւ, Շեր-Կանալ, որ Հազարանց քրտինքների միջից ձևար.*

16 հշ, Շկ, Ա *Նրա չուրջը ջուր է խմում պատ ակունքից Արփաչային,*

17 Ա *Գլուխը Հագի Ցագել է խոր կանաչազույն, խնկաո գնում.*

Բ *Գլուխը Հագի Ցագել է խոր [կապուտաչյա] կանաչազույն, խնկաո գնում,*

19 Ա *Մե՛ծ ու մե՛ծ է Շեր-Կանալը, [Ճառասուն հինգ] Ճառասուն վերստ [հուռութպարով] գնդակնետով,*

Բ *Մե՛ծ ու մե՛ծ է Շեր-Կանալը, Ճառասուն հինգ վերստ. հուռութպարով.*

22 Ա, Բ *Որ Կասես Քե ակր ու խանգի կարոտակ է Հազար տարի։*

23 Ա *Հայդնը ունի սրտի խորքում [խորհրդավոր] խորհրդաւոր իր Հորժանքով,*

Բ *Հայդնը ունի [սրտում հազար] սրտի խորքում խորհրդաւոր իր Հորժանքով,*

24 Բ *Ոգը իրանքը գոգունքի մեջ — հուզմունքների մի կրքոտ ծով.*

26—27 Բ *[Ու խոնջով] Խոնջությամբ, լուսե ես մեկ ամենատես է ոգո՞ւմ, ոգո՞ւմ...*

*[Աչն գաշտերը չոր ու ցամաք] Բացվելիկ է Շեր-Կանալը... այն վայրերը մերկ ու բարբոսդ.*

28 Ա *Որոնք իրենց (Ծնված օրից) [վազուց] հինգ օրերից այրի էին — մերկ-անապատ՝*

29 Բ *Այսօրից հետ Հազնելու են փնասակառոս Հարսանի պես*

31 Բ *Մի Համայոզ [ոլորապուճրով] ոլորապտույտով, արծաթափայլ գրավչությամբ.*

32 Ա, Բ *Ջրմա Հետո՛ւ Հետուներն են Ձգվել բարեր Շեր-Կանալի.*

36 Բ *Ջգում ես, որ չի տանջվելու այսօրից հետ [սև] բարի Նրաշտիցս։*

38 Ա *Մնծաշոգի, հեղոգամիա՝ բարեկամին ու ամարդին։*

38-ից հետո Բ *[Բայլնիկ է Շեր-Կանալը և չինարաո ու վենեձիճ.*

Որովհետև ուր ձեռ մնկնի, այնտեղ մի գյուղ
պիտի աճի.

Հազար [հեզարտ] խիզախ ճերոսների ձևոի շարժով
ճրան ասին...]

40 Բ *Մնր այս գարու հարաղատին ով [արժան է] չի տեսել՝*
*Թող գա տեսնի.*

41 Ա *Միլիոնավոր [պայքարումների] պայքարողների հարձակումի*
*ականներով,*

41—42 Բ *Միլիոնավոր պայքարումների գրոհ տվող ականներով,*
*Արփաչայի ժեռ ափերին ճարձակումի ուռաններով,*

44 Ա Հազարավոր խիզախ ճերոս *մատի շարժով նրան ասին—*

Բ Հազար խիզախ հերոսների *մատի շարժով նրան ասին—*

45 Ա *Ուր ձեռք մնկնես՝ այնտեղ հրաշք, այնտեղ [դրախտ] (մի*
*գյուղ) թող կանաչի,*

Բ *Ուր ձեռք մնկնես այնտեղ հրաշք, այնտեղ մի գյուղ թող*
[որ ասի] *կանաչի,*

46 Ա, Բ *Ուր երևաս, ուր էլ հասնես՝ տեր դառ այնտեղ ու ելաճի.*

48 Ա, Բ *Այսպես է ճա՝ Շիր-Կանալը, գյուղերեցու պես մի օղոլ ճա*

50 Ա *Քնփը տեղը, երգը բերնին, խոսքը շուրթին [իգիք վսեմ]*
*լիառատ սեր,*

Բ *Քնփը տեղը, երգը շուրթին, խոսքը [անպակաս] բերնին*
[իներ լի] *լիառատ սեր,*

51 Ա *Բայլղևիկ է Շիր-Կանալը... և գյուղերը [իր] ճա գիրկն*
*առած՝*

Բ *Բայլղևիկ է Շիր-Կանալը... [որ] ճա գյուղերը գիրկն*
*առած՝*

56 հշ *Թե՝ հե՛յ, լսե՛ք, հրես չրիա ձե՞նն է գալիս, ձե՞նն է*
*գալիս...*

Ա *Թե՝ հե՛յ, լսե՛ք, հրես չրիա ձե՞նն է գալիս, [ձե՞զ] ձե՞նն է*
*գալիս...*

58 Ա *Քրքջում է ու ապատում, որ [գա փեսաճ գրկի իրան] գան*
*գրկին, սիրեն իրան,*

63 Ա *Այսպես [մի գյուղ] մնկը մյուսին ձենում, ավետում է*
*հեռու տեղից—*

Բ *Այսպես մնկը մյուսին ձենում, ավետում է հեռու տեղից—*

65 Բ *Այսպես մնկը մյուսին ձենում, ավետում է երկու վերստից*

67—102 Բ *չկան։*

70 Ա [Եվ խենք գետի ծոցից խլի] *ու պայքարի մրջից խլի ուժը*
*հիդրոֆիկացիայի։*

72—75 Ա *Շիր-Կանալը փրփուր [բաշով] խառով շիր—առյուծ է,*
*բաշը՝ լուսին.*

*Հույս թևերի [շաղփաղփաճերով] վազաքշանքով [ճա կցաճ-*
*ցի] [կողոզի լույս] [ճին] պիտի ցանցի ոզջ գյուղերին,*
*Եվ դինամոն [խազցր կոշով] կայծակ-փնշով կայրի*
*Նիրհը մութ հյուղերի.*

[Ու կտեսնեմ] Գիտի տեսնեն, որ լուսաչագաղ սահղները էլեկտրոնի

78 Ա Ալիքները փրփուր խառով [ճոր լուսատուն] լույս ապագան Հայաստանի

80 Շկ, IX Չիավարի սանձը ձեռքին հակա ուժով էլեկտրոնի

Ա Վնկավարի սանձը ձեռքին հակա ուժով էլեկտրոնի

91—102 Ա չկան։

## ՎՈԼԽՈՎՍՏՐՈՅ

*(էջ 92)*

*1924—1925 թվականներին այցելելով Լենինգրադ, Հ.Հ.-ը եղել է Վոլխովստրոյի շինարարական տեղամասերում, ուսումնասիրել շինարարության ընթացքը, ոգնորվել կառուցողների աշխատանքային խանդավառությամբ և գրի առել իր տպավորություններր։ Գ Հ՛Հա № 164 բլոկնոտի մեջ եղած գրառումներից երևում է, որ Հ.Հ.-ը բազմաթիվ զրույցներ է ունեցել շինարարության բանվորների և ինժեներա-տեխնիկական անձնակազմի հետ, իր համար պարզել շինարարության հետ կապված բազմաթիվ հարցեր։ Էլեկտրակայանի կառուցման ամբողջ պատմությունը և ընթացքը բազմակողմանիորեն ուսումնասիրելուց հետո միայն, Հ.Հ.-ը ձեռնամուխ է եղել պոեմի շարադրմանը, որի ուրվագծերը երևում են արդեն 1924 թվականի նրա լենինգրադյան բլոկնոտներում։*

*Պոեմն ավարտվել է 1925 թ. փետրվարի 1-ին, Վոլխովստրոյում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։*

*Գ Հ՛Հա պահվում է չորս ինքնագիր.*

*Ա № 164 — Առանձին հասվածների էսքիզներն ու չնչված անագրություններն են, որոնցից տեքստային տարբերություններ չենք տալիս։*

*Բ № 28 — Մնագրություն է, թվագրված «1925 թ. փետրվարի 1-ին»։ Նույն տետրում կան նաև Վոլխովստրոյի շինարարությանը նվիրված նոթագրություններ, արձակաբառեր չափածո անագրեր, պոեմի տարբեր մասերի անագրեր, որոնցից տեքստային տարբերություններ չենք տալիս։*

*Գ № 171 — Միայն առաջին մասն է մաքուր գրված մատիտով։ Չի թվագրված։*

*Գ № 5 — Թերի է, սկզբից մինչև երկրորդ մասի II գլուխը չկա։ Գրված է մաքուր, բանաթղթի թվագրված է՝ «Փետրվար 1, 1925, Վոլխովստրոյ»։*

*Առաջին անգամ Ա մասը լույս է տեսել Մկշ, 1925, № 240։*

*Ամբողջական կերպով տպագրվել է 1926 թ. ԲԺ, էջ 251—260, այնուհետև՝ XI, որտեղից և արտատպվում է։*

### ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տող 1 Բ Դու [հզացար] երկենցիր ու [մաԺմեացար] ծնվեցիր մարմարի այն օրերում,

5 Բ Դու ծնվեցիր պատերազմի [տագնապների] տարաժխնների ժխորում,

8—9 Բ Օգակներով [Շոշապատի] պաշարումի [կամենում] ծառանում էր քեզ խեղդել։

Դու ծնվեցիր խլրտումի [փոթորկաճույզ] տագնապների այն ժամին,

*Տող 11 Բ* *Երբ մարդուն կոչ ամարդու դեմ մենք ճեռնցինք առողջ.*
*12—32 Բ* *չկան։*
*39—40 Բ* *Ու վերամբարձ շնորհքը այն կամաքաշուց ձողերով՝*
*Մենկի մեջքին, մյուսի ուսին բեռներ բարձել [հաշյուռ-*
*ճերով] [հուլյերով] բուլյերով։*
*43—44 Բ* *Տիառաճներ են ծնվել այսպես խորունկ գետի հատակից՝*
*[Ու ծածկվով] Նիկել ֆոսֆոր գետի երես — [ինաճում են]*
*ու հրճվում են խոյանքից։*
*46 Բ* *[Գետը] Առաջապատար [երան] կուրծքը ճեղքել վիթխարի*
*կուս զանգվածով.*
*50 Բ* *Որ հրաշքի [ծառաճում] խիզախում են կոլոզ չարել՝*
*ամեն անգ.*
*52 Բ* *Որոնք [վաղուց] բոլվել, վիճացել են խոխոնջի խոպուս-*
*կում։*
*54 Բ* *Քարափներ են նորից աճել, կնքակել գետի գույզ ափեր։*
*56 Բ* *Որ բնակյալով [գետին բերել կանգնել] Նիկել չարվել հսկայի*
*պես շար ի շարք.*
*58 Բ* *Հաղար տանճ ուժ, նոանց վրանած՝ առանցնել ի մի նոր*
*շենք։*
*61 Բ* *Տղամարդ են, որի՛ այսպես, գոպիր ուժ այս գետի։*
*64 Բ* *[Գործնա ասում] Ու ասում են այցելուին՝ այն ինչ ան-*
*ասի՝ նա եմ նա...*
*65—80 Բ* *չկան։*
*76 Դ* *Արվարձաններ, գյուղ ու բաղաք լույսերի մեջ ողողված.*
*84 Բ* *Որքան վոլխով գետի հիմքին տարածել են խոր հիմքեր։*
*87—88 Բ* *Ու կանգնել ի հրաշակերտ լույս կոչանը գետափին,*
*Ուր շրերը արշավում են ու տալիս են ծափ-ծափին.*
*91—96 Բ* *Ջրի [բաիից] վազքից պատռում են աղբրիններըը —*
*արևներ,*
*Գառյանների աշնեց հատից վառվում ամպի յարևներ։*
*Բարևներըը մի վարկյանում հանձնվում են ԵՒնիսեզրադ.*
*ԵՒնիսեզրադի մեծ կայանից [ԵՒնիսեզրադից] գործարանից —*
*գործարան.*
*Ա՛յ, թե որքան մարդանց ես վոլխովստրոյի լույս կայան.*
*Որ մերդ առած [տոճճերի] աշխարհիս ուժ բերիր կյանքին*
*մի նոր կյանք։*
*97—160 Բ* *չկան։*
*108 Դ* *[Ամբարիչ ն] Կատակել ի ամպ յուրաքանչյուրի հազարում.*
*111 Դ* *Ջարդ խոսում, պրծում է, [շատ երգում] կարծես ճվա-*
*գում անհոնի՝*
*113 Դ* *[Հի՛ն] Եվ դեռ քանի վոլխովստրոյներ կառուցելու ունենք*
*գործ,*
*115 Դ* *Վոլխովստրոյը ցանցի նման դեռ չաս. ցանցեր համարի.*
*127 Դ* *Վոլխովստրոյը հիմքը գործից այն հրաշագործ բարիքի.*

136 Դ Աբյունատար եւակենեով նռանդ մոլ գործարան։
138 Դ Վոլխով գետ ժեռ ափերի գրանիտից [նա] այն կերտած՝
145 Դ Չկա Լենին... [նա ննջում է ննջարանում մավզոլէ] (Վոլխովստրոյը մի մարմնացում լենինիզմի, Լենինի),
148 Դ Որ աներեսաց մարմնացնում են նրա բոզած պատգամները
155—156 Դ Դե՛, Վոլխովստրո՛յ, գործի՛ անցիր լույս թևերով քո ամուր.

Թող ուռճանան քո նռանդից բազաթներ ու գյուղեր բյուր։

## ԼԵՆԻՆԳՐԱԴՅԱՆ ՊՈԵՄ

*(էջ 98)*

Գեռևս 1924—1925 թվականներին, երբ քանասաղծը մոտիկից դիտում և ուսումնասիրում է Հոշոտավոր Վոլխովստրոյի շինարարությունը և գրում «Վոլխովստրոյ» պոեմը, հղանում է նաև «Լենինգրադյան պոեմ»-ի մյուժեն։ Պատահական չէ, որ Լենինգրադի պատմական հուշարձաններից ու տեսարժան վայրերից ստացած իր տպավորություններին (որոնք հետագայում գտնում են այս պոեմի առանձին ֆրագմենտների նյութը) հանդիպում ենք «Վոլխովստրոյ»-ի նախնական շարադրանքը պարունակող բլոկնոտներում։ Որպես օրինակ հիշենք «Լենինգրադ» ֆրագմենտում եղած «Գուգարա»-ի վերարկույթ նշումները (ԳԻ ՀՀա, № 171)։ Սակայն պոեմի բուն շարադրանքը հնդհանկը սկսում է 1928 թվականին, մի անգամ ևս Լենինգրադ այցելելուց հետո, երբ ամենի հանգամանորեն և ծանոթանում քաղաքի պատմության ու արդիական կյանքին, ամենի խոսն ուսումնասիրում նրա պատմական նշանակալից հուշարձանները, մասնավորապես Իսահակի տաճարը, Պետրոպավլովսկ ամրոցը, Ձմեռային պալատը, Գաւտիչևյան (այժմ Ս. Մ. Կիրովի անվան) գործարանը և այլն։ Ուշագրավ է, որ պոեմի մի քանի ֆրագմենտների («Իսահակի», «Ձմեռային պալատ») էսքիզներում, ինչպես նաև առանձին ձեռագրերում հանդիպում են այն նյութերի մեջ, որոնք, համաձայն հնդհանկի մտահղացման ու առնչծագործական պլանի, պիտի կազմեին պոեմի լրացուցիչ հատվածները, այն պիտի պարզեներին ամենի ծավալուն, կատարյալ մի այնպիսի լայնածավալ հայեցական-դրամատիկական պոեմ, որն բնորոշեր սովետական ժողովրդի ճշմարտանքն ու պայքարը նախահեղափոխական տարիներից սկսած մինչև 1930-ական թվականների կորը ծերությունը, ծանր հիվանդությունն ու մահը, դժբախտաբար, թույլ չտվեցին հնդհանկին իրականացնելու իր մտադրությունը։ Այդ նյութերը մնացին անգործ վիճակում, անտեղ, իսկ «Լենինգրադյան պոեմ»-ը սպագրվեց առանձին ֆրագմենտներով. Բնև ունեն «Նախերգանք» և «Վերջաբան» վերնագրերով, ինչպես և պոեմի առանձին ֆրագմենտները, գրված են տարբեր ժամանակ և սպագրված են տարբեր պարբերականներում, ուստի ծանոթագրություններն ու անդրադարձները տարբերություններ ևս առանձին ֆրագմենտների։

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ պոեմի մի քանի ֆրագմենտներում հնդհանկը որոշ չափով միախոհմանի վերարկեմուկը է ցուցաբերում գնալ Լենինգրադի պատմական հուշարձանները, ինչպես նաև պատմական անձնավորություններից ոմանց նկատմամբ։ Մասնավորապես Պետրոս առաջինի գործունեու-

Թյունը նա դիտում է միայն այն կողմով, որով վերջինս բնութագրվում է իբրև ցար-միապետ, անտեսելով նրան՝ որպես խոշորագույն պետական-քաղաքական գործչի, ծառայությունը ռուսական պետականության և կուլտուրայի զարգացման գործին։ Իսակին առաջնը և Ձմեռայինը պալատը բանաստեղծը դիտում է լոկ որպես ցարական բանակալության սիմվոլներ ու մինչև իսկ կոչ է անում հիմքից խորտակել դրանք, մինչդեռ երկուսն էլ, ինչպես հայտնի է, պատմական-գեղարվեստական նշանավոր հուշարձաններ են և այժմ էլ պահպանվում են մեծ խնամքով։ Կասկած չկա, որ հեղինակը, նրա կենդանի լիներ, կվերացներ պոեմի այդ տասնակի թերություններըը, սակայն մենք մեզ իրավունք չենք վերապահել որևէ փոփոխություն կատարել բնագրի մեջ, ինչպես այդ արել է 1951 թ. «Երկերը»-ը հրատարակության պատրաստողը։

*1 Նախերգանք.*— Գրված է 1928 թ. Մոսկվայում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։

ԳԹ ՀՀա ինքնագիրը չի պահպանված,

Առաջին անգամ տպագրվել է ԳԴ, 1928, № 11—12, էջ 75, այնուհետև ԼՊ, որտեղից արտատպվում է։

*2 Իսակի.*— Գրված է 1928 թ. Մոսկվայում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։

ԳԹ ՀՀա պահվում է երկու ինքնագիր։

Ա. № 16, էջ 1 — Նախնական սևագրությունն է՝ բազմաթիվ ջնջումներով և ուղղումներով։ Վերնագրված է «Ելևինգրադյան պոեմ», վերնագրի տակ փակագծերում՝ «Հատված»։ Չի թվագրված։

Բ № 7, էջ 1—2— Նախորդի վերամշակված օրինակն է, վերնագրված է ինչպես Ա, թվագրված՝ «Մոսկվա, <19>28 թ.»։

Առաջին անգամ տպագրվել է ԳԴ, 1929, № 2, էջ 35—36, այնուհետև՝ ԼՊ, XI, XIII. արտատպվում է վերջինիցս։

*3 Պետրոպավլովսկ.*— Գրված է 1929 թ. Մոսկվայում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։

ԳԹ ՀՀա ինքնագիրը չի պահպանված։

Առաջին անգամ տպագրվել է ԳԴ, 1929, № 4, էջ 29, այնուհետև՝ ԼՊ, XI, XIII. արտատպվում է վերջինիցս։

*4 Ձմեռային Պալատ.*— Գրված է 1929 թ. Մոսկվայում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։

ԳԹ ՀՀա պահվում է երկու ինքնագիր.

Ա. № 16, էջ 1 — Նախնական սևագրությունն է, ամբողջովին ջնջված է հեղինակի ձեռքով։ Սնոմամերնագիր չունի։ Չի թվագրված։

Բ № 7, էջ 5—6 — Վերնագրի տակ փակագծերում գրված է՝ «Հատված «Ելևինգրադյան պոեմ»-ից», ապա նշանակված է «III» (հավանաբար՝ Երրորդ հատված)։ Թվագրված է՝ «1929, Մոսկվա»։ Ինքնագիրը պարունակող նույն թերթի վրա կա հեղինակի ձեռքով գրված ռուսերեն թարգմանությունը, որը կատարել է ինքը՝ Հ. Հ.-ը։ Թարգմանության մեջ 34-րդ տողի համար տրված է

*Հեղինակի հետևյալ ծանոթությունը.* „Автор намекает на три символа деспотизма: Петропавловск, Зимний дворец и Исаакиевский собор"[1].

*Առաջին անգամ տպագրվել է ԳԴ, 1929, № 12, էջ 1—2, այնուհետև՝ ԼՊ, XI, XIII. արտատպվում է վերջինիս։*

*5 Պուտիլովկա.— Գրված է 1929 թ., ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։*

*ԳԴ ՀՀա ինքնագիրը չի պահպանված։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ԳԴ, 1929, № 12, էջ 2, այնուհետև՝ ԼՊ, XI. արտատպվում է վերջինիս։*

*6 Այն գիշերին.— Գրված է 1932 թ. Մոսկվայում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։*

*ԳԴ ՀՀա ինքնագիրը չի պահպանված։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ԽՀ, 1932, № 261, և Պրոլ, 1932, № 260, այնուհետև՝ XI, որտեղից և արտատպվում է։*

*7 Լենինգրադ.— Գրված է 1930 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է բոլոր հրատարակություններում և մեկ ինքնագրում։*

*ԳԴ ՀՀա պահվում է երկու ինքնագիր.*

*Ա № 7, էջ 3—4— Չի թվագրված։*

*Բ № 7, էջ 7—10— Վերնագրված է՝ «Լենինգրադյան պոեմ»-ից, V ֆրագմենտ, «Լենինգրադ»։ Թվագրված է՝ «1930, Թիֆլիս»։ 38-րդ տողում հանգիպող «Պուգալո» բառի մասին տրված է հեղինակի հետևյալ ծանոթությունը. „Пугало" имя пугающего ужас ночных разбойников. Здесь — название Александровской колонны (прим. Эренбурга)։*

*Սրա պատճառաբանությամբ վրա հետագայում փորագրվել է Դեմյան Բեդնու „Пугало" էպիգրամը։*

*Նշենք, որ Դ. Բեդնու հիշյալ էպիգրամը թարգմանել է Հ. Հակոբյանը (տե՛ս սույն հատոր, էջ 251)։*

*«Լենինգրադ» ֆրագմենտն առաջին անգամ տպագրվել է Պրոլ, 1931, № 256 և ԽՀ, 1931, № 283, այնուհետև՝ ԼՊ, XI, XIII. արտատպվում է վերջինիս։*

*8 Վերջաբան.— Գրված է 1931 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։*

*ԳԴ ՀՀա ինքնագիրը չի պահպանված։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ԼՊ, 1931, էջ 31—32, որտեղից և արտատպվում է։*

*Գոնե «Նախերգանքով» և «Վերջաբանով», սակայն առանց «Այն գիշերին» ֆրագմենտի, առաջին անգամ լույս է տեսել 1931 թ. Թիֆլիսում, առանձին գրքով, «Լենինգրադյան պոեմ» վերնագրով։ 1935 թ. Բժ մեջ տպագրվել է առանց «Նախերգանքի» ու «Վերջաբանի»։ 1951 թ. Հեղհաշվ ժողովածուի մեջ տպագրվել է «Նախերգանքով» և «Վերջաբանով», բայց մասնակի բացթողումներով։*

*Տեքստը կազմելիս նկատի է առնված առաջին հրատարակությունը 1935 թ. Բժ, լրացումները կատարված են ԼՊ-ից, հաշվի են առնված նաև ինքնագրերը։*

---

1 *Հեղինակն ակնարկում է բռնակալության երեք սիմվոլներ՝ Պետրոպավլովսկը. Ձմեռային պալատը և Իսահակի տաճարը։*

## ՆԱՀԵՊԵՏԱՆՔ

Տոզ 5 ԴԲ *Որ կաշկանդենք ու չդրայնենք*
7 ԴԲ *Ասա՛, պապիկ, ինչո՞ւ համար*
23 ԴԲ *Պատայել են հշանարատեն.*
36 ԴԲ *Գամնենքրի հուրևրեն անչնչ.*
50 ԴԲ *Ին որ չուրջդդ կանսչ, բսար,*
53 ԳԲ, ԼՁ *Մևբ հաղթանքի, մևբ գարմանքի*
56 ԳԲ *Էս բո կայտառ, էս բո պայծառ*
63 ԳԲ *Մևկը կանգնած բնար արծաթ—*

## ԻՄԱԿԻ

Տոզ 4 ա *Ամեն հակատ [մի հուշարձան հորինվածով իր] հորինվածքները հաշյակերտ ու գյումոզ*
Նահ՝ *Ամեն հակատ [մեսազակիրտ] մեսազագործուլլ հորինվածքներ են գյումոզ*
բ *Ամեն հակատ մի հուշարձան հորինվածով իր գյումոզ*
8 Ա, բ *Որ իմանաս հիմնարկումի նրա նզնան պատմուճյուն*
12 բ *Կամնկել է այսոնց գոռնայ գրո ատճարքեն հիմնարկու.*
13 Ա *Անծայր երկրի [ամեն ծայրին] ոզջ ծայրերին ամել է խնամ հրաման.*
15 Ա *Ու իատփվել են [ազարաճնեոց] այսոնց մարդիկ. հիմը են փորում, հողը քաց.*
բ *Ու իատփվել են այսոնց մարդիկ հիմը են փորում, հողը քաց.*
19—36 Ա *չկան*
21 բ *Քայց հարհիմը [քաց է ու քաց նրախով լիճ] կամակոր է իր հատակով լճացած՝*
25 բ *Ու մարդիկ են հորից տճնում մինչև կոկորդ չրի մեջ.*
26 ԴԲ, բ *Ու այսոնց էլ շիրիմ պանում հազարճներ չրատեզմ*
28 ԴԲ *Չէ՞ որ այնքան պրակներ է նա կյանել ու լափել:*

## ՊԵՏՐՈՊԱՎԼՈՎԱՆ

Տոզ 7—8 ԴԲ *չկան*
11—12 ԴԲ *չկան*
19—20 ԴԲ *Ու դնո Իաճխան խնայագարմած մանչացին առյուծի պես. Ու կախվեցին... Այդ գիտեն մևկ Իա պատերը ու մևկ էլ մևնք:*
22 ԴԲ *Գատերից ատկ ոտմիր ծայրից ու պչուենց Հոկտեմբերին*
25 ԴԲ *Այդ կուտակված անազանգի համաձայնությա գործիճներին*

Տագ 1 Ա. Հմեռային դու [պոշ] գոռ պայատ, որ ձգվել ես այդպես հեպարտ,

2 ԴԻ Որ գիշատիչ առծիվի պես ինձրդ գորշ փոնչ ազատ՝

Ա. [Եվ] գիշատիչ [ցինի նման] [ուռուրի] բազնի պես ինձրդ գորշ փոնչ ազատ՝

3 Ա. Քո՞ փառքը չէ, որ [պիտ նրգնեմ] ես կերգնեմ և ոչ շուրդ [ես] պիտ գովկրգնեմ,

4 ԴԻ, Ա. Այլ անցածդ հանուագարէը, որը աճա պիտի ներհեմ:

6 Ա. Քո գրկումն էլ շատ ես [շնչել] սնվել բանի՞ գավկր, քանի՞ ոճիր,

ԴԴ, Բ Ու բանի վեռ կարիճներ հանել ես դու մահամճիռ,

Ա. Ու բանի [վեռ] վես հոգիներ հանել ես դու մահամճիռ,

9—10 Ա. Բանի [խոռխոտ] [պայծառ] [վսեմ] լուսե մարդի չաներ հանգել են քո լոկ մի շնչից:

Նրանք, որոնք լույս են վառել [խորճուրդ] [իմաստ] [տվել] [ճար են վառել] [ճորոգ] կյանքի գաղափարի,

10 Բ Նրանք, որոնք պատվով տարան գրոշը մեծ գաղափարի,

12 Գ. Ե՛վ Ռըլեև, և՛ Բեստուժև, և՛ Կախովսկի, և՛ Մուրավյով.

13 Ա, Բ Որոնք բնկան փառած Բոկից հրապարակում մեծ Սենատի,

14—18 Ա Երբ Նիկոլայ առճակալը դաբանակալ վազրի նման
Գատերդ տակ դողը բռնած մռնչալով ամբավ հրամանի՝
—«Դենկաճմբերյան ցնդվածներին դեպ կախաղան տանել պատի....»

Այդ [անդրանիկ] առաջին ճո ոճիրճ էր Ռոմանովների դու գարշ պայատ,

Ու [ճա] այն դարձավ [վերջին անկումը] [անկման սկիզբրն] օրը անկմանճ քո տերերի նախկին անպատու:

17—18 ԴԻ, Բ Սա ոճիրճ էր ճո առաջին Ռոմանովների դու գարշ պայատ,
Սա՛ էլ գարձավ փառքը վերջին քո տերի նախկին անպատա

20 Ա Մուրավյովի հետ մրռանի [բողոքեցին ու ասացին] ցասումնալի [կոչեցին] ճոխաբուռացին՝

22—23 Ա Վերջին դավերդ ու ոճիրդդ ոճիրների մեջ բյուրավոր,
Այն հինգ Թիվն էր, գաժան պայատ, հունվար ինդի աբյուճատ օր.

26—45 Ա. Երբ Պետեր ռուճի եկավ հաշի համար [ու ճաց պոռաց] ու ցարն անգութ
Ծորենի անդ առվածներին արձիճների մարդից կարկուտ...

29 Բ Բոլոր Նրանց, որոնք նյան [էն սև] կովի տարին, պատերազմի:

32 ԴԴ, Բ Մյուդես ահա երեք եղբայր, երեք հրեշ ու բռնակալ

34 Բ Մեկը Տիրան, մյուսը Ճերբեր, իսկ երրորդը՝ Աֆրոնի Թուլն,

36 Ե Որ հանգցնեն խավար շնչով ինչքան լույս կար այն մեծ երկրում,

## ՊՈՒՏԻԼՈՎԱՆ

*Տոզ 4 ԳԴ* Հազար ողջույն հազիր այսօրին պռոնանների գլխում
*երգված-*
*7—8 ԳԴ* Մենք ու մենակ գիրկդ առնել բանվոր տղերք հազարաշառաս,
*Ամեն մեկը մի-մի ներոս էլեկտրոնից ավել ուժեղ։*
*14 ԳԴ* Մշուշներովդ էն երեքին ծառաձուկ ես խնդդնել կոչնես
*19 ԳԴ* Շոգիների օձի՞ պչշո՞ց, և մուրճերի ծանր տնքո՞ց,
*25 ԳԴ* Ջուրդրդ առած, կամրջդ լարած կրակների միջից նայո-

## ԱՅՆ ԳԻՇԵՐԻՆ

*Տոզ 2—3 Ա* Նրանց երգից խրոխտ ու վես ողջ Պիտերն է զնգում,
*թնդում.*
*Գնգացիրների պատանեշների կազմել էին գոռ սմբաձևի—*
*5—6 Ա* Մի անգ ոտքերն էին գրոհում, այլ անգ ճառում էր
*բեղանոթ,*
*Հարուկների գոռշ ծխերում ճարճատվում էր,*
*խլրտում օդ.*
*8—9 Ա* «Հե՛յ, ոխեներ»-ըն էր վեր քաշում թավիշ բառով նորն-
*դալի։*
*Սիրտ են առել առյուծային մարտիկները այս երգերից,*
*12 Ա* Առում են ու էլի նորից երգով, ոտքով առաջ վազում։
*14 Ա* Կազմել էին մի սմբաձև — անունը Հազիր ալ Հոկտեմբեր.
*22 Ա* Արևածածկ, կարմիր բառով, իր անունը — ալ Հոկ-
*տեմբեր.*

## ԼԵՆԻՆԳՐԱԴ

*Տոզ 2 Ա* Որ մեր երկրի բնդվզումի [ու պատմության] ըմբոստացման
*ես մարմնացում,*
*Բ* [Որ] Դու մեր երկրի [ըմբոստացման] հնգաշրջման բնգ-
*վզումի [մի] չինչ մարմնացում,*
*3—4 Ա* Ուր այս երկրի [ըմբոստացման] պատմությունը ածել,
*անվել է քո ծոցում՞*
*Ունի՞ա արդյոր փողոց, շրանցի, որ արյունով չլինի*
*ներկված,*
*5 Ա, Բ* Ունի՞ա անուն մի հնրոսի [որին] որ չնիշի այսօր ներկան։
*6 Պրոլ, Բ* Միակ քաղաքն այս աշխարհում, ուր ամեններից ավելի շատ
*Ա* Միակ քաղաքն այս աշխարհում, [որ] ուր կյանքիդ մեջ
*ամեններից շատ*
*7—8 Ա* Տեսել ես հարբ ու ճարատեհ կռիվ, պայքար ու բարիկադ.
*Օ՛, և որքա՞ն ինչն ես քմախել [վատ էն] գազիր օրենք ու*
*կարգերից—*

Տոզ 10—25 Գրոլ չկան։

11 Ա Որիդ առաջ խոնարհվում է աշխարհն այսօր մի մարդու պես,

13 Ա Եվ [քո նազան] [խազազ] աննպարտ վնհուիյան մեջ, որպես գալիք մեր ապագան։

18 Հշ, Ա, Բ Ինչ կա քո մեջ, Լենին-բազար, նգ ինչ հմայք ու ըուլը ունես,

19—20 Ա Որ գնդատես ազգիա պես, երբ ինձ հաշում, գժվում եմ ես. Կա մի շիեղ խոր վնհուիյուն նևայիդ լուռ ոլորաններում,

22 Ա (Իսկ) Գիշերեներդ [ճո] կախաղիչ են և՛ մայիսին, և՛ հունիսին,—

24 Հշ, Ա, Բ Ոչ արև կա և ոչ լուսին, բայց և լույսի մի չերմ կարոտ

25 Ա Զգում է [բնդ] ինձ և չգիտեմ գիշե՞ր է այս, թե՞ առավոտ։

27 Ա Ես [Լենինի պես] ամեն օր չափչփում եմ գողոցներդդ ազատարար,

30 Գրոլ, Ա, Բ Ու կասես pի հսկա բամբիռ, ձիգ բնաբի լարեր լինեն,

ԼԳ Որոնք կասես հսկա բամբիռ, ձիգ բնաբի լարեր լինեն։

31 Գրոլ, Հշ Եվ մայթերդդ ալ-գրանիտ, և տներդդ արյան գույնի

31—34 Ա չկան։

35 Հշ Հրեն քո լայն ու յայնարձակ ազգիալի Ջնամննկան,

Ա Հրեն քո [մեծ] վես ու յայնարձակ ազգիալի Ջնամննկան,

36 Ա Այստեղ բանի վսեմ խոհուրդ — [վառ] խոր խմաստի վառ ճուշեր կան.

38 Ա Ցարի գործերն [լպիրշ] ժանտ ու գազիր, որ իմանա ամբողջ երկիրը։

39—40 ԼԳ Ազատության կոչ ավետեց այստեղ երկրին կարպը կազակ, Երբ հասցրեց լիրը սպալի լպիրշ դեմքին հնչուն ապտակ,

39—42 Ա չկան։

43—44 Ա Այստեղ նստած ցարը կոպիտ ինչ-որ պոչատ ավանակի. Ինքն էլ խոշոր մի ավանակ՝ ձուլած բուլից մի անագին։

45—97 Ա չկան։

44 ԼԳ Ինքն էլ խոշոր մի ավանակ-ցնցվնց գազող էն ապտակնն.

Բ [Մի պահ ցնցվնց ու սասռնց աչյուն] Ինքն էլ խոշոր մի ավանակ— ցնցվնց գազող են ապտակից.

46 ԼԳ Չէ՞ որ սա ծանր մի հարված էր Ռումանների ամբողջ ցնցին։

47—50 Հշ չկան։

48 Բ Ինչպես իր հոր տանից քշված մի խորթ զավակ [արևակնց] անանկի պես.

51 Բ Բայց, դե, գիտես բանվոր [ընկեր] ախպեր, Հոկտեմբերի հալալ զավակ.

53—54 Հշ, Բ Մինչ չքանդի չդրան իրա— մինչ բանուիյունն չդագարի, Օր ու գիշեր նա կկռվի, մինչ որ կամքը իր կատարի։

55 Հշ Ու մի օր էլ Գուտիկովը երկաթե իր մարտիկներով

64 Գրոլ, Հշ Քայլում եմ ամենայն օր, ինչպես գյուղված մի սիրահար.

Տող 65 Բ  Եվ որ կողմից էլ անցնում եմ՝ այնտեղ ծփում մաղկանց մի ծով.

68 Բ  [Բայց մի կաթիլն իմ արյունի այդ երդնում իր տեղն ունի.]

Նան՝  Բայց իմ հոգին կռիվ անելով՝ մասնակցել է այդ մեծ օրին

70 Խշ  Բայց կյանքումդա նրա համար վճռել եմ ես իմ ողջ ամլուծ

Բ  Բայց կյանքումդա նրա համար [խրտնել է] այսել եմ ես ողջ իմ ամլուծ

73 Խշ, Բ  Երևում է՝ այսօր պիտի նրանք ձուլեն Գևորտատրոյին,

75 Խշ, Բ  Գլուխել է ինձ մուգ բրոնզից կարծես ձուլած էն սիտանը,

77 Խշ  Նոր գլուսանբ է միշա հարինում, որ մեհենան ազատ չնչէ—

Բ  [Միշա] ճա գլուսանբ է հարինում [ճա], որ մեհենան [ուրախ] ազատ չնչէ,

79 Բ  Կաշվե բաճկոն ուսին բաշած [ճրենն] ահա առույգ մի ծերունի—

80 Խշ  Հորթամեկով գեմբը գաճցած... Ի՞նչ էլ շնշուված գծեր ունի.

Բ  [Կնճռոնեով] հորթամեկով գեմբը ցանցած. ի՞նչ էլ շնշուված գծեր ունի.

81 Խշ  Ես կարգում եմ նրա գեմբին պռեմբ այն պայմառների.

87 Խշ  Որ ես ձոգում պայմառել են հազարավոր հերոս մարդիկ՝

89 Խշ  Կարակոզով ու Նեչան, և Օզարյով ու Խալաուրին,

Բ  Կարակոզով ու Օզարյով և Նեչան ու Խալաուրին,

90 Պրոլ  Գնթռմախալա ու ժեյլարով, Ջերճիլեակի, Մենն Լենին.

Խշ, Բ  Գնթռմխալա ու ժեյլարով, Ալնհանն, Մենն Լենին,

91 Բ  Նրա համար, որ առնգնել, կնրանել նա մեր գաթի համար

92 Պրոլ, Խշ  Մի նիասմանչ վռեմ պռեմ—մեջը շարած հակինթ, գոհար.

Բ  Մի նիասմանչ վռեմ պռեմ, խաճդավառել բանվոր ալխատեն.

94 Խշ  Ու վարժիլով մեր նոր կյանքին է՛լ ավելի դու վնհացնել

Բ  Ու [ձուլվելով նոր կյանքի հետ] Վարժիլով մեր նոր կյանքին, է՛լ ավելի դու վնհացնել

95 Խշ  ...Նրա համար, որ ճակատիճ ես տիտանի

Բ  Սիրում եմ ես քեզ նրա համար, որ ճակատիճ ես տիտանի

97 Խշ  Հեղաշրջման ամենամեծ հազր սիմֆոնին...

## ՔԱՂԱՔԸ

*(էջ 116)*

*Առաջին մասը գրված է 1912 թ., երկրորդը՝ 1931 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։*

*ԳԹ 22ա պահվում է յոթ ինքնագիր.*

*Ա № 22, էջ 19—20— Հետագայն օ ինակն է, թերի, գրված է արձակախառն տողերով, վերին լուսանցքում կա հեղինակի նշումը՝ «Գյուղի նկարագրությունը իր գնահատով, կանաչ բախչերով, բարտա անդերով, հողի պակասով և կյանքի*

քանկութիւնով»։ Անվերնագիր է, չի թվագրված։ Տալիս ենք որպես տարբերակ։

Բ № 3ա — Պատառիկ է, անվերնագիր և չթվագրված։

Գ № 26, էջ 42 — Ուշ ժամանակի արտագրութուն է, բան երևութին, պատրաստված է 1926 թ. ԲԺ-ում տպագրելու համար։ Վերնագրված է «Քաղաքը» անավարտ պոեմից», թվագրված է «1912 թ.»։

Դ № 3բ — Միևնույ էրիվ ինքնագիրն է։ Առաջին մասը նվիրված է ժողովածուի համապատասխան տպագրված թերթերն են, որոնց վրա Հ. Հ.-ը որոշ փոփոխութիւններ է կատարել։ Երկրորդ մասը ձեռագիր է, թվագրված «1931 թ.»։ Վերնագրված է՝ «Քաղաքը»։ Ինքնագրի առաջաբանին Հ.Հ.-ը բացատրում է II մասի առեղծման շարժառիթները. «1930 թվի աշնանը Մաշինոստրոյի կուպտրոյի աշակերտութիւնը և ուսուցչութիւնը պատվիրա կազմակերպած երևույթում տվից ինձ սոցիալական մի պատվեր՝ ավարտել «Քաղաքը» կիսավարտ պոեմա 1912 թվին գրած։ Համեմատել կատարում եմ հայրենակիցներիս սոցիալական պատվերը»։

Ե № 3գ — Միևնոյն երկրորդ մասն է, անվերնագիր, թվագրված՝ «1931 թիվ—կիսաբոզոկ»։

Զ № 3դ — Ինչպես Ե-ն։ Թվագրված է՝ «1931 հունիս-հուլիս, Թիֆլիս-Կիսլովոդսկ»։

ԳԲ 22ա պահվում են մի բանաստեղծութեան երեք սևագրեր. № 23, էջ 12, № 21, էջ 14, № 21, էջ 33։ Առաջինը վերնագրված է «Զգացմունք», երկրորդը՝ «Կարիքի երգերից», երրորդը՝ «Երկաթուղին», ապա վերնագրի տակ՝ «Կարիքի երգերից»։ Ոչ մեկը չի թվագրված, առաջին վրա Հ.Հ.-ը գրել է՝ «Արժե մշակել»։ Այս բանաստեղծութեան բնույթը, գաղափարական բովանդակութեամբ նույնն է, ինչ որ պոեմի առաջին մասինը։ Սևագիրը Հ.Հ.-ը հետագայում չի մշակել և չի հրատարակել։ Ենթադրում ենք, որ գրա փոխարեն բանաստեղծը որոշել է նույն գաղափարը տալ ավելի բնագրական կտավով և ձեռնարկել է այս պոեմին։

Դա հաստատվում է և այն փաստով, որ սևագիր բանաստեղծութեան որոշ գործվածքներ ու տողեր օգտագործված են պոեմի մեջ։

Վերոհիշյալ սևագրերից բերում ենք մեկը (№ 21, էջ 33), որպես «Քաղաքը» պոեմի առաջին մասի սկզբնական շարադրանք։

Առաջին անգամ, «Քաղաքը՝ կիսավարտ պոեմից» վերնագրով, առաջին մասից հատվածներ են տպագրվել 1926 թ. ԲԺ, էջ 98—103։ Այդ մասը տպագրվել է նաև X-ում։

Պոեմն ամբողջութեամբ առաջին անգամ տպագրվել է 1933 թ., Արշ № 1 (7—8), էջ 9—16, տրուհանի՝ XI, XIII. արտատպվում է վերջինից։

## ԵՐԿԱԹՈՒՂԻՆ

(Կարիքի երգերից)

Ի՞նչ անեմ, երբ գնդանդիս էլ
Ժանգոտել է, չի հարում,
Հոգի[1] վազուց մեզ պակասել,
Հաց չի ուտիս, չի պահում։

[1] [Հոգն էլ]։

Ասին բերինք մի նոր դարման,
Գնդը կանգնեց՝ փող չկա,
Էսօր մի կերպ[1] յոլա էրթանք
Տևանինք ասրը ի՞նչ կաա...

Երկաթուղին գյուղի կողքից
Անցավ՝ ուժգին սուլելով,
— Լուր եմ բերել ձեզ քաղաքից,—
Գարձավ ասաց[2] հևալով[3]։

Այդ ան օրից խեր-բարաքյաթ
Կարվենց մեր[4] օչախից,
Մենք էլ ասինք՝ գնանք քաղաք[5],
Ապրանաց բերինք այնտեղից։

Ու ասարավ մեզ երկաթուղին,
Հնար չեղավ դառնալ ետ.
Մեր հայրենի գյուղն ուղին
Կորցրինք մենք այնուհետ։

Մխիթար գառնանք ի՞նչ երեսով,
Մեզ ի՞նչ կյանք է սպասում[6],
Չէ՞ որ հողն էլ մեզ պակասել[7],
Չէ՞, գեղն էլ տուն չի պահում...[8]

Այն օրը, երբ որ ծեր հայրս ասաց.
—Գնա՛, որդի ջան, աշխատիր դու էլ
Ուրիշների պե՞ս,
Տևանո՞ւմ եա ասածած մեզ աշխից[9] յողնի[9],
Տաշան է[10] պակասել, հացի կարոտ ենք[11],
Զօրքան էլ չունենք, որ գլուխ պահենք,
Տևանո՞ւմ եա, ահա, քե ինչ օրում ենք։
Այն օրից, երբ որ մայրս ինձ ասաց.
—Գնա՛, անուշ ջան, քանի դու ջահել,
Ձեռներումդ կա ուժ, չանումդ զվարթ.
Գնա՛, աշխատիր, որ մեր Մայրանին
Դռնե մարդու տանը, առանց բաժինքի[12]
Չեն մտանում երան...

---

[1] [պիտի] [գուցե] [էգուց]։ [2] [կանգնեց]։ [3] [Ասաց, անցավ ուրախությով]։ [4] [կարավ մեր ծուխ]։ [5] [Ախներ գնանք մեծ քաղաքը]։ [6] [կյանքում ինչ չի պատահում]։ [7] [Չէ որ հողն է մեզ պակասում]։ [8] [Մեր սրբ մուքի ու սեռում]։ [9] [ձգել]։ [10] [հողն է]։ [11] [հացի խակ կարոտ]։ [12] [բաժինքով օգնենք ու գարգին...]

*Այն օրից, երբ որ ես էլ զգացի,*
*Որ աշխատում ենք, բայց մեր քրտինքը*
*Ո՛չ վախճան ունի, ո՛չ էլ [գնա]<հատոց>*
*Ապած, աշխատածը: Հոգի պակասով*
*Միշտ նեղն ենք, տանջվում,*
*ես եկա քաղաք.*[1]
*Մայրս մի բանի սև կորնկի հաց*
*Կապեց իմ մեջքին,*
*Տրեխս հագած, փափախս հագած,*
*Մի խումբ մարդկանց հետ ճանապարհ ընկա*
*Ու մտա քաղաք:*
*Հե՛յ, մնաք բարև, մեր տուն ու բախչա*
*Ես ձեր հոգսերից դադարցուն ընկնե՛ք*[3],
*Հայրս նեղ օրից չազել է*[4] *գլխով,*
*Կտո ու բեդյարից վիզը բարակել,*
*Նամուս է չէ որ. ուժը ձեռքերիս,*
*Դվաթը մեջքիս՝ ցավի մեջ թաղել*
*Քույրս պառավել, տանն է մնացել*
*Եվ ուղոզ չկա, բաժինը են ուզում,*
*Մայրս այծերի աշնքան կուրծերին*
*Հուպ տվավ,*
*Որ էլ տաինքը պառավ այծերի*
*Վաղուց ցամաքել...*

## ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Տող 1* Բ Այն օրից, երբ որ ձեր հայրս ասաց.
*1—128* Ե չկան:
*1—210* Զ չկան:
*5* Բ չկա:
*6* Բ Այն օրից, երբ որ մայրս ինձ ասաց.
*8—10* Բ Զեռումդ կա ուժ, ջանումդ՝ գլխի.
Գնա աշխատիր չուներ Մայանին
Գիտի բաժինով մարդու տաճ մնել,
Այն օրից, աճա, ես հաղաթ եկա...
*10-ից հետո* Գ Ասաց, չկարաց էլ լացը պահել:
*11—13* Բ Մայրս մի հաճի կորնկի ճար ճաց
Մեջիցս կապեց
Ու տրեխ ճագած, գոլազը կապած
Ես ճամբա ընկա [Սև հաղաթ եկա] գնալի Սև քաղաք
*14* Բ Գ Դե՛, մնաք բարով մեր բաղ ու բախչա,
*15—16* Բ ես ձեր դարդից եմ գադարցուն ընկնել.
Հարս ենք օրից էն գլխով չալած—

[1] [Ես էլ մի օր որոշում արի,
Որ գնամ քաղաք]:
[2] [Ես գնալի]: [3] [ընկա]: [4] [չալած եր]:

*Տոգ 13 IX, X,* Գ Դ Քիրս պառավմէ առանն է մնացել,
*19* Բ Մայրս այծնէրի [ցամքած] շոշոռած պուտերը
Դ Նամա այծնէրի կոշտ պաուկնէրը
*20* X, Դ, Դ Հնբան է հանցել,
Բ [Այնհան է սեղմել] հնբան է հանցել,
*23* Բ Այսօր մնացել...
Դ Հիմի մնացել...
*24—246* Բ, Դ չկան,
*25* IX Ընտղից գայլ Ավագենց առնը.
X Դ Ընտղից դալի Իվաննց առնը.
*30* IX, X, Դ Հնց ա մեր բա՛ւլիք, մեր գազը չինեն—
*32* IX, X, Դ Բա քահնց արժացէ չհար նր տեսե՞լ...
*34—35* IX, X, Դ Լուռեզ ու բնտեզ մեծ մեծ դազաններ,
Տեսիե պզզած՝ ոնց որ գազաններ—
*42* IX, X, Դ Փեսը հնց է՛ա ա... ու չգիտեմ ես
*45* IX Նորգըն էլ բառեզ նրեսզ չանգռամ.
X Դ Նորգն էլ բառեզ նրեսզ ա չանգռամ.
*46* IX, X Ավազն առած ա ամառական տատնուվ
Դ [Ավազն] Իվանն առած ա ամառական տատնուվ
*59* IX, X, Դ Առնցի՝ գրեմ քեզ էս նամակը։
*63* IX, X, Դ Որ գոզդոզած ա արագ պտույտից
Մեր մախավիկի.
*71-ից հետո* X, Դ Ես էլ էդ ակա՛ն
Դադիե պահապան։
*84* IX, X, Դ Բյանի, ասում «կկյամ», չորսն է տարին...»
*85* X, Դ Յա՛նի գն կարամ առնեմ մե մի կյա՞լ.
*105* IX, X, Դ Մենք օդուշաղը խմանա բյություն,
*116-ից հետո* Դ Քսան տարի է անցել այն օրից,
Երբ Բյունին ճամակ առավ Եղբորից.
Նամակը ծոցին նկավ ես Բսհու
Ու գործի կանգնեց մի ճավրահանճոմ։
*119—120* Դ Կառուցման [ուրախ] առնգոտ այս մեծ օրերին
[Նրանք] նրկուսն էլ արդեն հասել են անուն։
*125* Դ Երկուսն էլ [անցած] բոլյած ՊԱԴԳՈՒՆ ճամփով.
*133* Դ, Ե Երկուսով նրանք [զրոն] Համնատ ու խոշոն,
*135* Դ [Նորնկ] Մատաղ սերնդին — կանաչ ու ցոզուն
Ե Նորնկ սերնդին կանաչ ու ցոզուն
*136* Դ Աակլիճ ունեին չա՞տ ասկի բառեր...
*139* Դ [Հիշելով] Հիշում են անցյալն իր [նեղ] մութ օրերով.
Ե Հիշում են անցյալն իր նեղ օրերով.
*140* Ե Ասես մեկ իրար հաշիվ են տալիս։
*143* Դ [Ամմա ա՛ճա ունիմ] Բայց ա՛հա եմ արել իմ գնդանի տակ
*144* Դ, Ե Մտածեմ, [ոնց] ինչպես որ մի [փոշտի] յարու մի պատառ
*147* Դ Հնպես էլ [ինձ] ես եմ, մինչև որ ձնորհս
*148* Ե Գործը [չի ճատնում] չեմ պրծնում—քանս չի՛ տանում։

*Տող 148-ից հետո* b էն որ ինչում եմ մեր օրը տնանկ
Ու համեմատում այս օրերի հետ,
Գամարճներիս մեջ վառվում է կրակ,
Կարծես կովում եմ սև աճցյալի հետ:

*150* b *Ամեն արտով [գարկում եմ] վեր բակամ ասլին.*

*151* Դ *[Ուզում եմ կյանքիճ իմաստ տամ այնպես՝] Ուզում եմ*
*նոր կյանքը կառանեմ այնպես՝*

*153* b Այն մուժ անցյալի, խանի ու բյազի,

*154* Դ *Որ բահամ [առավ] նկավ մեր Թալիշ գյուղամ.*
b *Որ [հաշում ինճ] բահամ նկավ մեր Թալիշ գյուղամ.*

*161* Դ *էն ասրիք գնան ու [էլ] հետ չդառնան...*
b *էն ասրիք գնան էլ հետ չդառնան...*

*164* Դ *[էն] Մեր [առուերը] ալման արտեր ո՞նց մադրան արի՞ն...*
b *[Քանի] Մեր ալման արտեր [մեր] ո՞նց մադրան արի՞ն...*

*165* Դ, b *Իսկ երբ չիրներս մանում էր մեկ-մեկ*

*167* Դ, b *էն էլ յա բյոխվեն, [յա բյազը մեր շնի] յա Թալիշ բնգը*

*168* Դ *Ելում էր, անում մեզ բամամ չիտան:*

*171* Դ, b *Էսօր մենճ աերը մեր աշխատանքի—*

*173—176* b *չկան,*

*178* Դ, b *էլ հայ ու բուրճի կոխվը չկա.*

*179* Դ Ամեն ազգ *չծված [ճիմա]* ազատ *[մեր]* իր *կառքին՝*
b *[Ամեն ազգ]* Ամենքը ճիմի *չծված* իր *կառքին՝*

*180* Դ *Ջգառում [ենք]* են *գնալ մեր լույս ապագան:*
b *Ջգառում [է]* են *գնալ [իր լույս]* պայծառ *ապագան:*

*185—188* b *չկան,*

*186* Դ Իրավ է *ասել Հննինն իմաստուն.*

*188* Դ *Ո՞նց հնը ֆայլելու առաջ ճտասատուն:*

*190* Դ *Մի բան չեմ [առնում] [մոռնալ]* մոռնում *մինչև այսօր էլ.*
b *Մի բան չեմ մոռնում մինչև այսօր էլ.*

*192* b *Ջորի մեջ կոտած մեր մրին գյուղը*

*193* Դ *Հենց եմ իմանում — ջահելս եմ Թաղում—*
b *Հենց եմ գիտում թա մեռել եմ Թաղում—*

*194* Դ, b *Հարա՞յ ա՞ասլիս բյալիս հղուզը:*

*196* Դ *Հիմա ծպտում է Իլլիչի լամպան.*

*197* b *էս գվարթ օրին, ասում են, անգամ*

*200—201* b *Տոփի ատկերից աներ բարձրանում.*
*Ու մեր նախրապան Վանին կիսամաշ*

*203* Դ *Թառիատը [ճիմա] շուտով լույսերի ազբյուր,*
b *Թառիատը ճիմա — լույսերի ազբյուր,*

*204* b *Գոթծարան ունինք բամբակագործիչ.*

*206* b *էս մեր արմացը նվաճումներից*

*207—230* b *չկան,*

*220* Ժ *[Կյանքին] կենցաղն է բերում մեզ գիտակցություն...*
Զ *Կյանքըն է բերող մեզ գիտակցություն...*

*224* Դ *Գյուղ ու բաղաքի [գերվիշն էն] դերվիշը շրջիկ.*

Տող 226 Գ [էն որ] *թունավոր նրա ճետերից*
նահ՝ *Նրա թունավոր էն սուր եղտարից*
Զ *էն որ թունավոր նրա եղտարից*
232 Բ *Ու վերջը գալիս եման մի հանգի.*
233 Բ, Զ *Որ հարկավոր է գնալ իրենց տուն,*
235 Գ *Ախպորս ասեմ, — [կգում է] [պենդում է] խոսում է Օհան,*
Ե *Ախպորս ասեմ,— ասում է Օհան,—*
Զ *Ախպորս ասեմ,— պենդում է Օհան,—*
236 Գ *Բաքվին հալալ ա մեր էսան տարին.*
Բ, Զ *Բաքվին թող հալալ մեր էսան տարին.*
239 Արշ, Բ, Բ, Զ *Մեր Ջրաբերդի հանգ ու դյուզերին—*
240 Բ *Առատ իր չրով, հատուստ իր հողով—*
241 Զ *Կոմանդատա ա պետք... նկ. նրանց տերին*
242 Գ [Գյուղ] *վախտ ա գառնանք [Գյուղի] գյուղ — տանով ու տնդով.*
Բ *Վախտ ա, որ գնանք տանով ու տնդով.*
Զ *Գյուղ գառնանք, Գյուղի տանով ու տնդով.*
244—245 Բ, Զ *Նայար ռանաքին մենք լինենք բյտմագ.*
*Փոսալաղ գյուղում մի հիշ գաճ չալիշ,*
246 Գ *Մի բիշ էլ այնտեղ, [գյուղում] բա՛լամ, գանը չա՛լիշ...*
Բ, Զ *Ֆեդերացիային հալալ մեր տմագ:*
246-ից հետո Գ, Բ, Զ
*Երկու եղբայրներ — Օհանն ու Գյուղին,*
*Իրենց մեջ առած գալի խմաճին,*
*Այսի մտա օթերին գնացին Թալիշ,*
*Որ[2] հիշ էլ այնտեղ, գյուղում գան չալիշ:*

## ԹԻՖԼԻՍ

*(էպոպեա)*

*(էջ 125)*

*Գրված է 1933 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է Հրատարակության-ներում:*

*ԳԹ ձեռ պահվում է մեկ ինքնագիր.*

*Ա. № 7ա — Թվագրված է «1933, մայիս, Թիֆլիս»: Ինքնագրի 22-րդ տողի համար տրված է հնդինակային հետևյալ ծանոթությունը. «Բոբշալուի հարուստ կալվածատեր Ա. Տուրինովը, որի դեղատունը Թիֆլիսում իր մեծությամբ ու հարստությամբ առաջինն էր համարվում»:*

*Առաջին անգամ հատվածաբար, «Երկու գյուղ «Թիֆլիս» էպոպեայից» վերնագրով, տպագրվել է Գրոլ, 1933, № 192: Առաջին գլուխը տպագրվել է նաև ԳԹ, 1933, № 15: Ամբողջությամբ տպագրվել է Գրոլ, 1933, № 295, այնուհետև՝ XI, որտեղից և արտատպվում էր*

---

[1] Ե էս:
[2] Ե [Մի] Որ:

Տող 1 Գրաբ Օ՛, Թիֆլիս սիրուն, օշախ հարազատ, կովիս հայրենիք,
Ա. Օ՛, սիրուն Թիֆլիս, օշախ հարազատ, երկրորդ հայրենիք,
2 Ա. Երբ ամէ կոխնցի առաջին անգամ հողդ մայրենի՝
6 Ա. Ձնարի լայնեզր գլխարկը քաշած գլխիս սևահեր
8 Ա. Կտաւածևի փողոցներուդ մեջ չահկութեան հուր։
15—16 Ա. Դաշույնը մեկնց մետռոպոլիտի կուրծքը բռնակալ,
Այդպիսով ազնց բռւրապետից վանել բռնութիւնն ու վախ։
27 Ա. Իմ վրեժն էր գոռ, որ լուծնց մաճովն դաժան անկատի
28 Գրաբ, Ա. Չէ՞ որ նա ևս գիմնազից քշված նման զոհ էր։
30 Գրաբ, Ա. Ճուտարարներն մի հոծ բարմութիւն նկել էր շուկա.
31 Ա. Հանկարծ անվհներ Առաքելը [ընկեր] մեր — դեպքի բանվոր—
32 Գրաբ Հանեց գրպանից կարմիր մի փոքրիկ— շիլայի կտոր.
Ա. Գրպանից հանեց կարմիր մի փոքրիկ — շիլայի կտոր.
34—41 Ա. Որ օրը հանեց ուղիղ երի տակ պրիստավ գազանի.
Առաջին անգամ, Թիֆլի՛ս, դու տեսար դրոշակ կարմիր,
Առաջին անգամ Առաքելը հագը — մեր դրոշակակիր։
Ու օրը հանեց մարդկանց գլխավեր ու բա՜ձր անչափ.
Որ ռամիկներ սարսափից կարծես, եղավ ուշաթափ.
Հեղինց շարքերը, վազնց սրամերկ դրոշը խլելու,
Վարպետը, սակայն, իրեն չկորցրեց— նրամ կռվելու։
Հատա գաղագանի փշոտ մյուս ծայրով այնպես հարվածնց.
38 Գրաբ Որ պայքից հանկարծ մարանլոզը հագր...
45 Գրաբ, Ա. Հե՞յ, ասե է եղել ամեն մի օրը խլրտուն կյանքիս,
47—48 Ա. Հե՞յ, ասե է եղել, երբ կարմիր արյան հոսանքը ցարի,
Ինն հարյուր թվին մեզ հետ կատաղի մռռավ պայքարին։
48 Գրաբ Ինն հարյուր թվին մեր դեմ կատաղի մռռան պայքարին։
51—52 Ա. Դաման չեզնցար հասել էր հատատա գույզ հաղթ ուսերի,
Իրեն ուղևկցող հազարների մեջ հառում էր, հառում...
57 Ա. Երազդ մի օր բռնկիդ կմեա դիակի նման,
68 Ա. Նետնց ինձ գնամին ու կոխով անցավ կրծքիս վրայով։
84 Ա. Ընկներ սրբելի, ուսուցիչ բարի, երկրորդ, հայրենիքս։
96 Ա. Ինքս պաշարված լրտեսներն մեծ ոհմակ—օդակում։
98—101 Ա. Իրենց մեջն առած նույզով պաշարված իրենց պոռնին՝
Պահանջել են ու խռովասել ինձ զոհասեղան սրտից.
Ու զգացել եմ, որ մեջս է ամուր, հենված եմ պատին։
Իմ ընկերներր միտինգի նման [բահասացներից] գնահատ-
հարկներից
103 Ա. Թե՝ «Նիկոլայի մանիֆեստներին մենք չենք հավատում,
108 Ա. Հարատևիր, հերնամ, ամենիս համար հանուրց երգերի։
110 Ա. Որ գիտեն ձուլել, կռել ու կոփել միտը ու գազաթար...
112—113 Ա. [Աղմկող բազով] Դամ ինչպե՞ս հատա վարձատրքի գար-
նան ռակի հատակին։
Ես չեմ պարծենում, ես ճիշտ եմ լոկ այն փունջը շրնդ.

Տող 118—120 Ա. Որ մտքի նման այրող թռչնիցից, վառվում, հալվում էր
Տիտան էր նա մի... ու «Բրծոյա»-ի համարը վնջին,
Զևսի մեջ մնաով, որ խմրագրում էր վնջին իր շնչին—
122 Ռ. կայծակ իր խոսքով խանդ ու ամլյանի ազդյուր էր միայն.
124 Ա. Ցայտակ եմ խուռն-խուռն կրակի կայծեր չերմագին նուրբի.
126 Գրոլ Հիմա պատկերել չեմ կարող անգամ օրա նրնկվան.
Ա. Հիմա պատկերել չեմ կարում անգամ օրը նրնկվա.
128 Ա. Երբ մենք կայծվինեմ բիլիանների պես էշխիցը նրա,
130—131 Ա. Որ ավել ես ինձ այնքան կարմիր կամ, այնքան կարմիր
վարդ,
Ցողոտ շիլիներից անդադ հյուրով մինչ հասակս ծեր

## ԿԱՐՄԻՐ ԱՍՏՂԻԿԸ

*(էջ 131)*

*Գրված է 1933 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունններում։ Գիր հձա պահվում է երևան ինքնագրեր։*

*Ա. № 12 ա— Թերթ է, չի թվագրված, վերնագրված է՝ «Գյուղի Աստղիկը, կամ գյուղի ազջիկը»։*

*Բ № 12 բ — Ինչպես Ա-ն՝ վերնագրված է «Գյուղի ազջիկը»։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Գհ, 1933, № 10—12, էջ 6, «Գինու պոեմ» վերնագրով, «Հայաստանի կոմսոմոլիայի 15-ամյակին» նվիրավերնագրով։ Ամբողջական՝ XI, որտեղից և արտատպվում է։*

### ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տող 4—5. Ա. Բայց ձեր երդերումն եմ [ստորում] միայն շնչում,
Որը եմ, միայնակ, անհայր [առանց] ու անմայր.
6 Գհ Մերուկ պապիս մոտ տպրում եմ գժվար.
Ա. Մերուկ պապիս մոտ ապրելը գժվար.
Բ Մերուկ պապիս մոտ ապրում եմ անճար.
10 Բ Գանձ այդպիսով բացվի [մարիս] աչքիս լիս.
12 Ա., Բ Ինձ դեպի դպրոց, դեպի լույս տարեք...
13 Բ Այսպես նամակ էր գրել ես [իրենց] գյուղից—
Այսպես ես գյուղից նամակ էր գրել—
14 Ա. [Անուննե էլ] Ու տակը ԱՍՏՂԻԿ բառորագրել,
Բ [Ու տակը գրել] Տառորագրել անունն իր՝— ԱՍՏՂԻԿ.
Անունն իր Աստղիկ բառորագրել.
15 Ա. Նամակն էլ, [դիտե՞ր] տեսել, գրել էր խորով
17 Ա. Հիացի՛ր նկա, երբ տեսի համակ
Բ Հիացի՛ր [Մեծ էշխի] նկա, երբ տեսի անճոգ
19 Ա. Աստղի աչքուշտ [գոռոզն] ազջիկն իրա մեջ
Բ Աստղի աչքուշտ գոռոզը իր մեջ

*Տող 11—24* Բ *Որը [աղջատ մարդիկ չունենին միշտ] զամակները չքա-*
*վորներին*
*[Ուսում տալ իրենց մի՛ր զավակներին]*
*Ուսում առնելու չունենին միջոց*
*Բրևում էին փողոցից—փողոց.*
*28* Բ *Մնչպես պատանին [ուսումնաճարակ] բանտատնըդ դառած...*
*31—32* Ա. *Գրեցի, ինքս գնացի գործով,*
*Իսկ գործը այսօր... [ալերացող] [ալևկածվող] գիտեք,*
*էլի՛ ծո՛վ...*
*34* Ա. *Տեսնում եմ Աստղիկն նկել է գյուղից.*
*36* Գ՜. Ա. *Մի ժպտուն աղջիկ ուժեղ կզակով*
Բ *Մի ժպտուն աղջիկ [փոքրիկ] ուժեղ կզակով*
*39—40* Ա., Բ *Գրա համար էլ այդ օրից նրա*
*Անունը գրինը Լուսնյակ գիշեր*
*41* Բ *Որա՞ղ ես իջել [ճարցրի] [ասա] [աղջիկս] բալաս, ո՛ւմ*
*տանը*
*44* Ա. *Գառատնտանում է [աղջիկը] Աստղիկը չինչած...*
*47* Ա. *—Գյուղ չեմ գառնալու, մինչ գպրոց չերթամ—*
Բ *—Գյուղ [չեմ գառնալու] գառնողը չեմ մինչ գպրոց*
*չերթամ—*
*50* Ա., Բ *Մի առժամանակ կարգրես մեր տանը.*
*51* Ա *Ու մտածում եմ. ի՛նչ կարճ ու հասկալիկ*
*53* Գ՜ *Ճամպրուկը ձեռքին էրար նկել է*
Ա., Բ *Իր բարգ ու բարգով էրար նկել է*
*56* Ա *Որի մտածն ինձ գրել էր նամակում*
*59* Ա., Բ *Որ իսկույն և նր ձեռքս եմ առնում*
*61* Ա., Բ *—Նկել է գյուղից մի աղջիկ շնորհիվ.*
*63* Ա *Ներքում եմ տեղ տար նրան շտապով.*
Բ *Ներքում եմ տեղ տար [կարգնի] նրան [բանֆակում]*
*շտապով.*
*64* Բ *Ու նշանակները [տարեկան] ամսական ծրշակ*
*78—79* Ա., Բ *Որոնց շատ վաղուց էի դեռ կարոտ.*
*Ուխտեցի մտնել զավոդ այն օրից.*
*80* Ա. *Որր ես կարդացի ձեր ՆՈՐ ԱՌԱՎՈՏ*
*81* Գ՜ *Դար մի ժամանակ, որ կինը գյուղում*
*81—96* Ա. *չկան,*
*81—112* Բ *չկան,*
*84* Գ՜ *Որկամի ձորը նրա մուրճի տակ.*
*97* Ա *Ձեր ձեռքը՝ զավոդ, գիշերը՝ բանֆակ,*
*98* Գ՜ *Գործարանից ետ— Հանրակացարան...*
Ա. *Գարապմունքից ետ— Հանրակացարան.—*
*99* Ա. *Ու որքա՞ն ուրախ, որքա՞ն կենդանի*
*102—103* Ա *Ապրում ենք սիրով, կասես թե քույրեր.*
*[Ունենք մեկմեկ] նայվել ենք որպես պատի լուսցիր,*
*107—112* Ա. *Կարդում ենք լեռնին [բոլորս] ոգով մի՛ասին,*

*Այսպես* ճոպում մեր զարգացման *մասին.*
Այսպես ենք աճա կելնիսխլոռե՛ն—
Ջաճել հասակից *գարբնում կամքը* մեր:
*Առում է Աստղիկն իմ ծազկամիքիթ,*
*Ու փայլում շուրթին բախտավոր ժպիտ*
*113* Ա, Բ Իմ առողջ *ջահել* ԼՈՒՍՆՅԱԿ ԳԻՇԵՐԸ
*115* Ա՛ Աճա, *մե՛ն բ՛ինչ են ասում հուշերը*
Բ [Այսպես] Աճա *մե՛ն բ՛ինչ են ասում* [նրա] *հուշերը*
*116* Ա [Հուշերում] Տոգերում նրա ոսկենատ—*ջուհար.*
Բ Հուշերը նրա ոսկենատ *ջուհար.*
*117* Բ —*Երանի օրին,*— [ասում է] *գրում է Աստղիկ,*
*118—119* Ա, Բ *Երբ մուրճ կրոնեմ ուրիշների պես.*
*Ես պիտի ցույց տամ, որ կնամարդիկ*
*121* Գ՛ Այս էր մտորել մեր կոմսոմոլը
Ա *Այսպես է* [կրթել] *գրել* Լուսնյակ [գիշերին] *գիշերը*
Բ *Այսպես է կրթել* [կոմսոմոլին] Լուսնյակ *գիշերին*
*122* Ա *Իրենց* [դպրոցը] *գպրոցում Իշնան գյուղի,*
Բ Դպրոցը իրենց *Իշնան գյուղի,*
*123* Ա, Բ Այսպես է *գրել* ճա *իր* հուշերում
*125* Գ՛ *Իսկ այսօր հասած մուրազին արդեն*
Ա *Իսկ հիմա հասած* այն օրին *արդեն*
Բ *Իսկ հիմա հասած* [լույս] այս օրին *արդեն.*
*128* Ա Ու կինը մարդուն [մեզ մոտ է աշխատակից] է հավասարակից:
Բ Ու կինն ընկեր է [կին] տղամարդին:
*129* Գ՛ *Անցել են օրեր, այլև տարիներ,*
Ա [Էլի անցել են բանի տարիներ] *Անցել են օրեր, անցել տարիներ.*
*130* Ա, Բ *Ու Աստղիկ մեր* անած *մի օր էլ*
*131* Ա *Նկել է ինձ մոտ (*ծանոթանոն), հանգիստ.
Բ *Նկել է ինձ մոտ* խաղաղ ու հանգիստ.
*134* Ա Շատ լավ է անցնում. շատ հաջող իմ գործ... :
Բ Շատ լավ ու հաջող է անցնում իմ գործ...
*Նամ՝* Ու հաջող է անցնում, շատ հաջող իմ գործ...
*135* Ա, Բ Մենաքինոս եմ, *ասում է, համեստ,*
*136* Գ՛ *Ուր գիտության հետ* սովորում *ենք* արհեստ.
Ա Միաժամանակ սովորում եմ *գրքեստ,*
Բ Միաժամանակ սովորում եմ արհեստ.
*137* Բ [Գարձել եմ] Մտել եմ բրիգադ, հարվածայինք եմ—
*138* Ա Անուն դրել են զավոդի *վարպետ.*—
Բ Օբկոմն էսաե կնդկեմ սալեր.—
*139* Գ՛ *Ասում է ժպտով, ուզում հետաքնել,*
Ա *Ասում է ժպտով* — պատրաստվում *գնալ,*
Բ *Ասում է ասպ՝* պատրաստվում *գնալ,*
*140* Ա Մինչ նրա *կրծքին տեսնում եմ մի նալ*

Բ [Ու տեսնում եմ ես] *Իսկ նրա կրծքին փայլում է մի նավ*
*141* Ա Այդ աշխատանքի կարմիր դրոշի
Բ Այդ աշխատանաց կարմիր դրոշի
*142* Ա. Բ է նշան, պարգև վաստակած ուժի
*143* Ա Դարձը միշտ հանձնել ժամկետից *առաջ*
Բ [Ուր գիշեր ցերեկ ճա] [Աշխատել է ճա, բանել անճահանջ]
Երկար բանել է ճա, երկար անճահանջ:
*144* Ա [Այսպես է ծաղկել կոմունիստի վառ ան] [Կեցցե Աստղիկի
բազուկների աճ]
Աստղիկի կուռը [բազ] միշտ լինի *հանաչ*
Բ [Դարձը ավարտել ու] [Գառվնրը]
Միշտ գործը հանձնել ժամկետից առաջ:
*145—192* Բ *չկան*
*145—146* Գ-Հ, Ա *Կխտարի ոտքի մեծությամբ մի նավ*
*Նա առավ, տեսնի, ո՞ր գյուղի համար.*
*148* Գ-Հ *Տալիս էր Քոխց հանճախ լիլ ու ցնխ,*
Ա *Տալիս էր հանճախ [պղտոր] Քոխց լիլ ու ցնխ,*
*149* Գ-Հ Ամենայն *ամիս* մի *բանի անգամ*
*154* Գ-Հ *Քանի հազար էր իզուր կուլ գնում...*
Ա [Մի] *Քանի հազար [փող] էր իզուր կուլ գնում...*
*160* Գ-Հ *Հազարներ խնայում — օգուտ էր տալիս*
Ա [Հազարներ խնայում] *Քանի հազարի օգուտ էր տալիս*
*168—192* Ա *չկան*
*169* Գ-Հ *—Գնաց է պաշտպանել հատամինենրից*
*175* Գ-Հ Կա՞ արդյոք *ամրոց — լինի վիթխարի,*
*180* Գ-Հ Գատրաստվում եմ ես *հետանալ արդեն,*
*187* Գ-Հ *Քե չէ գրածդ կարծես չէ կրում*

## ԿՈՒՅՐ ԱՇՈՒՂԸ

*(էջ 141)*

*Պոեմի վրա բանաստեղծն աշխատել է 1928—1929 թվականներին Թիֆլիսում և Շուշիում, ուր եղել է նա, հավանաբար, իր ծննդավայրը (Գյանջա) այցելելու կապակցությամբ։ Պոեմի մասին առաջին անգամ խոսել է ինքը՝ հեղինակը 1928 թ.[1] Գատամկով իր առեղծագործական աշխատանքների մասին, նա գրել է. «Գրում եմ նաև մի այլ պոեմ՝ «Կույր աշուղը» վերնագրով, ուր նկարագրության նյութ եմ դարձրել ազգամիչյան կռիվները. գործողության առանցքը կազմում է Շուշին» (ԳԴ, 1928, № 11—12, էջ 168)։ Հ. Հ-ը նկատի ունի 1920 թ. դեպքերը*

---

[1] *Այս պոեմի մասին խոսվել է Խ. Գյուլնազարյանի և Ս. Մանուկյանի հետ. Հակոբյանի պայքարը բուրժուական նացիոնալիզմի դեմ» հոդվածում (Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ Հասարակական գիտությունների «Տեղեկագիր», 1953 թ., № 3), որտեղ առաջին անգամ, մեջբերման կարգով, տպագրվել են առանձին հատվածներ։*

Շուշիում (Ադրբեջանական ՍՍՌ), երբ դաշնակ և մուսավաթական ավանտյուրիստների կազմակերպած ազգամիջյան ընդհարումների հետևանքով ավերվեց քաղաքը։

ԳԻ 22ա պահվում է երկու ինքնագիր.

Ա № 51, էջ 5—7 — առաջին շարադրանքն է, թվագրված է՝ «1928 թ. Շուշի — Թիֆլիս»։

Բ № 51, էջ 8—11 — համեմատաբար մշակված օրինակն է, ուր, սակայն, չկան 29—56 տողերը։ Թվագրված է՝ «1929 թ. Շուշի—Թիֆլիս»։ Անկասկած, Հ.Հ.-ը նպատակ է ունեցել այս օրինակը ամբողջականացնել և հանձնել տպագրության, սակայն մեզ անհայտ պատճառով չի իրագործել իր մտադրությունը։

Տպագրվում է առաջին անգամ համաձայն երկրորդ (Բ) ինքնագրի. 29—56 տողերը լրացված են առաջին (Ա) ինքնագրից։ Նկատառում տրվում են ջնջված և կրկնակ բառերն ու տողերը։

## ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

7—8 Ա. Ղաւաթաղի աչքը՝ Շուշին,
Իւ գյուղերով ճարուտա, արմատ

12—14 Ա. Թևև [կհրդևն] ճույճն են [ինչպես] ինչ որ առաջ,
Բայց էլ չկան [ճախիկն] [գմարիլ] սիրուն կանանց
Երգն ու ծիծաղ՝ արտով ուրախ.

16 Ա. Լավ օրերի հազար մի խազր

22 Ձ. Քեզ ո՞վ վառեց— կն ո՞վ էր նա,

58 Ա. Թաղնի բոյը էն շատ պիկի.

60 Ա. Մուսավաթից Շուշին խլի։

68 Ա. Շատն էլ այրվեց շատ խոսի պես,

69—72 Ա. չկան

77 Ա. [Եթե կարող ես] Ոտանդ ես կորիլ, արի ու մի տես

81 Ա. Լափում ես փողերն ճայ ժողովրդի

89 Ա. Գոռնիկ (Սիրուն) կանանց հետ ֆլիրտ ես խազում.

98 Ա. Նա հառաչեց դառն ու խոր,

107 Ա. Նեկտկուտյա իմ խնդճ արտեր

117 Ա. Մա՛տս ա՛նդ տա՛րտար,

121 Ա. Իմ հայրենի Շուշվա—Ղալաճ

123—125 Ա. Փոված վարդ էր, կարմիր լալա։
Ու կդառճա ճորից լալա
Իմ նրգասան Շուշվա—Ղալաճ,

126—127 Ա. չկան

128 Ա. Չէ՞ [որ] այն մենք ենք, որ կյանք ավինք

## ՀԱՏՎԱԾՆԵՐ ԱՆԱՎԱՐՏ ՏՈՒՄԻՑ

*(էջ 147)*

Դեռևս 1926 թ., հրատարակության հանձնելով իր բանաստեղծություններին համեմատաբար լրիվ ժողովածուն և նկատելով, որ այդ ժողովածուից դուրս են մնում մի շարք տպագրված և անտիպ բանաստեղծություններ, Հ. Հ.-ը գրում է. «Այդ

50-ից ավելի կտորները — «Երկաթե տեմպով» վերնագիրը կրող կիսամյակ պոեմի հետ — արտագրած ունեմ առանձին տետրակում և գործյալ պահում եմ արխիվում. հավանական է, որ նրանք լույս տեսնեն մահից հետո» (1926 թ. Բժ, էջ 345)։ Դժբախտաբար ԳՔ ՀՀա չենք գտնում նման բովանդակություն ունեցող տետր և դժվար է ասել, թե ի՞նչ բանաստեղծություններ մասին է խոսքը։ Իսկ հենց վերարերում է պոեմին, ապա այն, իրոք, պահվում է ԳՔ ՀՀա № 10, ունի տարբեր վարիանտներ՝ վերնագրված «Երկաթե տեմպով», նաև՝ «Երկաթե Երթով», ապա և՝ «Մենք». վերնագրերի տակ ամենուր գրված է «Նախերգանք» և փակագծերում՝ «Ջամբարակած պոեմից»։ Դա իրականում ոչ թե կիսավարտ պոեմ է, ինչպես ասում է բանաստեղծը 1926 թվականին, այլ նախերգանքը, ավելի շուտ նախերգանքներից մեկը մի մեծ ու ընդարձակ էպիկական-դրամատիկական պոեմի, որի նյութերի հիմնական մասը պահվում է ԳՔ ՀՀա № 16։ Հեղինակի մատագրության ու ծրագրի համաձայն հիշյալ պոեմը պիտի ընդգրկեր ոստնյակ տարիների կյանքը։ Հեղինակը նպատակ է ունեցել պատմել ցարական ինքնակալության անլուր դաժանություններն ու ոճրագործություններն մասին, վերարտագրել ռուս մեծ ժողովրդի առաջավոր ուժերի ազատագրական պայքարը կռվածատների ու կապիտալիստների ճնշման դեմ, արտացոլել Ռուսաստանի պրոլետարիատի մարտական կյանքն ու պայքարը ռուսական նրանք ռևոլյուցիաների ժամանակաշրջանում։ Այս բոլորը կազմելու էին պոեմի առաջին մասը։ Գոնե երկրորդ և հիմնական մասում Հ. Հ.-ը պետք է պատկերեր Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ ռևոլյուցիայի պատմական հաղթանակն ու բարեփոխիչ պատերազմի առանձին դրվագները և առավելապես պիտի անդրադառնար սոցիալիզմի կառուցման ընթացքին՝ արտացոլելով սովետական ժողովի պի խաղաղ շինարարական աշխատանքը, վերականգնման ու վերակառուցման տարիների կյանքն իր բազմազան հնարավորություններով, սոցիալիստական ինդուստրացման և գյուղի կոլեկտիվացման համար մղվող պայքարը։ Անդրադառնալով իր առնձնագործական ծրագրերին, Հ.Հ.-ը 1933 թ. իր այս պոեմի մասին գրում է. «Մոտ երկու-երեք տարի սրանից առաջ հավաքեցի ահագին նյութ և ձեռնարկեցի «Սովետական ֆաուստ» գրելուն։ Մրագրով իմ «Սովետական ֆաուստը» ընդգրկում է մեր, սոցիալիստական շինարարության էպոսը, որը ծնվում է ու ամրապնդում բոլշևիկյան համառ աշխատանքի ու պայքարի պրոցեսում» («Գրոհ», 1933, № 3 (11), էջ 14)։ Մի այլ տեղ, արխիվային փաստաթղթում, Հ.Հ.-ը կրկին շեշտում է, որ պոեմի առանցքը կազմելու է «Նոր, ժամանակակից սոցիալիստական շինարարության, ինդուստրալիզացիայի, կառուցման վեհության ու մեծության։ Ահա այս նյութն է,— շարունակում է նա,— որ պետք է բանաստեղծական թարմ, օրիգինալ ձևով կենդանացնել» (ԳՔ ՀՀա, № 16, էջ 31), Հ.Հ.-ը, ցավոք, ի վիճակի չի եղել ամբողջացնել, ավարտել իր այս խիզախ առեղծագործական ծրագիրը, այլ գրել է միայն պոեմի նախերգանքը (մի քանի տարբերակներով) և բուն պոեմի առաձին հատվածներ. նա միաժամանակ գրի է առել իր տպավորությունները, դիտողությունները՝ զանազան նրբերի առիթով, կատարել է բազմաթիվ ծրագրային նշումներ պոեմի ընդգրկման ամփոփումների ու շուշափվելիք պ որումների վերաբերյալ։ Բացի այդ, բանաստեղծը սովետական պարբերական մամուլից հավաքել է բազմազան նյութեր՝ սոցիալիստական շինարարության հաջողություններին, հետամնացների իրականացման արդյունքների, կառուցվող սոցիալիստական գիգանտների (Մագնիտոգորսկ, Մագնիտոգորսկ և այլն) և նրանց

գործողության հետևանքները վերաբերյալ։ Իրի առած հատվածները և հավաքված նյութերը մոտավոր գաղափար են տալիս անավարտ մնացած պոեմի բնույթի մասին։ Սակայն բոլոր նյութերը հավաքելով մեկ թղթապանակի մեջ (ԳԻ ՀՀԱ, № 16, բացատրությամբ արդեն նշած «Նախերգանքի»), հեղինակը չի կատարել ոչ մի խմբագրության, չնչել ու փոփոխել է գրիչի բոլոր գրի առած հատվածները, որոնք գերազանցապես անգործություններ են՝ շարադրված մեծ մասամբ արձակախառն, առանց տողատումների։ Նրանցից շատերը մակագրված են «օգտագործել», «մտցնել պոեմի մեջ» և այլն։ 1933 թ. նպատակ ունենալով հրատարակել իր երկերի ժողովածուն երկրորդ հատորը (առաջին հատորը, ինչպես հայտնի է, նա համարում է 1926 թ. գիրքը), այդ հատորին կցվելիք «Հեղինակի կողմից» անտիպ ձեռագրում Հ.Հ.-ը գրել է. «Իմ ինքնատիպ առանձնագործությունների չեն մտնում ներկա հատորի մեջ «Սովետական Ֆաուստ» մեծարձակ պոեմից ֆրագմենտներ, որը, ժամանակավրա, ծանր հիվանդության պատճառով ընդհատվեց ու նրա հարուստ նյութերը այժմ սպասում են գեղարվեստական մշակության։ Նույն վիճակին արժանացավ «Երկաթի անմահը» կիսատ-պռատ պոեմս, որի մասին հիշատակած անիմ 1926 թվին, Արմենպրեսի հրատարակած «Բանաստեղծություններ»-ի Ա հատորում» (ԳԻ ՀՀԱ, № 251, էջ 2)։ Ակնհայտ է, որ Հ.Հ.-ը սկզբում մտադիր է եղել գրել երկու տարբեր պոեմներ։ Սակայն բազմաթիվ փաստեր ցույց են տալիս, որ նա հետագայում, աշխատանքի պրոցեսում, փոխել է իր մտադրությունը և եկել է այն եզրակացության, որ նշած կիսատ-պռատ պոեմները պիտի միահյուսվեն «Վեներդրագյան պոեմի» հետ՝ կազմելով մի ընդարձակ էպոպեա։ Պատահական չէ, որ նա վերջնականապես որոշած չի եղել նույնիսկ պոեմի վերնագրերը։ Իր թղթերից մեկում նա ընդգծված գրել է.

«Գոհս ես վեպանել՝

1) Երկաթի անմահի կամ
2) Վերջին Հոկտեմբեր
3) Վեներդրագյան պոեմ
4) Կամ [նոր] Հորիզոնական Ֆաուստ» (ԳԻ ՀՀԱ, № 16, էջ 50, այլ տեղերում նաև՝ «Սովետական Ֆաուստ»)։

«Վեներդրագյան պոեմ»-ի ծանոթագրության մեջ արդեն նշել ենք, որ նրա ֆրագմենտները ոչ այլ ինչ են, քան այս անավարտ մնացած պոեմի առավել մշակված, ավարտուն հատվածները, որոնք համառձակ հեղինակի առանձնագործական պլանի պետք է միահյուսվեին այս պոեմի կատարվածքին։ Այդ մասին է վկայում նաև այն փաստը, որ ծանոթագրվող պոեմի տեսակից անտիպ հատվածների մեջ հաճախ են հանդիպում՝ «Վեներդրագյան պոեմ» վերնագիրը կրող տպագրված ֆրագմենտների առանձին տողեր ու նույնիսկ բառյակները։ Օրինակ, անտիպ նյութերի մեջ կարդում ենք «Վեներդրագ» ֆրագմենտի հետևյալ բառյակը.

Վեներդրագի փողոցներով՝ լայն ու շքեղ, կամարիր ու վառ,
Քայլում եմ ես ամենաշեն օր, ինչպես պլոմված մի սիրահար.
Ուր որ անցնում ես փողոցով, այնտեղ տեսնում մարդիկանց մի ծով.
Նվ ուր նայում հետաքրքրով համակվում ես համակրանքի խոր ակնածով...

Բացի այս, պետք է նշել, որ անտիպ հատվածների գրության ժամանակը ևս հիմնականում համընկնում է «Վեներդրագյան պոեմ»-ի գրության ժամանակին։

Բացառությամբ «Նախերգանք»-ի, որը Հ.Հ.-ի վկայությամբ գրված է մինչև 1926 թվականը (ինքնագիրը չի թվագրված), բոլոր մյուս հատվածներում հանդիպում են 1929 և 1930 թվականներ։ Իսկ այդ թվականներին, ինչպես հայտնի է, Հ. Հ.-ը գրում էր «Լենինգրադյան պոեմ»-ը։ Հենց «Նախերգանքն» էլ, ամենայն հավանականությամբ, գրված է այն ժամանակաշրջանում, երբ գրելով «Վոլոխովստրոյը» (1925 թ.), Հ.Հ.-ը արդեն հզացել էր «Լենինգրադյան պոեմ»-ի այժմեան կաղապարը։ Կասկած չի կարող լինել, որ անավարտ հատվածների վրա Հ. Հ.-ը ընդհատումներով աշխատել է 1925—1926 թվականներից մինչև իր մահը։ Ուշագրավ է, վերջապես, որ հենց «Լենինգրադյան պոեմ»-ի վերնագիրն էլ սկզբում Հ. Հ.-ը հաստատ որոշած չի եղել։ 1928 թ. նա գրել է. «Ներկայումս աշխատում եմ «Կարմիր Լենինգրադ» պոեմի վրա, որի ներածությունը հանձնեցի մեր օրգան «Գրական դիրքերում»-ին։ Գոնէ՛ում ես պատկերել եմ խորհրդային Լենինգրադը իր գործարանային առօրյայով, կենցաղով. գնգրերը պատմվում են պիոներների և հին բոլշևիկի բերանով» («Գրական դիրքերում», 1928, № 6, էջ 168)։ Այստեղ հիշատակված «Ներածությունը» իրոք տպագրվել է «Գրական դիրքերում» ամսագրում (1928 թ., № 11—12, էջ 75) իրրև «Նախերգանք» ոչ թե «Կարմիր Լենինգրադ», այլ՝ «Լենինգրադյան պոեմ» վերնագրով պոեմին։ Եվ, որ էականն է, այդ «Նախերգանք»-ում գնգրերը պատմվում են պիոներն և հին բոլշևիկի հարց ու պատասխանի միջոցով, ճիշտ այնպես, ինչպես անավարտ ու անտիպ պոեմի բազմաթիվ հատվածներում։

Այս բոլորից հետո կասկած չի մնում, որ անտիպ հատվածները և տպագրված ֆրագմենտները, հերթովի, պետք է միացվեին, միահյուսվեին մի ամբողջական պոեմի մեջ, բայց երևույթին «Լենինգրադյան պոեմ» ընդհանուր վերնագրի տակ։

Մանրազնին ուսումնասիրությունից հետո կարգի բերելով անտիպ, բայց ու ցրիվ ակագրությունները և ընտրելով նրանցից առավել հաջողված, գնգրավեստական արժեք ունեցող հատվածները, աշխատել ենք նյութերը դասավորել բայց երանց բովանդակության և թեմատիկ որոշ միասնություն։ Բանն այն է, որ տպագրվող հատվածներից անհնար է կազմել մի կուռ ամբողջություն, որոշակի ասել, թե ո՞ր հատվածը ինչ տեղ էր ունենալու պոեմի ընդհանուր կառուցվածքի մեջ։ Հատվածներից մի քանիսը ինքնուրույն բանաստեղծության անուր ունեն (օրինակ՝ «Գիհիները», «Կարո՞ղ է քայլում...» և այլն)։

Այն հատվածները, որոնք վերնագիր ունեն, թողնված են վերնագրերով։ Եթե ոչ մի նշանակություն չունեցող, բոլորովին անմշակ առանձին տողեր ու հատվածներ գտել ենք թողել՝ հիմք ունենալով հեղինակի ջնջումները։ Նկատի ունենալով նյութի անմշակ լինելը և հատորը չծանրաբեռնելու համար, հարմար գտանք անբացատրելի տարրերություններ և կրկնակ, կամ ջնջված բառերն ու առանձին տողերը չտալ։

Բոլոր նյութերը տպագրվում են առաջին անգամ, համաձայն ինքնագրերի[1]։

---

[1] Հարկ է նշել, որ հիշյալ անտիպ հատվածներից մասին խոսել է պրոֆեսոր Ա. Աստրյանը Հ. Հակոբյանին նվիրված իր մի շարք հոդվածներում (տես, օրինակ, նրա «Գրական-քննադատական ակնարկներ» գիրքը, 1951 թ., Երևան)։ Իսկ առանձին հատվածներ, մեջբերումների կարգով, տպագրվել են Ի. Գյուլնազարյանի և Մ. Մանուկյանի՝ Հակոբ Հակոբյանի մի անտիպ ու անավարտ պոեմի մասին» հոդվածում (տե՛ս «Սովետական Գրականություն և արվեստ», 1932 թ., № 5)։

* * *

(«Ողջ էությամբ ինձ պատկանել...»)

(էջ 185)

XIX դարի ռուս քննադատ Սեմյոն Յակովլևիչ Նագոնի (1862—1887) բանաստեղծությունը Հ.Հ.-ը թարգմանել է 1894 թ. սեպտեմբերի 1-ին, Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։ Հ. Հ.-ի առաջին թարգմանություններից է, որը բնորոշ է սկսնակ բանաստեղծի նախասիրություններին, դեմոկրատական հակումներին, խավար ու չար, իրականության դեմ ըմբոստ տրամադրություններին մասին դատափետ կազմելու տեսակետից։ Հատկանշական է, որ Նագոնից շատ բանաստեղծություններ են թարգմանել հայ դեմոկրատ գրողները (Հ. Թումանյան, Հ. Հովհաննիսյան, Ավ. Տատուրյան, Ավ. Իսահակյան և ուրիշներ)։ Բանաստեղծությունն իր էությամբ առնչվում է Հ. Հ.-ի սկզբնական շրջանի ստեղծագործության ոգուն։

Առաջին անգամ տպագրվել է ՄՀ, 1894, № 9, էջ 1243, այնուհետև՝ I տրանսից և արտատպվում է։

ՏԵՂԱՏՎԱԾԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տող 5 ՄՀ  Եվ նոցանից ինձ բաժանել.
9 ՄՀ  Սիրելով քնզ, ես հաչ գիտեմ,
11 ՄՀ  Ուսաի բոզոր չարության դեմ

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԼՈՒՅՍ Է

(«Ցորր տարիս ետ լրացած...»)

(էջ 186)

XIX դարի վերջերին ժողովրդականություն էին վայելում ռուս դեմոկրատ գրող Սեմյոն Գրիգորևիչ Ֆրուգի (1860—1916) լիրիկական բանաստեղծությունները, լեգենդները, բալլադներն ու գրույցները, որոնց նյութը մեծ մասամբ հին հրեական կյանքից էր։ Հայ դեմոկրատ գրողներ Հ. Հովհաննիսյանը, Ավ. Տատուրյանը և ուրիշները նույնպես թարգմանում և մասամբ ազատորեն մշակում էին Ֆրուգի ստեղծագործությունները։ Իր գրական գործունեության առաջին իսկ քայլերից Հ. Հ.-ը հետևում է հայ կյանքի գրականության առաջավոր ուժերին՝ ոչ միայն իր բնքնուրույն ստեղծագործություններով, այլև թարգմանություններով։ Պատահական չէ, որ նա 30-ական թվականներին թարգմանում է հենց Ս. Գ. Ֆրուգի մի շարք բանաստեղծություններն ու լեգենդները, որոնք իրենց ոգով առնչվում են նրա ինքնուրույն ստեղծագործություններին։ Ֆրուգից կատարած առաջին թարգմանություններից է «Գիտությունը լույս է»։ Թարգմանված է 1895 թ., Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։

Առաջին անգամ տպագրվել է ՐԺ, 1899, էջ 64—66, որտեղից և արտատպվում է։

* * *

(«Թոցրո՛ւ հոգիս դեպի այն ճեռուճ...»)

*(Էջ 188)*

*Թարգմանված է 1896 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Բժ., 1899, էջ 75, որտեղից և արտատպվում է։*

ԳՐՈՄԵՐԵԼԱՅԻՆ

(«Անճոռն տանջանքը սեղմած իմ կրծքին...»)

*(Էջ 189)*

*Թարգմանված է 1897 թ. հունիսի 18-ին, Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Մշ, 1898, № 10—11, էջ 1445, այնուհետև I, որտեղից և արտատպվում է։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տող 12 Մշ Որ վառեմ խավար ամբոխի հրաց.
14 Մշ Ինձ չէ՛ շնորհված վերին պատգամից.
16 Մշ Միայն հաջողվեց գնել նորանից։
18—19 Մշ Վճարում եմ ես նորաճ արցունքով.
Ով չէ՛ քե մի անգղ է ինձ ճոշոտում,
23 Մշ Ո՛, շատ չճչին ևն fո տատապանքներ,

ՏԻՐՈՋ ՍԿԻՀԸ

(«Ասա՛ ինձ, մայրի՛կ, ճշմարի՞տ է այճ...»)

*(Էջ 190)*

*Թարգմանված է 1897 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Մշ, 1898, № 2—3, էջ 272—273, այնուհետև I, որտեղից և արտատպվում է։*

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տող 9 Մշ Ու երբ կբլցվի սկիհն արցունքով,
15—16 Մշ Մեր խեղճ ամբոխը, բայց չէ նայտնվում հեչ,
22 Մշ Որ այդ սկիհը մինչ ծայր լցվի։
27—28 Մշ Մայրիկին ուզենց,
Բայց նա գլխակոր ու անպատասխան

* * *

(«Մի բեռը կացին աճառի միջով...»)

*(էջ 192)*

*Թարգմանված է 1898 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ՄԷ, 1898, № 10—11, էջ 1446, որտեղից և արտատպվում է։*

## ՀԱՆՈՒՆ ՕՐՆՔԻ

(«Ձգարում է նաչար այրին մեկուսի...»)

*(էջ 193)*

*Թարգմանված է 1901 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ՄԷ, 1902, № 6, էջ 101—103, այնուհետև IV, առանց վերջին տան, որը տալիս ենք ստեքսաչին տարբերակների մեջ։*

*Արտատպվում է IV-ից։*

### ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Տող 3 ՄԷ* — *Մի օրավար հոգ նորա ամուսին*
*18 ՄԷ* — *Նկավ քահանան գույգ առպրակ ձնորին՝*
*20 ՄԷ* — *Իսկ տատանորդը նորա ծառայիներ*
*23—24 ՄԷ* — *Հոգի կտորը և նորա փոզով*
*Շուտափույթ մի գույգ գառնուկներ գնել։*
*33 ՄԷ* — *—Ով արգարադատ, գթառատ Աստված,*
*35 ՄԷ* — *Արդյոք չմորթե՞մ սառանց նոր ծնեմած։*
*40 ՄԷ* — *—Հնազանդ՛ր, անգութ... ննջեցուկ էր այրին...*
*49-ից հետո ՄԷ* .

* * *

Եվ հրեշտակներ գլխիկոր, տրտում,
Լաց ու ողբով այրուն են դիտում,
Նորա արցունքին ձայնակից լինում.
Եվ լույս ամպերից լսվում է մի ձայն,
Որը կարդում է խիստ դատավճիռ՝
— Վա՛յ ձեզ, օ՛, հուսմեր, կույր ու անարժան,
Որ արդարության պղծում եք կշիռ.
Եվ մոտ է օրը մեծ դատաստանին,
Երբ սխտի մատնվեք հավերժ գեհենին։

## ԱՎԱՋ ԵՎ ԱՍՏՂԵՐ

(«Հին ուխտի գրքում ես միշտ կարդում եմ...»)

*(էջ 195)*

*Թարգմանված է 1902 թ. Քիշլխում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։ Առաջին անգամ տպագրվել է ՄՀ, 1902, № 7, էջ 173, որտեղից և արտատպվում է։*

## ՍՈՒՏՆ ՈՒ ՔԱՄԻՆ

(«Երբ, աստիճը կամեցավ ջնջել...»)

*(էջ 196)*

*Թարգմանված է 1902 թ. Քիշլխում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։ Առաջին անգամ տպագրվել է ՄՀ, 1902, № 8, էջ 72—75, որտեղից և արտատպվում է։*

## ՋԱՏԿԱԿԱՆ ԼԵԳԵՆԴ

(«Մռայլ ու ախուր խարխուլ խրճիթում...»)

*(էջ 200)*

*Թախադրությունը կատարված է 1904 թ. Քիշլխում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Տղ, 1904, № 13, էջ 117, որտեղից և արտատպվում է։*

* * *

(«Կանաչ տերևով ծառը ծածկվեց...»)

*(էջ 202)*

*Նորվեգական նշանավոր գրող Բյորնսոնի (1832—1910) հիշյալ քանասանդծությունը Հ. Հ.-ը թարգմանել է Մելչինի (Գ. Յակուբովիչ) ռուսերեն թարգմանությունից, 1895 թ. դեկտեմբերի 4-ին, Քիշլխում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ՄՀ, 1896, № 7—8, էջ 958—959, «Մելչինից», այնուհետև I, «Բյորնսոնից» վերնագրով։ Արտատպվում է վերջինիս տեքստը։*

### ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

| | |
|---|---|
| *Տղ 3 ՄՀ* | Ու պատած ցողով մարգարտանման |
| *9—10 ՄՀ* | Թող մեզ հանգիստ դուման բողբոջներ, |
| | Գոնե բացվինք նոր ծաղիկներ... |

*Տող 13—14 Մէ* Անա և *կամաց-կամաց բացվեցան*
*Անուշ բուրմունքով կոկոն ծաղիկներ*
*20 Մէ* *Կհավիշտակեմ, թե շատս այս ժամին*
*24—25 Մէ* *Նվ աճ ու վախից սարսափից-դողաց:*
*Անա և մատաղ պտուղներին խակ*
*28—34 Մէ* *Մոտեցավ նորան ուրախ ու կամաց*
*Հրաշալի կույսը ոտգիրը ճոգնած.*
*—Ա՛խ, տո՛ւր ինձ, ասաց, աճուչ պտուղներ.*
*Ջուռով չեմ խմել ես ֆո ըննյուղներ:*
*—Ա՛ռ քեզ, նազելի, տես իմ ճղները*
*Մաճառացած վաղուց սպասում էին.*
*Որ* *բերքաճառ իմ ծառ բերը:*
*36 Մէ* *Ու խոնարհվելով բերը կախեց,*

* * *

(«Երբ դու տեսնես բոկոտն մեկին...»)

*(էջ 204)*

*Կոզմա Պրուտկով կեղծանունով հանդես են եկել XIX դարի ռուս գրողներ Ալեքսեյ Կոնստանտինովիչ Տոլստոյը (1817—1875), Ալեքսեյ Միխայլովիչ Ժեմչուժնիկովը (1821—1908) և Վլադիմիր Միխայլովիչ Ժեմչուժնիկովը (1830—1884): Հ. Հ.-ը թարգմանել է Կ. Պրուտկովի „Мой портрет" բանաստեղծությունը, 1897 թ. փետրվարի 13-ին Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններ:*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ՄՀ, 1897, № 2—3, էջ 283, որտեղից և արտատպվում է:*

## ԲԱՅՐՈՆԻՆ

(«Մի լացիր այդպես սգավոր ճամա...»)

*(էջ 205)*

*Գերմանական հանճարեղ գրող Խոհան Վոլֆգանգ Գյոթեի (1749—1832) այս բանաստեղծությունը Հ. Հ.-ը թարգմանել է 1897 թ. հունիսերեր 29-ին, Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է առաջին հրատարակություններ:*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ԲԾ, 1899, էջ 44—45 վերնագրված՝ «Գյոթեից Բայրոնին», այնուհետև IV, XI. արտատպվում է վերջինից,*

### ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Տող 3 I, IV* *Կապրեիր դու վեհ, քայց միշտ վշտահար,*
*6 I, IV* *Իբրև մի գամակ հին փարթամության,*

## ՄԻ ԱՆԴԱՄ

(«Մի անգամ մտա ես բավուտ անտառ...»)

*(էջ 206)*

*Թարգմանված է 1902 թ. Քիֆլիսում, ինչպես թվագրված է վերջին հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ, «Գյոթևից» վերնագրով, տպագրվել է Տզ. 1904, № 34, էջ 324, այնուհետև IV, որտեղից և արտատպվում է։*

*ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ*

*Տզ 6 Տզ ես իմ նագելուն անգամ եմ կրծքիս,*

## ԱՄԵՆԻՑ ԱՌԱՋ

(«Չմայո՛ր, եղի՛ր դու աշխատասեր...»)

*(էջ 207)*

*Շոտլանդական նշանավոր ժողովրդական բանաստեղծ Ռոբերտ Բյորնսի (1759—1796) բանաստեղծությունը Հ.Հ.-ը թարգմանել է 1904 թ., ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Տզ. 1905, № 3, էջ 33, «Եղլիից» վերնագրով, այնուհետև II, ուր հեղինակը չի նշված։ Արտատպվում է II-ից։*

## ԳԱՐՆԱՆ ԱՎԵՏԻՔ

(«Դեպի սառույցի — ցրտերի աշխարհ...»)

*(էջ 208)*

*Ռուս գրող Գոգոլյանի այս բանաստեղծությունը Հ. Հ.-ը թարգմանել է 1904 թ., ինչպես թվագրված է երկրորդ հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Աշխ, 1906, № 9, էջ 132, ուր կարճ տողերը (5, 10, 15, 39, 41) չեն անջատված, այլ նախորդների հետ միասին կազմում են մեկական տող։ Այնուհետև՝ II, որտեղից և արտատպվում է։*

*ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ*

*Տզ 1 Աշխ Դեպի սառույցի— ցրտերի աշխարհ,*

## ՄԱՐՍԵԼՅԱԶ

(«Հրաժարվե՛ք, ընկերնե՛ր, հին օրենքներից...»)

*(էջ 210)*

*Ֆրանսիական հռչակավոր ունկլյուցիոն երգի (խոսք և երաժշտություն Ռուժե—դե—Լիլի՝ 1760—1836)՝ «Մարսելյոզ»-ի օրինակով ստեղծված հայտնի ռուսական «Հրաժարվե՛ք, ընկերնե՛ր, հին օրենքներից» երգի առաջին հայերեն թարգմանությունը Հ. Հ.-ը կատարել է 1902 թ. Թիֆլիսում։ Ունկլյուցիոն մասսաների մարտական հիմներ հանդիսացող այս երգը հայ աշխատավորության մեջ տարածվել է առանձին թերթիկներով, երգվել է ունկլյուցիոն ցույցերի և նույթինների ժամանակ, միտինգներում ու ժողովներում։*

*Մյուս ունկլյուցիոն երգերի հետ միասին (տե՛ս ներկա Հատորում) այս երգի թարգմանությունը նշանակալից է եղել նաև հենց թարգմանչի ստեղծագործական կյանքում, բարերար ազդեցություն ունենալով նրա վրա՝ ունկլյուցիոն-պրոլետարական պոեզիային անցնելու գործում։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Հեղ երգ, 1907, էջ 3—4, այնուհետև՝ V. թարգմանչի հետևյալ ժանրությամբ. «Այն թարգմանական երգերը, որոնք կրում են աստղանշան, հարմարացրած լինելով իրենց համապատասխան եղանակներին, չեն ենթարկվում հայկական տաղաչափությանը»։*

*Դրքում աստղանշան կրում են Հ. Հ.-ի թարգմանած բոլոր ունկլյուցիոն երգերը։*

*Արտատպվում է V-ից։*

### ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Տող 4 III* Դարչում ենք բռնակալ ժանեա ցարից.
*15 III* Լավում են հզփանում նորանէ մեր քրտնով,
*26—29 III* Նորան պետք են միայն բյուր զինվորներ,
Դո՛ւրս քաշիր, տո՛ւր նորան զավակիդ.
Նորան պետք են խնճույք ու պալատներ,
Տուր նորան հյութերը ջղերիդ։
*42—43 III* Նա գնված արյունով ժողովրդին
Պետ հաստնի նորան երջանկության.

### ՎԱՐՇԱՎՅԱՆԿԱ

(«Ճաչում են ոխերիմ հոդմերն անընդհատ...»)

*(էջ 212)*

*Ունկլյուցիոն պրոլետարիատի ամենասիրելի և լայնորեն տարածված մարտական երգերից մեկն էր։ Սկզբնական տեքստը գրել է չեհ բանաստեղծ Վացլավ Օվենիցկին 1883 թ.։ Ռուսական տեքստը միանգամայն ինքնու-*

բուլն է։ Այն 1897 թ. գրել է հնագույն ռևոլյուցիոն գործիչ, ակտիվավոր բոլշևիկ Գլեբ Մաքսիմիլիանովիչ Կրժիժանովսկին (ծն. 1874)։ Վերջինիս գրածը առանձնապես լայն տարածում է ստացել 1902 թվականից սկսած, երբ Բուռեվեստնիկների ձևով, առանձին քերթիկների վրա տպագրված մասսայականացել է, դարձել ռևոլյուցիոն պրոլետարիատի մարտական քայլերգ։

Հայերեն առաջին թարգմանությունը կատարել է Հ. Հ.- ռուսերենից, 1905 թ.։ Մյուս ռևոլյուցիոն երգերի նման տարածվել է հայ աշխատավորության մեջ։

Առաջին անգամ տպագրվել է Կծ, 1906, № 41, Պրոլետար ստորագրությամբ, այնուհետև՝ III, V։ Արտատպվում է V-ից։

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տոզ 3 III, Կծ — Նորանց դեմ վարում ենք օրհասական մարտ,
18 Կծ — Ջեն կարշի անհետ պատմի գոհերը,
19 III, Կծ — Նորանց անունը հազթական երգերով։
24 III, Կծ — Նորա արյունով ոռոգված գոհերը

Смело товарищи, в ногу!
(«Անվախ, ընկե՛րք, քայլենք շար-շար...»)

(էջ 214)

Ռուս ռևոլյուցիոներ-պոետ Լ. Պ. Ռադինի (ծննդյան թիվն անհայտ է, մահացել է 1901 թ.) այս հայտնի ռևոլյուցիոն երգի թարգմանությունը Հ. Հ.-ը կատարել է 1905 թ., ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։ Հայ բանվորների ու աշխատավորների մեջ տարածվել է Հ. Հ.-ի թարգմանած մյուս ռևոլյուցիոն երգերի նման։

Առաջին անգամ տպագրվել է Հնչ երգ, 1907, էջ 9—10, այնուհետև՝ IV, որտեղից և արտատպվում է։

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տոզ 17 III — Եթե նորա գոհ են ու կուշտ,—

Смело, друзья не теряйте!..
(«Առաջ, ազնիվ մի՛ վհատիր...»։

(էջ 215)

Ռուս ռևոլյուցիոն-դեմոկրատ բանաստեղծ Միխայիլ Լարիոնովիչ Միխայլովի (1829—1865) այս նշանավոր երգի առաջին հայերեն թարգմանությունը Հ. Հ.-ը կատարել է 1906 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։ Մա ավելի շուտ այդ երգի ազատ փոխադրությունն է. մասնավորապես՝ ընագրի

*երկու տունը թարգմանիչը գործերով է շրջս և յուրաքանչյուր անից հետո գրել կրկնորդը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Աշխ, 1906, № 19, էջ 291, «Երգ» վերնագրով, Ֆրոլետար առորագրությամբ և թարգմանիչի հետևյալ ծանոթությամբ. «Երգումն է „Смело, друзья, не теряйте!..“-ի նգանակով»։ Ռուսերեն վերնագրով տպագրվել է Հնչ երգ, 1907, էջ 5—6, որտեղից և արտատպվում է։*

## ԻՆՏԵՐՆԱՑԻՈՆԱԼ

(<եկե՛ք, աճենքի ճշավակներ...>)

*(էջ 217)*

*Պրոլետարիատի միջազգային հիմնի, ռևոլյուցիոն մասսաների ամենասիրելի երգի՝ «Ինտերնացիոնալի» անբասր 1881 թ. գրել է Փարիզի Կոմունայի Կոմիտեի անդամ, պոետ-ռևոլյուցիոներ Էժեն Պոտիեն (1816—1887)։ Այն տպագրվել է 1887 թ., Ձայնագրել է 1888 թ. Ֆրանսիական բանվոր-կոմպոզիտոր Պիեր Դեգեյտերը (1848—1932)։ Առաջին անգամ երգվել է Ֆրանսիական Լիլլ քաղաքում, 1888 թ. հունիսին, բանվորական ռեմի ժամանակ և լայնորեն տարածվել ամբողջ աշխարհում, թարգմանվել տասնյակ ազգերի ու ժողովուրդների լեզուներով։ Ռուսերեն թարգմանել է պոետ-ռևոլյուցիոներ Պ. Յա. Կոցը (1872—1943), սկզբում, 1902 թ., միայն երեք տունը (առաջին, երկրորդ և վերջերորդ), ապա՝ նաև բոլոր վեց տները (1937 թ.)։ Ըստ որում ոուս թարգմանիչը, բնագրի տողերի հիման վրա, տանղծել է կրկնորդը, որի առաջին տողը՝ „Это будет наш последний...“ («Սա կլինի մեր վերջին...»), հետագայում ռևոլյուցիոն մասսաները ճշտել են, մարսել բոցերի մեջ երգելով „Это есть наш последний...“ («Սա է մեր վերջին...») ձևով։*

*1917—1944 ԹԹ. «Ինտերնացիոնալը» աշխարհում առաջին սոցիալիստական պետության՝ Սովետական Միության պետական հիմնն էր, այժմ հանդիսանում է Սովետական Միության Կոմունիստական պարտիայի և աշխարհի մյուս կոմունիստական պարտիաների հիմնը։*

*Հայերեն առաջին թարգմանությունը Պ. Յա. Կոցի ոուսական տերտից կատարել է Հ. Հ-ը 1906 թ., Թիֆլիսում, ոչ լրիվ, այլ միայն երեք տունը՝ պահպանելով կրկնորդի առաջին տողի «Այս կլինի...» ձևը։ Կրկնորդի այդ տողը նոր ձևով («Սա է...») տվել է Նիկիշ Չարենցը (1898—1937) «Ինտերնացիոնալի» իր թարգմանության մեջ, որը և, ինչպես հայտնի է, Հայաստանում Սովետական Իշխանության հաստատվելուց հետո, ընդունված էր կատարել տոնախմբություններին, հանդիսավոր նիստերին, հեղափոխական հանդեսներին, միտինգների և այլնի ժամանակ։*

*Հ.Հ-ի թարգմանությունը ունի պատմական խոշոր նշանակություն։ Ռուսական առաջին ռևոլյուցիայի ժամանակաշրջանում հատկապես այն լայնորեն տարածվել է հայ բանվորների-աշխատավորների մեջ՝ թե՛ բուլգինների ձևով, թե՛ ռևոլյուցիոն ժամուլի միջոցով, թե՛ բանավոր մենք մյուսին հաղորդելու միջոցով, երգվել է մասսայական ցույցերի ու միտինգների, ռևոլյուցիոն նշումների ու փողոցային մարտերի ժամանակ, գաղտնի ժողովներում։*

*Հ.Հ.-ի թարգմանությամբ «Ինտերնացիոնալը» առաջին անգամ տպագրվել է 4ծ, 1906, № 27, Գրոլնատար առորագրությամբ և թարգմանիչի հետևյալ ծանոթությամբ. «Երգը, որ թարգմանված է ռուսերենից, իր նշանակով չի համապատասխանում հայկական տազաչափությանը։ Այնուհետև տպագրվել է III, V, վերջինում՝ միայն առաջին և երրորդ տները։ Տպագրված է V-ից, երկրորդ տունը՝ III-ից։*

## ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Տող 7 III, 4ծ* — *Նրա տեղ մնում մենք պիտի հիմնենք,*
*9 III, 4ծ* — *Այդ կլինի և՛ վերջին*
*13—24 V* — *չկան։*
*30 III 4ծ* — *Դահիճ գամփռների գլխով.*

## ԹԱՂՄԱՆ ՔԱՅԼԵՐԴ

(«Դուռ զոհ գնացիր կովի մեջ վճռական...»)

*(էջ 219)*

*Դուռս նշանավոր բանաստեղծ, մի շարք ռևոլյուցիոն երգերի հեղինակ Ֆիլիպ Սահակյանովիչ Շկուլևի (1868—1930) լայնորեն հայտնի «Вы жертвой пали» երգի առաջին հայերեն թարգմանությունն է։ Թարգմանված է ռուսական առաջին ռևոլյուցիայի ժամանակաշրջանում (1905 թ.) և մյուս ռևոլյուցիոն երգերի նման լայնորեն տարածվել է հայ բանվորության ու աշխատավորության մեջ։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Հնչակ երգ. 1907, էջ 13—14, այնուհետև որոշ փոփոխություններով, մասնավորապես առանց երրորդ բառյակի՝ V։ Տպագրվում է V-ի անբատր, երրորդ բառյակը՝ III-ից։*

## ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Տող 3—4 III* — *Դուք չանք թափեցիք վերջին շունչ առ եռուռն.*
*Տևանել եռուռ կյանք, պատիժն ապաստած։*

## ԿՈՄՈՒՆԻՍՏ ԵՄ ԵՍ

(«Ես աշխատյաց եմ սիրում դողդոջուն...»)

*(էջ 220)*

*Թարգմանված է 1934 թ. Բիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։ Առաջին անգամ տպագրվել է Նն, 1936, էջ 40—41, թարգմանիչի հետևյալ ծանոթությամբ. «Ֆիլիպ Շկուլևը Գ. Նեչաևի հետ նախահաշիվներից մեկն է ռուս պրոլետարական գրականության։ Մեռել է 1866 թ. (Համաձայնարար վրիպակ է,*

պետք է լինի՝ 1868—կազմողներ)։ Բանվոր է եղել գործարանում, մեքենան կտրել է նրա աջ թևը, դարձել է հաշմանդամ. գրում է ձախ ձեռքով։ «Мы кузнецы»[1] հեղափոխական երգի հեղինակն է»։

Արտատպվում է ՆՆ-ից։

## ԴՐՈՇԱԿԸ

(«Երազ տեսա, թե զարկված եմ կռվի մեջ...»)

*(էջ 222)*

*Թուա պոետ ու քննադատ Գեորգի Անդրեևիչ Վյատկինի (ծն. 1885) բանաստեղծությունը Հ.Հ.-ը թարգմանել է 1906 թ. Քիֆլիսում։ Հրատարակություններում թվագրված է՝ 1907, որը վերաբերում է երկրորդ վերամշակմանը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Աշխ, 1906, № 33, էջ 515, Պոլևաստ ստորագրությամբ, այնուհետև՝ III, XI. արտատպվում է վերջինից։*

### ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Տող 3 III, Աշխ Եվ դրոշը ցողված իմ չերմ արյունով—վայր եմ ձգել իմ ձեռքից—*

## ՈՒԹ ԺԱՄ

(«Ախպե՛ր, կլ ուժ չմնաց մեր մեջ...»)

*(էջ 223)*

*Անգլիական գրող Բլանշարդի բանաստեղծությունը Հ. Հ.-ը փոխադրել է Ֆ. Ֆ. Յակուբովիչի (Ռ. Տ., Մևչին) ռուսերեն թարգմանություններից, 1906 թ., ինչպես թվագրված է Հրատարակություններում։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Աշխ երգ, 1906, էջ 19—20, «Նմանողություն» ենթավերնագրով, անուհետև՝ III, երկու դեպքում էլ առանց հեղինակի անունը հիշատակելու։ Արտատպվում է III-ից։*

### ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

| | | |
|---|---|---|
| *Տող* | *1* | *II* Տղե՛ր, էլ ուժ չմնաց մեր մեջ, |
| *23—24* | | *II* Մեր պահանջը առաջ տանենք, |
| | | Առաջ տանենք, այդպես ցույց տանք, |
| *28—29* | | *II* չկան։ |

[1] «Մենք պարբերներ ենք»։

## ԲԱՆԼՈՒՐԻ ԵՐԳԸ

(«Ձեր հարստությունը, ոսկին ու շուքը...»)

*(էջ 225)*

*Ռուս պոետ Ն. Մ. Տիխոմիրովի (Ն. Նեմանևիչ) այս բանաստեղծությունը Հ. Հ.-ը թարգմանել է 1906 թ., ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Աշխ երգ, 1906, էջ 13—17, հեղինակի անունը՝ վերնագրի տակ, փակագծերում՝ «Ն. Ն.»։ Արտատպվում է Աշխ երգ-ից։*

## ԿԱՐԱՊԸ

(«Մանճաղն է ճնած...»)

*(էջ 228)*

*Ռուս պոետ Կոնստանտին Դմիտրիևիչ Բալմոնտի (1867—1942) բանաստեղծությունը Հ.Հ.-ը թարգմանել է 1909 թ. Բիթլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Գղ, 1909, № 3, էջ 99, այնուհետև՝ IV, որտեղից և արտատպվում է։*

## ԱՆՀՈՒՆ ՄԱՎԱԼՈՎ

(«Անհուն ծավալով պարզվել է իմ դեմ...»)

*(էջ 230)*

*Ռուս դեմոկրատ բանաստեղծ Պյոտր Իսաևիչ Վեյնբերգի (1830—1908) այս ոտանավորը թարգմանությունը Հ. Հ.-ը կատարել է 1911 թ. Բիթլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Գղ, 1911, № 4, էջ 122, այնուհետև՝ IV, որտեղից և արտատպվում է։*

## ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

| | |
|---|---|
| *Տող 9 Գղ* | Ես իմ խորտակված երազ— հույսերի |
| *14—15 Գղ* | Ես, որ բախտիս հետ հաշտվել եմ անդառձ,<br>Նման անտերին... |
| *34 Գղ* | Ես իմ ինձնամուն համառ ու անպարտ |
| *38—39 Գղ* | Ազատ բնությանը<br>Ջարդնումի ոգուն առնագանիելով, |

## ՍԻՄԱՂԵՑԻ՛Ք

(«Միծաղելուց մի՛ վախենալ...»)

*(էջ 232)*

*Ռուս պրոլետարական պոետ-ռևոլյուցիոներ Սեմյոն Տարասովի (1882—1943) բանաստեղծությունը Հ. Հ.-ը թարգմանել է 1911 թ., ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ԲԺ, 1912, էջ 135—136, էպիգրաֆը նույն բանաստեղծության առաջին տողն է («Միծաղից չպետք է վախենալ»)։ Արտատպվում է 1912 թ. ԲԺ-ից։*

* * *

(«Նորից երբանի մեր ճանապարհ...»)

*(էջ 234)*

*Ռուս նարոդնովոլց պոետ-ռևոլյուցիոներ Պյոտր Յակուբովիչ Յակուբովիչի (Մելշին, Պ. Յ. 1860—1911) բանաստեղծությունը Հ. Հ.-ը թարգմանել է 1911 թ., ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ԲԺ, 1912, էջ 137, «Մելշինից» (Պ. Յ.)* վերնագրով, որտեղից և արտատպվում է։*

## ՄԻ ՀԱՏՎԱԾ

(«Անիա իմ առաջ կայարաններ...»)

*(էջ 235)*

*Բելգիական նշանավոր բանաստեղծ Էմիլ Վերհարնի (1855—1916) «Բանկիրը» բանաստեղծության մի հատվածը Հ. Հ.-ը թարգմանել է ռուսերենից 1916 թ. ինչպես թվագրված է հրատարակությունը (Լրիվ թարգմանությունը կատարել է Սպիշն Չարենցը։ Տես Սպիշն Չարենց, Երկեր, 1954, էջ 231—232)։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ԲԺ, 1935, էջ 294, որտեղից և արտատպվում է։*

## ՊՐՈԼԵՏԱՐԱԿԱՆ ԳՈՒՏՆԵՐԻՆ

(«Ուրախ է հոգիս ձեր բռիշճների որոնումներից...»)

*(էջ 236)*

*Ռուս սովետական բանաստեղծ Վասիլիյ Դմիտրիևիչ Ալեքսանդրովսկու (1897) այս բանաստեղծությունը Հ. Հ.-ը թարգմանել է 1920 թ., Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակություններում։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Կր Աստ, 1921, № 2, Ալ—կաս աստղագրությամբ, այնուհետև՝ XI, որտեղից և արտատպվում է։*

* * *

(«Ես ինչում եմ այն ապրկան փայլ աչերով ճուրճրաճ...»)

*(էջ 237)*

*Թարգմանված է 1921 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Կր Աստ, 1921, № 3, որտեղից և արտատպվում է։*

## ԱՀԱԶԱՆԴԸ

(«Հե՞յ զանգահար՝ զանգատանից առար անագանգ...»)

*(էջ 238)*

*Բուա սովետական պոետ Գ. Ավետյովի այս բանաստեղծությունը Հ. Հ-ը թարգմանել է 1921 թ. հունվարի 12-ին, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Կր Աստ, 1921, № 9, որտեղից և արտատպվում է։*

## ԱՐՇԱԼՈՒՅՍՆԵՐ

(«Աչքյանե՞ր — հոդնճճերի, բոցերի...»)

*(էջ 241)*

*Բուա սովետական պոետ Ն. Գուրնևակու այս բանաստեղծության թարգմանության թվականը ստույգ հայտնի չէ։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Դրբ, 1922, № 1, էջ 8, որտեղից և արտատպվում է։*

## ԴԱՐԲՆՈՑՈՒՄ

(«Կաւ մեր պարի պատույտներով բոցերի...»)

*(էջ 242)*

*Վրաց նշանավոր բանաստեղծ և դրամատուրգ Սանդրո Էուլիի (ծն. 1890) այս բանաստեղծությունը Հ. Հ-ը թարգմանել է 1922 թ. Թիֆլիսում։*

*Առաջին անգամ, Պրոլետար առորագրությամբ, տպագրվել է Դրբ, 1922, № 1, էջ 8, որտեղից և արտատպվում է։*

## ԿՈՒՍՏՈՄՍԸ

(«Ուան չատ խելացնեղ, գառամի մայրեր...»)

*(էջ 243)*

*Ռուս ամենատարած նշանավոր պոետ Ալեքսանդր Իլյիչ Բնդիմենսկու (ծն. 1893) այս բանաստեղծությունը Հ.Հ.-ը թարգմանել է 1924 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ԲԺ, 1935, էջ 296—298, որտեղից և արտատպվում է։*

## ԹՈՌՆԻԿԻՆ

(«Այո՛, թոռնիկս, կյանքի մեր ուղին...»)

*(էջ 247)*

*Ռուս պրոլետարական պոեզիայի հետագայի ներկայացուցիչներից մեկի՝ Եգոր (Դեորգի) Նիկիտովիչ Նեչաևի (1859—1925) բանաստեղծությունը Հ. Հ.-ը թարգմանել է 1935 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Նն, 1936, էջ 42—44, որտեղից և արտատպվում է։*

## ՀԻՆԴ ՕՐ ՈՒ ԴԻՇԵՐ

(«Եվ եախրաե վակնե իր դամբարանում...»)

*(էջ 249)*

*Ռուս ամենատարած ականավոր բանաստեղծուհի Վերա Միխայլովնա Ինբերի (ծն. 1891) ստանավորը Հ.Հ.-ը թարգմանել է 1935 թ., ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Նն, 1936, էջ 37, որտեղից և արտատպվում է։*

## ՈՒԼԵՑՈՒՅՑ ԱՍՏՂ

(«Մութ և գիշերը... Բայց չէ հավիտյան...»)

*(էջ 250)*

*Ռուս նշանավոր գրող Դեմյան Բեդնու (Եֆիմ Ալեքսանդրի Պրիդվորով, 1883—1945) այս բանաստեղծությունը Հ. Հ.-ը թարգմանել է համանուն տարի 1935 թվականին։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է Նն, 1936, էջ 38, որտեղից և արտատպվում է։*

## ԽՐՏՎԻԼԱՒ

(«Իմ ոտքիճ և ձնաղ ճայրք...»)

*(էջ 251)*

*Գ. Բնգնու հայտնի «Пугало» էպիգրամի այս թարգմանութիւնը Հ. Հ.-ը կատարել է հաւանաբար 1935 թ., Թիֆլիսում։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ՆՆ, 1936, էջ 39, թարգմանիչի հետևյալ ծանոթությամբ. «Այս էպիգրամը փորված է Ալեքսանդր Երիստի կայտնի արձանի պատվանդանի վրա, որը մինչև օրս էլ կանգնած է Լենինգրադի «Վոստանիե» (Նախկին «Ջնամենկա») հրապարակում։ Արձանն ուժմ հանված է։*

*Արտատպվում է ՆՆ-ից։*

## ՄՐՋՅՈՒՆՆԵՐԸ

(«Բանվորական մեծ բանակին մենք փառապաճծ...»)

*(էջ 252)*

*Գ. Բնգնու այս բանաստեղծությունը Հ.Հ.-ը թարգմանել է 1935 թ. Թիֆլիսում, ինչպես թվագրված է հրատարակությունը։*

*Առաջին անգամ տպագրվել է ՆՆ, 1936, էջ 47—51, որտեղից և արտատպվում է։*

# Հ Ա Վ Ե Լ Վ Ա Ծ

«ՆՈՐ ԱՌԱՎՈՏ» ՊՈԵՄԸ
ՍՏԵՓԱՆ ՇԱՀՈՒՄՅԱՆԻ ԳԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ

# ՆՈՐ ԱՌԱՎՈՏ ?

(Պ ո է մ)

## I

Ահա իմ մուզան կյանք առավ նորից
Եվ պատանեկան աշխուժով նորեն
Խոսեց արտիս հետ անցած օրերից —
Անցած օրերի հմայքը[1] սիրուն.
Օրեր՝ որ անցան ծաղիկների մեջ,
Էի վայելքներով անհոգածկական, ?
Օրեր՝ որ անցան շարնշար, անվերջ,
Բոլոր հույզերով պատանեկական:
Եվ ի՞նչ է կյանքը... մի նրբ դյուցազական,
Որ կրկնվում է հիասքանչ, թովիչ
Նվեններով, նշանակներով,
Որը հնչում է այնպե՞ս գրավիչ
Ու մարում ցավի արձագանքներով...
Կյանքը մի նկար, որը հյուսվում է
Հազար գույներով, հազար ցոլքերով,
Կյանքը հակա ծով, որ փոթորկում է,
Նավեր խորտակում ու վերջը մնում
Մենակ ու տխուր իրա խոհերով:
Ահա իմ մուզան տանում եմ նորից
Տանջված անցյալի ծանր երկունքից,
Պոետիս ծննդ կյանքի նոր գարուն —
Մի պատկեր սիրուն.
Պատկեր մի կույսի, որին շա՜տ վաղուց
Որոնում էի, բայց չէի գտնում,

Не совсем складно

Անհարմար խոսք է քիմում

Դնդնդնդի է. մանավանդ խմաստով. ավելի լավ կլիներ. որ վերջումն էլ ցավի արձագանքներ չլինեին. որ կյանքը միայն երջ. նկար ու հակա ծով լիներ.

1 Շահումյանն ուզել է՝ համբյուր

Նա մի իդեալ, որին հինավուրց
Ե՛վ տեսնում էի և՛ չէի տեսնում,
Որին ես ձգտում՝ բայց չէի հասնում...

## II

Այժմ տեղ նա... տեսնում եմ, զգում,
Որ իմ հոգին է նրա մեջ ապրում.
Որ իմ և նորա հոգու ծալքերում
Կա մի հարազատ իրար նման գիծ—
Որը ակռաված միասին ցավից...
Քա՛ղցր է, քա՛ղցր, ես շնի կշտանում
Նրա դրախից, խոսուն աչքերից
Եվ ամեն անգամ մի բան եմ գտնում,
Մի միտք հղանում նորա պատկերից,
Որ ուշքս լարած նայում եմ նորին. Только для рифмы

Это наречие к слову ակռաված, а ты хотел как прилагательное к слову ցավից (միասին ցավից).

Ա՛խ, այն աշխրում մի ամբողջ աշխարհ,
Այն թախծոտ շուրթին մի ցավոտ ժպիտ,
Իսկ հրապո՛ւյրը դեմքին վշտահար...
Զգում ես, որ նա կրել է մի վիշտ,
Մի խոր անհուն վիշտ, որը չդիտես
Ո՛ւր է վերջանում, նրան ո՛ւր տանում,
Կամ ինչո՞ւ հոգիդ այնպես տատանում,
Ու մտածում ես, ու մտածում ես—
Եվ չես հասկանում...
Զգում ես, որ նա մատաղ հասակում
Շատ է տառապել, շատ է դիմացել,
Ու թեև նորա կյանքը ծաղկալից
Հոդմների տակ է անվել, մնծացել՝
Բայց էլի անդած վշտերի բոմից
Մի գնդացիկ բան դարձյալ մնացել,
Օ՛, ես սիրեցի այդ նազան կույսի
Շողը երեսի.
Քանի նայում եմ — էլ չեմ կշտանում,
Ջահած ժամին խորը վշտանում,
Կարծես կորուսած մի անձ թանգագին[1]

Իսկը անանցի է. արտվնան հաճադրությունն չեմ. ամեն յավ կյանքը քվում է.— «Ու մի մնդմ հրապո՛ւյրը դեմքին վշտահար. կամ՝ «Ու մնդմ հրապո՛ւյրը դեմքին վշտահար. կամ առանց ու»։

Լավ է

էլի և դարձյալ մեկնության բան է

Նախադասությունն ուղիղ չի կազմված և այդ պատճառով դարձ չի տեսը

[1] Շահումյանն ուղղել է՝ թանգագին։

Նորա[1] սուգն է սրտիս ծանրանում.
Ահա ես մենակ սպասում եմ լուռ
Ամեն մի րոպե, թե հա՛, պիտի գա,
Ու բանա իմ տան դռնակը տխուր
Նվ իմ առաջև կանգնի հեկեկա,[2]
Կանգնի ու ասի՝ տեսա՞ր որ եկա,
Նկա պիտնալով, որ կրակի պես
Հալվում ես մենակ... եկա որ շոյեմ
Ճակատդ տխուր ու քեզ փայփայեմ,
Որ սրտիդ ցավը հնշտությամբ առնես
Ու տեսնես, որ ես ա՛յնքան էլ անգութ,
Ա՛յնքան էլ քար չեմ, ինչպես կարծում ես...
Ու երազի պես անորոշ ու մութ
Ասես ու գնաս, ասես ու գնաս՝
Ու մենկ էլ տեսնեմ, որ դու էլ չկա՛ս,
Որ դու էլ չկա՛ս...

## III

Տեսնում եմ նորից քո մեն աննյակում
Նստել դիտում ես աչքերով թաքուն.
Սիրո՞ւմ ես դու ինձ, թե՞ հոգիս պննում—
Այդ չեմ հասկանում,
Այդ խորհրդավոր լռակյաց ժամին
Քո հրապույրն եմ ես միայն զգում,
Կյանքի արևը իրա խնամսով
Ջդում եմ, աչքիս հմայք է առնում
Ու շոյող, անուշ մի ճառագայթով
Հալվում ու կորչում իմ հոգու խորքում։
Համ[3] նայում ես երկար ու թաղուն...
Աչքերդ կարծես մերկով ծածկված
Մի աղբյուր լինեն, որ ուզի բացած
Տերևի տակից գնում է, հոսում,
Նայում[4] երևակս, սրտիս հետ խոսում։
Ու ես ծարավի տապ մարող ջրիդ

Նորա. սրա—չեն դրծածում այժմ. այլ ետս. սրա

Համեմատությունը բանաստեղծական է. ես չեմ պատահել այդ տեսակ համեմատության. Նայում խոսքի տակ ես կասնի իմաստը երևակս

1 Շահումյանը մի քանի տեղ «նորա», «սորա» գրածել է «նրա», «սրա»։
2 Շահումյանն ուղղել է, կանգնի, հեկեկա։
3 Շահումյանը «կարծես» բառն առել է առաջինների մեջ։
4 Շահումյանը «նայում» բառը ջնջել է և գրածել «թափվում»։

Ու ես կարոտի մարդու բյուրեղից
Ընկնում եմ լանջից, որ սիրտս բացեմ,
Փղձրկամ կրծքից, ցավս կուշտ լացեմ՝[1]
Բայց մեկ էլ հանկարծ աչքես չքացած,
Որպես մի այծյամ սարն ի վեր նայած,
Տեսնում եմ, ավա՛ղ, որ դու էլ չկա՛ս,
Որ դու էլ չկա՛ս...
Օ՛, այդ աչերը այնքան դրսիկ—
Կարծես պուրակում մարգարիտ-ծաղիկ
Հեռուն ցնորող, բայց կյանքն կարոտ,
Ինձ խոստանում են մի նոր առավոտ.
Զգում են նորանք ինչ որ անհայտիւ
Կարծես որոնում մի աշխարհ դաղտնի,
Գաղտնի մի աշխարհ, ուր կին հոգին
Երջանիկ դդար ու շուտ մահանար՝
Ո՛չ մի ափսոսանք չէր առաջանար.
Զգում են նրանք, որոնում մեկին[2]—
Գերբնական աչեր, դուք ո՞ւմ եք ուղում,
Գուցե երջանիկ կյա՞նքը երազում,
Կյանք խնամատիկ, կյանքը խրնկան,
Կյանքը կյանքի մեջ դաղտափարական,
Լի հուզումներով, ցանկություններով
Եվ երջանկության փոթորիկներով...

Ես էլ գեղջկի հոգի եմ, բայց մեծ ամայության աչքերը՝ սպրյուրը՝ մարգարիտ չեն կարող հիշեցներ. Մի խոսք է պակասում— նոքանից:

?

Խոսք է նշանակում. Ձայն մեջ չէր առաջանա ափսոսանք. Դարձյալ օրինակ համար ասել ես տառաքանատ—հոգ հասկան խանգարող ուշի մեջ. հոգիդ-յանն էլ է քոչոր տալիս այդ:

## IV

Եվ ես վազուց է հետս կարոտի
Մի ցավ եմ դդում իմ ցավոտ սրտում,
Եվ ես վազուց է սիրո անոթի՝
Նորա դող ու հույզն էլ կարոտում.
Արթնացավ իմ մեջ նա մի նոր ուժով,
Լքրնց[3] սիրտս[4] այնպիսի հույզով՝
Կարծես վիրավոր մի խոցի մրմունջ,
Կարծես փայփայող կանացի մի շունչ

[1] Շահումյանը բառիք ջնջել է և դրել վերջակետ
[2] Շահումյանը գծիկը (—) ջնջել է և դրել վերջակետ
[3] Շահումյանը ջնջել է ը տառը
[4] Շահումյանն ուզել է՝ իմ սիրտը

Ողջ էութիւնդ շոյում, գուրգուրում
Ու հոգուդ բերում
Ծաղկունքից բուրող մի քաղցր զրկիս,
Մի անուշ ինքիր...
Եվ այդ ժամերին մի կյանքն ի՞նչ է,
Հարյուր կյանք ին տամ այդ րաղդին՝ քիչ է.
Ու ես իմ հոգու ուժերի ինսիով,
Որ խտացել է ծով-սրտիս խորքում,
Ուզում եմ քեզ գամ ձիշ ու սարսափով
Ու այնքի պես ծնկներդ փարիմ,
Շուրթերդ մաղնիս քաշիմ — համբուրիմ,
Ասեմ, իմ անգին, այսպես իմ կյանքում
Ես դեռ չեմ սիրել, բայց պիտի սիրեմ,[1]
Ու սեկ էլ աչքս ես վերև հառեմ,
Տեսնեմ ինձ սենակ. խակ դու էլ չկաս,
Թռե՞լ ես, մարե՞լ, որպես խուլ երազ...

Ընդհատված լսել է ուշ-ուշ ինչ-որ խոսակցություն։ Ինքնին ԽՍՀՄ ՀԱՀԱՊԱՀ.

Դեղձիկի է!

## V

Ու վերջին անգամ տեսա նազելիս,
Հազար պշրանքով, հազար ինովչանքով.
Տեսա քեզ սենակ սիրտդ հուզվելիս
Մոսխոհ ծովի բուռն հորձանքով,
Գլուխդ հետ տարած, մազերդ ցիրցան
Հուսահատ ինսիով ջղաձգական
Ձեռքերդ ջարդում, մատներդ սեղմում,
Արդյոք ո՞ւմ մասին ես դու մտածում.
Հայտի՞, անհայտի՞, ներկա մի անձի՞,
Թե՞ մի ցնորքի
Տեսա քեզ ինչպես լարած միտք ու խելք
Ուզում ես գոնել կասկածիդ մի ելք...
Ու մի սիրալիր ժպիտ իմ բաժին
Պայծառում է հանկարծ շուրթերիդ ուժգին.
Ջարի, բարին ուժե՞րն են կռվում,
Թե՞ հանապարհիդ վարդերը փուշում.
Ներկայի փշեր, ապագա հուշե՞ր,
Թե՞ դեռ անորոշ մի համր դիշեր...

Դեղձիկի է!

[1] Շահուխյանը առաջակատ ջնջել և գրել է վերջակետ։

Ես մտածում եմ, գուցե սա ունի
Հետս աշխարհում իդեալ սիրուն,
Գուցե փայփայած մի անհատ ունի,
Գնդամարդ կոշվելուն հպարտ արժանի,
Որը ապրում է Ասպծո[1] նման
Եվ հոգին հագցնում կատարելությա՞ն։ ?
Ասա, իմ ապիր, իմ հոգու պատկեր,
Ո՞վ է այն հսկան, որ կարողացավ
Քնել լինել ընկեր.
Ո՞վ այն տխուրը, որին հաջողվից
Տիրել քո սրտին, իշխել քո մտքին.
( Ո՞վ, այն երկինքը, որը խեղդախեց )
Ամփոփել իր մեջ քո օվկիանն հոգին[2].
Կյանքի ծարա՞վը նահականության,
Անհաս խոհ՞երը բանականության, ?
Արդյոք աշխարհիկ վայելչությո՞ւնը,
Թե՞ փարթամ կյանքն սին կնիք ու խոսք.
Արդյոք քո հոգու, մտքի ու սրտի
Ո՞ր պահանջ տենդը նա պիտի լցնի.
Իր ուժի, մտքի կատարելությամբ
Անախտական իր մոլորությամբ ?
Նա պահանջ չունի՞...
Օ՛, ին նա տևաներ իմ ցավ ու կսկիծ,
Քնել ինձ կըպիշներ այն հետու տեղից.
Քնել ինձ կըպիշներ ոչ թե անձնական
Լոկ բախտիս համար — իրրև կարեկից —
Այլ ձեռքդ առած որպես թևակից
Աշխարհ կերթայինք կյանքը մտնելու,
Մեր մխաքն ու հոգին մարդկության տալու
Եվ, ասա՛, ինչո՞ւ մի ձայն հավիտական
Կայծակի նման ինձ է բնկատրում,
Որ դու միայն իմ աշխարհն ես սիրում.
Ինչո՞ւ քո նոր առասպելական ?
Քանիլ գնում է, ավելի զովում, ?
Ավելի պարզվում նիների նման.

---

1 Շահումյանը գործածել է փոքրատառով։

2 Շահումյանը ջնջել է մինչև նրա վերջակետը։

Կամ ինչո՞ւ միտքս հուժկու ձայն առած
Ազդակելով միշտ նույնն է ասում,
Որ քո խելացի աչերը անուշ,
Որ քո այդ աղնիվ ժպիտը քնքուշ,
Որ քո երևոը, որի մի կևոը
Վշտի, զրկանքի բերնից է խոսում,
Մյուսը բաղդավոր օրեր երազում՝
Մեկին սիրելու համար չեն ստեղծված.
— Մնված են նոքա ամբոխի համար,
Նոքա ծուխըն են ստոստոված կյանքի,
Նոքա ծնունդ են մի այլ աշխարհքի,
Նոքա պիտ ապրեն մարդկության համար,
Օ՞, եթե փչի իմ պլխին կամար
Ես չե՛մ հավատալ, ես չե՛մ հավատալ,
Որ հոգիդ պայծառ և սիրուդ ազատ
Կարենան գրել մի էակ—անհատ.
Դու ինձ ես սիրում, դու իմ իդեալ.
Ես չեմ հավատալ,
Որ միտքը ճնշի սրտի բարտախում,
Սրտիդ մեջ մի այլ կրակ է մխում.
Սիրտը Աստված է, սիրտը անսխալ,
Սրտին քե լսես, էլ չես սխալվիլ:
Եվ այդ գոհարը նվիրել մեկին
Շա՜տ է նսեման—կաշկանդող հոգին,
Նրա թռիչքը մի ցնորք անտես—
Անհիմն մի հոգ, ուր ինչ էլ ցանես
Պիտի բառանա, պիտի չորանա—
Սկիզբ ու վախճան երբեք չունի նա:
Եվ ի՞նչ է մեկը:
— Մեկը մի սովեր, որ ինչ էլ լինի
Նման թույլ ու մեղկ օտար հնչյունի
Արձագանք չունի.
Այլ է հաղարը, այլ նորա կոչում,
Նորա գրահից աշխարհն է թնդում:
Եվ ասա՛, մի՞թե մի մի աստիճան
Առաջ բնթանալ կյանքի չէ նշան,
Միշտ ձգտել հառաջ, մտնել նոր աշխարհ

Խակ դու անհատ չէ՞ս

Ես չեմ հավատում, որ սիրտը ազատ կարող է գրել մի էակ—անհատ

Ես չեմ հավատում

Ինչ ես ուզում ասել

Տ ա ա ն

Ապրել ու տանջվել շատերի համար
?
Մի՞թե ամենևին չէ նշանակում՝
Բայց ոտնել մի տեղ անխորհուրդ, անել,
? ( Մի սովորական պարերդ կատարել,
( Կամ թե սավառնել ցնորք-երևույթ
Առանց ցնցումի, առանց սարսուռի,
Վեհոտ սպասել մարդկանց փրկությունն
Առանց միտք դառը, հուզող տեսլերի—
Ա՛յ իմ սիրելի,
( Չէ ծնվել այդպես ոչ մի գաղափար
( Եվ ոչ մարդկության ծաղկել պատմություն։

## VI

Այսաեղից սկսում է պարզ ու զգեցիկ։

— Երեն իրավ է, նազելի սիրուն,
Որ քո աչերը կյանքի չերմ կարոտ
Մի նոր — իրական աշխարհ են փնտրում
Եվ ինձ խոստանում մի նոր առավոտ,
Արի տանեմ քեզ իմ սիրածի մոտ.
— Դեպի գործարան

Արի տանեմ քեզ, ուր մարդիկ աշխատող
Չեն ապրում միայն ցավով անձնական,
Այլ ցավը քաշում հանուր մարդկության.
Ուր գործ և կռվի մեջ են որոնում
Հմայք—բանալին բաղդավորության։
Աչքովդ միասին և բնկերուհի
Իրար թև կտանք, նեցուկ կլիննանք,
Որ այրող ցավը հնշտությամբ տանեննք,
Ես քեզ կսիրեմ ոչ լոկ սիրելու—
Հաճույքի համար,
Այլ անեմ ձուլվելու քո մաստոզ հոգում,
Որ դու ավելի լիներս դիմացկուն
Այս դաժան կյանքում.
Ա՛խ, մանկությունից բնկեր սիրելու
Խնդրագարն եմ ես,

!

Սիրտը Աստված է, արտին Ին լանս
Կգաս միասին,
Էլ չես մտածիլ անհետաւոր մասին,
Ոլ կանցնի քնդ հետ կյանքի նեղ ուղին
Երանի նորան,

Սրտի ու մտքի հարցը նորից անհասկանալի է։

## VII

Ինանք գործարան...
Բայց լսիր ասեմ, սիրելի ընկեր,
Որ չկան այնտեղ ծառ ու ծաղիկներ,
Բաղնղ ու խոտեր,
Հավքերի նվագ, դուլ-դուլ աղբյուրներ,
Եվ ոչ ալ վարդեր.
Չես տեսնիլ այնտեղ լուսնյակ գիշերի
Լուսաշող ամպեր,
Ոչ էլ սիրահար չահկ արտի
Կթրատ հաճարքներ.

Կարծես ամեն լավ կիներ. ար աս չիներ։

Այնտեղ ծառի տեղ ցցված են խրոխտ
Երկաթի սյուներ,
Բաղնղ—խառն տեղ ցանցերի փշոտ
Պողպատի լարեր.
Գնդախառ թռչնոց երգի փոխարեն
Կըլսես այնտեղ
Ճախարակների անգադին օրոր
Եվ խանի փոկերի համերգը ահեղ.
Այնտեղ խեղդվում են շոգու ամպերն,

Հանում

Պաղ աղբյուրի տեղ՝ քրտինք ամեն օր.
Վարդի փոխարեն
Մորում, քամվում է արյուն սրտերեն
Եվ շուրջդ բոլոր
Շունչ ու ժիտ...
Կրտևանես ինչպե՞ս թանձրացած մխով
Մխանելուղները
Երկինք են կառչել ագահ երախով
Մրոտ պոչերը,
Կարծես հրաշունչ վիշապի նման

Հավ է

Ուզում են շնչել
Ու իրենց քարշել
Անհուն բարձունքից փայլուն աստղերը,
Որ նորանց Բաղեն մշուշ-ծխի մեջ։
Կրտեսնես շարված ադամոր ու խնդճ
Արհեստանոցի ապրուս—պատերը
Խոնավ ու թաց-թաց,
Կարծես բանվորի քրտինքով թրջված...

Դեղեցիկ է

Շատ լավ է

VIII

Եվ դու կըմտնես այն գործարանի
Համարների տակ,
Որտեղ նստած է Բաժով աշխատանքը.
Կրտեսնես այնտեղ արհեստանոցի
Հարուստ զավակ կաղնի—բանվորին,
Կարծես Բահալը նստել է նորա
Կորացած մեջքին։
Ա՛խ, շա՛տ եմ տեսել նորան, իմ բնաբնիկ ??..
Սևացած երես ծխի մեջ կորած,
Ու դեռ հասակը երեսուն չառած՝
Կամ մեքենան է ճխլում իր Բաժով,
Կամ ալ հեղուկը այրում, փոթորում,
Կամ ոսը փշրում, բազուկը հառում,
Եվ կամ հանքի տակ գերեզման գտնում։
Ես տեսա նորան, սիրելի ընկեր,
Մի մթին գիշեր
Քուրան էր վառվում, փնշում կատաղած
Ամեն անկյունից որպես վիշապներ
Կարմիր կրակը լեզուներ հանած՝
Օդը լիզելով երկաթին էր ծամում,
Ծուխ-ծուխ շիկանում,
Եվ նորա դիմաց գործիքը կանգնած,
Ալ բոցի դույնից Բաժի, նոանդ առած՝
Ջորցած մատներով երկաթն էր կռում
Եվ պողպատ մեջքով համառին ծռում
Կռում ու կռվում...
Եվ մինչ մի նոր ձև, մի կյանք չէր տալիս
Անշունչ մետաղին—չէր հանգստանում։

Լավ է

Ուշ անհարթություն կա. ձև էր չնկատում.

Ես խորհում էի... ահա՛ թե ուր է
Զգում բանվորի առնծող ոգին.
Ահա թե ինչու կարմիր ալ գույնը
Նա սիրեց այնպես խանդաղատագին.
Ու թեև կաթ-կաթ քրտինք է ծորում
Մրոտ ճակատից,
Բայց էլի մի գործ, մի իր է ձուլում
Անշուշտ երկաթից,
Մի գործ հոյակապ,
Որով կոփվում է իր կամքը երկաթ,
Մնվում ու բովվում հավատըն անհաղթ։
Մի ուրիշ անգամ այդ սիրասիրտներին
Ես տեսա, ընկեր, մեծ ձուլարանում
Դույլեր ու ձողեր ձեռքերը առած՝
Եռուն հնոցի շուրջը բոլորած՝
Թուջ էին հալում.
Կաթսան ամեհի կարմրել էր, փսփսել,
Ուզում էր պայթել...
Եվ ահա մեկը անվեհերներից
Սուր ձողը ձեռքում
Կաթսայի կուրծքն է պայտուլիով մխում,
Երակը խայթում. ?
( Կարիքն է կանչ պայտուլիդ ու վրնժ
Նրա ականջում. ) ?
Կարմիր հալոցքը ջրվեժի նման
Վիժում է ուժգին,
Կարծես հոխորտում կյանքն նորան,
Ով որ խելագնաց վերջ տալ իր կրծքին,
Բայց բանվորը քաջ սովոր է նրան,
Մաղրում է հեզնում չեռուն հեղուկին,
Հալոցքի մեջ է անվախ, մնծացել
Նորա հարգի հոգին։

## IX

Այդպես շարժվելու նորանք միշտ սովոր,
Այդպես անհանգիստ, եռուն ամեն օր
Գալիս են անվիրջ՝
Հազարը մեկի պես, մեկը՝ հազարի—

Մի ալիքից հետո՝ բյուրավոր ալիք—
Զույգում է նա-ր հզոր մենք-ի մեջ
Եվ մեռած կյանքի հուզում փոթորիկ։
Նոքա գալիս են արդարությունը
Ուսուցանելու,
Նոքա պայքարում ողջ մարդկությանը
Հանդիսատես բնելու.
Նոքա ատելում են ո՛չ ինձ, քեզ, մյուսին,
Զորրորդի համար,
Նոքա մեռնում են ինձ, քեզ, երրորդի,
Եւ աւելի համար.
Եվ հակառակն մի ցավով տարված
Զգում են առաջ, անցնում խումբերից
Եվ սիրան[1] է ինդում այդ միությունից։
Տե՛ս, այդ նրանք են, ու ամեն մեկը
Մի ծառ է թաղում մոլության նեղան
Ապագա շենքի հոնում հիմքը,
Ու երբ տեսնում է պատերը նրան,
Նրան բարձրացան և գործն է կենդան՝
Ոգևորվում է առյուծի նման։
Գնանք գործարան,
Հոգսի, կարիքի, քաղց ու տանջանքի
Այդ շտեմարան.
Այնտեղ կտեսնես գրկանքի որդուն,
Ուր ինքն աշխատում, ուրիշն է ուտում.
Այնտեղ կարող ես հասկանալ մարդուն,
Լվանալ վերքեր սրտիդ արյունով,
Հրեշտակային այդ բարի դեմքով,
Քնքուշ, երջանիկ կանացի հոգով
Այնտեղ կարող ես ցավեր ամոքել
Եվ վհատելի սիրտը բորբոքել,
Որ լքման ժամին
Վշտին դիմանալ նա կարողանա,
Մինչ մի լավ օրի նա կմոռանա...
Մոռացիր նորան, ա՛յ իմ սիրելի.

[1] Շահուժյանը ջնջել է վերջին 6 տող։

Տանջվիր նույն ցավով,
Նա՛, ով շա՛տ տանջվում՝
Ամենից լավ է կյանքը հասկանում...

## X

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

## XI

Ասել էր մենք հույնի պիտուններից,
Որ լուսնյակի տակ
Ամեն ինչ շարժվում, փոխվում է նորից —
Փոխվում է անվերջ...

Не склади

Ա՛խ, ես մեռցի դարձյալ մեն-մենակ
Իմ ցավերի մեջ,
Որպես մի ցնորք, դուցե և պատրանք
Նա եկավ, անցավ,
Շոյեց, փայփայեց քնդրկեց հոգիս,
Նորից չքացավ.
Նա եկավ, անցավ աստղի նման,
Որպես հուզող անձկ,
Ու թողեց սրտիս ցավոտ պատմության
Մի տխրալի էջ.
Եվ ես զգացի, որ նա ինձ համար
Մոռնկ, բայց օտար—և՛ կար և՛ չկար։
Ես տեսա նորան իմ երազանքում,
Ես տեսա նորան երկու բարձունքում,
Լուսնյակի պես երևալ համառ
Ամպերի ծոցից
Անհասկանալի երազ աշքերով
Գյումեական ժպիտ շուրթերին փայլելիս—
Ինձ վե՛ր կանչելիս։
Ա՛խ, ես հասկացա, որ իմ նազելիս
Կավի չէ՛ր ստվոր,
Նորան հանդիսատ էր միայն հարկավոր,
Դուցե և վաղանց մի կյանք բոխտավոր.



387—23

Ես նոր իմացա, որ այն ինչ պետք
Իրա բնական համրով ընթանար
Աստղան համար գոյություն չունի
Մի այլ համատարած

Այն էլ իմացա, որ իրանքին
Եվ գնդերիկին
Թեև միասին երկուսս ենք ձգտել,
Բայց ամեն մեկս տարբեր հասանքի
Կյանքի իմաստը ա՛յ նրանում... Нескладно

Եվ նրնե այդպե՛ս,
Ինչո՞ւ իմ հոգին կրակվեց այնպես...
Ա՛խ, այդ չիմանար որպես մի կատակ,
Թյուրիմացություն չէր սա մի դատարկ.
Սրտի զգացմունքն էր, ցույն պես հայտ,
Այրող, առչորող,
Բայց էլի ծարավ սիրո անզսպելի,
Անհուտ եռանդով. — 4 e e e

Սրտի զգացմունքն էր, որ երկու համար
Անհամեմատ ուժեր ձգտում են իրար,
Այրվում առչորվում մեկ մեկու համար.
Գուցե և հոգով, մտքի, իմաստի
Նմանություն էր այս,
Որը տալիս է մարտիկ պոետի
Թռիչքում անհաս. —— Ով տեղ...

Ես ուշ հասկացա, որ ես այրվել եմ
Լոկ իմ կրակից,
Որը մի անգամ մարդու մեջ վառվում,
Հանուում է նորան: ? Нескладно
Որ նա մի անոթ, ուսկից ծծել եմ
Հեղուկ կենսատար,
Նա մի բնություն, որից ազդվել էր
Հոգիս խանգավառ:

## XII

Այդպես ամեն ինչ տառան կյանքի մեջ
Եարժուն, երերուն, չունի մի կայուն,
Միակ հաստատուն հավատն է անշեջ ?

Համառոտ դևպի վանք ապագան.
Համառոտ գործի, կռվի և կյանքի,
Համառոտ կայուն հաղթ աշխատանքի.
Եվ հուզվեց իմ մեջ բազդի նման
Հպարտասիրությունը իմ վեհ մեծության.
Գիտի՞ ես արդյոք դևրի մեսալի
Եղևրի կնոջ,
Թուլնի, նորա ետրից գնացի՞...
Եվ հոգիս անպատրաստ պատասխանեց՝ ոչ,
Մեկ է պատմիտա, մեկ նորա ուղին,
Ուրիշ հանապարհ գոյություն չունի
Երբեք քեզ համարա
Եվ ահա այսօր մի գյուղիչ աշխատի
Իրա խոհերով, իրա ցավերով
Անդամած իմ կրծքին,
Ես բաժանում իմ ունկնդրությո՞ւն[1] ?
Իմ ներքին ձայնին.
Կամ ձգտել կյանքին, կռիվ մղելով,
? Նորան բնել տեր,
Կամ որ իմ հոգին սուրբ փոթորկին
? Ու նորան բնկեր...
— Բայց ո՞ւր է նա այժմ, ինչո՞վ է ապրում,
Ո՞վ նրան փոթորկի,
Ահա այս մեկը մեռավ ինձ համար
Մի ցավոտ զազրանքով...

1 Շահումյանը «ունկնդրությո»-ը գործել է «ունկընդրության» իմաստով.

# ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ


էջ

Պոեմներ

Նոր տաղտուկ . . . . . 9
Կարմիր ալիքները . . . . . 24
Համաստաւրութիւն . . . . . 51
Համատառ պատմութիւն . . . . . 64
Երգը քառաթև . . . . . 69
Աստղածնները խռովքին . . . . . 74
Բայլերիկ է Շեբեկանալը . . . . . 88
Վոլխովստրոյ . . . . . 92
Լենինգրադյան պոեմ . . . . . 98
Քաղաքը . . . . . 116
Թիֆլիս . . . . . 125
Կարմիր Աստղիկը . . . . . 131

Ազգիսկ պոեմներ

Կուլը Աշուղը . . . . . 141
Հատուածներ անաւարտ ու անտիպ պոեմից . . . . . 147

Թարգմանություններ

ՆԱԶՍՈՆ

*** Ոգջ էութիւդ քեզ պատկանել . . . . . 185

ՅԵՐԱՒԴ

Գիտութիւնը լույս է . . . . . 186
*** Թոզրատ հոգիս դեպի այն հեռուն . . . . . 188
Գրամեքենային . . . . . 189
Տիրոջ սիրհը . . . . . 190
*** Մի բնութ կացին . . . . . 192
Հանուն օրենքի . . . . . 193
Ավազ և աստղեր . . . . . 195
Սուտն ու քամին . . . . . 196
Ջատկական լեզենդ . . . . . 200

ՈՏՈՐԿՈՄՆ

Կաղնուց տերևով ծառը ծածկվից . . . . . 202

ԿՈՉՄԱՆ ՊՐՈՒՏԿՈՒ.

*** Երբ դու տեսանես բոկոտն մեկին . . . . . 204

ԳՅՈՒՂ

Բայրաններն . . . . . 205
Մի անգամ . . . . . 206

ՈՏՈՐԿՈՒ

Ամեննից առաջ . . . . . 207

ՊՈՍՏՈՒՊԱՆՈՒ.

Դարձան ամիսքը . . . . . 208

ՈՒԽԱԿԱՐԴՈՒԼԻՈՒ.

Մարտակյոզ . . . . . 210

ԿՐՔՈՒՆԿՈՒՄՈՒՄ

Վարշամյանկա . . . . . 212

ՈՒԼԳՈՆ

Смело, товарищи, в ногу! . . . . . 214

ՄԻՆԱՑՈՒ.

Смело, друзя, не теряйте! . . . . . 215

ՊՈՏԻԲ

Խանկրնացքոնալ . . . . . 217

ՇԿՈՒԼԻՈՒ.

Թագմաե քայլերզ . . . . . 219
Կամաևնքսա եմ ես . . . . . 220

ՎՇԱՏԿԻՆ

Գրաշակը . . . . . 222

ՈՒԱՆՉԱՐԳ

Ուբ ժամ . . . . . 223

ՏԻՆՈՒՐԻՐՈՒ.

Բանվարնեկբ երգը . . . . . 225

ՈՒՑԻՄՈՆՏ

Կարտալը . . . . . 228

ՎԱՏՆՈՒՆԳ

Անհուն ծովալով . . . . . 230

ՏԱՐԱՆՈՒՄ.

Մեծապնդիկը . . . . . 232

ՄԵՑԱՏԻՆ

*** Նորից երթանք մեր հանապարհ . . . . . 234

ՏԱՐՓԱՐՄՆ

Մի հատված . . . . . 235

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻՆ

Գրպետարանի պահանջքին . . . . . 236
*** Ես հիշում եմ այն ազգկան . . . . . 237

ՍԿՆՑԱԳԻ.

Ահագանգը . . . . . 238

ԳՈՒԹԱՆՈՒՄ

Աշխատություններ . . . . . 241

ԷՄԻԼԻ

Դարբնացում . . . . . 242

ՈՒՇՄԱՆՈՒՄ

Կատաղումը . . . . . 243

ՆՈՐՔԻ.

Քոռնիկին . . . . . 247

ԻՆԹԻՐ

Հինգ օր ու գիշեր . . . . . 249

ՈՒՐԴՈՒ

Ուղեցույց առաջ . . . . . 250
Քրոմվէլլ . . . . . 251
Մրջյուններըը . . . . . 252

Տաճարապետությունը . . . . . 257
Հավելված . . . . . 339



## ՆԿԱՏՎԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

| Էջ | Տող | Տպված է | Պետք է լինի |
|---|---|---|---|
| 328 | ն. 1 | Օվկնիցկին | Մվկնիցկին |
| 355 | ն. 3–5 տողերի ձախ յուսանցքում | ում չի վերջանում | Լում չի վերջանում |

«ՀԱԿՈՐ ՀԱԿՈՐՑԱՆ — ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ»

ՀՍՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

Հրատ. խմբագիր Է. ՊԻՎԱԶՅԱՆ
Կազմը. առաջին ֆորզացը և անվանաթերթերը
Գեղարվ. Կ. ՏԻՐԱՏՈՒՐՅԱՆԻ

Տեխ. խմբագիր՝ Մ. ԿԱՓԼԱՆՅԱՆ Կոնցեռալ սրբագրիչ՝ Ս. ՇԱՀՐԱԶՅԱՆ

Թղթ. № 267 Հրատ. 1241 Դիմը 9 ռ. 60 կ., կազմը 2 ռ. Վ 01099

Հանձնված է արտադրության 16/X 1955 թ., ստորագրված է տպագրության 27/II 1956 թ., պատվեր 387, տիրաժ 5000, հրատ. 15,6 մամուլ, տպ. 22½ մամուլ + 3 ներդիր, թուղթ 60×92½։

Հայկական ՍՍՌ Գիտ. հրատարակչության տպարան, Երևան, Աբովյան 124։



ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
220028314



II
28314